

Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного
гірничого
університету

Науковий журнал

№ 2 (50) • 2015

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпропетровськ
2015

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	В. М. Шаповал, А. В. Бардась, І. П. Булеєв, В. П. Вишневецький, О. С. Галушко, А. О. Задоя, О. В. Єрмошкіна, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, О. Ф. Новикова, Ю. Є. Петруня, В. І. Прокопенко, Ю. І. Пилипенко, Т. Б. Решетілова
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	О. Ю. Архіпов (Південний федеральний університет, м. Ростов-на-Дону, Росія), Г. К. Кошебасєва (Карагандинський державний університет, м. Караганда, Казахстан), С. М. Левін (Кемеровський державний університет, м. Кемерово, Росія), В. Тарас (Університет Південної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SEPIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)
	Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261).
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
	Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» (протокол № 8 від 09.06.2015 р.). Наклад 300 прим. Підписано до друку 17.06.2015 р. формат 60х90/8. Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», м. Дніпропетровськ. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Донецьк. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпропетровськ, пр. К. Маркса, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: http://ev.nmu.org.ua

State higher educational institution
«National Mining University»

ECONOMICS BULLETIN of the National Mining University

Scholarly Journal

№ 2 (50) • 2015

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Dnipropetrovs'k
2015

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	V. M. Shapoval, A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, V. P. Vishnevski, O. S. Galushko, A. O. Zadoia, O. V. Iermoshkina, S. I. Kostrytska, Ye. V. Kochura, O. F. Novikova, Yu. Ye. Petrunia, V. I. Prokopenko, Yu. I. Pylypenko, T. B. Reshetilova
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	O. Yu. Arkhipov (Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia) S. M. Levin (Kemerovo State University, Kemerovo, Russia) V. Taras (University of Southern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland) The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 №261).
Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko
	Passed for printing under recommendation of Academic Council of State Higher Education Institution «National Mining University» (transaction № 8 dated 09.06.2015). Number of copies printed 300. Passed for printing 17.06.2015. Sheet size 60x90 / 8. Presswork 15. Offset paper.
Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration KB # 7070 dated 18.03.2003
Founder and editor	State higher educational institution «National Mining University», Dnipropetrovs'k, Certificate of Publisher ДК №1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Donetsk
Address of editor and editorial office	19, K.Marks Ave., building 1, Dnipropetrovs'k, 49027 Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: http://ev.nmu.org.ua

ЗМІСТ

Стор.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Пилипенко А. Н., Литвиненко Н. И. Украинская ментальность в координатах исследовательской программы Г. Хофстеда	9
Ксензова В. Е., Ксензов С. В., Крижановская Е. В. Особенности белорусской ментальности	20
Петрушенко Ю. М. Партисипативна модель управління та фінансування в міжнародних програмах технічної допомоги як фактор розвитку соціального капіталу територіальних громад	31
Прушківська Е. В., Переверзева А. В. Вплив ментальності на формування секторальної структури економіки	38
Баранник Л. Б. Проблемы человеческого развития и социальная политика государств в условиях глобализационных процессов	48
Топішко Н. П. Соціальна політика і проблеми забезпечення соціальної справедливості в сучасному суспільстві	59
Дєєва Н. М. Науково-методичні основи щодо надання змінам соціальної відповідальності суб'єктів економіки керованого характеру	68
Pilipenko Yu. I. Innovative elements of the structural reform of national economy of Ukraine	80
Гуцалова Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні.	86
Романенко В. В. Програмно-цільові підходи до оцінювання ефективності податкової політики України.....	94

ЕКОНОМІКА РЕГІОНІВ

Колесников В. И. Методичний підхід до оцінки потенціалу диверсифікації економіки сільських територій регіону	105
Вознюк О. В. Напрями реформування системи управління регіональним розвитком Дніпропетровської області	111
Виноградова Е. В., Смыкова М. А. Методы кризис-менеджмента по восстановлению имиджа промышленной территории	119

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

Вагонова О. Г., Одінцева К. І., Досужий В. С. Визначення основних мотивів плинності кадрів на підприємствах в сучасних умовах господарювання	126
Ковальчук М. В. Організаційно-технологічне обґрунтування інвестиційних потреб на підтримку мінерально-сировинної бази гірничо-збагачувальних комбінатів	134
Гладка Л. І., Поривай А. О., Бодня Д. А. Лізинг як засіб подолання кризових явищ в економіці України	141
Романюк Н. М. Концептуальні засади стратегічного розвитку гірничо- збагачувальних комбінатів	147

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Ващенко Н. В. Методи мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства	153
Бараш Ю. С., Матусевич А. А., Кравченко Х. В. Методичний підхід щодо визначення раціональної зони курсування окремого приміського пасажирського поїзду	161
Шишкова Н. Л. Синхронізація обліку та внутрішнього контролю в системі управління аеропортом	173

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Прокопенко В. І. Про критерії оцінювання ефективності збереження земельних ресурсів при відкритій розробці родовища	183
---	-----

CONTENTS

Pages

ECONOMIC THEORY

Pylypenko A. N., Lytvynenko N. I. Ukrainian mentality in G. Hofstede's research program dimensions	9
Ksenzova V. E., Ksenzov S. V., Krizhanovskaya E. V. Specific features of Belarus mentality	20
Petrushenko Yu. N. Participatory model of management and financing in the international programmes of technical assistance as a factor of community's social capital development ...	31
Prushkivska E. V., Pereverzieva A. V. Influence of mentality on the formation of the sectoral structure of the economy	38
Barannik L. B. Problems of human development and social policy under global processes ..	48
Topishko N. P. Social policy and problems of ensuring the social justice in modern society .	59
Deeva N. M. Scientific and methodological framework to provide guided changes in social responsibility of economic agents	68
Pilipenko Yu. I. Innovative elements of the structural reform of national economy of Ukraine	80
Gutsalova Yu. E. Financial and economic essence of pension provision in Ukraine	86
Romanenko V. V. Program-targeted methods for evaluation of state tax policy effectiveness	94

REGIONAL ECONOMICS

Kolesnykov V. I. Methodical approach to the assessment of the diversification of economic potential of rural areas in the region	105
Voznyuk O. V. Directions of regional development of Dnipropetrovsk region management system reforming	111
Vynogradova O. V., Smykova M O. Crisis management methods to restore the image of industrial areas	119

INDUSTRIAL ECONOMICS

Vagonova O. G, Odintsova K. I., Dosuzhyi V. S. Definition of the main motives of employee turnover at enterprises in modern economic conditions	126
Kovalchuk M. V. Organization-technological ground of investment necessities for support of the ore mining and processing combines mineral and raw materials base	134

Gladka L. I., Poryvai A. A., Bodnya D. A. Leasing as a means of overcoming the economic crisis of Ukraine	141
Romanyuk N. M. Conceptual fundamentals of strategic development of mining-and-processing integrated works	147

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Vashchenko N. V. Methods of personnel motivation for the innovative development of the enterprise	153
Barash Yu. S., Matusevich A. A., Kravchenko Kh. V. Methodical approach to determination of the rational zone of plying of a separate suburban passenger train	161
Shishkova N. L. Synchronization of accounting and internal control in the airport management	173

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

Prokopenko V. I. On assessment criteria of efficiency of land resources saving in surface mining	183
---	-----

УДК 304.5: 316.7

УКРАИНСКАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ В КООРДИНАТАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ПРОГРАММЫ Г. ХОФСТЕДА

А. Н. Пилипенко, д. э. н., профессор, PelepenkoYI@mail.ru

Н. И. Литвиненко, к. э. н., доцент, natalyt33@mail.ru

ГВУЗ «Национальный горный университет»

Приведены результаты исследования украинской ментальности по методике Г. Хофстеда VSM 08. Выявлены доминирующие ценности населения Украины и определена глубина их расхождения между представителями различных регионов страны. Интерпретированы значения новых индексов методики VSM 08 «Монументализм» и «Терпимость против сдержанности». Показаны расхождения между этими показателями для жителей Донецкой, Луганской областей и представителей других регионов Украины.

Ключевые слова: ментальность украинцев, методика Г. Хофстеда VSM 08, индексы Г. Хофстеда для Украины, монументализм, терпимость против сдержанности, региональные отличия ментальности украинцев, особенности ментальности жителей Донецка и Луганска.

Постановка проблемы. Окончание XX века вошло в историю человечества как период изменения геополитической карты мира, связанного с появлением новых государств на месте почти векового существования СССР и так называемого «социалистического лагеря». Стремительно теряя свое тоталитарное прошлое в ходе трансформационных преобразований, постсоциалистические страны пытались как можно быстрее сформировать те экономические и политические институты, которые бы обеспечили им более эффективное развитие. Имея перед собой наглядный пример процветания Запада, теоретики и практики в своем подавляющем большинстве разделяли тогда представление о развитии как процессе, в ходе которого все страны должны были повторить путь высокоразвитых государств, а значит, осуществить переход к свободному рынку при минимальном участии государства, демократическим политическим институтам и свободе. Базируясь на исследованиях классической школы, марксизма и неоклассики, теоретики реформ утверждали, что экономическое развитие переплавит культурные различия и приведет к положительному «концу истории» – или в виде полной и окончательной победы коммунизма (теория марксизма), или вследствие универсальной победы либерализма (классичес-

кие и неоклассические концепции).

Однако ориентация на западную модель не увенчалась успехом – более или менее быстрыми темпами стали развиваться только те страны, которые уже имели на начало реформирования исторический опыт либерализма. Большинство же постсоциалистических государств, сделавших в 90-е гг. ставку на рыночные реформы, встретились с резким обострением социально-экономических и политических противоречий. Падение темпов экономического роста, гиперинфляция, колоссальная безработица и снижение социальных индикаторов развития стали имманентными чертами рыночных преобразований. Помимо этого во всех странах постсоветского пространства наличествовало недовольство низким уровнем жизни на фоне стремительного роста доходов образовавшейся олигархии, возрастающей коррупции во властных структурах и крайне нестабильной политической ситуации. В такой неустойчивой среде всякий раз возникали различные социальные конфликты, грозящие перерасти в гражданские войны и революции.

Параллельно с этим происходило расширение спектра неформальных форм ведения хозяйственной деятельности, возникало активное пренебрежение, а зачастую и нарушение общественного порядка. Ситу-

ация более чем красноречиво свидетельствовала о том, что новые формальные правила в принципиально иной среде продемонстрировали свою полную неэффективность.

Постепенно пришло осознание того, что любые социальные трансформации не могут осуществляться без учета исторических особенностей развития каждой конкретной страны, без познания ее национально-культурной специфики. Опыт неудавшихся реформ со всей очевидностью показал, что для создания эффективно действующих институтов необходимо опираться на ценности того или иного народа и разрабатывать для экономической модернизации каждой конкретной страны особые методы. В противном случае институциональная имплантация не будет успешной – любые варианты реформ, не отвечающие глубинным ценностям народа, с неизбежностью будут отвергаться общественным сознанием.

Анализ последних исследований и публикаций. Постановка вопроса о влиянии культурологических факторов на развитие не является новой в экономической науке. В свое время в рамках дискуссий об историческом прогрессе выделилось альтернативное марксизму и неоклассике направление, представленное немецкой исторической школой и социологическими течениями, которые в более поздний период послужили толчком для становления институционализма как отдельного направления экономической теории. Представители исторической школы стали первыми экономистами, которые выступили против отождествления логики научных абстракций с логикой самой экономической жизни. Немецкие экономисты-историки выдвинули аргументы, которые отвергали наличие общих закономерностей в экономическом процессе и свели сферу исследований к выявлению исторических и культурологических условий развития каждой отдельной страны. Вслед за М. Вебером многие мыслители настаивали на том, что формирование определенной модели социально-экономического развития зависит от специфической культурной среды (для самого Вебера это была протестантская этика)[1]. Впоследствии основатель ин-

ституционализма Т. Веблен значительно расширил детерминанты экономического развития, показав, что совокупность институтов (институциональная структура) через процесс «кумулятивной причинности» определяет специфику той или иной экономики [2, 3]

В дальнейшем благодаря работам В. Ойкена и других представителей ордолиберализма [4], неинституциональным концепциям Д. Норта [5], а также исследованиям П. Девида и Б. Артура [6], которые заложили основы институциональной теории зависимости от предшествующего развития, теоретики стали вести речь о множественности путей развития, которые определяются различными историческими, ментальными, правовыми, религиозными, моральными и психологическими факторами. В более поздний период эти факторы стали количественно оценивать, что дало возможность их учета при разработке направлений реформирования социально-экономических систем.

Наибольшее распространение среди таких подходов получили методики исследования социокультурных ценностей как основы ментальности, разработанные Г. Хофстедом [7,8], Р. Хоузом [9], Р. Инглхартом [10] и Ш. Шварцем [11]. Начиная с 70-х гг. XX века эти методики легли в основу ряда мировых исследований ценностей, осуществленных в рамках международных проектов WVS, GLOBE, CISMS, ESS и др. Эти исследования в своем подавляющем большинстве базируются на сравнении национальной ментальности какой-то одной страны с аналогичным показателем других стран. В результате определяется близость или отдаленность ментальных моделей различных государств, что дает основание для выводов о целесообразности переноса на национальную почву тех или иных зарубежных институтов. Более чем 40-летняя практика подобных исследований позволила проследить связь между ценностями и моделями социально-экономического устройства отдельных стран мира. Оказалось, что в тех странах, где доминирующими были либеральные ценности, сложились и эффективно функционируют модели с преобладанием рыночных регуляторов, демократичес-

ких институтов и свободы. И, напротив, там, где в ходе исторического развития закрепились ценности патернализма, функционируют институты редистрибуции, политические институты унитарного устройства и идеология коммунитарности.

Невзирая на большую популярность кросс-культурных исследований в мире, на территории постсоветских государств они начали проводиться относительно недавно. При этом кросс-культурные исследования не отличались в них комплексностью – в одной стране могла применяться одна методика, а в другой – другая, что не давало возможности проводить межстрановые сравнения. Да и сами процедуры диагностики ценностей не носили в этих государствах более-менее систематического характера. Если взять методику Г. Хофстеда, которая является наиболее распространенной в мировой практике, то по ней на постсоветском пространстве исследования проводились отдельными учеными, как правило, по собственной инициативе и вне рамок масштабных международных проектов. Наибольший интерес проявлялся к восточно-славянским государствам, отличающимся наиболее

устойчивыми традициями коллективизма и авторитаризма, которые усложняли их трансформацию в либеральные системы. Из всех немногочисленных попыток получения хофстедовых этнометрических индикаторов по этим государствам можно выделить исследования Д. Майтри и Т. Бредли, П. Купера и К. Спаркса, Р. Кюстина и всероссийский опрос Ю. Латова и Н. Латовой.

Опрос, предпринятый Д. Майтри и Т. Бредли в 90-х гг. XX века охватил 5 400 респондентов по трем восточнославянским государствам – России, Беларуси и Украине [12]. Он приобрел особую значимость тем, что проводился синхронно по всем трем государствам. Два последующих исследования по методике Г. Хофстеда не носили массового характера и охватывали только одну из стран. Так, в рамках кросс-культурного исследования Colaborative International Study of Managerial Stress (CISMS), которое проводилось в 1996 г., было опрошено 265 лиц в Украине [13], а в 2005 г. подобное исследование было осуществлено Р. Кюстином в Минске (выборка составила 1043 респондента) [14].

Таблица 1

Оценка индексов Г. Хофстеда по восточнославянским странам

Страны	Индивидуализм	Дистанция власти
Согласно опросу Д. Майтри и Т. Бредли		
Россия	31	43
Украина	51	23
Беларусь	58	44
Согласно опросу П. Спектра, К. Купера и К. Спаркса		
Украина	54	45
Согласно опросу Р. Кюстина		
Беларусь	66	61

Источник: [15].

Результаты этих трех исследований, сгруппированные в табл. 1, свидетельствуют о несоответствии между одними и теми же показателями. Детальный анализ процедуры осуществления указанных опросов заставил несколько усомниться в надежности полученных результатов исходя из качества выборок. В выборках Бредли и Майтри основной группой респондентов выступали работники частных предприятий, а в выборках проекта CISMS – работники только одной отрасли промышленности. Как представля-

ется, такие выборки не отражают в полной мере ментальные черты среднестатистического гражданина Украины. Для снятия этих недостатков возникла необходимость дополнения и уточнения тех данных, которые уже получены на сегодня по Украине, через проведение нового опроса. Такой опрос был осуществлен авторами статьи в октябре 2009 – августе 2010 гг. в рамках научно-исследовательского проекта «Экономическое сознание украинского общества в период трансформационных изменений»

(номер государственной регистрации 0110U005381).

Особенностью данного исследования стало то, что оно уже охватывало различные слои населения, а не базировалось на основе какой-то одной социальной группы. Вместе с этим, оно учитывало уровень образования, половозрастную структуру населения и благодаря этому отражало ценностные ориентации нескольких поколений украинцев. Объем выборки составил 2058 респондентов. Исследованием были охвачены все области Украины по пяти регионам страны в количестве опрошенных согласно доле проживающего там населения. Респондентами выступили разные по образованию возрасту, профессии и социальному статусу слои населения, в основном жители областных и районных центров Украины. В выборке было представлено 53,9 % мужчин и 46,1 % женщин, что приблизительно отвечало той половозрастной структуре населения, которая сложилась на тот период в стране.

Полученные в ходе исследования результаты дали возможность рассчитать этнометрические показатели Г. Хофстеда и выявить некоторую региональную специфику Украины. Однако последующие драмати-

ческие события, которые произошли в политической сфере нашей страны, потребовали более пристального внимания к ее региональным различиям.

Формулировка цели статьи. Целью статьи является выявление доминирующих ценностей населения Украины и определение глубины их расхождения между представителями различных регионов страны.

Изложение основного материала исследования. В таблице 2 приведены значения показателей Г. Хофстеда, полученные в результате проведения опроса по пяти регионам страны: Центрально-Украинскому (Киевская, Черниговская, Житомирская, Черкасская и Кировоградская области – Киевское Полесье); Донецко-Приднепровскому (Донецкая, Луганская, Днепропетровская, Запорожская области); Северо-Восточному (Харьковская, Сумская и Полтавская области – Слободская Украина); Западно-Украинскому (Ровенская, Волинская, Винницкая, Хмельницкая, Тернопольская, Львовская, Ивано-Франковская, Закарпатская и Черновицкая области); Причерноморскому (Одесская, Николаевская, Херсонская области и Автономная республика Крым).

Таблица 2
Значение показателей по методике Г. Хофстеда VSM 08 для Украины

Показатели	Украина	Центрально-Украинский	Западно-Украинский	Северо-Восточный	Донецко-Приднепровский	Причерноморский
Дистанция власти (PDI)	22,79	24,10	17,94	28,05	25,16	18,69
Индивидуализм (IDV)	31,49	27,89	26,65	46,86	28,49	27,56
Маскулинность (MAS)	– 8,67	– 3,38	–13,84	–11,99	–8,73	–5,39
Избегание неопределенности (UAI)	4,81	2,19	–2,90	10,51	8,36	5,88
Долгосрочная ориентация (LTO)	4,08	7,92	0,72	–1,00	6,23	6,54
Терпимость против сдержанности (IVR)	36,13	38,27	43,98	31,73	31,88	34,81
Монументализм (MON)	9,34	11,99	28,75	8,24	–1,62	–0,65

Дистанция власти (PDI) характеризует ту степень, в которой различные культуры поощряют и поддерживают различия в статусе и власти между взаимодействующими индивидами. Культуры с высоким показателем PDI вырабатывают правила, механизмы, ритуалы, которые служат поддержанию и усилению иерархических отношений между ее членами. Это своеобразная оценка авторитаризма – там, где большая дистанция по отношению к власти сама власть рассматривается как наиболее важная часть жизни, причем акцент делается на принудительную власть. Культуры с низким показателем PDI по большей степени игнорируют властную дифференциацию – для них важнее, прежде всего, компетентность власти, уважение к личности и равенство.

Украина демонстрирует низкие показатели PDI, что связано с особыми историческими условиями ее развития. Принадлежность этнических украинских земель к различным государствам выработали на протяжении длительного исторического периода в сознании украинцев достаточно специфическое отношение к власти. Как отмечают исследователи, особенностью украинской ментальности, которая сформировала устойчивый стереотип, является буйный индивидуализм и неподчинение власти. На это обращал внимание еще М. Грушевский, отмечая, что для украинцев понятие свободы как отражение освобождения от всякого чужого насилия постепенно приобрело специфический анархический оттенок освобождения от любого авторитета [16]. К подобному выводу пришли и украинские этнопсихологи В. Липинский, Д. Вилконская, В. Янив. «Власть, которая в столетиях стала синонимом чужой власти, – отмечает В. Янив, не может у нас ассоциироваться с чем-то понятным, целесообразным, желательным и в условиях собственной государственности конечным. Она продолжает в нас вызывать ощущение насилия, и к власти относимся крайне негативно» [17, с.47].

Региональные различия по показателю PDI могут быть объяснены более частой сменяемостью геополитического фактора. Так, на протяжении своей истории западно-украинские земли значительно чаще в сравнении с другими регионами подлежали ин-

корпорации в состав различных государств. Южные же земли были колонизированы относительно поздно и в силу сложившихся социально-экономических и политических условий привлекали к себе более подвижное и свободолюбивое население. Поэтому наименьшие параметры PDI характерны именно для Западной Украины (17,94) и Причерноморского региона (18,69).

Индивидуализм характеризует степень, в которой культуры поощряют индивидуалистические тенденции в противоположность групповым или коллективистским. В индивидуалистических культурах потребности, желания, интересы отдельного человека превалируют над групповыми или коллективными целями. Коллективистские культуры, наоборот, детерминируют жертвенность личными интересами ради общего блага. По этому показателю современная Украина выглядит не очень-то индивидуалистической – ее IDV 31,49. Даже Западная Украина, за которой в общественном сознании закрепился статус индивидуалистической культуры западноевропейского образца, продемонстрировала достаточно умеренный показатель (26,65), чего не скажешь о Северо-Восточном (46,86) регионе.

Такой результат вполне объясним, поскольку Северо-Восточный регион включает в себя Слободскую Украину, которая в историческом плане отличалась особым общественно-политическим строем и самобытной культурой. В социальном отношении этот регион был сформирован из российских и украинских казаков и крестьян, которые бежали от гнета польской шляхты с Правобережной Украины. Беглецы-украинцы создали на этих землях автономную административно-полковую систему, а также сформировали ряд институций, подобных тем, которые существовали на левобережных землях (кроме магдебургского права). Вплоть до XIX в. здесь развивалось сельское хозяйство, основанное на индивидуальной наследственной собственности. Именно в этом регионе дольше всех просуществовали либеральные традиции. Однако украинский крестьянский индивидуализм не стал основой классической либеральной модели в Украине только потому, что был присущ социальному классу, который отличается

традиционализмом, консервативностью и незначительной подвижностью.

Таким образом, данные нашего исследования по сравнению с теми, которые получены Д. Майтри и Т. Бредли, отражают одни и те же характеристики по показателю дистанции власти, однако отличаются по показателю индивидуализма. Поскольку украинцы характеризуются одновременно низкой дистанцией власти и незначительным индивидуализмом, то мы можем утверждать, что они не готовы принять в качестве легитимной авторитарную власть, хотя и к либерализму обнаруживают незначительную склонность.

Это подтверждает показатель маскулинности (MAS), отражающий склонность людей к напористости и жесткости, сосредоточенности на материальном успехе, отсутствию интереса к другим людям и условиям их жизни. В основу этого показателя заложены традиционные гендерные различия между мужчиной и женщиной, которые определенная культура транслирует в различия социальных ролей, функций или положения. Иными словами, речь идет о том, насколько в обществе будет выражено мужское начало (большая агрессивность, настойчивость, самоуверенность, успех, состоятельность) или женское – солидарность, сотрудничество, меньшая ориентированность на успех, забота о слабых, поддержание теплых личных отношений. Средние показатели MAS (– 8,67) по всей выборке еще раз подтверждают исторический факт, что Украина никогда не была патриархальной страной. Ее культура отличалась особой социальной ролью женщины, что отразилось на ментальных характеристиках народа. В социально-экономическом отношении это нашло отражение в особых формах предпринимательства, упоре на взаимную зависимость и служении друг другу.

Касательно индекса избегания неопределенности (UAI), который отражает способность общества справляться с тревогой и стрессами, вызванными неопределенностью, мы имеем достаточно низкие его значения (4,81) по всей выборке и наименьший параметр (–2,9) по Западной Украине. Это говорит о том, что Украина является страной с культурой, которая характеризуется низким

уровнем избегания неопределенности, а значит, для нее характерны высокий уровень толерантности к неопределенности, принятие любых изменений и разногласий в своей среде, высокая мотивация к достижению и склонность к риску. В силу доминирования таких социально-психологических характеристик украинцы не сильно ощущают потребность в формализованных правилах и нормах поведения, готовы их нарушать из прагматических соображений.

Таким образом, украинское общество в незначительной степени озабочено выработкой действенного механизма соблюдения правил, позволяющих обеспечить безопасность граждан, что находит отражение в очень низких показателях уважения к закону и законопослушности. При этом из общей тенденции несколько выбивается Северо-Восточный регион, который имеет самые высокие показатели избегания неопределенности (10,51), что характеризует его население как людей, более склонных к внутригрупповому согласию и неприятию перемен, заботящемуся о стабильности будущего и менее готового идти на риск.

По параметру «долгосрочная ориентация» (LTO) мы имеем 4,08 всей выборке и наименьшее значение показателя (–1,0) по Северо-Восточному региону. Учитывая тот факт, что данный показатель отражает то, насколько общество проявляет прагматизм и стратегически ориентируется на будущее в противоположность традиционализму и краткосрочной ориентации, мы вынуждены констатировать ярко выраженную тенденцию жить сегодняшним днем. Высокая политическая и социально-экономическая нестабильность украинского общества не дает оснований для долгосрочной ориентации его населения, что негативно сказывается на возможностях устойчивого социально-экономического развития.

Особенностью новой версии методики Г. Хофстеда VSM 08 является то, что в ней в отличие от предыдущих версий, содержится два новых показателя – индекс терпимости против сдержанности (IVR) и монументализм (MON) [18].

Индекс терпимости против сдержанности разделяет общества на те, в которых терпимость высока, а моральные установки

позволяют относительно свободно удовлетворять некоторые свои желания и чувства, которые относятся к свободному времени, развлечений, потребления предметов роскоши и чувственных наслаждений. На противоположном полюсе расположены общества, в которых преобладает сдержанность. Здесь мораль в большей степени контролирует удовлетворение выше перечисленных

потребностей, вследствие чего люди ощущают меньшую необходимость в наслаждении жизнью. Заметим, что этот индекс указывает и на то, как общество будет воспринимать все новое – идеи, мнения, влияние других культур. В табл. 3 приведены отличия между двумя крайними сторонами показателя.

Таблица 3

Характеристика составляющих индекса «Терпимость против сдержанности» (IVR)

Терпимость	Сдержанность
Более высокий процент людей, считающих себя очень счастливыми	Меньше очень счастливых людей
Осознание (понимание) личного контроля над жизнью	Осознание (понимание) беспомощности: то, что происходит со мной, не моих рук дело
Свобода слова считается важной	Свобода слова не имеет высокой степени значимости
Высокое значение отдыха	Низкое значение отдыха
Сильная память на положительные эмоции	Меньшее внимание к запоминанию положительных эмоций
В странах с образованным населением выше рождаемость	В странах с образованным населением ниже рождаемость
Больше людей активно занимаются спортом	Меньше людей активно занимаются спортом
В странах с достаточным количеством продовольствия, высокий процент людей страдает ожирением	В странах с достаточным количеством продовольствия, не много людей страдает ожирением
В богатых странах существуют мягкие сексуальные нормы	В богатых странах существуют строгие сексуальные нормы
Поддержанию порядка в стране не отводится высокий приоритет	Высокий процент полицейских на 100000 человек населения

Источник: [19, с.16].

Значение индекса изменяется от 0 до 100, между высоким уровнем терпимости и высоким уровнем сдержанности. Индекс терпимости против сдерживания (IVR) показал превалирование в Украине терпимости (36,13), что характеризует нас как достаточно открытое общество, способное проявлять толерантность к поведению и мнениям, отличным от собственных, положительно воспринимать перемены и чужой хозяйственный опыт. При этом особых региональных отличий выявлено не было.

Индекс монументализма (MON) отражает способность людей отстаивать свою собственную позицию в противовес гибкос-

ти (адаптивности), которая указывает на покорность и уступчивость (приспособляемость). С одной стороны этот показатель определяет общества, в которых воздаётся должное гордости и умению отстаивать собственную позицию, а с другой – отражает скромность и поддающуюся изменению самость (я): способность принимать несколько идентичностей и адаптировать свои ценности, убеждения и нормы в соответствии с практическими соображениями.

Высокий монументализм свидетельствует о присущих нации неизменных ценностях и убеждениях. Люди таких культур имеют достаточно сильную и устойчивую

самоидентификацию, рассматривают культурную адаптацию как своего рода предательство национальных интересов. Вместе с этим для представителей монументалист-

ских культур характерна не критическая покорность власти и высокая религиозность. Характеристики крайних сторон показателя «Монументализм» приведены в табл. 4.

Таблица 4

Характеристика составляющих индекса «Монументализм» (MON)

Общества с высоким уровнем монументализма	Общества с высоким уровнем гибкости
Высоко ценится чувство гордости	Гордость, особенно ее внешние проявления обескураживают (озадачивают)
Важно всегда быть одной и той же личностью и избегать личностной дуальности	Личностная дуальность и дивергентная (отклоняющаяся) роль позволительны
Чувства и их выражение не должны отличаться (что чувствуешь, то и говоришь)	Можно выражать противоположное тому, что человек чувствует
Высокая религиозность и важность традиций	Низкая религиозность и не особая важность традиций
Склонность к религиозному догматизму	Относительное отсутствие религиозных догм
Религии учат о существовании вечной, постоянной и уникальной самости (я) или души	Религии и философии признают, что идеи о вечной, постоянной и уникальной самости (я) или души спорны
В одно и то же время можно исповедовать только одну религию	В одно и то же время можно исповедовать несколько религий
Приемлемо выражать категоричное мнение и отстаивать его в лице оппозиции	Следует избегать категоричности в выражении мнения, «срединный путь» предпочтительнее
Противоположности являются трудно приемлемыми	Противоположности могут быть согласованы, даже если они кажутся непримиримыми (противоречат друг другу)
Высокая социальная поляризация мнений о текущих делах	Низкая социальная поляризация мнений о текущих делах
Агрессивный стиль переговоров	Иносказательный (окольный) стиль переговоров
Низкий образовательный уровень (успех) в современных предметах, таких как математика и естественные науки, а также в начитанности	Высокий образовательный уровень (успех)
Женщины не должны затмевать мужчин и причинять ущерб (вредить) их гордости	Успешные женщины не обязательно унижают своих менее успешных мужей или других мужчин
Низкий показатель участия женщин в рабочей силе	Высокий показатель участия женщин в рабочей силе
Более низкая зарплата у женщин	Женщинам не обязательно недоплачивают
Медленное экономическое развитие	Быстрое экономическое развитие в бедных странах
Низкие показатели самоубийств	Высокие показатели самоубийств

Источник: [20, с.130].

Индекс монументализма (MON) оценивается по шкале, сформированной по столбальной системе: 0 баллов означает высокий монументализм, 100 – высокий уровень гибкости. В Украине наблюдается достаточно высокий уровень монументализма (9,34), что позволяет вести речь о том, что украинцы представляют собой гордый народ, высоко ценящий собственное достоинство и свою этническую отличность от других наций. Данная черта не дает оснований надеяться на возможность быстрой смены базовых ценностей, что требует серьезной работы по созданию как адекватных к ним институтов, так и разработки особых направлений модернизации.

В то же самое время этот показатель имеет очень серьезный разброс значений по различным регионам страны. Так, наиболее высокий монументализм оказался характерным для Северо-Восточного региона (8,24). Более гибкими по сравнению с другими представителями страны оказались жители

Западно-Украинского региона (28,75), а отрицательные параметры монументалиста продемонстрировали Донецко-Приднепровский (–1,62) и Причерноморский (– 0,65) регионы. При анализе этих данных в сопоставлении с другими индексами (низкие показатели PDI, очень низкими UAI и относительно высокими IVR) можно утверждать о наличии самостоятельных субкультур, которые при этом имеют незначительную вариативность по основным базовым ценностям. Собственно, об этом достаточно много говорили в свое время социологи (см. напр. [21]).

Для более полного понимания глубины региональных отличий мы вычленили из результатов общей выборки Донецко-Приднепровский регион, имеющий в современной Украине отрицательные показатели монументализма, и отдельно выделили результаты опроса по областям, которые в него входят. Эти данные представлены в табл. 5.

Таблица 5

Значение показателей Г. Хофстеда методике VSM 08
для областей Украины, входящих в Донецко-Приднепровский регион

Показатели	Регионы					
	Украина	Донецко-Приднепровский	Днепропетровская обл.	Запорожская обл.	Донецкая обл.	Луганская обл.
Дистанция власти (PDI)	22,79	25,16	23,46	32,04	26,53	24,20
Индивидуализм (IDV)	31,49	28,49	30,08	32,24	28,85	7,95
Маскулинность (MAS)	–8,67	–8,73	–7,66	–28,09	0,64	–7,16
Избегание неопределенности (UAI)	4,81	8,36	7,14	10,20	2,14	31,05
Долгосрочная ориентация (LTO)	4,08	6,23	5,79	11,28	10,73	–10,50
Терпимость против сдержанности (IVR)	36,13	31,88	36,06	24,61	26,56	20,91
Монументализм (MON)	9,34	–1,62	2,57	–3,16	–6,88	–0,75

Как следует из табл.5, среди входящих в Донецко-Приднепровский регион четырех областей, Днепропетровская обл. един-

ственная имеет положительные значения монументализма (2,57) в то время как самый большой отрицательный параметр имеет

Луганск (–20,75). Как представляется, истоки таких параметров, характеризующих ментальность, следует искать в исторических условиях освоения этих промышленных территорий и особенностях той политики, которую проводило по отношению к ним государство. В рамках данной статьи можно только констатировать наличие очень серьезных ментальных отличий по индексу «Монументализм» среди регионов Украины, что подтверждается крайней степенью обострения политических и экономических противоречий в стране.

Выводы. Проведенное исследование показало, что в современных условиях в украинском обществе присутствуют определенные ментальные отличия между регионами, что объясняется тем, что население различных регионов страны формировало свою ментальность под влиянием неодинаковых культурологических, природно-географических, экономических и политических условий. Геополитический фактор в истории Украины всегда играл определяющую роль, поэтому неудивительным явилось то, что при формировании собственного независимого государства именно «региональность» послужила точкой системного напряжения в трансформации системы. Однако, идея независимой Украины в 90-е гг. XX в. обеспечила общественное согласие и сплотила массы в достаточно мощную силу, которая, к сожалению, была ослаблена в последующий период полным отсутствием идеологической и демографической составляющих реформ. И это стало одним из факторов межрегиональных политических конфликтов.

Исходя из этого следует признать, что усилия государства в трансформационный период должны быть сосредоточены на достижении социального консенсуса, который может сформироваться только на основе ценностей и исторических традиций, главной из которых для украинцев является самосознание себя как отдельной нации. Учет национальных особенностей позволит, по нашему мнению, разрабатывать их более адекватные варианты, что в перспективе позволит значительно повысить эффективность государственной экономической политики, нацеленной на достижение долго-

срочного экономического развития.

Литература

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер / Пер. с нем.; Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайдено. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Веблен Т. Почему экономическая наука не является эволюционной дисциплиной? / Т. Веблен // Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса: под ред. В. С. Автономова, О. И. Ананьина. – М. : ГУ ВШЕ, 2007. – 533 с.
3. Веблен Т. Теория праздного класса: пер. с англ. / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 368 с.
4. Ойкен В. Основы национальной экономики / В. Ойкен. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.
5. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт. – М. : Изд. Дом ГУВШЕ, 2010. – 354 с.
6. Девид П. Клио и экономическая теория / П. Девид // Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса: под ред. В. С. Автономова, О. И. Ананьина. – М. : ГУ ВШЕ, 2007. – 533 с.
7. Hofstede G. Culture's Consequences: Intern Differences in Work-Related Values. Beverly Hills, L., 1980.
8. Hofstede G. Cultures and Organizations (Software of the Mind). Harper Collins Publishers, 1994.
9. House R., Hanges P. Cultural influences on Leadership and Organizations. Project GLOBE // Advances in Global Leadership. 1999. Vol. 1. P. 171 – 233.
10. Inglehart R., Baker W. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values [Text]. – // American Sociological Review. February 2000. Vol. 65. (<http://wvs.isr.umich.edu/index.html>)
11. Schwarz S. Cultural Value Orientation. Nature and Implication Of Natural Differens. – М. : Publ. House SU HSE, 2008. – 426 p.
12. Mitry D., Bradley T. Managerial Leadership and Cultural Differences of Eastern European Economies // Cross-Cultural Consumer and Business Studies. – AC-CBS, Ed. by Scott M. Smith. – 1999.
13. Spector P., Cooper C., Sparks K. An international study of the psychometric properties of the Hofstede VSM 94 comparison of individual and country Applied Psychology // An International Review. – Vol. 50 (20). – P. 269–281.
14. Kustin R. Study of Hofstede's Cultural Value Survey in Post -Soviet country // Journal of Transnational Management 2006. – Vol 11. – P. 13–17.
15. Латова Н. В. Восточнославянские страны на ментальной карте мира по Г. Хофстеду. / Н. В. Латова, В. Ю. Латов // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 38-1. Донецьк : Дон НТУ, 2010. – 232 с.
16. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський – К., 1993. – Т.IV. – 544 с.
17. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів – Упоряд. М. Шафовал. 3-тє вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 341 с.
18. Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M., Vinken H. Values Survey Module 2008 (VSM 08). Електрон.

Ресурс) / Режим доступу: URL: <http://www.geerthofstede.nl> / – Загл. С екрана

19. Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context [Електронний ресурс] / Geert Hofstede // Online Readings in Psychology and Culture – 2011. – Vol. 2, iss. 1. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1014>. – Загол. з екрана.

20. Minkov, M. Cultural differences in a globalizing world [Text] / Michael Minkov. – Bingley. – UK: Emerald Publishing Group Ltd., 2011. – 293 p.

21. Коржов Г. Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации / Г. Коржов // Социология: теория, методы, маркетинг – 2006 – № 4 – С. 38–51.

УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ В КООРДИНАТАХ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРОГРАМИ Г. ХОФСТЕДА

*Г. М. Пилипенко, д. е. н., професор, Н. І. Литвиненко, к. е. н., доцент,
ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

Наведено результати дослідження української ментальності за методикою Г. Хофстеда VSM 08. Виявлено домінуючі цінності населення України і визначено глибину їх розходження між представниками різних регіонів країни. Інтерпретовано значення нових індексів методики VSM 08 «Монументалізм» та «Терпимість проти стриманості». Показано розходження між цими показниками для жителів Донецької, Луганської областей та представників інших регіонів України.

Ключові слова: ментальність українців, методика Г. Хофстеда VSM 08, індекси Г. Хофстеда для України, монументалізм, терпимість проти стриманості, регіональні відмінності ментальності українців, особливості ментальності жителів Донецька та Луганська.

UKRAINIAN MENTALITY IN G. HOFSTEDE'S RESEARCH PROGRAM DIMENSIONS

G. N. Pylypenko, D.E., Prof., N. I. Lytvynenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The results of the study of the Ukrainian mentality according technique by G. Hofstede VSM 08 are shown. The dominant values of the Ukrainian population are revealed and the depth of its differences between representatives of various regions of the country is determined. The meaning of the new technique VSM 08 «Monumentalism» and «Tolerance against self-restraint» indexes is interpreted. The differences between these indicators for residents of Donetsk and Lugansk regions and representatives of other regions of Ukraine are shown.

Keywords: the mentality of the Ukrainians, the technique by G. Hofstede VSM 08, G. Hofstede's indexes for Ukraine, monumentalism, tolerance against self-restraint, regional differences mentality of the Ukrainians, specific features of the mentality of Donetsk and Lugansk residents.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Задосю А. О. Надійшла до редакції 24.02.2015 р.

ОСОБЕННОСТИ БЕЛОРУССКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ

В. Э. Ксензова, к. э. н., доцент, ksenzova@list.ru, С. В. Ксензов, к. ист. н., доцент, sksenzov@mail.ru, Е. В. Крижановская, старший преподаватель, Белорусский торгово-экономический университет

В статье представлены результаты исследования белорусской ментальности, основанные на использовании методики Г. Хофстеда VSM 2008. Рассчитаны индексы дистанции власти, индивидуализма, маскулинности, избегания неопределенности, долгосрочной ориентации, терпимости против сдержанности, монументализма. На основе методики А. Пилипенко и Н. Литвиненко выявлена специфика экономической ментальности белорусов. Через межстрановые сопоставления по индикаторам Г. Хофстеда показаны особенности ментальности населения Беларуси, России, Украины, Польши и Литвы.

Ключевые слова: ментальность белорусов, методика Г. Хофстеда, индексы Г. Хофстеда для Беларуси, индексы Г. Хофстеда для восточнославянских народов, экономическая ментальность белорусов.

Постановка проблемы. Последняя треть XX ст. стала периодом, когда представители экономической науки окончательно признали влияние на экономическое развитие неэкономических факторов. Системные трансформации бывших социалистических стран показали, что без учета исторических условий развития каждой конкретной национальной экономики, специфики ментальности ее народа невозможно определить пути ее дальнейшего развития. Поэтому именно в этот период на постсоветском пространстве активизировались исследования, ставящие перед собой цель выявить наиболее влиятельные из неэкономических факторов и учесть их при формировании экономических моделей. Наибольшую популярность в те времена получила теория институциональных матриц, созданная российской исследовательницей С. Кирдиной как продолжение идей Д. Норта и К. Поланьи. «Совокупность базовых экономических, политических и идеологических институтов мы назовем институциональной матрицей..., – пишет С. Кирдина. – В этом понятии логично обобщены те реальные и многогранные реальные связи и институты, которые можно наблюдать в реальной жизни. Это юридические и житейские нормы, правила и санкции, процедуры согласования, законы, традиции, организации и законодательные акты» [1, с.90].

На основе анализа данных по разным странам исследовательница выделяет в

структуре государств только два типа доминирующих матриц – X и Y-матрицы [2]. Последние отличаются между собой содержанием входящих в их состав базовых институтов. При этом в структуре отдельной матрицы эти институты достаточно тесно связаны между собой. Так, в Y-матрице соединяются экономические институты рынка, политические институты федерации и субсидиарные ценности. Субсидиарность как принцип означает приоритет отдельной личности по отношению к сообществам, членом которых она является. В федеральных отношениях субсидиарность характеризует приоритет прав нижней территориальной единицы над верхними уровнями, которые формируются на основе добровольных рушений нижних первичных элементов территориальной структуры. X-матрица роздана институтами редистрибуции (термин ввел К. Поланьи для обозначения такого типа экономических отношений, в которых движение ценностей и прав по их использованию опосредуется центром), политическими институтами унитарного устройства и идеологическими институтами коммунитарности, в которых закреплено приоритет Мы над Я.

В институциональной матрице, утверждает С. Кирдина, действуют базовые (доминирующие) и комплементарные (дополняющие) институты. Это означает, что институты рынка сосуществуют с институтами редистрибуции, демократия и федера-

ция – с принципами унитарности и централизации, а субсидиарные ценности личности соседствуют с ценностями коллективными. Принципиально важным является то, что в историческом плане начинает устойчиво доминировать одна матрица, которая определяет рамки действия комплементарных институтов.

Теория институциональных матриц С. Кирдиной позволяет отнести Беларусь к обществам с достаточно ярко выраженной Х-матрицей. Набор базовых институтов идеологической, политической и экономической сфер жизнедеятельности белорусского этносоциума соответствует типичным базовым институтам Х-обществ, для которых характерны унитарное устройство государства и единый центр управления экономикой. Ведущее место среди множества конфессий занимает православие, что отражает превалирование коллективных ценностей над индивидуальными.

При этом мы придерживаемся той точки зрения, что наличие базовых Х-институтов не делает общества с аналогичной матрицей абсолютно идентичными. Этносоциумы идентифицируются не только по набору базисных институтов. Каждый этносоциум уникален в силу неповторимости истории его появления и развития. Его самоидентификация проявляется в том числе и в четком выделении не схожих с ним сообществ, которые являются его соседями. При этом в силу объективных обстоятельств эти сообщества-соседи могут относиться как к родственной, так и к противоположной институциональной матрице. И данное сообщество, данный этносоциум может иметь схожие черты, свойства с различными странами (этносоциумами) – соседями.

Анализ последних исследований и публикаций. Выявление такого сходства-различия может осуществляться в том числе и при исследовании на основе методики Г. Хофстеда. Хотя, на наш взгляд, эта методика не дает однозначных трактовок сущностных свойств изучаемого этносоциума. Она лишь позволяет сравнить страны между собой по различным критериям. Причем эти критерии скорее являются второстепенными по отношению к базисным институтам. Однако они позволяют оценить степень близости

взглядов людей, живущих в разных странах, на проблемы терпимости к инакомыслию, сохранения традиций, склонности к изменению жизненного уклада. Поэтому при исследовании неэкономических факторов развития следует использовать более широкий подход, получивший в литературе название кросс-культурного метода исследований.

Среди исследователей использующих кросс-культурный метод для анализа экономических и социальных процессов в восточноевропейских странах, отметим Ю. В. Латова и Н. В. Латову [3 – 6], А. Н. Пилипенко и Н. И. Литвиненко [7 – 9]. Эти ученые провели исследование ментальности России и Украины по методике Г. Хофстеда, сосредоточив особое внимание на детальном кросс-культурном анализе показателей PDI (PowerDistance) и IDV (Individualism) для этих стран [9].

Проведенные исследования, однако, не дают возможности осуществить междустрановые сравнения и выявить ментальные различия двух народов в силу того, что базируются на опросах по разным методикам. Н. В. и Ю. В. Латовы исследовали ментальность россиян по методике Г. Хофстеда 1994 г., а Н. И. Литвиненко и А. Н. Пилипенко опрашивали украинцев уже по новой методике, созданной Г. Хофстедом в 2008 г. Единая методика в опросе трех восточнославянских народов (Беларуси, России и Украины) была использована только Д. Майтри, Т. Брэдли [10] и Р. Кюстином [11].

Формулировка цели статьи. Целью данной статьи является выявление особенностей ментальности населения Беларуси по более новым методикам, а также сопоставление ее индикаторов с аналогичными показателями России, Украины, Польши и Литвы.

Изложение основного материала исследования. Информационной базой нашего исследования являются данные по России Н. В. Латовой; по Украине – А. Н. Пилипенко и Н. И. Литвиненко. При отборе респондентов мы руководствовались инструкцией Г. Хофстеда, Г. Я. Хофстеда, М. Минкова и Х. Винкена «Values Survey Module 2008» [11] и согласно этим рекомендациям особое внимание уделили разнообразию

разию показателей возраста, образования и места работы.

Нами была предпринята попытка исследовать некоторые характерные черты

менталитета белорусов на основе методики Г. Хофстеда, что позволило рассчитать основные индексы, предложенные автором методики для межстрановых сопоставлений.

Значение показателей (индексов) по методике Г. Хофстеда для Беларуси (данные за 2010–2011 гг.)

Показатели (индексы)	Значения
Дистанция власти(PDI)	41,75
Индивидуализм (IDV)	29,75
Маскулинность (MAS)	3,15
Избегание неопределенности (UAI)	10,15
Долгосрочная ориентация (LTO)	5,45
Терпимость-сдерживание (IVR)	32,8
Монументализм (MON)	28,05

Данные индексы были нами рассчитаны на основе обработки 208 анкет (74 – мужчины, 134 – женщины в возрасте от 18 до 60 лет). В опросе принимали участие представители всех областей Беларуси. Как показал результат раздельной обработки анкет, заполненных мужчинами и женщинами, в процентном отношении к общему количеству различий в ответах практически нет. Поэтому данную выборку можно считать репрезентативной.

Чаще всего анализируются первые три индекса, позволяющие идентифицировать место данной страны среди других стран. Показатель **дистанции власти** отражает отношение людей к центральной власти с точки зрения внутреннего одобрения или неприятия того факта, что власть может принимать единолично решения, затрагивающие сущностные стороны жизни людей. Чем выше данный показатель, тем терпимее люди относятся к этой прерогативе центра, считают вполне допустимым свое неучастие или слабое участие в принятии решений властью. Фактически данный показатель позволяет оценить готовность общества к либеральной модели управления. Как мы можем судить по приведенным в таблице данным, в Беларуси индекс дистанции власти достаточно велик, что свидетельствует о готовности жителей принимать решения центральной власти, а также о довольно слабой ориентации на либеральную модель управления.

Это соответствует и достаточно низ-

кому показателю **индивидуализма**. Белорусы скорее склонны к коллективизму и ориентации на коллективные ценности. В целом индивидуализм не приветствуется, а иногда и осуждается. Это отражает идеология православия, которая является определяющей (по данным других опросов, проводившихся с этими же респондентами, около 90% из них считают себя православными). Хотя религиозность, проявляющаяся в строгом следовании религиозным канонам в повседневной жизни, не столь высока в Беларуси, как, например, в странах, где господствует католицизм, тем не менее, подавляющее большинство белорусов следуют в сфере духовных отношений именно православным установкам. Широко известная толерантность жителей нашей страны во многом определяется и тем, что православие воспитывает в своих последователях терпимость, покорность, подчинение старшим и т.п.

Так же невысок и показатель **маскулинности**, отражающий «степень, с которой господствующие в обществе ценности тяготеют к напористости, жесткости и сосредоточены на материальном успехе, игнорируя интерес к людям и условиям жизни». [3, с.91] Т.е. материальная составляющая жизни белоруса не является определяющей в его жизненных установках. Во всяком случае, ради достижения серьезного успеха в бизнесе среднестатистический белорус не будет жертвовать своим временем, своими силами. Он предпочтет пусть и не очень значительный, но стабильный доход.

Показатель **склонности к долгосрочным жизненным ориентирам** также довольно низкий. В целом это можно объяснить некоторыми историческими особенностями белорусского этносоциума. На протяжении многовековой истории территория нынешней Беларуси многократно становилась ареной жестких и жестоких военных столкновений, что связано со специфическим географическим и геополитическим положением нашей страны на карте мира. Уничтожалось не только имущество, но и жители Беларуси. Поэтому предпочтение отдается текущим жизненным планам.

Индекс **избегания неопределенности** в целом невысокий (10,15), но выше, чем, например, в Украине, где он равен 4,81 [9, с.274]. Белорусы в большей степени, чем украинцы, ориентированы на определенность, предсказуемость. Но, как уже отмечалось, специфика исторического развития также не способствует уверенности, что в долгосрочном плане нынешние условия жизни сохранятся.

Индекс терпимости против сдерживания у белорусов оказался достаточно высоким, хотя и значительно отстоит от максимального значения (100). Этот индекс «разделяет общества на те, в которых терпимость высока, а моральные установки позволяют относительно свободно удовлетворять потребности, которые имеют отношение к свободному времени, увеселению, чувственным наслаждениям. На противоположном полюсе располагаются общества, в которых доминирует сдерживание. Здесь мораль в большей степени контролирует удовлетворение подобных потребностей, вследствие чего люди ощущают меньшую потребность в наслаждении жизнью» [9, с.273]. Показатель терпимости против сдерживания в данном случае фактически отражает двоякое отношение белорусов к моральной оценке того, как используется свободное время, предназначенное для досуга. С одной стороны, общество вполне лояльно к такому негативному явлению как алкоголизм, а с другой стороны, оно крайне нетерпимо к таким явлениям, как гомосексуализм и наркомания.

Это подтверждает и индекс **монументализма**. Он не демонстрирует некри-

тической покорности власти, но одновременно показывает готовность общества отстаивать свои национальные ценности. Белорусы довольно четко себя идентифицируют как специфическую нацию со своими национальными ценностями и убеждениями, которые они не готовы быстро менять, а тем более – отказываться от них. Но одновременно они достаточно критично воспринимают недостатки своего отечества, видят негативные тенденции и выражают свое несогласие с ними.

Кроме исследований по методике Г. Хофстеда мы также проводили опрос и по другим анкетам (в частности, по анкетам, предложенным украинскими коллегами А. Н. Пилипенко и Н. И. Литвиненко), что позволило нам более четко выявить ментальные установки среднестатистического белоруса. 88% опрошенных являются православными по вероисповеданию, 6% – католики. Остальные либо не исповедуют никакую веру, либо принадлежат к другим конфессиям – протестантизм, индуизм и др.

Интересны данные, дающие представление об особенностях экономического менталитета белорусов. В вопросах собственности белорусы явное предпочтение отдают таким его объектам как недвижимость. Основная масса респондентов (71,5%) обязательно хотели бы иметь в собственности недвижимость – квартиру или дом. Причем это не связано с инвестиционными устремлениями как таковыми, о чем говорят результаты ответа на вопрос анкеты «Выберите, что из ниже перечисленного Вы считаете для себя наиболее важным (можно указать от 1 до 3 вариантов)»:

- 1) отсутствие нужды, материальный достаток – 56,5%
- 2) семейное благополучие – 90,5%
- 3) возможность интеллектуальной и творческой самореализации – 21,5%
- 4) сохранение сил и здоровья – 64%
- 5) хорошая, престижная работа – 41%
- 6) возможность пользоваться демократическими правами и свободами – 6,5%
- 7) сохранение порядка и стабильности в обществе – 13%
- 8) уважение окружающих, общественное признание – 13,5%

9) строительство более гуманного и терпимого общества – 3%

Только квартиру (дом) в собственности хотели бы иметь 34,5% респондентов.

Остальные хотели бы одновременно также иметь и другие виды собственности. В частности, 39% респондентов желают иметь малое предприятие (12,5% – только малое предприятие), 23,5% – среднее или крупное (14,5% – только среднее или крупное предприятие). И лишь 14% белорусов хотели бы иметь в собственности участок земли (2% – только участок земли). Таким образом, в отношении собственности явно прослеживается тенденция к низкой предпринимательской активности.

Эти выводы подтверждают и результаты ответов на вопрос анкеты «С чем у Вас ассоциируется богатство?» (некоторые респонденты выбирали не один ответ):

- 1) нажито своим трудом – 67%
- 2) получено по наследству – 25%
- 3) выиграно в лотерею – 11,5%
- 4) нажито обманым путем – 6%
- 5) украдено – 1,5%
- 6) другое – 5%

67,5% респондентов связывают повышение своего жизненного уровня исключительно с собственными усилиями. И лишь 9,5% – с социальными гарантиями государства. Часть респондентов (12,5%) рассчитывают на помощь близких людей, что характерно для превалирования коллективных (в данном случае – семейных) ценностей. Осторожное отношение к поддержке со стороны государства объясняется как невысокими зарплатами в государственном секторе экономики, так и довольно низкими социальными выплатами (особенно это касается пособий по безработице). Это достаточно парадоксальная ситуация. С одной стороны, белорусы не нацелены на активную предпринимательскую деятельность, а с другой стороны, не склонны рассчитывать на государство в вопросах повышения материального благосостояния. То есть народ дистанцируется от власти не только в отношении принятия жизненно важных решений в сфере экономики. Люди вообще склонны воспринимать государство как достаточно «посторонний», «параллельный» экономический субъект.

Кроме того, к власти существует двойственное отношение. С одной стороны, она в значительной степени ассоциируется с такими негативными моментами как коррупция, т.е. воспринимается в негативном плане. С другой стороны, достаточно большой процент опрошенных сами не прочь оказаться во властных структурах именно с целью обогащения за счет занимаемых должностей. Эта позиция на самом деле довольно четко выявляет тандем «власть – собственность», который характерен именно для Х-обществ и который всесторонне был описан такими российскими учеными как Р. Нуреев и В. Вольчик [12 – 17].

Лишь 4,5% белорусов очень хотели бы оказаться во властных структурах с целью навести порядок в стране. Остальные либо не отказались бы от власти при благоприятном стечении обстоятельств (30,5%), либо не хотели бы в принципе находиться у власти (32,5%), либо считают, что власть сопряжена с невозможностью сохранить порядочность, поэтому они скорее стали бы дистанцироваться от власти (33%).

Интересна позиция в отношении вопроса, где надо было определить преимущества нахождения во властных структурах. И здесь достаточно четко прослеживается ментальная установка на понимание власти как источника доходов и собственности, т.е. тандем «власть – собственность», характерный именно для восточной институциональной матрицы, находит свое подтверждение. В частности 33% респондентов ответили, что власть дает возможность получения стабильных доходов, гарантированных государством, 26% – возможность получения доходов связанных с занимаемым постом, 32,5% видят во власти возможность раскрытия своих организаторских способностей и 8,5% считают, что с помощью власти можно решить свои личные проблемы. На вопрос анкеты «Какие ассоциации у Вас вызывает власть?» 34% респондентов ответили, что власть у них ассоциируется к доступу к ресурсам; 24,5% – с безнаказанностью; 24% – с гарантией безопасности и правовой защищенностью; 17% – с коррупцией. Т.е. подавляющее большинство видят во власти (в той или иной форме, включая криминальные) возможность получить до-

ступ к ресурсам и дополнительным доходам.

Однако такое противоречивое отношение к властным структурам не проявляется в желании кардинально менять сложившуюся ситуацию. Подавляющая часть респондентов (67%) считают себя законопослушными гражданами, 30% в целом соблюдают законы. И лишь 3% признались, что не всегда являются законопослушными. С законами основная часть респондентов знакома, хотя и в общих чертах (41,5% опрошенных), 26% знают законодательство, т.к. это связано с их работой, 11,5% знают законы, т.к. приходилось отстаивать свои права. 15% познакомились с законами для уточнения своих прав и обязанностей. И лишь 6,5% не знают законов, т.к. не видят в этом необходимости или считают, что это все равно бесполезно (0,5%). В большей части (87,5%) знают Конституцию Республики Беларусь. При этом всего 34,5% опрошенных весьма уважительно относятся к правоохранительным органам. Остальные либо нейтральны (28% никак не относятся), либо относятся отрицательно (11%) или с опаской (26,5%).

Данные опроса также показывают, что белорусы достаточно лояльно воспринимают ценности Y-обществ. Они приветствуют такое явление как демократия, в целом позитивно оценивают сильные стороны рыночной экономики и не чужды склонности к эволюции своего общества в сторону более активной имплантации комплементарных политических и экономических институтов.

На вопрос: «С какими из нижеприведенных положений у Вас ассоциируется демократия?» были получены следующие ответы:

- 1) подчинение меньшинства большинству – 6,5%
- 2) социальная защищенность – 17%
- 3) признание свободы и равенства граждан – 62%
- 4) возможность высказывать все, что хочется – 16,5%
- 5) система, при которой власти избираются народом – 43%
- 6) все хорошее – 0,5%
- 7) ваш вариант – 4%

Вопрос: «С какими из нижеприве-

денных положений у Вас ассоциируется рыночная экономика?» выявил в целом понимание рынка как системы, базирующей на индивидуализме:

- 1) высокая эффективность – 27%
- 2) социальная защищенность – 2,5%
- 3) жесткая конкуренция – каждый сам за себя – 52%
- 4) материальное благополучие – 13,5%
- 5) возможность наиболее полно реализовать свои способности – 37%
- 6) напряженный труд – надеяться можно только на себя – 29%
- 7) инфляция, безработица, кризисы – 6%

При этом, отвечая на вопрос: «В каком государстве вы хотели бы жить?», белорусы продемонстрировали неудовлетворенность существующей социально-экономической системой и потенциальную готовность лояльно воспринять более активное внедрение так называемых западных ценностей:

- 1) в государстве с рыночной экономикой, демократическим устройством и соблюдением прав человека – 47%;
- 2) в государстве с рыночной экономикой и сильной властью, способной поддерживать порядок – 15,5%;
- 3) в социалистическом государстве по типу СССР – 2,5%;
- 4) в государстве с плановой экономикой, с равномерным перераспределением доходов между всеми гражданами – 1,5%;
- 5) в государстве, устроенном по типу развитых Западных стран и США – 31,5%;
- 6) в государстве с совершенно особым устройством и особым путем развития – 5,5%.

Комплексный анализ ответов на все выше перечисленные вопросы показывает, что в белорусском обществе наблюдается склонность к сохранению своих базовых ценностей и институтов при одновременной лояльности к переменам на основе имплантации комплементарных институтов. Эта двойственность не означает внутренней несогласованности системы мировосприятия. Скорее она является следствием тесного общения белорусов с жителями стран-

соседей. При этом часть соседей (Украина, Россия) являются Х-обществами со своей достаточно сильной спецификой форм реализации базовых институтов, а часть (Литва, Латвия, Польша) – типичными представителями Y-обществ. Поэтому вполне справедливым является проведение сравнительного анализа ментальных установок белорусов с жителями стран-соседей. И в данном случае довольно приемлемой является методика Г. Хофстеда как база для таких сравнений.

Методика Хофстеда позволяет проводить межстрановые различия по различным показателям. Это представляет большой научный интерес, так как позволяет группировать страны и выявлять их идентичность/несхожесть в самых неожиданных ракурсах. Наибольший интерес представля-

ют два направления сравнений: 1) сравнение стран-соседей независимо от преобладающей в этносоциумах базовой институциональной матрицы; 2) сравнение стран, которые являются близкими по менталитету и относятся к родственным матрицам. И здесь возможны интересные и парадоксальные результаты.

Воспользуемся данными как своих исследований, так и показателями (по Хофстеду), рассчитанными нашими коллегами в других странах, а также информацией, приведенной на сайте Г. Хофстеда. Проведем сравнительный анализ по индексам Хофстеда стран – соседей Беларуси, таких как Россия, Украина, Польша, Литва, Латвия (табл.1).

Таблица 1

Сравнительный анализ по индексам Хофстеда некоторых стран Восточной Европы

Страна	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	IVR	MON
Беларусь*	41,75	29,75	3,15	10,15	5,45	32,8	28,05
Украина**	22,79	31,49	-8,67	4,81	4,08	36,13	9,34
Россия (данные с сайта)	93	39	36	95	81	20	
Россия (по Латовой Н.В.)***	47	46	44				
Польша	68	60	64	93	38	29	
Литва	42	60	19	65	82	16	
Латвия	44	70	9	63	69	13	

Источники: [15];

– собственные данные;

** – [9];

*** – [3].

Как видно из таблицы, показатели по России довольно существенно различаются у разных авторов. Во-первых, существует значительный временной лаг в предоставлении данных (почти 10 лет), во-вторых, результат во многом зависит от категории респондентов. Фактически это свидетельствует о том, что данные индексы весьма условны и описывают только самые общие тенденции в менталитете жителей той или иной страны. Однако все же эти общие тенденции прослеживаются и могут быть использованы

для межстрановых сопоставлений. Это важно и с практической точки зрения, так как при формировании межгосударственных союзов и проведении межстрановой политики в самых разных сферах жизнедеятельности важно представлять как возможные точки соприкосновения на базе общности ментальных установок, так и проблемные «зоны» соприкосновения, где успехи, например, интеграции, могут быть изначально поставлены под сомнение.

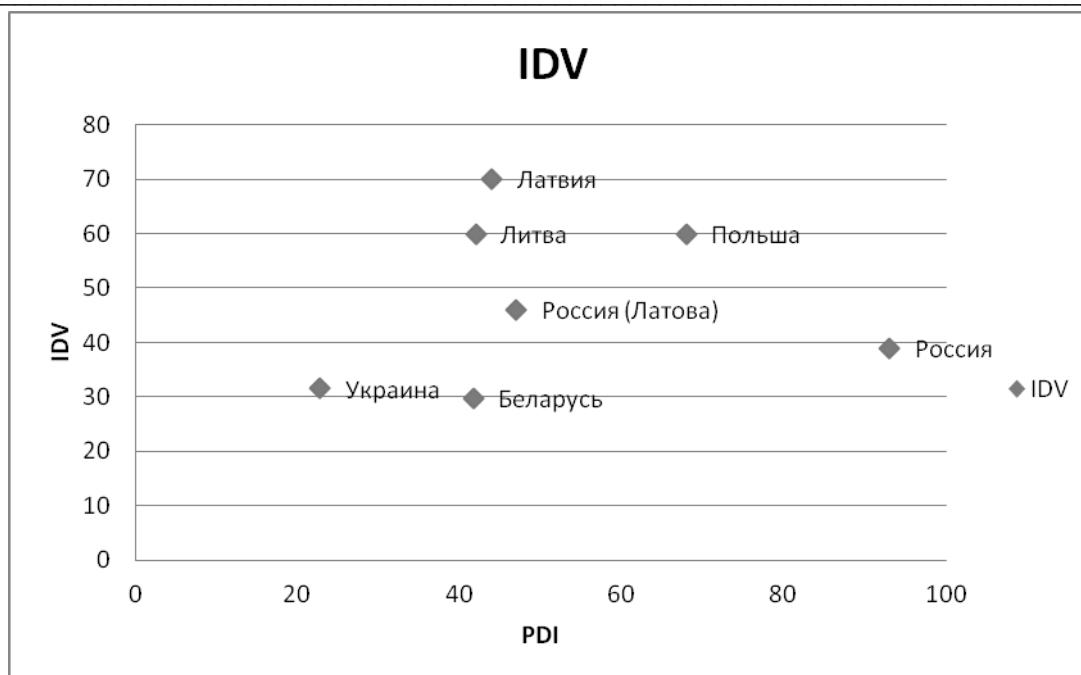

Рис. 1. Сопоставление индексов дистанции от власти и индивидуализма.

Из данной диаграммы видно, что Беларусь и Украина очень близки по индексу индивидуализма. В России этот индекс выше, а в Литве, Латвии и Польше – гораздо выше. При этом по индексу дистанции от

власти очень близки оказались все страны, кроме Украины и Польши, которые по отношению к Беларуси заняли противоположные позиции. В Украине этот индекс гораздо ниже, а в Польше – гораздо выше.

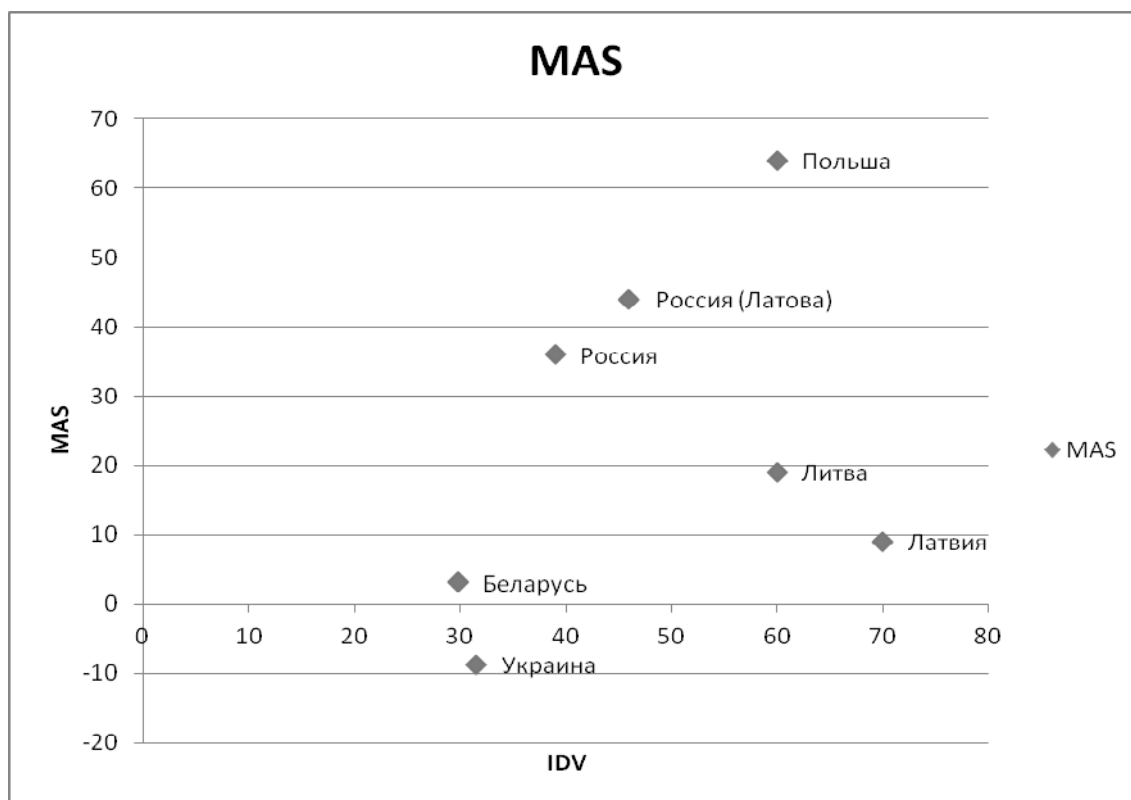

Рис. 2. Сопоставление индексов индивидуализма и маскулинности

По маскулинности Беларусь и Украина также демонстрируют близость показателей. При этом близкими по данному пока-

зателю также являются Литва и Латвия, хотя и сильно отличаются по значениям индивидуализма.

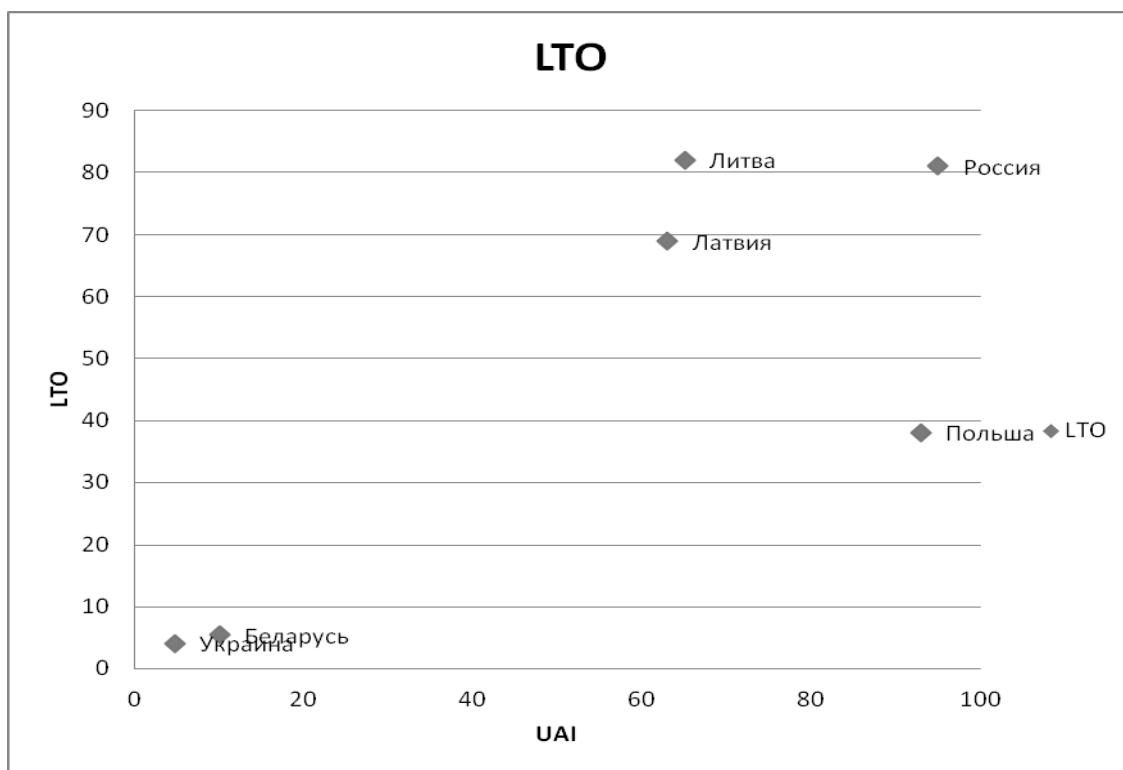

Рис. 3. Сопоставление индексов избегания неопределенности и долгосрочности ориентации

Данный рисунок весьма отчетливо демонстрирует практически одинаковую оценку показателей избегания неопределенности и склонности к долгосрочным ориен-

тирам в Беларуси и в Украине. Остальные страны очень сильно дистанцированы. В том числе и Россия.

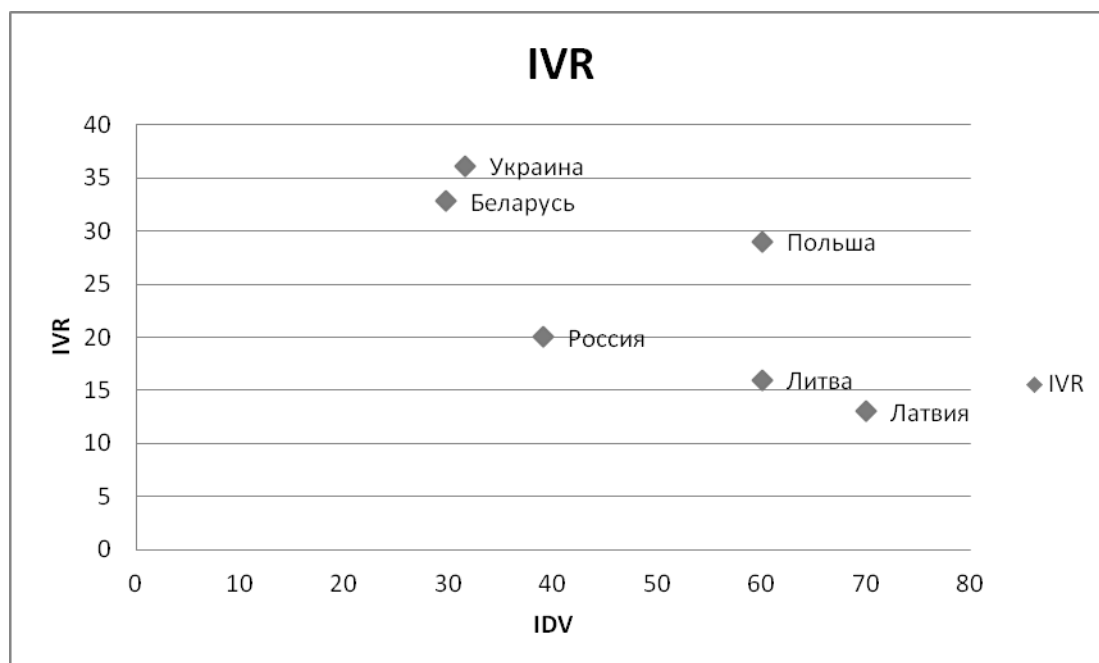

Рис. 4. Сопоставление индексов индивидуализма и терпимости против сдержанности

Литва и Латвия достаточно ярко демонстрируют приверженность общества духовным Y-ценностям – довольно высокий индекс индивидуализма сопряжен с относительно низким индексом терпимости против сдержанности. Т.е. в обществе господствуют либеральные ценности и спокойное восприятие нетрадиционных способов личностной самореализации. Польша как страна с сильными католическими традициями демонстрирует более высокий показатель терпимости против сдержанности, даже более высокий, чем в России. Однако самым высоким среди этой группы стран данный индекс является в Беларуси и в Украине.

Можно заметить, что практически по всем индексам Беларусь ближе к Украине, чем к России, хотя все эти страны являются этносоциумами с базисной X-матрицей. Это свидетельствует о том, что идентичность институциональных матриц не обязательно означает идентичность социумов и их одинаковое мировосприятие. Соответственно, одни и те же внешние факторы политического, экономического и духовного плана по-разному будут восприняты в таких сообществах. То есть не может быть, например, единого механизма имплантации комплементарных институтов в базисные матрицы. Каждое общество должно найти свой специфический механизм, учитывающий и особенности исторического периода эволюции социума, и влияние стран-соседей, и потенциальную реакцию своего собственного населения на различные «имплантации» и «вживления».

Межстранный анализ также позволяет более адекватно предсказать реакцию своего населения на процессы трансформаций, происходящих в странах-соседях. Принадлежность к одной базисной матрице вовсе не исключает разных ценностных установок, реакций на одни и те же действия центральной власти.

Литература.

1. Кирдина С. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация / С. Кирдина // Вопросы экономики. – 2004 – № 10 – С. 89–98.
2. Кирдина С. Институциональные матрицы и развитие России / С. Кирдина. – М. : ТЕИС, 2000. – 323 с.
3. Латова Н. В. В какой матрице мы живем? / Н. В. Латова // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2005. – Том 1. – № 3. – С. 89–94.
4. Латов Ю. В. Российская экономическая ментальность на мировом фоне / Ю. В. Латов, Н. В. Латова // Общественные науки и современность. – 2001. – № 4. – С. 31–43.
5. Латов Ю. В., Латова, Н. В. Этнометрический подход к сравнительному анализу хозяйственно-культурных ценностей / Ю. В. Латов, Н. В. Латова // Вопросы экономики – 2008 – № 5 – С. 80–102.
6. Латова Н. В. Восточнославянские страны на ментальной карте мира по Г. Хофстеду / Н. В. Латова, В. Ю. Латов // Наук. пр. Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – Вип. 38–1. – Донецьк : ДонНТУ, 2010. – 232 с.
7. Pylypenko A., Lytvynenko N., Voloshenuk V. Regional Map of Mentality after G. Hofstede: Lessons From Ukraine // Journal of US-China Public Administration. – Volume 9, Number 2, February, 2012. – P. 195–204.
8. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності / Г. М. Пилипенко: монографія. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.
9. Пилипенко А. Н. Исследование экономической ментальности и исторический поход / А. Н. Пилипенко, Н. И. Литвиненко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 40-2. – 2011. – С. 272 – 278.
10. Mitry D. Managerial Leadership and Cultural Differences of Eastern European Economies/ D. Mitry, T. Bradley // Cross-Cultural Consumer and Business Studies. ACCBS, Ed. by Scott M. Smith, 1999. – P. 34–46. – Электронный ресурс – Режим доступа: <http://marketing.byu.edu/htmlpages/ccrs/proceedings99/mitrybradley.htm>.
11. Kustin R. A Study of Hofstede's Culture Value Survey in a Post-Soviet Country // Journal of Transnational Management. – 2006. – Vol.11. – № 4 – P. 13–17.
12. Нуреев Р. М. Россия: особенности институционального развития. / Р. М. Нуреев. – М. : Нор-ма, 2009 – 448 с.
13. Нуреев Р. М. Россия и Европа: эффект колеи (опыт институционального анализа истории экономического развития): монография. / Р. М. Нуреев, Ю. В. Латов. – Калининград : Издательство Российского государственного университета имени И. Канта, 2009. – 294 с.
14. Нуреев Р. М. Власть-собственность в современной России как проблема зависимости от траектории предшествующего развития (<http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/293149.html>)
15. Hofstede G. Values Survey Module 2008 (VSM 08) [Электронный ресурс] / G. Hofstede, G. J. Hofstede, M. Minkov, H. Vinken. – Режим доступа: <http://www.geerthofstede.nl/research--vsm/vsm-08.aspx>
16. Вольчик В. В. Роль групп специальных интересов в эволюции российского института власти-собственности. (<http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/296982/print.html>)
17. Вольчик В. В. Эволюция российского ин-

ОСОБЛИВОСТІ БІЛОРУСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

В. Е. Ксензова, к. е. н., доцент, С. В. Ксензов, к. іст. н., доцент, Є. В. Крижанівська, старший викладач, Білоруський торгово-економічний університет

У статті представлено результати дослідження білоруської ментальності, засновані на використанні методики Г. Хофстеда VSM 2008. Розраховано індекси дистанції влади, індивідуалізму, маскуліності, уникнення невизначеності, довгострокової орієнтації, терпимості проти стриманості, монументалізму. На основі методики Г. Пилипенко та Н. Литвиненко виявлена специфіка економічної ментальності білорусів. Через міждержавні зіставлення за індикаторами Г. Хофстеда показано особливості ментальності населення Білорусі, Росії, України, Польщі та Литви.

Ключові слова: ментальність білорусів, методика Г. Хофстеда, індекси Г. Хофстеда для Білорусі, індекси Г. Хофстеда для східнослов'янських народів, економічна ментальність білорусів.

SPECIFIC FEATURES OF BELARUS MENTALITY

*V. E. Ksenzova, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., S. V. Ksenzov, Ph. D. (Hist.), Ass. Prof.,
E. V. Krizhanovskaya, Senior Lecturer,
Belarusian Trade and Economic University*

The results of a study of the Belarus mentality are presented, based on the use of G. Hofstede VSM 2008 method. The indices of power distance, individualism, masculinity, uncertainty avoidance, long-term orientation, tolerance against restraint, monumentalism are calculated. Based on the technique by A. Pilipenko and N. Litvinenko, specific features of the economic mentality of the Belarusians are revealed. Through cross-country comparisons of G. Hofstede's indicators, the features of mentality of the population of Belarus, Russia, Ukraine, Poland and Lithuania are shown.

Keywords: mentality of Belarusians, G. Hofstede method, G. Hofstede indices for Belarus, G. Hofstede's indexes for Eastern Slavic peoples, the economic mentality of the Belarusians.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Кузьміновим С. В. Надійшла до редакції 12.03.2015 р.

УДК 330.341.2:336.02

ПАРТИСИПАТИВНА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ ТА ФІНАНСУВАННЯ В МІЖНАРОДНИХ ПРОГРАМАХ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Ю. М. Петрушенко, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», petrushenko@uabs.edu.ua

У статті розглядаються особливості стратегії місцевого розвитку, зорієнтованої на участь в ньому місцевих спільнот. Проаналізовано фінансово-організаційний механізм цієї стратегії та визначено її вплив на соціальний капітал громад. Проведено економетричне моделювання зміни соціального капіталу в громадах, що брали участь у проекті ЄС та ПРООН в Україні «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Визначено складові соціального капіталу місцевих громад, які є найбільш чутливими до зовнішнього впливу.

Ключові слова: територіальна громада, місцевий розвиток, соціальний капітал, складові соціального капіталу місцевих громад, Програма розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в Україні, партисипативне фінансування в міжнародних програмах, економетричне моделювання зміни соціального капіталу в територіальних громадах України.

Постановка проблеми. Ринковий курс реформ, що був обраний Україною в 1991 році, призвів до руйнування існуючих елементів економічної культури, різкої зміни суспільних ідеалів і моралі. Проте певні соціальні групи до сьогодні не знайшли своє місце в ринково орієнтованому суспільстві, нові соціальні норми і цінності відкидаються членами цих спільнот, у тому числі й соціально декларовані зразки поведінки. В Україні це особливо виразно відчувається у сільській місцевості, де рівень патерналізму надзвичайно високий, люди не вірять у власні сили й надалі продовжують покладатися на допомогу держави у вирішенні їх особистих проблем.

Усе це призводить до швидкої деградації таких спільнот не лише в економічному, але й у соціальному плані. Наприклад, селяни, що живуть на одній території, часто вже не відчувають себе однією громадою, більше не мають спільних цілей і цінностей і, відповідно, не здатні ефективно керувати спільними ресурсами, яких досить багато (від соціальної інфраструктури до загальних доріг, земель, водойм). Згідно з останніми опитуваннями соціологів, більше 50% жителів сільської місцевості України вважають себе бідними. Як наслідок, чисельність сільських жителів за 20 років незалежності зменшилася на 2,5 млн., за цей час на карті України зникли 348 сіл [1].

Одним із ефективних механізмів вихо-

ду з такого стану є процеси посилення соціальної активності місцевих громад, їх соціальна мобілізація за для спільного вирішення проблем місцевого соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практика орієнтованого на розвиток громад підходу, що сприяє економічному розвитку через соціальну мобілізацію, його важливість і позитивні результати обговорювались у світовій науковій літературі в другій половині XX століття: Chase R., Holmemo C. [2], Dongier P., Domelen J. V., Ostrom E., Ryan A., Wakeman W., Bebbington A., Polski M. [3], Hardin G. [4], Mansuri G., Rao V. [5], Tanaka S., Singh J., Songco D., Maclean J. [6], Walker T. F. [7].

Dongier і співавтори [3] визначили основні причини, чому орієнтований на громаду підхід повинен стати основою для будь-якої стратегії місцевого розвитку. Перша причина полягає в тому, що підхід до місцевого розвитку, орієнтований на громаду, включає в себе різні сектори економіки – громадські організації та органи місцевого самоврядування, місцевий уряд, а також приватний сектор. Ринок сам по собі не може задовольнити необхідний рівень забезпечення потреб населення, а підхід, орієнтований на участь громад, створює ефективну взаємодоповнюваність державного і приватного секторів у процесі створення суспільних благ. Друга причина полягає в тому, що

такий підхід сприяє стійкості розвитку. Ці науковці також стверджують, що підхід, орієнтований на залучення громад до місцевого розвитку, підвищує економічну ефективність послуг та підвищує ефективність використання активів у таких секторах, як інфраструктура, освіта, мікрофінансування та раціональне використання природних ресурсів. Підхід до місцевого розвитку, орієнтований на громаду, дає право голосу при визначенні пріоритетів розвитку в таких групах, які зазвичай виключаються з процесу прийняття рішень на місцевому рівні.

Серед науковців, що в останній час досліджували ефективність та особливості національних програм місцевого розвитку за участю громади, варто відмітити дослідження Fearon, Humphreys та Weinstein [8], які аналізували програму розвитку за участю місцевих громад, що була реалізована в північній Ліберії в 2006–2008 роках. Вони дійшли висновку, що введення нових інститутів на місцевому рівні мало позитивний вплив на здатність громад до співпраці, і цей ефект тривав навіть після того, як програма була завершена. Sara та Katz аналізували програму водопостачання в шести країнах світу (Бенін, Болівія, Гондурас, Індонезія, Пакистан, Уганда і Ефіопія) і підтвердили ефективність підходу залучення громади до прийняття рішень [9].

Разом з тим, вплив програм соціальної мобілізації та особливості дії їх механізмів на соціально-економічні характеристики місцевих громад, такі, як соціальний капітал, залишаються недостатньо вивченими.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є визначення впливу на соціальний капітал місцевих спільнот тих організаційно-економічних механізмів, які закладено в підходи до місцевого розвитку, що орієнтовані на участь у ньому територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні підхід, орієнтований на участь громад, використовувався Програмою розвитку ООН під час реалізації проектів «Програма інтеграції і розвитку Криму» (1995–2007), «Програма відродження і розвитку» (2002–2007), «Програма муніципального врядування і сталого розвитку» (2004–2007), «Місцевий розвиток, орієнтований на

громаду» (розпочався в 2007 році). Результати останнього проекту стали об'єктом нашого аналізу.

Спільний проект Європейського союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ) започатковано в Україні у вересні 2007 року. Проект впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні за підтримки Уряду України. На місцевому рівні він співпрацює з громадами-учасницями (самоврядні організації громад, активісти та безпосередні мешканці громад) та місцевими органами влади (сільські, селищні, міські голови та ради, районні ради, районні державні адміністрації).

Метою проекту є створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку на місцевому рівні шляхом сприяння самоорганізації громад, розроблення та впровадження невеликих за обсягом громадських ініціатив у всіх областях України [10].

Економічний механізм проекту МРГ заснований на партисипативному управлінні фінансовими ресурсами місцевих громад. Відповідно до фінансового плану проект МРГ надавав невеликі гранти для впровадження мікропроектів громад на основі принципу самодопомоги та в рамках співпраці приватно-державного сектору, де кожен партнер має внести свою частку для розвитку. Механізм фінансування за програмою проекту передбачав, що частка вартості мікропроектів фінансується за рахунок членів громад (не менше 5%), інші витрати фінансувалися з центрального та місцевих бюджетів (45%), участь МРГ становила приблизно половину усіх внесків (50%).

Проект підтримує ініціативи місцевих громад із покращання умов проживання та базової соціальної інфраструктури, наприклад відновлення фельдшерсько-акушерських пунктів, покращання управління водопостачанням, захисту навколишнього середовища, ефективності використання енергоресурсів та послуг місцевого транспорту.

Проект працює в селах, селищах та малих містах із населенням до 10 тис. чол. Поряд із допомогою в розвитку та самоорганізації громад-учасниць проект пропонує грантову підтримку, яка може стати старто-

вим капіталом для реалізації їхніх ініціатив (до 7300 євро та не більше 50% від кошту рису ініціативи).

Інша половина бюджету ініціатив громад фінансується за рахунок внеску мешканців громади (не менше 5%), приватного сектору та коштів державного і місцевих бюджетів. Таким чином, було налагоджено механізми співфінансування між громадою, центральною та місцевою владою, донорською спільною та приватним сектором.

Проект використовує інструмент соціальної мобілізації для мобілізації учасників проекту і створення середовища (структур підтримки) для спільного прийняття рішень та спільного впровадження проекту. Потенціал організацій громад розбудовується таким чином, щоб вони могли приймати рішення спільно з місцевими органами влади, мобілізувати ресурси, реалізовувати місцеві пріоритети і підтримувати досягнуті результати. Потенціал партнерів (сільські/міські, районні/обласні ради та ін.) посилюється з точки зору людських ресурсів для реалізації спільного підходу, який просувається Проектом. Тренінги, візити на місця, діалоги і малі гранти (для проектів громад), відповідні інституційні механізми і т. д. використовуються як інструменти для розбудови потенціалу.

Перша фаза проекту МРГ розпочалась у грудні 2007 року і мала бюджет 13,3 млн. євро. За 3,5 роки діяльності проект допоміг більше 1000 сільських громад покращити умови проживання спільними зусиллями та в партнерстві з місцевою владою. Тривала перша фаза проекту МРГ до 6 червня 2011 року. За цей період встановлено партнерство з 25 регіонами, 209 районами та більше 1100 місцевими радами (із населенням до 10 тисяч осіб). Проект мобілізував більше 418 тисяч мешканців сільських територій, які самоорганізувались у громади, в основі яких – принцип спільного врядування. Для громад та представників органів місцевої влади/самоврядування експерти проекту провели 1656 навчальних семінарів і тренінгів, на яких громади навчили, (а) як створити та керувати діяльністю своєї організації, (б) як планувати та виконувати плани розвитку власного села спільно з місцевими органами влади, (в) як підготувати та реалізувати про-

ект громади.

У рамках I фази проекту МРГ було реалізовано 1303 проекти громад. Голосуванням на загальних зборах громади самі обирали пріоритети для своїх проектів. Таким чином, 59% громад запровадили енергоощадні заходи в сільських школах, дитячих садках та медичних закладах, 21% здійснили ремонт амбулаторій/ФАПів та закупівлю медичного обладнання; 15% громад провели або відремонтували систему водопостачання; 4% проектів стосувалися закупівлі – шкільного автобусу; 1% – проекти, спрямовані на збереження навколишнього природного середовища. Середня вартість проекту громади склала близько 150 тис. грн.

На реалізацію ініціатив громад проект МРГ виділив близько 91 млн. грн., ще близько 88 млн. грн виділено з місцевих бюджетів як співфінансування, біля 14 млн. грн. зібрали самі громади, а 3 млн. грн. Інвестував приватний сектор. Розподіл залучених ресурсів у результаті реалізації партисипативної моделі фінансування у першій фазі проекту був таким: ПРООН – 46%, обласний та районний бюджети – 33%, сільські ради – 13%, громади – 7%, місцевий бізнес і меценати – 1% [10].

Друга фаза спільного проекту Європейського Союзу та програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ-II) розпочалася 7 червня 2011 року й закінчується в 2015 році. Проект і надалі співфінансує та виконує Програма розвитку ООН в Україні.

Не дивлячись на те, що проект МРГ мав чітко виражений інфраструктурний характер, на нашу думку, основним його досягненням стала соціальна мобілізація жителів громад, яка призвела до активізації «дрімаючого» потенціалу колективних дій і бажання людей допомогти самим собі. Відповідно до нашої гіпотези, зміни, що відбулися на ментальному рівні повинні вилитися в покращення показників соціального капіталу громад уже в найближчі роки після закінчення проекту.

Ми вирішили перевірити цю гіпотезу на основі аналізу розвитку тих сільських громад Сумської області, що брали участь у першій та, окремо, у другій фазі проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на гро-

маду».

За період упровадження першої фази проекту (2007–2010 роки) у 8 районах Сумської області реалізовано 49 мікропроектів у 33 громадах на суму понад 8,7 млн. грн.

Для аналізу результатів I фази проекту МРГ було використано метод різниць (difference-in-differences [11]), суть якого полягає в знаходженні різниці між показниками соціального капіталу досліджуваних громад в 2007 і 2011 роках, тобто «до» і «після» участі у проекті «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду».

Для вимірювання соціального капіталу на підставі найбільш часто використовуваних у світовій практиці методик (Integrated Questionnaire for the Measurement of Social Capital worked out by the World Bank (2011), The World Values Survey (2011), The European Social Survey (2002) [12] and The Social Capital Question Bank (2011) [13]) нами разом з Тетяною Голець (CERGE-EI, м. Прага, Чехія) була розроблена анкета, адаптована під цілі дослідження та специфіку опитуваних домогосподарств.

Основні складові соціального капіталу, які вимірювалися в ході проведеного соціологічного опитування: загальні норми (чесність, порядність та ін.), довіра, схильність до взаємодії та кооперації, солідарність, (анти) патерналізм, наявність спільних традицій, довгострокова орієнтація, схильність до ризику, включення у процес прийняття рішень та ін.

Вибірка склала 126 громад (33 громади, які беруть участь у I фазі проекту МРГ та 94 контрольні громади). Одиницею аналізу стало домогосподарство в громаді. Було опитано 1545 домогосподарств, що становить близько 10 % від їх загальної чисельності.

Кожна складова соціального капіталу оцінювалася за шкалою від 1 до 5 на підставі відповідей респондентів (лідерів домогосподарств) на групу запитань, пов'язаних із цією характеристикою (1 – найнижче значення, 5 – найвище значення відповідної характеристики).

Варто зауважити, що порівняння числових значень характеристик соціального капіталу українських громад із показниками

спільнот Європейського Союзу демонструє відставання характеристик соціального капіталу українських громад у порівнянні з громадами країн ЄС в середньому на 20%.

У якості контрольних громад при дослідженні впливу проекту МРГ на громади-учасники I фази були використані громади-учасники II фази проекту МРГ з подібними критеріями відбору на початковому етапі проекту (pipeline matching aimed to deal with selection and self – selection biases [14]). Це дозволило уникнути помилок відбору, оскільки методологія відбору учасників I і II фази проекту МРГ залишилася практично незмінною. У II фазі порівняно з I фазою змінився лише один критерій відбору (потреба у підвезенні дітей сільських громад до школи), проте факторний аналіз показав, що його вплив на вибір учасників проекту МРГ є мінімальним, і в II фазі проекту МРГ він виключений, оскільки всі села мали підвезення дітей до шкіл.

Далі для кожної громади-учасниці I фази проекту МРГ була визначена контрольна громада (учасник II фази) з того ж району, близька за показниками соціально-економічного розвитку.

Метод pipeline matching припускає, що громади, відібрані в II фазу проекту МРГ (станом на 2011 рік), схожі на громади I фази проекту в момент їх відбору (тобто станом на 2007 рік) [15]). Тоді різниця між показниками цих громад показує ефект дії проекту МРГ, і ми можемо використовувати для аналізу дані по соціальному капіталу, отримані в результаті дослідження в 2011 році.

За період впровадження I фази проекту МРГ у 8 районах Сумської області (2007–2011 роки) реалізовано 49 мікропроектів у 33 громадах на суму понад 8,7 млн. грн. Проте наше дослідження охопило 6 районів, громади яких були представлені і в I, і в II фазі проекту МРГ.

Дослідження впливу участі у проекті МРГ на соціальний капітал громад-учасниць виконані за допомогою програми STATA продемонструвало збільшення практично усіх характеристик соціального капіталу (табл. 1).

Підсумкові результати регресійного аналізу впливу проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» на характеристики соціального капіталу громад-учасниць (I фаза проекту)

Характеристики соціального капіталу	Ефект участі
Традиції в громаді	0,53***
Інформація та комунікація	0,16*
Включеність у громадську діяльність	0,26***
(Анти) патерналізм	0,46**
Рівень довіри	0,16*
Солідарність та інтеграція	0,14+
Колективна діяльність та співпраця	0,27***

Ймовірність похибки: + $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Для аналізу результатів II фази проекту МРГ був використаний також метод різниць (difference-in-differences), проте відмінність методології полягала у тому, що ми мали можливість у 2014 році провести повторне оцінювання соціального капіталу в тих же самих громадах, що почали брати

участь в проекті МРГ у 2011 році та у контрольних громадах. У порівнянні з методом pipeline matching це дослідження є більш релевантним. Результати відповідного економетричного моделювання представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Підсумкові результати регресійного аналізу впливу проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» на характеристики соціального капіталу громад-учасниць (II фаза проекту)

Характеристики соціального капіталу	Ефект участі
Традиції в громаді	0,31**
Інформація та комунікація	0,23**
Включеність у громадську діяльність	0,55**
(Анти) патерналізм	0,60***
Рівень довіри	0,15+
Солідарність та інтеграція	0,21*
Колективна діяльність та співпраця	0,38**

Ймовірність похибки: + $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Висновки. Результати дослідження впливу проекту МРГ на соціальний капітал громад-учасниць засвідчили, що найбільшому впливу піддаються такі характеристики соціального капіталу, як наявність традицій у громаді, інформованість, (анти) патерналізм, колективні дії і кооперація.

У той же час більшість сучасних науковців схилиються до думки, що соціальний капітал змінюється досить повільно. Для цього іноді необхідна зміна не одного покоління, що проживає на даній території. Тому результати оцінки впливу проекту МРГ на показники соціального капіталу громад-учасниць проекту за досить короткий період (з 2007 по 2014 роки) викликають необхід-

ність пояснення.

Безпосереднє знайомство з методикою проекту МРГ та інтерв'ю з його учасниками наводять на думку, що вплив проекту МРГ на соціальний капітал проявляється через специфічний організаційний і фінансовий механізм проекту.

Щодо організаційного механізму, то він побудований на підході соціальної мобілізації до місцевого розвитку. Під час участі у проекті МРГ члени громади об'єднуються в громадську організацію, вчаться разом ухвалювати рішення, обирають голову і правління організації, пріоритети розвитку громади, проект для реалізації, підрядчиків для виконання робіт, разом контролюють

виконання поставлених завдань. У процесі реалізації мікропроєкту вони починають більше довіряти один одному; розуміють, що можуть самі вирішувати проблеми, а не сподіватись виключно на допомогу держави; вчаться спільно приймати рішення, працювати разом. Відповідно починають відновлюватися традиції колективних дій та свят, солідарність, зменшується патерналізм, зростає довіра. Парсипативна модель фінансування і фінансового управління мікропроєктами розвитку виступила інститутом, що мотивував громади до зміни соціальної поведінки в напрямі зростання соціального капіталу місцевої спільноти.

Мова в даному випадку може йти не тільки про зростання соціального капіталу громади, а й про реалізацію його вже наявного, але «дрімаючого» потенціалу. Така реалізація може відбутись і за досить короткі терміни (за декілька років, як у проєкті МРГ).

Слід також звернути увагу на отримане в результаті дослідження зауваження щодо якісної зміни аргументації при прийнятті рішень членами громад, що брали участь у програмі МРГ, яке, можливо, пояснює незначні зміни в рівні довіри. Більш детальний аналіз показав, що програма МРГ вплинула не лише на інформованість, а й на мислення учасників – при оцінці рівня довіри до влади вони беруть до уваги більше факторів, внаслідок чого об'єктивна оцінка цієї характеристики соціального капіталу може знижуватися.

Прийнятий МРГ метод тісної співпраці покликаний об'єднати не тільки громаду, але й місцеву і регіональну владу, приватний сектор та громадські організації, щоб усі мали змогу постійно спілкуватися, корегувати плани громад та приймати рішення щодо вирішення місцевих проблем в межах співпраці приватно-державного сектору.

Зростання соціального капіталу надало громадам необхідний ресурс для подальшого довгострокового розвитку. Більшість сіл, що брали участь у проєкті МРГ продовжили спільними зусиллями покращувати життя своїх громад і після закінчення проєкту.

Література

1. Чисельність сільського населення скоротилась на 2,5 млн. осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://health.unian.net/ukr/detail/224241>.
2. Chase R. Community Driven Development and Social Capital: Impact Designing a Baseline Survey in the Philippines / Chase R., Holmemo C. – Social Development Department, 2005. – Report No: 32405-PH, P. 1–108.
3. Dongier P. Community-driven development / Dongier P., Domelen J. V., Ostrom E., Ryan A., Wakeman W., Bebbington A., Polski M. // The World Bank Poverty Reduction Strategy Paper Sourcebook. – Washington, D.C., 2001. – P. 1–32.
4. Hardin G. The Tragedy of the Commons / G. Hardin // Science. New Series, 1968. – 162(3859), P. 1243–1248.
5. Mansuri G. Community-based and -driven development: a critical review / Mansuri G., Rao V. // The World Bank research observer. – 2004. – Vol. 19, No. 1. – P. 1–39.
6. Tanaka S. A review of community-driven development and its application to the Asian Development Bank / S. Tanaka, J. Singh, D. Songco. – Asian Development Bank, 2006. – 100 p.
7. Walker T. F. Community involvement in public goods provision: Evidence from a field experiment in Ghana / T. F. Walker // International Growth Centre, Working Paper №11/0069. – 2011. – P. 1–28.
8. Fearon J. D. Can development aid contribute to social cohesion after civil war? Evidence from a field experiment in post-conflict Liberia / J. D. Fearon, M. Humphreys, J. M. Weinstein // American Economic Review: Papers & Proceedings. – 2009. – № 99/2. – P. 287–291.
9. Sara J. Making Rural Water Supply Sustainable: Report on the Impact of Project Rules / J. Sara, T. Katz // United Nations Development Programme and World Bank Water and Sanitation Program. – Washington, D.C., 1997.
10. The official site of the United Nations Development Program “Community-based Approach to Local Development” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cba.org.ua/en/about/about-cba>.
11. Girma S. Evaluating the foreign ownership wage premium using a difference-in-differences matching approach / S. Girma, H. Görg // Journal of International Economics. – 2007. – № 72. – P. 97–112.
12. The European Social Survey. SOURCE QUESTIONNAIRE (Round 1, 2002/3). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=98
13. Ruston D. Social Capital Question Bank [Електронний ресурс] / Ruston D., Akinrodoye L. - Social Analysis and Reporting Division, 2002. – Режим доступу: <http://www.google.co.uk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CEkQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.ons.gov.uk%2Fons%2Fguide-method%2Fuser-guidance%2Fsocial-capital-guide%2Fthe-question-bank%2Fsocial-capital-question-bank--pdf-document.pdf&ei=VE3wT9uvKu3P4QSa7LD8DQ&usg=AFQjCNHbvHSJDrxMkrqhbduicg0mAYgZRQ&sig2=ZXDqZjtwaybyrAsyAuKUXFg>.
14. Heckman J. Matching as an econometric evaluation estimator: evidence from evaluating a job training

programme / J. Heckman, H. Ichimura, J. Smith, P. Todd // Review of Economic Studies. – 1997. – № 64. – P. 605–654.

15. Khandker S. R. Handbook on impact evaluation: quantitative methods and practices / S.

R. Khandker, G. B. Koolwal, H. A. Samad. – The World Bank, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2693/520990PUB0EPI1101Official0Use0Only1.pdf?sequence=1>.

ПАРТИСИПАТИВНАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ И ФИНАНСИРОВАНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОГРАММАХ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СООБЩЕСТВ

*Ю. Н. Петрушенко, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Украинская академия банковского дела
Национального банка Украины»*

В статье рассматриваются особенности стратегии местного развития, ориентированной на участие в ней местных сообществ. Проанализирован финансово-организационный механизм этой стратегии и определено ее влияние на социальный капитал общин. Проведено эконометрическое моделирование изменений социального капитала в общинах, которые принимали участие в проекте ЕС и ПРООН в Украине «Местное развитие, ориентированное на сообщество». Определены составляющие социального капитала местных общин, которые являются наиболее чувствительными к внешнему воздействию.

Ключевые слова: территориальное сообщество, местное развитие, социальный капитал, составляющие социального капитала местных общин, Программа развития ООН «Местное развитие, ориентированное на сообщество» в Украине, партисипативное финансирование в международных программах, эконометрическое моделирование изменения социального капитала в территориальных общинах Украины.

PARTICIPATORY MODEL OF MANAGEMENT AND FINANCING IN THE INTERNATIONAL PROGRAMMES OF TECHNICAL ASSISTANCE AS A FACTOR OF COMMUNITY'S SOCIAL CAPITAL DEVELOPMENT

*Yu. N. Petrushenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «Ukrainian Academy of Banking of the
National Bank of Ukraine»*

Specific features of local development strategies involving local communities are considered. The economic and organizational mechanism of this approach is analyzed and its impact on the social capital of the community is determined. The econometric modeling of the changes of social capital in the communities participating in the European Union and UNDP “Community based approach to local development” is carried out. The components of social capital exposed to the greatest influence are identified.

Keywords: community, local development, social capital, components of social capital of local communities, UNDP “Community based approach to local development” in Ukraine, participatory financing in international programs, econometric modeling of the changes of social capital in territorial communities of Ukraine.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М. Надійшла до редакції 27.05.2015 р.

ВПЛИВ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ СЕКТОРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ

Е. В. Прушківська, к. е. н., професор, ДВНЗ «Запорізький національний технічний університет», em_prushkovskaya@mail.ru

А. В. Переверзева, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Запорізький національний університет», pereverzeva@ukr.net

У статті досліджується ментальність та її вплив на формування секторальної структури економіки. Обґрунтовано взаємозв'язок секторальної структури економіки за трисекторною моделлю та елементів господарської культури. Проаналізовано особливості структурування національної економіки на основі складових господарської культури.

Ключові слова: національна економіка, секторальна структура економіки, сектори економіки, господарська культура, державне регулювання економіки, ментальність, матриця взаємозв'язку секторальної структури економіки та елементів господарської культури, координація.

Постановка проблеми. Інноваційна модель розвитку національної економіки, яка базується на галузях економіки знань, буде продуктивна лише у тому випадку, якщо буде ґрунтуватися на ментальності в поєднанні з тими цінностями культури, які потрібно постійно культивувати та розвивати. Будуючи адекватну глобальним викликам інноваційну модель розвитку економіки, важливо усвідомити необхідність збереження її національних цінностей. Вивчення співвідношення особливостей українського менталітету з такими елементами, як професійна мобільність, креативність, толерантність, здатність до прийняття нестандартних рішень, сприйняття нового є необхідною складовою побудови державних стратегій розвитку. При цьому важливо розуміти, що глобалізація змінює соціально-економічні, політичні, правові устої функціонування суспільства, а отже, вимагає адаптації до них національних інститутів.

Стійкість національній економіці забезпечує її секторальна структура, ефективне функціонування якої стає запорукою стійкості та стабільного розвитку. Тому опора на ментальний ресурс є необхідною умовою динамічності економічної системи, її адекватності глобальним викликам сучасності. Саме тому надзвичайно важливим стає дослідження впливу ментальності на формування секторальної структури економіки.

Аналіз останніх досліджень і публі-

кацій. Безперечним доказом актуальності даної проблеми є значна кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених – соціологів, економістів, психологів, присвячених аспектам впливу ментальності на різні сфери життя суспільства. Серед зарубіжних вчених вагомий внесок у дослідження ментальності зробили Ф. Герцберг, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу, Т. Петер, П. Печчеї, Р. Рюттінгер, А. Сміт, Ф. Хайєк, П. Хайне [1–7]. Дослідженню даної проблематики значну увагу приділено у наукових розробках українських науковців О. Амоші, Л. Бесчасного, В. Богині, А. Гальчинського, В. Гейця, В. Гришкіна, Н. Деевої, Ю. Зайцева, С. Мочерного, О. Новікова, Г. Пилипенко, М. Чумаченко, А. Чухно, Л. Федулової [8–11].

В Україні плідні та ґрунтовні дослідження в площині впливу ментальності на процеси трансформації економіки здійснюють вчені: Т. Гайдай, А. Гриценко, В. Дементьєв, І. Крючкова, В. Ліпов, І. Мазур, А. Мельник, Г. Пилипенко, А. Ткач та інші [12–14].

У працях названих авторів основна увага зосереджується на дослідженні досить широкого кола загальних проблем, пов'язаних із вивченням передумов та наслідків впливу ментальності на соціально-економічний розвиток суспільства, вивченню її ознак та особливостей. Незважаючи на значні досягнення у сфері вивчення ментальності аналіз її впливу на формування

секторальної структури економіки не набув достатнього ступеня наукового осмислення в українській економічній науці.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є з'ясування впливу ментальності на формування секторальної структури національної економіки, а також окреслення можливостей щодо урахування її впливу в процесі структурування останньої.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна нація має власну формулу успішного життя, яку дозволяє вивести практика господарювання, успадкована від нащадків.

За сучасних умов господарювання ментальність продовжує відігравати свою не дуже помітну, на перший погляд, але важливу роль. Завдяки особливостям української ментальності, таким як консерватизм, уповільненість, зваженість, незважаючи на кризовий стан, в країні не відбувається соціального вибуху. Але водночас саме ці особливості є значною перешкодою на шляху реформ, оскільки вони не дають змоги країні бажаної динаміки розвитку та здійснити прорив на якісно новій основі й підвищити рівень життя. Світовий досвід переконує, що своєрідною формулою успіху цих процесів є синтез чужих досягнень і власних традицій. Оновленою базою цієї формули є те, що:

- новітні ідеї відносно легко і безболісно має усвідомлювати широкий загал;
- новації органічно продовжують і розвивають віками усталені національні традиції;
- черговість і темпи впровадження новацій визначаються мірою їхнього втілення століттями вироблених і вкорінених у національній свідомості цінностей.

Отже, ретельне врахування характерних рис та особливостей національної ментальності – необхідна умова для розробки, як стратегічного плану, так і тактичної лінії формування та розвитку нації, а формула успіху може полягати в синтезі знань попередніх поколінь, власних знань та досвіду.

Для того, щоб проаналізувати вплив ментальності на формування секторальної структури економіки необхідно надати теоретичну інтерпретацію цієї категорії.

Компаративний аналіз термінів в словниках європейських мов дозволяє зробити

висновок, що в Європі схильні виводити етимологію слів «ментальний» та «менталітет» з пізньолатинського *mens, mentis* – «свідомість, мислення, розум», німецьке слово «*Mentalität*» – спосіб мислення, склад розуму; англійське слово «*mentality*» – розумовий розвиток, склад розуму; французьке «*mentalité*» – напрямок думок, спрямованість розуму, склад розуму. В соціології цим терміном прийнято позначати сукупність установок індивіда, соціальної групи або народу діяти, мислити, відчувати та сприймати світ відповідним чином. В цілому це поняття характеризує глибинні риси свідомості та поведінки. Менталітет та ментальність є близькими поняттями – це дві сторони одного явища: менталітет – сукупність стійких характеристик народу, а ментальність – конкретно-історична якість менталітету, яка характеризується змінами, рухливістю і залежністю від конкретних умов.

Менталітет нації може породжувати два ефекти: з одного боку, виступати як рушійна сила соціальних та економічних перетворень, а з іншого – уповільнення економічного, духовного розвитку суспільства. Ментальність – це специфічний спосіб сприйняття і розуміння народом свого внутрішнього світу та зовнішніх обставин, яке формується під впливом багатовікових чинників. Ментальність має практичне спрямування: перевірений поколіннями досвід орієнтує людей на те, що треба використовувати та розвивати, а чого уникати; як вижити, реалізувати та утвердити себе у навколишньому світі [15].

Менталітет в широкому розумінні – це сукупність і специфічна форма організації, своєрідний склад різних психічних властивостей і якостей, носіями яких можуть виступати як групи людей, так і окремі індивіди, і ці якості проявляються в усіх сферах життєдіяльності. Отже, немає такої сфери життєдіяльності нації, в якій би не виявлявся її менталітет. Не є виключенням і економічна сфера, в якій знаходить свій прояв економічний менталітет нації, що, на нашу думку, передбачає складну сукупність механізмів і способів економічних дій, які тісно пов'язані з багатовіковою культурою нації, придбаними й закріпленими способами реагування на зміни та тенденції зовнішнього

світу, які визначають особливості економічної поведінки індивідів.

Важливою характеристикою поняття терміну «ментальність» стосовно до господарської поведінки є те, що вона відображає певну цілісну структуровану систему соціально-психологічних явищ, яка належить визначеній соціальній спільноті [16]. На думку Г. Захарчин, якщо дослідити цю структуру, то можна моделювати ментальність, особливо на сучасному етапі бурхливого розвитку інформаційних технологій.

А. Фурман в роботі «Психокультура української ментальності» лірично описує ментальність українців і зазначає, що «...психологічний портрет українця, мов вишитий рушник, відображає незвичайну гаму кольорів і відтінків, почасти суперечливих і взаємоне прийнятих. Передусім це пояснюється цілком придатними і водночас суворими природними умовами життя, з іншого – географічним розташуванням Праукраїни на карті Євразії як перехрестя доріг цивілізаційного розвитку народів, центру їхнього матеріального і культурного взаємобміну» [17, с.43]. Особливостями українського господарського менталітету дослідники також називають завзятість у праці, розвинуті приватновласницькі інстинкти, толерантність та відкритість до засвоєння чужого досвіду. Зокрема, Н. Комих серед соціокультурних особливостей сучасного українського підприємництва виокремлює такі риси, як: наявність інституту соціальних зв'язків (кумівство, дружба, родинні зв'язки) та патерналізм (очікування підтримки, захисту, допомоги, пільг з боку держави) [18, с.51].

Економічний менталітет суттєво впливає на ставлення до праці та багатства, обміну та розподілу, підприємництва та власності. Саме власність виступає інтегруючим «початком» економічної діяльності. Важливо зазначити, що в оцінках власності в цілому, та її ролі в історії людства спостерігається різноманітність поглядів. На одному полюсі – позиція, згідно з якою дається оцінка власності як абсолютного зла (Руссо, Оуен, Прудон, Маркс), на іншому – добро (Аристотель, Д. Юм, Гегель). В залежності від того, як сприймається власність в суспільстві буде формуватися і менталітет на-

ції.

Всі ці риси українського менталітету можуть як сприяти економічному розвитку, так і гальмувати його. Автор дослідження «Український менталітет: ілюзії – міфи – реальність» ділить ментальні риси українця на такі, що сприяють економічному розвитку або гальмують його [19]. Риси національного менталітету, які гальмують економічний розвиток України:

- в українця не дуже розвинені такі риси характеру, як цілеспрямованість і рішучість. Йому притаманна обережність, інертність, повільність. Він не любить ризикувати, живе за принципом «якось воно буде», довго «зважає «за» і «проти», довго радиться і рішення приймає половинчasti. Навіть за наявності знань, ерудиції, досвіду, нерішучість набагато знижує «коефіцієнт корисності»;

- мало хто з українців має амбіцію – своєю справою підкорити світ. Українець – консерватор, який не довіряє змінам, який прагне не знайти щось нове, а зберегти вже створене. Це визначає його невміння, а може й небажання йти в ногу із часом;

- українська ментальність не має домінанти закону;

- будь-яка економічна діяльність є наслідком прагнення власної вигоди. В українця цього прагнення більш ніж достатньо. Але сьогодні саме це прагнення парадоксальним чином є не каталізатором, а гальмом розвитку економіки.

Власні інтереси набагато вищі, ніж інтереси країни. Політики, переймаються лише своїми власними інтересами, а державне мислення є клановим. На відміну, скажімо, від мислення лідерів Японії чи країн ЄС, де виплекане глибоке коріння державності.

Узагальнюючи погляди вчених можна виокремити головні гальма розвитку національної економіки через призму ментальності:

- економічні традиції українців засновані на «сімейному» сільському господарстві та садибній торгівлі. За потужного промислового потенціалу, розпочати широке виробництво товарів заважає відсутність традицій виробництва. Із попередніх часів у сьогоднішні перейшли недбалість, лінощі. А традиційна українська «волелюбність» і са-

мочинство в економічній площині переростають у виробничу анархію та не підпорядкування керівнику чи власнику бізнесу;

– українець переважно думає одне, говорить друге, а робить інше. Йому притаманні такі риси, як кмітливість, хитрість, лукавство. Однак у бізнесі наслідком цих рис є непослідовність, ненадійність, прагнення обкрутити партнера навколо пальця. Залишилося й «совкове» уявлення про бізнес, для якого характерними є низький рівень заповзятості, імітація діяльності, тінюві схеми, корупція, кумівство, прагнення «урвати» все й відразу, але так, щоб нічого не робити. Негативні риси поведінки українців можна перетворити на позитив, якщо культивувати прогресивні риси їх ментальності:

– насамперед потрібно відзначити таку національну рису, як хазяйновитість. Канадці не ставлять під сумнів те, що своїм відродженням їхній аграрно-промисловий комплекс завдячує саме українцям;

– українець – універсал. Він легко опановує кілька суміжних професій, у скрутних ситуаціях уміє швидко знайти нестандартне рішення. У цьому йому допомагає особливе світовідчуття – з витіювато-оптимістичним початком, образністю і прагненням все прикрашати. Це – світовідчуття в стилі барокко. Воно притаманне не тільки українським архітекторам, художникам, письменникам, а й кожному українцеві. Адже ці риси не властиві ні європейцям, ні американцям. Західна (готична) психокультура сповідує вузькоспрямовану спеціаліза-

цію й чітке дотримання інструкцій. Тим часом бароковість передбачає не схематизм, а «красивість». Українським «економічним коником» цілком може стати мода, виробництво нових видів одягу, дизайн;

– українцеві притаманний здоровий прагматизм. Умовно кажучи, він усе досконально прораховує. Навіть славнозвісна українська «жадібність» тут може відіграти позитивну роль;

– миролюбність, неагресивність, уміня уникати зіткнень – це чинник стабільності. А стабільність – запорука довіри з боку інвесторів, добра можливість для розміщення в Україні виробництва західних корпорацій. Низька, порівняно з Європою, заробітна плата в деякій мірі може виступати як позитивний чинник для інвесторів. Скромність українця, його прагнення до заможності, але не до багатства, у макроекономічному плані рано чи пізно відіграють свою роль, а тим більше – традиційно високий український інтелект, який поки що не користується значним попитом.

У економічній площині ментальність розглядається через елементи господарської культури, а саме: стереотипи споживання, організаційні форми, взаємодія господарюючих суб'єктів, релігійний світогляд, трудова етика та ставлення до зарубіжного досвіду.

На нашу думку, існує безпосередній зв'язок між секторами економіки та елементами господарської культури, який можна розглянути у вигляді матриці (табл.1).

Таблиця 1

Матриця взаємозв'язку секторальної структури економіки за трисекторною моделлю та елементів господарської культури

Сектори	Первинний	Вторинний	Третинний
Первинний		Організаційні форми, трудова етика, ставлення до зарубіжного досвіду	Стереотипи споживання, релігійний світогляд
Вторинний	Організаційні форми, трудова етика, ставлення до зарубіжного досвіду		Принципи взаємодії господарюючих суб'єктів
Третинний	Стереотипи споживання; релігійний світогляд	Принципи взаємодії господарюючих суб'єктів	

Елементи цієї матриці демонструють домінування того чи іншого елементу господарської культури, який є ланцюгом між певними секторами. На основі побудованої нами матричної моделі (табл. 2) можна виокремити з'єднувальні ланки між секторами. Дані таблиці свідчать, що ланцюгом між первинним і вторинним секторами є такі елементи господарської культури, як організаційні форми та трудова етика, ставлення до зарубіжного досвіду; між первинним і третинним – стереотипи споживання й релігійний світогляд суб'єктів. У свою чергу сполучною ланкою вторинного і третинного секторів є принципи взаємодії господарю-

ючих суб'єктів.

Враховуючи вищезазначене слід відмітити, що менталітет нації, який проявляється через елементи господарської культури, визначає ефективність формування структури економіки. Отже, ментальність є тим індикатором, який вказує шляхи раціоналізації структури економіки та визначає особливості її структурування.

Розглянемо особливості структурування національної економіки крізь призму елементів господарської культури (табл. 2). Це дає можливість визначити перспективи щодо розвитку окремих галузей на основі ментальних особливостей українців.

Таблиця 2

Структурування національної економіки на основі елементів господарської культури

Елементи господарської культури	Особливості структурування
Стереотипи споживання	Розвиток галузей споживчого сектору
Організаційні форми	Структурування економіки на основі сучасних організаційних форм
Взаємодія господарюючих суб'єктів	Розвиток галузей, в яких економічні агенти у своїй діяльності дотримуються принципів рівності, свободи, дискримінації, справедливості
Релігійний світогляд	Структурування економіки на основі високих цінностей, які згодом переростуть у переконання, а далі стануть традицією у поведінці, тобто реалізувати принцип інформація – переконання-традиції
Трудова етика	Розвиток працевістких галузей, які є традиційними в українській економіці, а також розвитку нових високотехнологічних галузей
Ставлення до зарубіжного досвіду	Розвиток інноваційних галузей на основі синтезу чужих досягнень і власних традицій

Матеріал, представлений в таблиці 2, свідчить, що в українській економіці є також значні культурні надбання нації, які необхідно культивувати й використовувати як джерело розвитку. Це стосується трудової етики та працелюбності українців, які характеризують їх здатність до праці і можуть бути стимулом не тільки до праці як такої, але й відповідати принципу «жити, щоб працювати», який сприяє самореалізації. Ця риса може бути використана при розробці стратегії структурної політики в Україні в напрямку розвитку працевістких галузей, які є традиційними в українській економіці, а також розвитку нових. У релігійному світогляді українців переважає православне віросповідання. Православна віра надає перевагу духовному збагаченню людини, при цьому

відводить другорядну роль матеріальному збагаченню. На наш погляд, вищезазначені світові прогресивні духовні цінності в українському суспільстві можна культивувати через засоби масової інформації та за допомогою інформаційних технологій, саме: пропагувати високі цінності, які згодом переростуть у переконання, а далі стануть традицією у поведінці, тобто реалізувати принцип інформація – переконання-традиції.

Важливим чинником формування секторальної структури є стереотипи споживання. Про це свідчить мікроекономічний аналіз поведінки споживачів у постіндустріальних та доіндустріальних країнах. Наприклад, для постіндустріальних країн характерна психологія престижного споживання, де загальноприйнятим є різноманітність та

надмірність споживання благ, модні тенденції, попит на товари та послуги, які мають високий коефіцієнт еластичності за доходом. Для доіндустріальних країн домінуючою є психологія прожиткового мінімуму, за якої обсяг споживання благ не стимулює економічне зростання та розвиток нових галузей. У країнах із трансформаційною економікою вплив споживання на секторальну структуру має свої особливості, які пов'язані з дефіцитністю галузей споживчого попиту, тобто обмеженість товарів повсякденного споживання. Відповідно, не набули необхідного розвитку галузі легкої, харчової промисловості та інфраструктурні галузі сфери послуг. Але з формуванням ринкової економіки та відсутності координації держави цих процесів споживання деякою мірою перетворилося на надмірне і відповідно зменшилося заощадження.

В цілому, з теоретичної точки зору, зростання споживання веде до позитивних та негативних наслідків. Позитивним є розвиток галузей споживчого сектору, що в результаті покращує структуру економіки. До негативних наслідків можна віднести те, що розширення споживчого попиту в сучасних умовах відбувається за рахунок імпорту. Цей недолік може бути ліквідований шляхом політики імпортозаміщення та розвитку національного виробництва, що в результаті призведе до прогресивного розвитку секторальної структури економіки.

Із вищезазначеного слідує, якщо розглядати стереотипи споживання крізь призму цивілізаційного руху суспільства від первинного до вторинного, а згодом до третинного сектору, то варто підкреслити, що попит на послуги зростає більш швидкими темпами, тобто сприяє розвитку третинного сектору, ніж попит на товари двох інших секторів. Підтвердженням цього є сучасна структура витрат споживачів, де послуги є домінуювальними. Разом із цим, стереотипи споживання проектує також ставлення і до праці, і до багатства та інших елементів господарської культури.

Аналізуючи специфіку господарської культури в Україні слід зауважити, що в національній економіці співвідношення державної та ринкової координації ґрунтується на специфічній системі цінностей, у якій,

виходячи із результатів діагностики методом Хофстеда (2008), має місце низька дистанція влади й невисоке значення показника індивідуалізму [20, с.212]. Разом із цим дослідження пануючих норм в українському суспільстві дозволило виявити ціннісну схильність українців до колективної, групової активності, наявність неадекватного ставлення до влади та майже повну відсутність у суспільній свідомості схильності до ліберальних цінностей.

Враховуючи особливості національної ментальності, можна виявити координаційну проблему, яка полягає в неможливості ринку ефективно впорядковувати економічну діяльність суб'єктів через відсутність необхідних для цього умов (невизначеність і незахищеність прав власності, недовіра конкуренції, низький рівень економічної свободи та неоформленість етичної складової економічної діяльності), з одного боку, а з іншого – в неефективності державної координації через відсутність її легітимності в суспільній свідомості і, внаслідок цього, нездатності примушувати суб'єктів до виконання правил.

Ми повністю погоджуємося з тим, що держава в Україні втратила дієвість у виконанні своїх функцій через її фактичну приватизацію «групами особливих інтересів». Сучасна державно-політична машина керується симбіозом олігархів та чиновників і зацікавлена в статусі-кво, оскільки нинішній стан речей дає їм змогу швидко збагачуватися. В Україні немає жодного олігарха, який заробив би статки незалежно від держави. На думку А. Ослунда «...особливо погано те, що всі олігархи розбагатіли, «підгодовуючи» урядовців та чиновників», а не шляхом інноваційного виробництва [21].

Визначаючи взаємовідносини між владою та бізнесом в Україні зарубіжний вчений Д. Хеллман використовує термін «захоплення влади» [22]. Дослідник має на увазі, що великі підприємці використовують різноманітні інструменти впливу на державну владу задля створення найбільш сприятливого середовища і забезпечення розвитку власного бізнесу. Вони витрачають великі суми, на підкуп чиновників, щоб максимально закріпити свої права на власність і цим самим породжують корупцію, і не ви-

користуються кошти для фінансування інноваційного розвитку. Олігархи й надалі швидкими темпами зосереджують «у своїх руках» як економічні, так і політичні ресурси. За дослідженням експертів кожен четвертий із сотні найбагатших людей України є членом правлячої партії, тому олігархічні структури сприяють ухваленню рішень в інтересах власного бізнесу, впливають на розподіл бюджетних коштів, оскільки є прямий контроль над держапаратом та чиновниками різних рівнів – від національного до регіонального та місцевого.

В сучасній українській державі коріння олігархії було закладено у попередній економічній системі. Зокрема, у системі планового господарства координація здійснювалась на основі гіпертрофованих вертикально-бюрократичних зв'язків, що забезпечували державний контроль за всіма сферами суспільного життя. У цій моделі поступово почали конституюватися елітарні групи інтересів, основними з яких були економічні інтереси різних підрозділів галузевої господарської еліти, інтереси територіального партійного керівництва. Модель координації у радянські часи мала вигляд ефективної системи. Однак на думку науковців, ця система насправді відзначалась глибокими суперечностями між адміністративно-бюрократичним управлінням і все більш зростаючою активністю «низів»; центральним ідеологічним та політичним апаратом з одного боку, і партійною, господарською і політичною елітою – з іншої. Породжена вказаними суперечностями система була нестабільною і координувалась ідеологічно легімітованою жорсткою концентрацією влади [23]. Зникнення легімітації призвело до ослаблення центральної влади. Таким чином, суперечності зруйнували існуючу модель в попередній економічній системі, а на зміну їй прийшла інша – олігархічно-кланова модель.

Із-за відсутності структурних зрушень в економіці та чіткої стратегічної програми дій у постсоціалістичній Україні (в середині 90-х р.) в напряду ліберальних реформ та непослідовності в проведенні приватизації, призвело до падіння життєвого рівня майже усіх верств населення. Держава втратила важелі управління національним

господарським комплексом, а ринкові інститути впливу не були сформовані. Тобто в економіці країни була відсутня чітка координація дій, наслідком чого стало стрімке падіння ВВП. Однак, чисельно незначна, але фінансово могутня група великих власників зуміла приватизувати великі промислові підприємства, а подекуди й цілі галузі та забезпечила їх життєдіяльність. Тоді, як в європейських постсоціалістичних країнах відбулося масове закриття великих промислових підприємств та знищення цілих галузей господарського комплексу. В національній економіці підприємства металургійної, гірничодобувної, хімічної промисловості, мали значне піднесення із-за зовнішнього попиту на їх продукцію. Підкреслимо, що продукція цих галузей вироблялася на підприємствах третього та четвертого технологічних укладів та мала сировинний характер, в свою чергу це посилювало диспропорції секторальної структури національної економіки. Тоді, як в розвинених та нових індустріальних країнах переважала продукція п'ятого та шостого укладів. Модернізація на українських підприємствах не здійснювалася. В результаті цього підприємці за рахунок ефекту масштабу та ренти стрімко збагачуються і формуються олігархічні структури.

Таким чином, олігархія генетично походить із адміністративно-планової економіки, становлення її відбувається в трансформаційній економіці. Важливо підкреслити, що проблеми розвитку, чи деградації цього явища це питання часу. Отже, на сучасному етапі олігархія є структурним елементом економічної системи з одного боку, а з іншого – це соціально-економічний феномен. Вчені, досліджуючи особливості олігархії в країнах пострадянського простору, виокремлюють економічні чинники її формування. Зокрема, наявність великих підприємств, що дозволяють економити на масштабах виробництва; велика ємність ринку; структурні перетворення в економіці; можливість отримувати природну та монопольну владу; слабкість правової системи [24]. Дослідники переконують, що це реальне явище ринкової економіки, а не перехідної, і є структурним елементом економічної системи.

На наш погляд, для ефективності

структурних реформ, на цей структурний елемент необхідно впливати та адаптувати його до соціально-ринкової системи для ефективної трансформації. В сучасних умовах залишається актуальним вислів Ж. Ломма «...приймати в розрахунок існуючі структури, впливати на них, використовувати фактори трансформації, які містяться в них самих, тобто добиватися того, щоб зміна, яка є похідною від неї, була, так би мовити її власною справою» [25]. За такого розуміння процесу змін успіх трансформації є гарантованим, оскільки кожен елемент стає джерелом прогресивного розвитку, а не регресу. В нашому випадку для олігархії необхідним є закріплення права приватної власності з одного боку, а з іншого – введення додаткового оподаткування та соціальної відповідальності бізнесу.

Із вищезазначеного слідує, що слабкість держави не дозволяє створити й забезпечити необхідні умови для ефективної ринкової координації та формування секторальної структури із врахуванням особливостей національної ментальності, яка виступає мультиплікатором змін, а не навпаки, я це спостерігається в Україні. У свою чергу, слабкість ринку не створює економічних важелів протидії групам, що представляють кланові й корпоративні інтереси та використовують державу для задоволення власних цілей. За таких умов виникає необхідність проведення реформ, спрямованих на формування в економіці України більш ефективної моделі поєднання інститутів координації.

Висновки. Світове господарство сьогодні складається із сукупності взаємопов'язаних національних економік. Таке розуміння сучасних тенденцій мотивує національні господарства на розвиток з урахуванням національних особливостей та світових процесів. Це завдання є нелегким і потребує постійного пошуку креативних шляхів його вирішення. Шукаючи нові джерела розвитку та економічного зростання, світова наукова думка дійшла висновку, що не тільки від природно-ресурсного потенціалу залежить економічне зростання країни, але й багато в чому визначається особливостями ментальності нації. Таке розширене розуміння детермінантів економічного розвитку зміщує парадигму осмислення джерел еко-

номічного зростання в бік формування моделі, спрямованої на людину як прямого і безпосереднього творця будь-яких суспільних змін.

Передумовою цієї моделі є усвідомлення того, що реальна економіка – це, в першу чергу, комплекс людських взаємодій. Люди як об'єкт і засіб економічного розвитку не існують в ізоляції – вони взаємодіють між собою таким чином, що кожен учасник економічного процесу є одночасно, і дійовою особою зі своїми цілями, і об'єктом, на який зорієнтовані інші діючі особи. Така подвійна природа економічних взаємодій вимагає упорядкованості, яка досягається через економічні механізми із врахуванням культурного аспекту – загальних переконань, цінностей, традицій, на яких вибудовується повсякденне життя людей і формується їх суб'єктивно-ціннісне ставлення до багатства, праці, влади, свободи тощо. Ці елементи економічної свідомості здійснюють вплив на те, як думають і діють члени певної групи по відношенню до економічної дійсності, зумовлюють їхню економічну поведінку і визначають напрями економічної діяльності, які, у свою чергу, сприяють або протидіють економічному розвитку. Виявлення таких елементів і врахування їх особливостей при формуванні напрямів економічної політики відіграє важливу роль, оскільки дозволяє розробити й застосувати такі важелі впливу на економіку, які відповідають «духу» народу, сприяють кумуляції його енергії на розбудову нової реальності.

Література

1. Herzberg F. The Motivation to Work / F. Herzberg, B. Mausner, B. Snyderman. – N.Y. : John Wiley, 1959. – 157 p.
2. Мак-Клелланд Д. Мотивация человека / Д. Мак-Клелланд. – СПб. : Питер, 2007. – 672 с.
3. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу – М. : «Рефл-бук», 1997. – 304 с.
4. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : «Прогресс», 1985. – 312 с.
5. Рюттингер Р. Культура предпринимательства / Р. Рюттингер ; [пер. с нем.]. – М. : Экономика, 1992. – 240 с.
6. Хайек Ф. А. Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек ; [пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева; под ред. А. Куряева]. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.

7. Хайне П. Экономический образ мышления / П. Хайне. – М. : «Дело», 1993. – 213 с.
8. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : [монографія] / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
9. Гєєць В. М. Взаємодія довіри і розвитку / В. М. Гєєць // Економічна теорія. – 2002. – № 3. – С. 3–16.
10. Пилипенко Г. М. Економічна ментальність українців та проблеми її діагностики у трансформаційній економіці / Г. М. Пилипенко, Н. І. Литвиненко // Вісник НГУ, 2009. – № 10. – С. 94–98.
11. Федулова Л. І. Соціальні інновації в системі соціально-економічних відносин / Л. І. Федулова // Український соціум. – 2008. – № 3. – С. 60–75.
12. Гайдай Т. В. Роль неформальних інститутів в економічній транзитології [електронний ресурс] / Татьяна Викторовна Гайдай // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Выпуск 31–32 – С. 75–80. – Режим доступа : http://www.library.dgtu.donetsk.ua/fem/vip31-2/31-2_15.pdf.
13. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под. ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Харьков : Форт, 2008. – 928 с.
14. Ткач А. А. Институціональна економіка. Нова институціональна економічна теорія / А. А. Ткач. – К. : Центр учбової літератури, 2005. – 304 с.
15. Шаповал Л. В. Український менталітет [електронний ресурс] / Л. В. Шаповал // Интернет-портал українців Німеччини від 27.09.2010. – Режим доступа : <http://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2010/09/27>.
16. Вплив національного менталітету на формування і розвиток корпоративної культури «Корпоративна культура [електронний ресурс] / За ред. Г. М. Захарчин, 2011. – Режим доступа : <http://nebotan.info/corporative/mentality.php>
17. Фурман А. В. Психокультура української ментальності: Наукове видання. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 132 с.
18. Комих Н. Г. Соціокультурний контекст становлення та розвитку підприємництва в Україні // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. – Харків, 2006. – 18 с.
19. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. / О. С. Стражний – К. : «Книга», 2008. – 368 с.
20. Пилипенко Г. М. Институціональні чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності : монографія / Г. М. Пилипенко. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.
21. Aslund A. Why Has Ukraine Failed to Achieve Economic Growth / A. Aslund, Georges de Menil eds. // Economic Reform in Ukraine: The Unfinished Agenda, Armonk, New York : M. E. Sharpe. — 2000. – P. 255–377.
22. Hellman J. S. Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions / J. S. Hellman // World Politics. – 1998. – P. 203–234.
23. Галкин А. Корпоративизм как форма отношений между государством и обществом / А. Галкин // Полис. – 2000. – № 6. – С. 153–164.
24. Aslund A. Comparative Oligarchy: Russia, Ukraine and the United States [Електронний ресурс] / A. Aslund // CASE Network Studies and Analyses. – № 296. – Електрон. дані. – Режим доступа : <http://ssrn.com/abstract=1441910>.
25. Ломм Ж. Социальная политика современной Англии / Ж. Ломм / В сб.: Зарубежная экономическая мысль 20 в. – М. : Начала-пресс, 1997. – С. 69–112.

ВЛИЯНИЕ МЕНТАЛЬНОСТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ СЕКТОРАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ЭКОНОМИКИ

Э. В. Прушковская, к. э. н., профессор, ГВУЗ «Запорожский национальный технический университет»,

А. В. Переверзева, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Запорожский национальный университет»

В статье исследуется ментальность и ее влияние на формирование секторальной структуры экономики. Обоснована взаимосвязь секторальной структуры экономики за трисекторною моделью и элементов хозяйственной культуры. Проанализированы особенности структурирования национальной экономики на основе элементов хозяйственной культуры.

Ключевые слова: национальная экономика, секторальная структура экономики, сектора экономики, хозяйственная культура, государственное регулирование экономики, ментальность, матрица взаимосвязи секторальной структуры экономики и элементов хозяйственной культуры, координация.

INFLUENCE OF MENTALITY ON THE FORMATION OF THE SECTORAL STRUCTURE
OF THE ECONOMY

*E. V. Prushkivska, Ph. D (Econ.), Prof.,
SHEI «Zaporizhzhya National Technical University»,
A. V. Pereverzieva, Ph. D (Econ.), Ass. Prof.,
SHEI «Zaporizhzhya National Technical University»*

Mentality and its influence on the formation of the sectoral structure of the economy is researched. The relationship of sectorial economic structure three-sectorial model and elements of economic culture is substantiated. The features of the structuring of the national economy on the basis of the elements of economic culture are analyzed.

Keywords: national economy, the sectorial structure of the economy, sectors of the economy, economic culture, government regulation of economy, mentality, matrix of mutual relationship between sectorial economic structure and mentality, coordination.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. Надійшла до редакції 15.05.2015 р.

ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Л. Б. Баранник, д. э. н., доцент, ГВУЗ «Днепропетровская государственная финансовая академия», Barannik_LB@mail.ru

В статье рассматриваются проблемы человеческого развития. Показано, что любые трансформации в обществе неизменно отражаются на жизни и деятельности людей, влекут за собой социальные последствия. Доминирующей тенденцией общественного развития в конце XX в. определена такая глобальная демографическая проблема как старение населения, что порождает ряд других проблем – снижение уровня жизни, увеличение нагрузки на работающую часть населения, рост потребности в медицинских и социальных услугах, а также их значительное подорожание. Выявлены дополнительные источники финансирования социальных проблем, связанные с развитием негосударственного пенсионного обеспечения, а также реформированием системы здравоохранения.

Ключевые слова: рождаемость, население, старение, страхование, пенсия, пенсионная реформа, реформа здравоохранения, финансовое обеспечение, социальная защита населения, бюджетные расходы.

Постановка проблемы. Человечество живет в эпоху глобальных перемен, которые по своей масштабности и возможным последствиям превосходят и те, что произошли в результате второй индустриальной революции в середине XIX века, и те, которые были порождены Великой экономической депрессией и Второй мировой войной. «При этом все более очевидным становится возросшее значение социальных последствий этих процессов и все чаще звучит мнение о том, что именно социальные проблемы будут определять облик нового века» [1, с. 7].

Анализ последних исследований и публикаций. Социальные проблемы как глобального, так и локального характера постоянно находятся в поле зрения научной общественности всего мира, которая пытается найти оптимальное их решение. Становление концепции человеческого развития происходило на основе научных разработок таких ученых, как Г. С. Беккер [2], Э. Денисон [3], Дж. Кендрик [4], Дж. Минцер [5], А. Сен [6], Л. Хансен [7], Т. Шульц [8] и др. Определенный вклад в исследование проблем человеческого развития сделали украинские ученые Д. Богиня [9], Т. Боголиб [10], Н. Борецкая [11], И. Гнибиденко [12], Э. Либанова [13], Е. Макарова [14], В. Тропина [15], Л. Черенько [16], А. Чухно [17] и др.

Отдавая должное вкладу отечественных ученых в исследование социально-экономических проблем, следует отметить, что остается много нерешенных вопросов, связанных с отдельными аспектами человеческого развития, в частности с решением социальных проблем, усугубляющихся негативными тенденциями глобального характера. Жизнь постоянно ставит все новые вопросы и выдвигает новые задачи относительно того, как лучше управлять общественной трансформацией. Осуществлять это «по единому сценарию» невозможно. При принятии важнейших стратегических решений необходимо учитывать и глобальные тенденции развития, и внутренние особенности состояния экономики и общественных отношений той или иной страны. Поэтому сегодня особенно актуально взглянуть на решение проблем украинского общества с точки зрения опыта других стран.

Формулировка цели статьи. Цель статьи – определить, какие именно социальные проблемы доминируют в современном глобализированном мире, как они влияют, могут повлиять на экономическое развитие Украины и как их можно решить.

Изложение основного материала исследования. В мире происходит переоценка ценностей. В конце XX в. главной составляющей национального богатства и движущей силой экономического развития

был признан человек, человеческий потенциал. Традиционная рыночная мотивация дополняется новыми целями, что обусловлено современными мировыми процессами и стремительной глобализацией развития. Многие социальные проблемы приобрели особое влияние на общество. Современная социологическая наука дает перечень 33 основных социальных проблем, однако рассмотреть их в одной статье достаточно сложно, поэтому остановимся лишь на тех, которые стали доминировать и определять социальную политику во многих странах мира и в Украине, в том числе. Среди таких проблем, на наш взгляд, резкое снижение

рождаемости в развитых странах; старение населения; рост нетрудоспособной части населения; существенное увеличение расходов на социальную защиту населения.

Демографические процессы происходят неодинаковыми темпами (табл. 1). Численность населения мира в 2000 г. составляла чуть более 6,03 млрд. человек (что на 4,4 млрд. больше, чем в 1930 г. и на 2,5 млрд. больше, чем в 1950 г.), в 2010 г. – 6,7 млрд. человек. Среднегодовые темпы роста населения в разных странах существенно различаются, поэтому динамика населения считается одним из ключевых показателей социально-демографического развития.

Таблица 1

Динамика численности населения мира

Весь мир, группы развития или основные ре- гионы	Население (млн. чел.)			Среднегодовой при- рост (млн. чел.)			Среднегодовые тем- пы роста (%)		
	1994	2014	2050	1990– 1995	2000– 2015	2045– 2050	1990– 1995	2000– 2015	2045– 2050
Весь мир	5 661	7 244	9 551	84,2	81,7	48,5	1,52	1,15	0,51
Более развитые регионы	1 169	1 256	1 303	5,0	3,7	0,1	0,43	0,30	0,01
Менее развитые регионы	4 49	5 988	8 248	79,2	78,0	48,4	1,81	1,33	0,60
Наименее разви- тые страны	569	919	1 811	15,1	20,3	26,7	2,77	2,28	1,54
Другие менее раз- витые страны	3 923	5 068	6 437	64,0	57,7	21,7	1,68	1,16	0,34
Африка	699	1 138	2 393	17,3	27,0	39,9	2,57	2,46	1,74
Азия	3 432	4 342	5 164	53,9	43,9	5,7	1,61	1,03	0,11
Европа	729	743	709	1,3	0,6	–1,6	0,18	0,08	–0,22
Латинская Амери- ка и Карибский бассейн	478	623	782	8,2	6,8	2,1	1,77	1,11	0,27
Северная Америка	294	358	446	3,0	2,9	2,0	1,05	0,83	0,45
Океания	29	39	57	0,4	0,5	0,5	1,49	1,42	0,82
Украина	51,7	42,9	36						

Источник: [18]

По оценкам специалистов, в 2050 г. население планеты достигнет 9,3 (9,5) млрд., а затем стабилизируется на уровне 10,5–11,0 млрд. человек. Ожидается замедление темпов прироста населения планеты в среднем в год до 0,9%. В развитых странах средние годовые темпы прироста снизятся до 0,36% по сравнению с 0,6% за последние 25 лет. В развивающихся странах, население

вырастет на 18%, в среднем на 1,1% в год [19, с.16, с.351; 4, с.6].

Украина встретила XX век с одним из самых высоких темпов прироста населения в Европе. Однако последующие войны, в ходе которых Украина стала ареной боевых действий, голод 1920-х, 1930-х и конца 1940-х годов повлияли на естественный прирост населения Украины. К концу 2014 г.

население Украины составило 42,9 млн. человек. Максимум численности населения Украины был отмечен в 1993 г., когда она достигла 52,24 млн. чел. Начиная с этого года, регистрируется постоянное снижение численности населения (как городского, так и сельского), за период 1993–2013 гг. (20 лет), оно составило 12,9% [20; 21]. По данным ООН (прогноз 2005 г.), самое большое сокращение населения в мире к 2050 г. ожидается в Украине – на 18 млн., численность населения составит 33 млн. По национальным прогнозам, к 2050 г. население Украины составит около 36 млн. человек [22; 23].

В настоящее время основной причиной различий в темпах роста населения в развитых и развивающихся странах является разница в уровнях рождаемости, так как разрыв в показателях смертности между ними довольно быстро сокращается, а влияние международной миграции на рост населения в подавляющем большинстве государств остается достаточно низким.

Снижение рождаемости – демографическая тенденция, однако для многих стран мира ее последствия стали настоящей проблемой и вызывают серьезную тревогу, что связано не только и не столько с уменьшением численности населения, сколько с нехваткой рабочей силы, что негативно отражается на экономическом росте. Особенно серьезным является снижение темпов роста населения в европейских странах, что, по словам известного американского ученого Питера Друкера, «является абсолютно беспрецедентным в мировой истории» [24, с.60]. «В Западной и Центральной Европе, в Японии коэффициент рождаемости давно уже упал ниже предела, необходимого для простого воспроизводства населения, точнее, ниже 2,1 ребенка на одну женщину детородного возраста», – констатирует ученый [там же].

В рейтинге рождаемости Украина среди 224 стран находится на 215 месте с показателем 1,3 (2012 г. – 1,53) [25]. Смертность в нашей стране значительно превышает рождаемость. Так, за пять месяцев 2015 г. в стране родилось 153 тысячи человек, умерло 227 тысяч [26]. Лишь в 2012 г. рождаемость превысила смертность в шести регионах Украины – г. Киеве, Волынской, Ивано-Франковской, Ровненской, Закарпат-

ской и Черновицкой областях.

Обобщая статистические данные разных лет, а также публикации украинских специалистов, можно сделать вывод, что основными причинами высокого уровня смертности в Украине являются детская и материнская смертность, низкое качество медицинского обслуживания, а также высокий уровень травматизма среди работающего населения.

За последние 23 года уровень детской смертности в Украине снизился вдвое, но он все еще намного выше, чем в странах Европы. По данным Министерства охраны здоровья Украины, на 1000 родившихся детей смертность составляет 8,2, а в Европе – 3-5. Детский фонд ООН поставил перед Украиной задачу снизить смертность детей к 2015 г. до 7 случаев на тысячу рожденных. Однако есть сомнения, что это удастся, поскольку в ходе реформы системы здравоохранения уничтожается педиатрическая служба. «Как следствие этого «эксперимента», возросла смертность детей в возрасте до одного года, именно в пилотных регионах», – заявил председатель Свободного профсоюза медицинских работников О. Панасенко. В качестве доказательства он приводит Днепропетровскую область, где были массово закрыты родильные отделения в сельских районных больницах. «Там на 60% возросла смертность младенцев. «Скорые» не успевают довести рожениц и детей до больниц, которые находятся за 100–120 км», – говорит О. Панасенко [27].

Заменить педиатрическую службу институтом семейных врачей пытались в некоторых восточноевропейских странах. Однако из-за резкого возрастания детской смертности, были вынуждены вернуться к подготовке педиатров. Сейчас в Чехии, Словении, Польше, Болгарии и других странах педиатрия полностью сохранена.

Уровень рождаемости может измениться, и довольно стремительно, это доказывает опыт США после Второй мировой войны, но для этого нужны определенные меры социального и финансового характера. Следует заметить, что украинское государство пытается стимулировать рождаемость в нашей стране. Начиная с 2005 г. помощь при рождении ребенка в Украине выплачивается

в довольно значительных объемах. За это время размер помощи несколько раз увеличивался и достиг достаточно высокого, даже по европейским меркам, уровня (если с 01.01.2004 г. размер пособия при рождении ребенка составлял 684 грн., то с 01.04.2005 г. сумма составила уже 8 497 грн.). Менялась и схема предоставления помощи: в 2008 г. состоялась дифференциация объема выплат в зависимости от очередности рождения ребенка, а с 2011 г. объем помощи рассчитывается в зависимости от прожиточного минимума и, соответственно, с тех пор, ее объем систематически растет. До 2013 г. сумма помощи была кратная 22 размерам прожиточного минимума при рождении первого ребенка, 45 размерам – при рождении второго, и 90 размерам – при рождении третьего и последующих очередностей. Начиная с 2011 г., состоялась также некоторая пролонгация выплат во времени, после чего помощь приобрела вид фактически промежуточного варианта между одноразовым грантом при рождении ребенка и системой длительного содействия родителям с детьми.

«Вопрос вклада помощи при рождении ребенка в рост рождаемости остается дискуссионным, поскольку влияние других объективных факторов роста рождаемости невозможно игнорировать, в частности, трансформацию возрастной модели рождаемости, посткризисный компенсационный подъем и вхождения в активный детород-

ный возраст многочисленных поколений 80-х годов рождения... Ожидать каких-либо более существенных сдвигов в рождаемости как следствие применения исключительно финансовых мер не приходится – об этом свидетельствует как весь опыт реализации семейной политики, так и то, что такие меры лишь частично соответствуют представлениям населения о путях преодоления препятствий для рождения ребенка. Существенными препятствиями для реализации детородных намерений являются низкие доходы населения и жилищные проблемы, решение которых является наиболее актуальной задачей семейной политики Украины» [28]. На наш взгляд, в ближайшие 2–3 года следует ожидать снижение рождаемости не только из-за войны на территории Украины, но и существенного снижения социальной помощи населению. Так, с 1 июля 2014 г. установлен единый размер пособия при рождении ребенка в размере 41280 грн. независимо от того, какой ребенок по очередности. Из этой суммы единовременно выплачивают 10320 грн., остальная сумма будет выплачиваться в течение 3-х лет равными частями ежемесячно по 860 грн. Также прекращена помощь по уходу за ребенком до достижения им трех лет. Эти нормы действуют и в 2015 г. [29].

Параллельно со снижением рождаемости в развитых странах мира происходит увеличение людей в возрасте 60 лет и старше (табл. 2).

Таблица 2

Динамика пожилых людей в мире по данным ООН

Год	Население мира в возрасте 60 лет и старше	
	млн. чел.	доля от общей численности населения мира (%)
1950	205	8
2000	600	10
2009	737	11
2050	2000	21

Источник: [30, р. 3]

Если доля лиц в возрасте 60 лет и старше составляет 12% и выше, то это явление называют демографической старостью или старением населения. В этом смысле

Украина относится к числу «старых» стран (табл. 3).

Численность населения отдельных возрастных групп в Украине
(на начало года)

Год	Всего, млн. чел.	В том числе в возрасте, млн. чел.			Доля в общей численности насе- ления, (%)		
		0-15	16-59	60 и стар- ше	0-15	16-59	60 и старше
2010	45,78	6,98	29,33	9,47	15,3	64,0	20,7
2011	45,60	6,97	29,09	9,53	15,3	63,8	20,9
2012	45,45	6,99	28,84	9,62	15,4	63,4	21,2
2013	45,37	7,04	28,62	9,70	15,5	63,1	21,4
2014	45,24	7,12	28,37	9,75	15,7	62,7	21,6

Источник: [31]

В странах с низкой рождаемостью рост численности пожилых людей означает рост нагрузки на работающую часть населения. Оказалось, что солидарная система пенсионного обеспечения очень зависима от демографических проблем и не в состоянии решить весь комплекс назревших социальных и экономических проблем. Поэтому изменения демографической структуры в конце XX века в сторону старения населения заставили правительства многих стран мира (прежде всего европейских как самых старых) увеличить расходы на пенсионное

обеспечение (табл. 4). Кроме этого были приняты меры по экономическому стимулированию рождаемости путем предоставления большей материальной помощи семьям при рождении ребенка; увеличения отпуска по беременности и родам, привлечения иностранной рабочей силы (только в одной Германии с 1960 по 1973 г. численность «гастарбайтеров» выросла с 686 тыс. чел. до 2,6 млн. чел. [32]), введения национальных систем социальной защиты населения. Но и эти меры не позволили решить назревающую проблему в пенсионном обеспечении.

Таблица 4

Динамика расходов на государственные пенсионные системы стран ЕС в 1980 и 1993 гг., в процентах к ВВП

Страны	Все расходы на пенсионное обеспечение всех типов		Пенсионные системы по возрасту		Пенсионные системы по инвалидности		Пенсионные системы на случай потери кормильца	
	1980	1993	1980	1993	1980	1993	1980	1993
Все страны ЕС (12), в том числе	12,2	14,7	8	10	2,1	2,5	2,1	2,2
ФРГ	14,4	14,7	8	9,1	2,5	2,6	3,9	3
Франция	12,0	14,2	8,5	10,7	1,5	3,1	2,1	0,3
Великобритания	10,0	14,0	8,4	10,0	1,8	3,1	0,5	0,3
Италия	11,3	17,2	8,3	12,8	1,4	1,7	1,7	2,7

Источник: [33]

По мнению зарубежных аналитиков, расходы на пенсионное обеспечение по-прежнему будут увеличиваться. Те страны, которые вовремя заметили проблему и просчитали последствия для государственных

бюджетов, начали поиск новых источников финансирования. Основным принципом стало замещение распределительной государственной солидарной системы системой индивидуальных накопительных счетов с

обязательными и добровольными взносами. Последняя получила название накопитель-

ной пенсионной системы.

Таблица 5

Расходы на пенсионное обеспечение, в процентах к ВВП

Страна	Год						
	2000	2005	2010	2020	2030	2040	2050
Великобритания	5,5	5,9	6,7	6,9	7,6	8,0	8,1
Германия	8,8	9,2	10,2	10,5	11,5	12,1	12,3
Польша	8,5	9,3	10,8	9,7	9,4	9,2	9,1
Россия	4,7	8,1	9,4	10,8	14,0	15,4	18,8
США	5,1	5,2	4,9	5,3	6,0	6,0	5,7
Украина	8,7	12,0	16,3	15,2	18,8	20,9	24,2
Франция	10,5	10,9	13,5	13,6	14,2	14,4	14,2

Источник: [34, p.12]

Она основывается на капитализации взносов на будущую пенсию. Реформирование пенсионных систем в большинстве развитых стран началось во второй половине 1990-х гг. Наиболее богатый опыт организации и совершенствования системы социальной защиты населения, в том числе пенсионной, характеризующийся многообразием моделей и подходов, накоплен ведущими странами ЕС. Сегодня в мире создано и функционирует более 250 различных пенсионных систем, сочетающих элементы распределительной и накопительной моделей. Многие страны ввели трехуровневую пенсионную систему, для которой характерны три финансовые схемы: I уровень – финансирование пенсий из государственных пенсионных фондов; II уровень – из государственного накопительного пенсионного фонда; III уровень – негосударственное пенсионное обеспечение, предусматривающее финансирование из различных источников.

То есть, они сохранили государственную распределительную систему в усовершенствованном виде с одновременным стимулированием развития добровольных частных пенсионных программ. Все мероприятия по пенсионному реформированию были направлены на то, чтобы максимально поставить пенсию по возрасту в зависимость от личных достижений работника (страхового стажа, зарплаты, отчислений, других собственных предпочтений). Сегодня в большинстве европейских стран средства на пенсионное обеспечение граждан

поступают из трех источников: государственных пенсионных фондов, корпоративных отраслевых пенсий и индивидуальных пенсий, получаемых по договору добровольного пенсионного накопительного страхования лица. В процентном соотношении это примерно равные доли. Во многих странах Запада пенсионное обеспечение большей частью осуществляется негосударственными пенсионными фондами и страховыми компаниями по страхованию жизни. Разумеется, система пенсионного обеспечения в каждой стране имеет свои особенности, связанные со спецификой той модели социальной защиты населения, которая формировалась на протяжении не одного десятилетия.

Ряд стран ЕС несколько лет назад пошли путем постепенного повышения пенсионного возраста. Так, во Франции в 2010 г. произошло повышение пенсионного возраста с 60 до 62 лет к 2018 г., а до 2030 г. – до 67 лет. В Германии пенсионный возраст увеличивается с 2012 г. с 65 до 67 лет. В 2013 г. в Великобритании принят закон о повышении пенсионного возраста до 66 лет к 2020 г. и до 67 лет к 2028 г. Планируется также повышение до 68 лет в 2035 и до 69 лет в 2048 г. Это закономерно повлечет также и увеличение срока рабочего стажа для получения «полной пенсии». Выходит, что тем британцам, которым сейчас 18 лет, для получения государственной пенсии придется работать 52 года. Английские чиновники надеются, что увеличение пенсионного воз-

раста до 70 лет поможет в течение следующих 50 лет сэкономить £ 500 млрд. (более 5 трлн. грн.) [35]. Такое болезненное, спорное и чрезвычайно непопулярное решение связано с идеей, чтобы в ближайшие 20–30 лет увеличить пенсионный возраст примерно до 79 лет в большинстве развитых стран. Именно возраст 79 лет с точки зрения продолжительности жизни и состояния здоровья соответствует сегодня возрасту 65 лет, который в 1936 г. был признан пенсионным, когда США, последней из стран западного мира, приняла общенациональный план пенсионного обеспечения (в рамках программы социального обеспечения). В Украине обсуждают возможность повышения пенсионного возраста мужчинам и женщинам до 65 лет. Не следует забывать, что средняя продолжительность жизни в Украине составляет 68,8 лет. Итак, среднестатистический украинец проживет на пенсии менее четырех лет.

Как считают в МВФ, «пенсионная реформа, направленная на лучшие положительные долгосрочные экономические эффекты, это та, что продлевает трудоспособный возраст людей» [36, с.9]. С этим можно поспорить, но для стран с большой продолжительностью жизни, наверное, это может быть приемлемым.

За годы после Второй мировой войны в западноевропейских странах образовались развитые системы социального страхования на случай болезни. Главные их особенности: участие трудящихся вместе с работодателями и государством в формировании страховых фондов; государственное управление этими фондами; распределение средств независимо от заработков получателей услуг и размера взносов. Так, в ФРГ государственное страхование в середине 1970-х годов распространилось на 90% населения страны и покрывало 78% совокупных расходов на лечение. Соответствующие показатели по другим странам такие: в Японии – 95 и 85%, Франции – 98 и 76%, Италии – 91 и 87%, Нидерландах – 76 и 70%, Швеции – 98 и 91%, Австрии – 92 и 66%, Швейцарии – 89 и 70%. По характеру финансирования здравоохранения сложились три группы систем. Первая – государственные системы медицинского обслуживания, финансируе-

мые из общих бюджетных ассигнований. Они действуют в Великобритании, Ирландии, Дании, Италии. Вторая включает системы, построенные по принципу социального страхования. Они финансируются путем целевых взносов на трехсторонней основе, при этом участие государства незначительно, основная часть фондов формируется работодателями и самими застрахованными. Их взносы уплачиваются в виде определенного процента от фонда заработной платы. В Японии, например, он составляет 8,4%, причем 4,2% приходится на предпринимателей и 4,2% на наемных работников, в ФРГ 11,8% (также распределяется поровну); в Бельгии – 8,4; Австрии – 10,1; Франции и Нидерландах – по 19%. В последних 4 странах финансовое участие работодателей преобладает [37, с. 105–106]. Третья группа систем – частные системы, основаны на непосредственном участии населения в оплате за лечение (США, Австралия). Уровень общественного здравоохранения здесь гораздо ниже, чем в других развитых странах.

В последней трети XX века социальная политика в сфере здравоохранения приобрела новые черты. Эти изменения обусловлены комплексом социально-экономических факторов: переплетением циклических и структурных кризисов, замедлением темпов экономического роста, инфляцией, безработицей. Системы медицинского страхования постоянно сталкивались с нехваткой средств. Положение осложнилось абсолютным ростом численности пожилых людей, чьи расходы на лечение в 1,5–2 раза превышают средние средства для всех возрастных групп. Если в первые послевоенные десятилетия «старение» получателей медицинской помощи не составляло особых проблем перед системами страхования, то во второй половине XX века оно стало одним из факторов финансового кризиса здравоохранения. На развитие сферы негативно повлиял и приход к власти в некоторых странах консервативных сил, которые взяли курс на ограничение государственного регулирования и свертывание социальных программ. Новые акценты в политике по охране здоровья связаны с действием и внутренних проблем этой сферы. Основная из них – безудержный рост стоимости лечения. На ру-

беже 1960–1970-х годов здравоохранение ведущих стран вступило в новую фазу своего развития, связанного с большими сдвигами в техническом оборудовании, повышении стандартов обслуживания. Здравоохранение все больше насыщалось сложной и дорогой техникой, но это не повлияло на экономию ресурсов. Напротив, расходы на лечение больного быстро растут и эта тенденция, по

данным аналитиков, будет сохраняться (табл. 6, 7). Рост стоимости лечения в странах мира обусловлен не только объективными тенденциями развития медицинской науки и практики, а напрямую связан с действующими принципами организации и финансирования систем, национальными особенностями функционирования рынка медицинских услуг.

Таблица 6

Прогноз изменения бюджетных расходов в странах ЕС на здравоохранение и пенсии за счет демографических факторов (2060 г. по сравнению с 2007 г.)

Группа стран	П.п. ВВП			Относительное изменение расходов, в % ВВП		
	здравоохранение	пенсии	Всего	здравоохранение	пенсии	всего
ЕС, всего	1,7	8,7	10,4	25	86	62
ЕС–15*	1,7	7,7	9,4	25	75	55
ЕС–12**	1,5	8,8	10,3	33	79	65

Источник: [38]

* Наиболее развитые, старые страны ЕС

** Новые члены ЕС (страны с формирующимся рынком)

Таблица 7

Прогноз изменения бюджетных расходов в развитых странах и странах с формирующимся рынком (2050 г. по сравнению с 2010 г.)

Группа стран	П.п. ВВП			Относительное изменение расходов, в % ВВП		
	здравоохранение	пенсии	всего	здравоохранение	пенсии	Всего
Все страны	4,1	3,2	7,3	79	44	59
Развитые	41	4,7	8,9	65	54	59
страны с формирующимся рынком	8,3	6,6	14,9	212	113	153
УКРАИНА*	3,5	11,4	14,9	85,4	89	88,2

*Рассчитано автором по: [39, р. 32]

В докладе 2008 г. Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) отмечалось, что во всем мире ежегодные расходы правительств на здравоохранение варьируются от 20 долл. до более 6000 долл. на человека. 5,6 млрд. человек из стран с низким и средним уровнем дохода более половины всех расходов на здравоохранение оплачивают наличными. Ежегодно через личные расходы на здравоохранение в связи с растущей

стоимостью медицинской помощи и дезорганизацией систем финансовой защиты более 100 млн. человек оказываются за чертой бедности [40]. Безудержная коммерциализация медицинской отрасли и невозможность значительной части населения платить в страховые фонды привели к тому, что многие системы здравоохранения перестали уделять должное внимание справедливому доступу к медицинской помощи, потеряли

свои возможности в области разумного вложения средств и перестали удовлетворять потребности и ожидания людей, особенно в обедневших и маргинальных группах. Оказалось, что за счет только страховой медицины невозможно поддерживать уровень здоровья граждан и социальную безопасность. По данным МОТ, лишь один из пяти человек в мире имеет медицинскую страховку, которая компенсирует потерю заработка в период временной нетрудоспособности, у более половины населения нет никакой официальной социальной защиты. ВОЗ призвала страны мира вернуться к первичной медико-санитарной помощи, которая предлагает лучший путь для борьбы с тремя негативными тенденциями в XXI веке: глобализацией нездорового образа жизни, быстрой урбанизацией и старением населения.

Доклад о состоянии здравоохранения в мире 2010 г. был посвящен теме «Финансирование систем здравоохранения: путь к всеобщему охвату населения медико-санитарной помощью» [41]. В нем говорится о необходимости консолидации усилий по достижению всеобщего охвата населения медико-санитарной помощью и улучшению методов лечения. На пути к этому необходимо решить три взаимосвязанные проблемы: отсутствие нужных финансовых ресурсов, их нерациональное распределение и использование, оплата медицинских услуг из собственных средств. Многие государства (Бразилия, Китай, Чили, Мексика, Таиланд и некоторые другие) за последнее десятилетие показали, что всеобщий охват населения медико-санитарной помощью не является прерогативой высокоразвитых стран.

Выводы. XXI век вносит коррективы и качественные изменения в глобальные процессы, которые затрагивают и современную Украину. Поэтому она должна существенно скорректировать свои тактические установки, опираясь на реальные результаты прошлого периода и новые тенденции мирового развития, которые во многом отличаются от начала 1990-х годов XX века. Прежде всего, это касается отношения государства к человеку, человеческому капиталу.

Последняя декада XX века отмечена сменой парадигмы развития и в Украине. И

если общее направление движения – создание основ рыночной экономики и формирование демократического государства – казалось для многих в стране более-менее ясным и понятным, то конкретный механизм и промежуточные цели до сих пор не имеют однозначной оценки ни среди экономистов, ни среди политиков, ни в обществе. Нет единства и в оценке результатов, с которыми Украина вступила в XXI век. А выбранный стратегический курс развития на евроинтеграцию вызвал много вопросов, на которые пока нет четких ответов.

Литература

1. Социальная Европа в XXI веке / Под ред. М. В. Каргаловой. – М. : Издательство «Весь мир», 2011. – 528 с.
2. Becker, Gary S. Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. – N.Y. : National Bureau of Economic Research; distributed by Columbia University Press, 1964.
3. Denison E. Measuring the Contribution of Education to Economic Growth. – The Residual Factor and Economic Growth. OECD. P, 1964.
4. Кендрик Дж. В. Экономический рост и формирование капитала // Вопросы экономики. – 1976. – № 11; Соккупный капитал США и его функционирование. – М. : Прогресс, – 275 с.
5. Mincer J. The Production of Human Capital and The Lifecycle of Earnings: Variations on a Theme. — Working Paper of the NBER, No 4838 (Aug. 1994).
6. Sen, Amartya. Collective choice and social welfare, (1st ed.). San Francisco, Calif.: Holden-Day. 1970
7. Hansen, L. P. Generalized Methods of Moments: A Time Series Perspective, in International Encyclopedia of the Social and Behavior Sciences, 2000.
8. Shultz Theodore W. Investment in Human Capital. The role of Education and Research / T.Schultz. – N.Y., London, 1971. – 325 p.; Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1968, vol. 6.
9. Богиня Д. Государственное регулирование переходных процессов / Д. Богиня, Г. Волынский // Экономика Украины. – 1999. – № 5. – С. 12–21.
10. Боголиб Т. М. Условия экономического роста в странах с рыночной экономикой / Т. М. Боголиб // Mechanism of Economic Regulation. – 2013. – № 3. – С. 131–139.
11. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : моногр. / Н. П. Борецька. – Донецьк : Янтра, 2001. – 351 с.
12. Гнибіденко І. Ф. Ефективність пенсійної системи в Україні та її реформування на страховій основі / І. Ф. Гнибіденко // Економіка України. – 1999. – № 12. – С. 15–18.
13. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики (колективна монографія) / за ред. Е. М. Ліанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В.

Птухи НАН України, 2014. – 380 с.

14. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : монографія / О. В. Макарова. – К. : Ліра-К, 2004. – 328 с.

15. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства : монографія / В. Б. Тропіна. – К. : НДФІ, 2008. – 368 с.

16. Рівень життя населення України / НАН України, Ін-т демогр. та соц. досліджень, Держ. ком. статистики України ; ред. Л. М. Черненко. – К. : Консультант, 2006. – 428 с.

17. Чухно А. А. Цивілізаційний і формаційний підходи та їх роль в економічній теорії та суспільній практиці / А. А. Чухно // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 39–47; Актуальные проблемы стратегии экономического и социального развития на современном этапе / А. Чухно // Экономика Украины. – 2004. – № 4. – С. 15–23.

18. Мировая демографическая ситуация, 2014 год. Краткий доклад. ООН. Нью-Йорк, 2014 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/trends/Concise%20Report%20on%20the%20World%20Population%20Situation%202014/ru.pdf>

19. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / Под ред. А. А. Дынкина / ИМЭМО РАН. – М. : Магистр, 2007. – 429 с.

20. Білорус О. Ми могли б бути серед лідерів / О. Білорус, Ю. Мацейко // Голос України. – 2002. – 1 березня. – С. 6.

21. Финансовый портал. Минфин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/people/>

22. Кислов А. Население Украины сократится до 35 миллионов к 2041 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.golos.ua/politika/14_06_22_naselenie_ukrainyi_sokratitsya_do_35_millionov_do_2041_goda

23. ООН: в Украине происходит самое быстрое в мире сокращение населения. 23 февраля 2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/events/115129-onn-v-ukraine-proishodit-samoe-bystroie-v-mire-sokrashchenie-naseleniya>

24. Друкер Питер. Менеджмент. Вызовы XXI века. / Питер Друкер; перевод с англ. Наталии Макаровой – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2012. – 256 с.

25. Общий коэффициент рождаемости 2014. Рейтинги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://total-rating.ru/25-obschiy-koefficient-rozhdaemosti-2014.html>

26. Демографічна ситуація в Україні у січні-лютому 2015 р. Укрстат [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWeb2007/ukr/publ_new1/2015/express0215.pdf

27. По уровню детской смертности Украина находится на уровне Брунея... Издание «Деловая столица» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dsnews.ua/society/po-urovnyu-detskoy-smertnosti-ukraina-nahoditsya-na-urovne-bruneia>

smertnosti-ukraina-nahoditsya-na-urovne-22092014170100

28. Криммер, Б. А. Изменения в рождаемости населения Украины под влиянием помощи при рождении ребенка [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://demoscope.ru/weekly/2013/0563/analit05.php>

29. О предотвращении финансовой катастрофы и создании предпосылок для экономического роста в Украине : Закон Украины от 27.03.2014 № 1166-VII [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>

30. World Population Prospects: The 2012 Revision. Vol. II: Demographic Profiles. United Nations. – New York, 2013. – 870 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://esa.un.org/wpp/Documentation/pdf/WPP2012_Volume-II-Demographic-Profiles.pdf

31. Загальна характеристика статевно-вікового складу населення України на 1 січня 2014 р. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2014/dop_age_01012014.pdf

32. Карачурина Л. Германия: как управлять мигрантами / Л. Карачурина // Современная Европа. – 2009. – № 2. – С. 18–33.

33. Хижный, Э. К. Старение населения и пенсионные реформы в странах «Большой семерки»: научно-аналитический обзор / Э. К. Хижный. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – 123 с.

34. The social dimension of the Europe 2020 strategy. A report of the Social Protection Committee (2011).- P. 12

35. Довічна праця // Закон-Бізнес. № 50 (1140) 14.12-20.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/45870-angliya_zminyue_vik_vihodu_na_pensiyu.html

36. Melbourne Mercer Global Index, Australian Centre for Financial Studies. October 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://globalpensionindex.com/2013/melbourne-mercator-global-pension-index-2013report.pdf>

37. Социальная политика буржуазного государства: общественно-политическая литература / С. Н. Надель (отв. ред.), Ф. Э. Бурджалов, М. Б. Кольчугина – М. : Наука, 1987. – 207 с.

38. Ageing Report – 2009. European Commission [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication14992_en.pdf

39. Global Aging 2010: An Irreversible Truth. Report by Standard & Poor's [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.financeasia.com/News/236847-global-aging-2010-an-irreversible-truth>

40. Доклад о состоянии здравоохранения в мире 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2008/pr38/ru/index.html>

41. Финансирование систем здравоохранения: путь к всеобщему охвату населения медико-санитарной помощью: Доклад ВОЗ о состоянии здравоохранения в мире, 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.who.int/whr/2010/ru/>

ПРОБЛЕМИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ В
УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Л. Б. Бараннік, д. е. н., доцент, ДВНЗ «Дніпропетровська державна фінансова академія»

У статті розглядаються проблеми людського розвитку. Показано, що будь-які трансформації в суспільстві (в економіці, фінансах, політиці, виробничих відносинах) незмінно відбиваються на житті і діяльності людей, тягнуть за собою соціальні наслідки. Домінуючою тенденцією суспільного розвитку наприкінці ХХ ст. визначена така глобальна демографічна проблема як старіння населення, що породжує ряд інших проблем – зниження рівня життя, збільшення навантаження на працюючу частину населення, зростання потреби в медичних і соціальних послугах, а також їх значне подорожчання. Виявлено додаткові джерела фінансування соціальних проблем, пов'язані з розвитком недержавного пенсійного забезпечення, а також реформуванням системи охорони здоров'я.

Ключові слова: народжуваність, населення, старіння, страхування, пенсія, пенсійна реформа, реформа охорони здоров'я, фінансове забезпечення, соціальний захист населення, бюджетні витрати.

PROBLEMS OF HUMAN DEVELOPMENT AND SOCIAL POLICY UNDER GLOBAL
PROCESSES

L. B. Barannik, D.E., Ass. Prof., Dnepropetrovsk State Financial Academy

The problems of human development are dealt with. It is shown that any transformations of society always affect the lives and activities of people, entail social consequences. The dominant trend of social development in the late twentieth century is defined as a global demographic problem such as the aging population, which raises a number of other problems - declining living standards, increasing the burden on the working population, increasing demand for health and social services, as well as their significant price increase. Additional sources of financing the social problems related to the development of private pension provision, as well as reforming the health care system are identified.

Keywords: birth rate, population, aging, insurance, retirement, pension reform, health care reform, financial security, social protection, fiscal spending.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Петрунєю Ю. Є. Надійшла до редакції 20.05.2015 р.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

*Н. П. Топішко, к. е. н., старший викладач, Національний університет «Острозька академія»,
natalyatopishko@rambler.ru*

Охарактеризовано роль соціальної політики в розвитку соціуму та визначено основні її моделі в країнах ЄС. Розглянуто концепції соціальної справедливості, підходи до корегування форм і змісту суперечностей суспільного розвитку. Показано шляхи досягнення соціального консенсусу в суспільстві, а також встановлення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю. Акцентовано увагу на проблемах визначення меж соціальної та економічної нерівності в суспільстві, необхідності кардинальних змін у соціальній політиці, її адаптації до нових реалій.

Ключові слова: соціальна політика, рівень життя населення, соціальна справедливість, соціальна відповідальність, коефіцієнт Джині.

Постановка проблеми. Стрімкі трансформації сучасного світу змушують країни модернізувати соціально-економічні моделі розвитку. Для підвищення ефективності виробництва впроваджують зміни в систему розподілу обов'язків між суб'єктами соціального партнерства за забезпечення суспільного добробуту. Зменшується соціальна відповідальність бізнесу. Підвищується індивідуальна відповідальність особи за рівень та якість її життя. Знижується відповідальність держави щодо гарантування і забезпечення суспільно нормальних умов життя індивіда. Це веде до зростання нерівності в соціумі.

Ефективний розподіл не обов'язково справедливий і може не сприйматися широкими верствами. Він має бути в межах уявлень основних груп населення (консенсусу) щодо критерію соціальної справедливості. Проблеми визначення меж нерівності та реалізації принципу соціальної справедливості набувають особливої ваги. Це підтверджують події у світі та в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціальна проблематика є сферою наукового інтересу багатьох вітчизняних та іноземних дослідників. Увагу, як правило, акцентовано на тому, що добробут і розвиток суспільства є результируючою взаємодією багатьох складових. Роль як соціальної, так і економічної компоненти є надзвичайно важливою внаслідок їх взаємозумовленості та взаємовпливу. В умовах глибоких системних суспільних трансформацій, які визначають логіку новітніх соціально-

економічних процесів (А. Гальчинський) [1, с.6, 7], необхідним є корегування форми і змісту суперечностей суспільного розвитку об'єктивного і, значною мірою, суб'єктивного характеру з метою оптимізації вирішення дилеми між економікою і соціумом (економічної ефективності та соціальної справедливості) (В. Бідак) [2, с.10]. У цьому процесі важливо мобілізувати зусилля соціуму щодо забезпечення соціальної справедливості, єдності дій держави, бізнесу і громадян на посилення соціальної згуртованості (О. Герасимов, К. Мілованова) [3, с.43], у т.ч. на основі розробки нової парадигми економічного розвитку світу (П. Єщенко) [4, с.4].

У більшості публікацій підкреслено, що реалізація принципу соціальної справедливості залежить від багатьох умов. Серед них ступінь відповідності соціально-економічної політики, що проводиться, інтересам більшості населення; вплив реформ на рівень добробуту, соціальну захищеність і соціальну безпеку; законність і справедливість інституціональних структур та законодавства, зокрема в соціальній сфері; справедливість принципів розподілу, соціальних гарантій, підходів до організації заходів по соціальному захисту населення від негативних наслідків ринку тощо.

Сучасне суспільство знаходиться під впливом значних політичних та економічних трансформацій. У таких умовах продовжується пошук механізмів підтримки соціального компромісу в соціумі.

Формулювання мети статті. Метою

статті є дослідження підходів до коригування форми і змісту суперечностей суспільного розвитку, визначення шляхів досягнення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стабільність і поступ суспільства є результуючою економічної ефективності й соціального компромісу. Це зумовлює необхідність проведення певної соціальної політики, визначає її мету, принципи, форми, методи і механізми реалізації. Її завданням є досягнення балансу між відповідальністю держави стосовно гарантування суспільно нормальних умов відтворення робочої сили і відповідальністю індивіда за рівень та якість свого життя як результату власної економічної діяльності. Підходи до її розв'язання залежать від моделі та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни, в основі яких лежать певні його концепції.

У неокласичних теоріях розподілу національного доходу хоча й визнається необхідність суспільної підтримки особи в якості її природного права, проте лише як обмежене втручання держави в цю сферу з метою регулювання суперечності між багатством і бідністю на засадах державного контролю за рівнем життя населення не нижче за встановлені соціальні стандарти (мінімальні граничні величини). Побудованим на ліберальних засадах моделям економцентризму притаманний погляд на соціальний чинник як вторинний по відношенню до вагомості економічного. Сучасні представники ліберальної хвилі рекомендують скорочувати державні соціальні програми. Потреба у підтриманні ефективного попиту в економіці (характерного для кейнсіанських моделей) не розглядається як першочергова [5, с.7].

Застосовуються неоліберальні методи регулювання господарства. Провідну роль відіграє максимізація прибутку за будь-яких умов. Перерозподіл економічних ресурсів і нагромадженої вартості на користь олігархії домінує над реальним виробництвом, що призводить до структурних, економічних і фінансових криз. За недостатньо сильного контролю з боку суспільства над цими процесами посилюється соціально-економічна нерівність. Рівень життя більшості населення є низьким. Відтворюється «пастка бід-

ності», коли неможливо забезпечити суспільно-необхідні потреби більшості людей та з якої немає змоги вирватися [4, с.10]. Вчені підкреслюють, що багатство, отримане соціальним пограбуванням, руйнує суспільство... створює соціальну базу для політичного екстремізму [6, с.17, 18].

Враховуючи це, а також в цілому сприятливі умови світової динаміки другої половини XX – початку XXI ст. розвинуті країни Європи орієнтувалися на реалізацію концепцій соціально орієнтованої ринкової економіки. Модель заснована на кейнсіанських принципах макрорегулювання. Соціальна сфера розглядається в якості чинника підвищення економічної ефективності. У тій чи іншій мірі регулюються зайнятість, рівень цін, розподіл і перерозподіл доходів, відносини між підприємцями та найманими працівниками (табл.1).

Як бачимо, розбіжності в підходах до розв'язання цих проблем стосуються визначення міри соціального захисту, яку суспільство може надати для зменшення соціальної нерівності, не підриваючи стимулів до праці, не породжуючи соціального утримання і гострих політичних конфліктів. Прагнення підвищити ефективність економіки може призвести до скорочення зайнятості, посилення майнової диференціації, політичної нестабільності. Зростання ж соціальних витрат потребує більше податків, може знизити ефективність виробництва, сприяти формуванню соціального утримання, бюрократизації системи надання матеріальної допомоги. У XXI ст. проблеми визначення меж нерівності набули особливої ваги.

Суспільна нерівність може мати економічний (дохід, власність, матеріальні умови життя), соціальний (місце людини в соціальній структурі суспільства, освіта, доступ до власності та влади), природний (психофізіологічні відмінності людей, стан здоров'я) характер. Економічна нерівність є похідною від соціальної, проте вона стає проявом останньої. Соціальна нерівність розглядається як необхідна умова структурування і розвитку соціуму. Проте його диференціація не повинна породжувати глибокі соціальні конфлікти і бути в межах суспільних уявлень про критерії соціальної справедливості.

Основні моделі соціальної політики країн-членів ЄС¹*

Модель, країни	Основні риси моделі
Англосаксонська (ліберальна) (Беве-ріджа) Великобританія, Ірландія, Швейцарія	Діють механізми ринкової саморегуляції. Домінує приватна власність, принципи ліберальної, протестантської етики. Перерозподіл ВВП через державний бюджет незначний. Державне регулювання економіки і соціальної сфери обмежене. Величина адресної соціальної допомоги незначна. Соціальна захищеність забезпечується зайнятістю населення, страховими внесками роботодавців і працівників. Системи страхування розвинуті. Розмір страхових виплат переважно невеликий. Забезпечується висока гнучкість ринку праці. Не обмежується самостійність підприємницьких структур у прийнятті рішень щодо реструктуризації виробництва і звільнення працівників. Модель має високу ефективність за економічної стабільності та піднесення. В умовах депресії та кризи соціальні програми скорочуються.
Консервативна, (корпоративна) (Бісмарка) Австрія, Німеччина, Франція, Бельгія	Заснована на принципах професійної солідарності. Рівень соціального захисту залежить від тривалості трудової діяльності й соціального страхування. На розмір страхових виплат впливає трудовий стаж, термін сплати, їх величина та вік працівника. Соціальна підтримка нужденних із державного бюджету є допоміжним механізмом соціального захисту тих, хто внаслідок відсутності/недостатності страхового стажу не отримує страхові соціальні виплати. Широко використовується система перерозподілу національного доходу у формі компенсацій і виплат. Бюджетні соціальні видатки майже дорівнюють страховим внескам працівників.
Скандинавська соціал-демократична (солідарна) Швеція, Данія, Фінляндія, Норвегія	Високий рівень соціального захисту ґрунтується на солідарності суспільства, врахуванні широкого кола соціальних ризиків, розвинутому державному секторі. Держава відіграє провідну роль у створенні безпечного життєвого середовища для всього населення незалежно від його зайнятості та сплати страхових внесків. Вирівнювання доходів населення і висока зайнятість забезпечуються високим ступенем перерозподілу ВВП через держбюджет (у Швеції – 66%, Данії – 61%, Фінляндії – 56%). Трудові відносини регулюються на національному рівні, а не на рівні підприємств або галузей. Це мінімізує рівень безробіття. Страхування на випадок безробіття є добровільним і управляється профспілками.
Південно-європейська Іспанія, Греція, Італія, Португалія	Соціальна політика має пасивний характер та орієнтована на компенсацію втрат мінімального доходу окремих верств населення. Рівень соціального захисту населення є відносно низьким. Важлива роль у його забезпеченні належить сім'ї та добровільним організаціям.

¹Постсоціалістичні країни-члени ЄС не представлені окремою групою, тому що трансформують свої системи в напрямку основних. Системи соціального захисту України, Росії, Білорусі також не виокремлюються.

*Джерело: складено за [7; 8, с. 129-130].

Соціальна справедливість є оціночним поняттям [9, с.15]. Розуміння її людьми та соціальними спільнотами неоднакове. У масовій свідомості вона сприймається як морально-політична, правова та економічна категорія. В економічному плані обмежується сферою розподілу багатства між людьми. Соціальна ж її сутність є ширшою за економічну. Це спосіб, за допомогою якого головні соціальні інститути розподіляють у суспільстві фундаментальні права та обов'язки громадян, визначають переваги соціальної кооперації. Практику її реалізації в країнах ЄС відображено в табл. 2.

У загальному обсязі витрат на соціальний захист населення найбільшу питому вагу мають урядові витрати в Болгарії, Іспанії,

Італії, Швеції, Великобританії. Найнижча їх питома вага в Естонії, Польщі, Нідерландах. Рівень соціальних відрахування працедавців найнижчим був у Болгарії, тоді як найвищим – в Естонії. Питома вага страхових внесків найманих працівників була найнижчою в Естонії, Іспанії, Італії, Швеції; найвищою – в Нідерландах, Австрії, Німеччині, Угорщині. Як бачимо, країни ЄС різняться за рівнем відповідальності суб'єктів суспільного процесу (держави, бізнесу, працюючих) залежно від моделі соціально-економічного розвитку, яка ґрунтується на підходах до розуміння поняття «соціальна справедливість».

Розподіл відповідальності за забезпечення соціального захисту населення між суб'єктами соціального партнерства в країнах ЄС у 1997–2012 рр. (у % до загального обсягу)*

Показники	Роки	Країни													
		Бельгія	Болгарія	Німеччина	Естонія	Літвія	Іспанія	Франція	Італія	Латвія	Угорщина	Нідерланди	Австрія	Польща	Швеція
Соціальні відрахування працівників	1997	46,8	:	37,6	:	37,7	51,6	46,6	51,0	51,8	:	20,6	39,5	:	39,2
	2005	43,7	42,3	35,1	79,0	35,4	49,4	44,7	41,3	46,3	42,0	33,3	37,9	39,6	40,7
	2008	42,3	33,9	34,8	79,8	32,7	48,5	42,7	40,3	48,5	38,0	32,4	38,5	41,3	37,8
	2009	43,0	31,2	33,6	77,8	31,9	43,3	42,8	39,0	41,7	32,9	33,3	37,3	44,6	36,1
	2010	41,7	30,8	33,0	77,4	31,9	43,2	43,0	38,0	36,4	30,5	33,2	37,1	43,9	37,5
	2012	41,0	28,9	33,9	79,6	32,0	43,7	41,7	37,5	44,0	37,7	32,3	36,5	44,7	36,2
	1997	22,1	:	29,2	:	23,2	17,3	26,4	17,2	16,3	:	43,7	27,3	:	7,8
Страхові внески найманих працівників	2005	22,0	18,6	27,8	0,4	22,9	14,1	20,9	15,1	16,5	15,9	34,5	27,4	22,4	8,8
	2008	21,1	20,1	28,2	1,0	21,1	13,4	20,5	16,1	16,8	22,2	34,3	27,3	19,2	9,7
	2009	21,0	18,4	29,0	4,0	20,6	11,9	20,7	15,5	14,2	19,4	32,2	26,6	17,8	9,6
	2010	20,3	16,1	28,5	2,7	21,1	12,2	20,8	14,9	12,8	19,6	33,0	26,4	17,3	9,4
	2012	19,7	18,2	29,8	1,2	20,1	12,4	20,2	14,6	18,8	22,7	35,1	26,0	19,4	9,6
	1997	27,3	:	30,3	:	29,6	27,9	23,9	29,8	32,0	:	16,5	32,2	:	46,3
	2005	32,0	35,9	35,2	20,5	30,6	34,3	30,6	42,0	36,6	34,8	20,0	33,2	21,4	48,3
Урядові витрати на соціальний захист	2008	32,0	44,5	35,2	19,1	34,6	36,9	33,7	42,1	34,5	36,8	21,1	32,7	17,5	49,6
	2009	33,5	48,7	35,5	18,0	38,3	43,8	34,1	43,8	43,2	34,7	24,8	34,3	16,7	52,2
	2010	35,6	51,3	36,7	19,7	35,6	43,6	34,1	45,5	48,6	37,4	26,0	34,8	18,3	51,2
	2012	36,3	51,1	34,6	19,4	35,4	43,0	35,0	46,3	36,2	36,9	24,2	36,0	16,4	52,2
	1997	3,7	:	2,9	:	9,6	3,2	3,1	2,0	0,01	:	19,2	1,1	:	6,7
	2005	2,3	3,2	2,0	0,1	11,1	2,2	3,8	1,6	0,7	7,3	12,2	1,5	16,7	2,2
	2008	2,4	1,5	1,8	0,1	11,5	1,2	3,0	1,6	0,2	3,0	12,3	1,6	22,1	2,9
Інші надходження	2009	2,6	1,8	1,9	0,3	9,2	1,0	2,3	1,6	0,9	13,2	9,8	1,8	20,9	2,1
	2010	2,4	1,8	1,8	0,2	11,3	1,1	2,1	1,6	2,2	12,2	7,8	1,8	20,5	2,0
	2012	3,1	1,8	1,8	0,1	12,5	1,0	3,2	1,6	0,1	2,7	8,5	1,6	19,6	2,1
	2012	3,1	1,8	1,8	0,1	12,5	1,0	3,2	1,6	0,1	2,7	8,5	1,6	19,6	2,1

*Даних немає

*Джерело: складено за [11].

Економічні концепції соціальної справедливості формували А. Сміт, І. Бентам, У. Петті, Дж. М. Кейнс, К. Маркс, Дж. Мілль, Дж. Роулс, А. Маршал, В. Ойкен, М. Алле, Дж. К. Гелбрейт та ін. Новітніми її теоріями є «егалітарна», «сучасна ліберальна» (забезпечення прав людини), «соціалістична», «ліберталіанська», «комунітарна», «перфекціональна, або ліво-ліберальна» (первинність індивідуального вибору людини на основі її потреб) Дж. Роулза, «функціональна» (створення необхідних соціальних умов для людини) А. Сена та ін. [10, с. 41–42]. Вони різняться розуміння рівності та шляхами досягнення справедливості. Неоліберали з трьох видів рівності (особистої, можливостей та результатів) визнають перші два, які фактично ототожнюють, негативно оцінюючи третій її вид (рівність результатів), що досягається завдяки перерозподілу їх державою [10, с. 43].

Основними моделями реалізації цього принципу в розподільчих відносинах, відповідно, й у соціальній політиці, є егалітарна, утилітарна, роулсіанська, ринкова. В егалітарній моделі держава авторитарно регулює розподільчі відносини, забезпечуючи населенню рівний доступ до суспільних благ за зрівноваженого їх розподілу. Егалітарний підхід до вирішення проблеми соціальної справедливості вважають недосяжним, хоча й привабливим [9, с. 14].

За утилітарного підходу суспільний добробут максимізується як сума корисностей індивідів за пропорційного оподаткування доходів. Класична утилітаристська (Бенхема) функція суспільного добробуту має вигляд:

$$W = W(U_1, U_2, \dots, U_n) = U_1 + U_2 + \dots + U_n \quad (1)$$

У роулсіанській моделі суспільний добробут вимірюється рівнем благополуччя найменш забезпечених громадян:

$$W = W(U_1, U_2, \dots, U_n) = \min(U_1 + U_2 + \dots + U_n) \quad (2)$$

Максимізація корисності цих верств населення відбувається за рахунок продуктивної праці високооплачуваних громадян і

перерозподілу коштів на користь найбільш вразливих на основі прогресивного оподаткування.

За ринковою моделлю справедливість встановлюється ринком на основі факторного розподілу доходів, що призведе до їх значної диференціації. Перерозподілу благ державою не передбачено. Однак нерегульоване майнове розшарування населення, як свідчать дані табл. 3, не є ознакою цивілізованого суспільства і правової держави. Воно має знаходитися в рамках уявлень значних соціальних груп про принцип соціальної справедливості як підвалин сфери соціально-ціннісних уявлень.

У ХХІ ст. зазначені аспекти набувають особливої ваги. «Віртуалізація» економіки, глобалізація, світові фінансові кризи, посилення конкуренції, вільне переміщення капіталу і робочої сили спонукають до переходу від концепції «соціальної держави» (в якій поєднуються особисті та суспільні цілі) до концепції «ефективної держави» з використанням регуляторів автоматичного і «ручного» налаштування [15, с. 156]. Структурні зміни економіки, прискорення НТП, невідповідність кваліфікації значної частини робочої сили його вимогам та інші чинники сприяють зростанню безробіття. Це значно погіршує становище значної частини громадян.

Соціальна роль держави зростає. Розробляючи, здійснюючи і контролюючи цілеспрямовані інституціональні перетворення соціальної сфери (яка відображає відносини з приводу умов життя і розвитку особи) як цілісної системи суспільства, вона регулює ступінь його соціальної диференціації. З цією метою уряд проводить активну політику щодо перерозподілу національного доходу між різними групами населення. Він може бути горизонтальний та/або вертикальний. За першого держава прагне перерозподілити матеріальну відповідальність (наприклад, за виховання дітей) між громадянами з однаковими доходами, але різним демографічним навантаженням на сім'ю. За другого (на основі виплат із державного бюджету, надання пільг в оподаткуванні) перерозподіляються доходи від багатих до бідних.

Таблиця 3

Величина квінтільного коефіцієнту, коефіцієнту Джині та рівня ризику бідності в країнах ЄС у 2000–2013 pp.*

Показники	Квінтільний коефіцієнт								Коефіцієнт Джині								Рівень ризику бідності після отримання соціальних трансфертів							
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Країни																								
ЄС-27	: 5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,1	5,1	5,0	:	30,6	30,9	30,5	30,5	30,8	30,6	30,5	:	16,4	16,5	16,4	16,4	16,4	16,9	16,9
Бельгія	4,3	4,0	4,1	3,9	3,9	3,9	3,9	3,8	30,0	28,0	27,5	26,4	26,6	26,3	26,6	25,9	13,0	14,8	14,7	14,6	14,6	15,3	15,0	15,1
Болгарія	3,7	3,7	6,5	5,9	5,9	6,5	6,1	6,6	25,0	25,0	35,9	33,4	33,2	35,0	33,6	35,4	14,0	14,0	21,4	21,8	20,7	22,2	21,2	21,0
Німеччина	3,5	3,8	4,8	4,5	4,5	4,5	4,3	4,6	25,0	26,1	30,2	29,1	29,3	29,0	28,3	29,7	10,0	12,2	15,2	15,5	15,6	15,8	16,1	16,1
Естонія	6,3	5,9	5,0	5,0	5,0	5,3	5,4	5,5	36,0	34,1	30,9	31,4	31,3	31,9	32,5	32,9	18,0	18,3	19,5	19,7	15,8	17,5	17,5	18,6
Ірландія	4,7	5,0	4,4	4,2	5,3	4,6	:	4,5	30,0	31,9	29,9	28,8	33,2	29,8	:	30,0	20,0	19,7	15,5	15,0	15,2	15,2	:	14,1
Греція	5,8	5,8	5,9	5,8	5,6	6,0	6,6	6,6	33,0	33,2	33,4	33,1	32,9	33,5	34,3	34,4	20,0	19,6	20,1	19,7	20,1	21,4	23,1	23,1
Іспанія	5,4	5,5	5,7	6,4	7,2	7,1	7,2	6,3	32,0	32,2	31,9	33,0	34,4	34,5	35,0	33,7	18,0	20,1	20,8	20,1	21,4	22,2	22,2	20,4
Франція	4,2	4,0	4,4	4,4	4,5	4,6	4,5	4,5	28,0	27,7	29,8	29,9	29,8	30,8	30,5	30,1	16,0	13,0	12,7	12,9	13,3	14,0	14,1	13,7
Італія	4,8	5,6	5,1	5,2	5,2	5,6	5,5	5,7	29,0	32,8	31,0	31,5	31,2	31,9	31,9	32,5	18,0	18,9	18,7	18,4	18,2	19,6	19,4	19,1
Латвія	5,5	6,7	7,3	7,4	6,8	6,5	6,5	6,3	34,0	36,2	37,5	37,5	35,9	35,1	35,7	35,2	16,0	19,4	25,9	26,4	20,9	19,0	19,2	19,4
Угорщина	3,3	4,0	3,6	3,5	3,4	3,9	4,0	4,2	26,0	27,6	25,2	24,7	24,1	26,8	26,9	28,0	11,0	13,5	12,4	12,4	12,3	13,8	14,0	14,3
Нідерланди	4,1	4,0	4,0	4,0	3,7	3,8	3,6	3,6	29,0	26,9	27,6	27,2	25,5	25,8	25,4	25,1	11,0	10,7	10,5	11,1	10,3	11,0	10,1	10,4
Австрія	3,4	3,8	3,7	3,7	3,7	3,8	3,6	4,1	24,0	26,2	26,2	25,7	26,1	26,3	27,6	27,0	12,0	12,3	12,4	12,0	12,1	12,6	14,4	14,4
Польща	4,7	6,6	5,1	5,0	5,0	5,0	4,9	4,9	30,0	35,6	32,0	31,4	31,1	31,1	30,9	30,7	16,0	20,5	16,9	17,1	17,6	17,7	17,1	17,3
Швеція	:	3,3	3,5	3,7	3,5	3,6	3,7	3,7	:	23,4	24,0	24,8	24,1	24,4	24,8	24,9	:	9,5	12,2	13,3	12,9	14,0	14,1	14,8
Великобританія	5,2	5,9	5,6	5,2	5,4	5,3	5,4	4,6	32,0	34,6	33,9	32,4	32,9	33,0	32,8	30,2	19,0	19,0	18,7	17,3	17,1	16,2	16,2	15,9
Норвегія	3,3	4,1	3,7	3,5	3,4	3,3	3,2	3,3	:	28,2	25,1	24,1	23,6	22,9	22,6	22,7	:	11,4	11,4	11,7	11,2	10,5	10,1	10,9

: даних немає

*Джерело: складено за [12; 13; 14]

Доцільність і межі перерозподілу національного доходу через державний бюджет, підходи до вирішення фундаментальної суперечності між економічним ефектом і соціальною справедливістю є предметом безперервних дискусій науковців і практиків усіх країн [16]. При цьому враховується стан економіки, менталітет нації, співвідношення політичних сил, обрана концепція суспільного поступу, вимоги інформаційної революції до людського розвитку.

У межах вирішення дилеми між економікою і соціумом соціальну політику можна вважати досягнутим компромісом значних груп населення відносно перерозподілу створеного суспільного продукту. Це результат діяльності держави по узгодженню інтересів у сфері виробництва, розподілу та споживання, а також гармонізації економічних інтересів із колективними цілями всього суспільства [17, с.13]. Порушення балансу негативно позначається на моральному кліматі, призводить до гострих конфліктів. Перерозподіл національного доходу можна розглядати в якості плати суб'єктів економіки (перш за все бізнесу) за соціальний мир та розвиток.

Реалізація принципу соціальної справедливості залежить від багатьох умов, а саме: ступеня відповідності політики інтересам більшості населення; впливу реформ на рівень його добробуту, соціальну захищеність і соціальну безпеку; законності та справедливості інституціональних структур та нового законодавства, у т. ч. й в соціальній сфері; справедливості нових принципів розподілу, соціальних гарантій, принципів організації заходів по соціальному захисту населення від негативних наслідків ринку тощо.

В Україні стан соціальної політики є кризовим. До подій 2014 р. брак коштів був наслідком не тільки катастрофічного стану економіки, її значної «тінізації» і криміналізації, а перш за все моделі реформування. Розриви в соціальній тканині суспільства виявилися надвеликими навіть для етапу первісного нагромадження капіталу. Порушення принципу соціальної справедливості спостерігається у багатьох сферах. Система цін, податків, комунальних платежів тощо стала несумісна з розмірами доходів біль-

шості громадян. Робоча сила є надто дешевою. У 2014 р. частка фонду оплати найманої праці у ВВП країни становила лише 47% [18]. Ігнорування прав та інтересів працюючих спричинює бідність. Поширення платності послуг у сфері суспільних благ знижує рівень добробуту значної частини населення. Фіскальний тиск є високим. У 2015 р. неоподатковуваний мінімум доходів залишився 17 грн. Він не переглядався з жовтня 1995 р. Податковий тягар покладено на осіб, які отримують офіційні доходи, у т.ч. мінімальні.

У складних реаліях уряд України проводить заходи щодо реформування соціальної політики. Так підвищено рівень прогресивності системи оподаткування. Ставка податку на доходи розміром до десяти мінімальних заробітних плат (12180 грн. на 1.01.2015 р.) залишається 15%, а при перевищенні – 17% [19]. Запроваджуються інші складні та не зовсім популярні зміни.

За таких умов основним завданням соціальної політики має бути забезпечення:

- системного і комплексного підходу до її проведення; визначення базових структурних складових та їх підпорядкованість;
- посилення адресності державної соціальної допомоги через упорядкування на законодавчому рівні системи пільг; розробка та реалізація програм подолання бідності;
- проведення житлово-комунальної реформи; вдосконалення механізму субсидій на оплату житлово-комунальних послуг;
- законодавче забезпечення і розвиток системи загальнообов'язкового соціального страхування, недержавного страхування; проведення пенсійної реформи;
- реформування податкової системи та зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці та доходи населення;
- створення, розширення, зміцнення та ефективне функціонування системи соціального партнерства.

Висновки. На даному етапі в Україні не реалізовано принцип соціальної справедливості не тільки на егалітарних, але й на ринкових підходах до його змісту. Основною проблемою соціальної політики є не

тільки підтримка соціально незахищених громадян, а й справедлива оцінка праці зайнятого населення. За умови низької частки фонду оплати праці в структурі ВВП неможливо вирішити проблему соціальних виплат, реалізувати принцип соціальної справедливості. Соціальна політика потребує кардинальних змін.

Література:

1. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення / Гальчинський А. С.; Курс лекцій. – К. : «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
2. Бідак В. Я. Соціальний захист населення та вдосконалення державних механізмів його регулювання: дис. ... кандидата екон. наук : 08.09.01 / Бідак Володимир Ярославович. – Львів, 2004. – 252 с.
3. Герасимов О. Зарубіжний та міжнародний досвід забезпечення соціальної справедливості у суспільстві / О. Герасимов, К. Мілованова // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 5. – С. 43–51.
4. Єщенко П. С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2014. – № 6 (631). – С. 4–22.
5. Подлесна В. Г. Циклічність у розгортанні та подоланні економічних криз / В. Г. Подлесна // Економіка України. – 2014. – № 9. – С. 4–18.
6. Циганов В. В. Феномен бідності у молодих демократіях / В. В. Циганов // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 1 (26). – С. 16–20.
7. Крамаренко Л. Соціальний захист населення в країнах Європейського Союзу (на прикладі категорії «багатодітні сім'ї») [Електронний ресурс] / Л. Крамаренко. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2011_2/33.pdf
8. Монусова Г. Социальная политика в европейском общественном мнении: субъективный контракт между обществом и государством / Г. Монусова // Вопросы экономики. – 2012. – № 6. – С. 127–152.
9. Студінський В. Питання соціальної справедливості в контексті соціальної політики / В. Студінський // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 1. – С. 13–16.
10. Новіков В. М. Досягнення справедливості як умова соціогуманітарного розвитку / В. М. Новіков, В. В. Семенов // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2 (20). – С. 40–49.
11. Евростат [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00108&plugin=1>
12. Gini coefficient of equivalised disposable income [Electronic resource]. – Mode of access: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi190&plugin=1>
13. Inequality of income distribution [Electronic resource]. – Mode of access : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdsc260&plugin=1>
14. People at risk of poverty after social transfers [Electronic resource]. – Mode of access : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_52&language=en
15. Василенок В. Методологические аспекты содержания курса «Современные экономические концепции» / В. Василенок, Н. Шапиро. // Вопросы экономики. – 2012. – № 4. – С. 154–156.
16. Кравчук Н. Я. Соціально відповідальна держава в контексті корекції глобальних фінансових дисбалансів / Н. Я. Кравчук // Наукові записки. Серія «Економіка»: зб. наук. праць. – Острогоз : Видавництво НУ «Острозька академія», 2012. – Випуск 20. – С. 12–18.
17. Хаустова В. Є. Соціальна політика в регіонах України: монографія / В. Є. Хаустова, О. І. Омельченко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2012. – 428 с.
18. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
19. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dp.sfs.gov.ua/mediaark/newsark/179103.html>

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА И ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Н. П. Топишко, к. э. н., старший преподаватель, Национальный университет «Острозьская академия»

Охарактеризована роль социальной политики в развитии социума и определены ее основные модели в странах ЕС. Рассмотрены концепции социальной справедливости, подходы к корректировке форм и содержания противоречий общественного развития. Показаны пути достижения социального консенсуса в обществе, а также установления баланса между экономической эффективностью и социальной справедливостью. Акцентируется внимание на проблемах определения границ социального и экономического неравенства в обществе, необходимости кардинальных изменений в социальной политике, ее адаптации к новым реалиям.

Ключевые слова: социальная политика, уровень жизни населения, социальная справедливость, социальная ответственность, коэффициент Джинни.

SOCIAL POLICY AND PROBLEMS OF ENSURING THE SOCIAL JUSTICE IN MODERN SOCIETY

*N. P. Topishko, Ph. D. (Econ.), Senior Lecturer,
The National University of Ostroh Academy*

The role of social policy in the development of modern society is observed. The main models in the EU are characterized. The principles of interpretation of the category of "social justice" are investigated. The approaches to the correction of form and content of the contradictions of social development, ways of ensuring social consensus and the balance between economic efficiency and social justice are examined. Attention is focused on the problems of defining the boundaries of social and economic inequality, and also on approaches to the implementation of the principle of social justice. It is emphasized that the necessity of radical changes in social policy and its adaptation to new realities are on demand.

Keywords: social policy, standard of living, social justice, social responsibility, the Gini coefficient.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. Надійшла до редакції 29.05.2015 р.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЩОДО НАДАННЯ ЗМІНАМ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ КЕРОВАНОГО ХАРАКТЕРУ

*Н. М. Дєєва, д. е. н., професор, Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи НАН України*

У статті визначено роль державних соціальних стандартів та оплати праці в системі забезпечення соціального захисту населення. Особлива увага надана причинам низького рівня ефективності соціальної політики. Сформовані основні завдання соціальної відповідальності суб'єктів економіки щодо проведення адміністративно-територіальних реформ.

Ключові слова: соціальна держава, соціальні стандарти, соціальна відповідальність суб'єктів економіки.

Постановка проблеми. Головною закономірністю соціально-економічного розвитку країн світової спільноти стала зорієнтованість на забезпечення домінування соціальності в економічних системах з ринковим механізмом господарювання. Україна теж здійснює пошук засобів оптимального поєднання економічних і соціальних аспектів розвитку. Проте масштабна бідність і глибока нерівність населення за доходами та споживанням стали характерною ознакою сучасної України. Для нівелювання цього деструктивного аспекту держава прийняла на себе зобов'язання щодо соціальної підтримки тих, хто ще або вже неспроможний до підтримання власної життєдіяльності. Але соціально-економічний механізм, який використовується для забезпечення соціальної динаміки, розширює коло осіб, які потребують державного втручання, і посилює соціальну дезінтеграцію. Стало очевидним, що необхідною умовою реалізації на національних теренах концепції соціально орієнтованої ринкової економіки є залучення до соціальної місії інституту соціальної відповідальності, змістом якого є усвідомлення суб'єктами соціальної держави вагомості виконання своїх прямих обов'язків та здійснення соціальних дій щодо конституювання соціальності в структурі цивілізаційного суспільного поступу.

Надзвичайно складна соціально-економічна ситуація в Україні вимагає кардинальних змін в соціальній політиці держави щодо забезпеченні соціально відповідальної поведінки суб'єктів її проведення. Відсутність методологічного обґрунтування соціальної відповідальності суб'єктів еконо-

міки зумовлює необхідність комплексного дослідження цієї проблеми в умовах реформування і децентралізації владних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні є значна кількість досліджень вітчизняних науковців у вигляді монографій, статей та методичних рекомендацій, в яких порушувалися питання задіяння соціальної відповідальності в процесі активізації суб'єктів економіки з нарощування економічних і соціальних результатів господарювання. Значний вклад у вивчення цієї проблеми зробили: О. Амоша [1], Ю. Благоев [2], Н. Брюховецька [3], І. Булеєв [3], З. Галушка [4], О. Грішнова [5], С. Івченко [6], П. Калита [7], А. Колот [8], Е. Лібанова [9], О. Новікова [10], С. Перегудов [11], І. Савченко [12], М. Саприкіна [13], І. Соболева [14] та ін.

Разом з тим, наявні розробки в основному зводяться до розгляду соціальної відповідальності бізнесу. Питання соціальної відповідальності населення, регіональних органів влади та місцевого самоврядування, а також держави загалом досі не стали базовими категоріями при формуванні програм соціально-економічного розвитку.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є обґрунтування шляхів забезпечення керованих змін соціальної відповідальності суб'єктів економіки як основи динамічного соціально-економічного розвитку країни та її регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою соціальної політики демократичної держави є забезпечення всіх прав і свобод кожного громадянина та постійного зростання рівня життя населення як

за рахунок власної праці так і за рахунок спільних умов проживання. Закріплені у Конституції України права громадян і зобов'язання держави (соціальної держави), в сукупності пов'язані з «рівнем життя населення». Так, стаття 3 Конституції говорить, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Згідно статті 46 «Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [15]. Коли ж отриманих на стадії первинного розподілу трудових доходів (оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості) не вистачає для забезпечення цивілізаційного життєвого рівня для себе і своєї сім'ї, то вказану деструкцію повинен усунути вторинний розподіл створеного продукту. На цій стадії доходи надходять у вигляді поточних трансфертів (державні соціальні допомоги, компенсації, страхові відшкодування, субсидії тощо).

Тому головною оцінкою соціальної функції держави стає кількість громадян, потребуючих допомог, обсяг видатків державного та місцевих бюджетів, які викорис-

товуються на соціальний захист та соціальне забезпечення населення. Разом з тим обсяг, повнота і якість послуг, які відносяться до спільних умов проживання громадян поступово зникли із основних оцінок рівня життя населення. Чи стає в таких умовах і пріоритетах розвитку соціальніша держава?!

У своїй книзі «Роздуми про нерівність. Анти-Руссо» Н. Больц наголошує, що «ядро правової держави – конституція, яка стежить за забезпеченням гарантій у реалізації її норм, ядро соціальної держави – управління, яке відповідає за їх виконання. Це розмежування неможливо просто так ліквідувати, його можна тільки інституціоналізувати. Необхідно точно визначити розрив між правовою і соціальною державою, а не намагатися сховати його за допомогою табуованого поняття «соціальна справедливість» [16].

Досить показовими щодо розуміння виконання соціальної функції держави, яка визначена Конституцією України як головна, є реалії виконання бізнесовими структурами базових принципів соціальної відповідальності, закладених у підтриманні стійких фінансових результатів господарювання і нарощуванні участі в забезпеченні доходами зведеного бюджету країни.

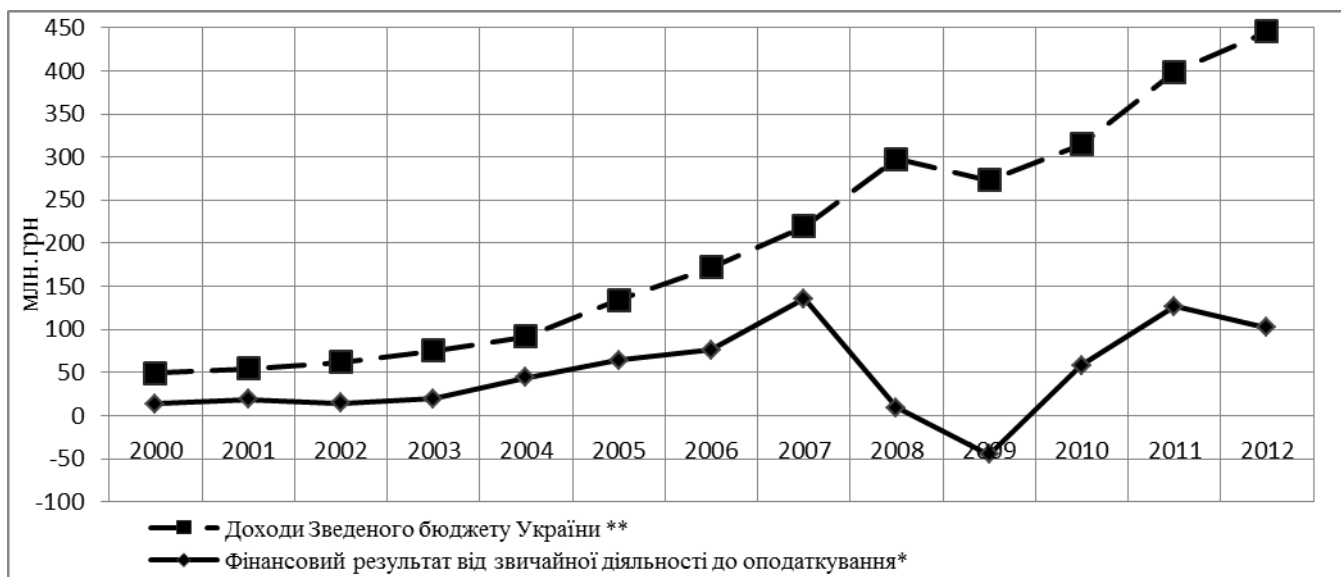

Рис.1. Динаміка виконання бізнесом базових основ соціальної відповідальності через участь у наповненні зведеного бюджету країни результатами господарювання у 2000 – 2012 рр. (у фактичних цінах).

Складено за: [17–19]

З рис. 1, який їх презентує, слідує, що доходи зведеного бюджету у 2007–2012 рр.

забезпечувалися не бізнесом, а суб'єктом, відносно якого він мав нести повноцінну соці-

альну відповідальність, тобто населенням. В цьому контексті академік НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України Е. М. Лібанова наголосила, що «Українська держава – вже 20 років поспіль – переймається виключно фінансовими проблемами, пов’язаними із неможливістю виконання всього обсягу своїх соціальних зобов’язань. Проте, водночас система оподаткування є такою, що на відміну від економічно розвинених країн тягар податків значною мірою лягає на бідне населення. Зокрема, в Україні заможні верстви населення платять значно меншу частку податків, а бідні – відповідно значно більшу, ніж у США, країні, модель економіки якої максимально відповідає ліберальним принципам» [9].

Проведений аналіз багатьох загальних причин, які зумовлюють негативні на-

слідки соціальної політики, результати власного досвіду управлінської діяльності на регіональному рівні, приводять до висновку, що першою і головною причиною найбільшої шкоди у становленні соціальної функції держави в Україні є незаконна затримка владою як затвердження державних соціальних стандартів відповідно до Конституції України, так і приведення розмірів мінімальної зарплати і мінімальної пенсії відповідно до затверджених державних соціальних гарантій.

Так розмір мінімальної заробітної плати досяг гарантованого державою розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб тільки у 2009 році (рис.2). Тому наймані працівники неприпустимо тривалий період мали розміри заробітної плати в розмірах, нижче гарантованих державою соціальних стандартів.

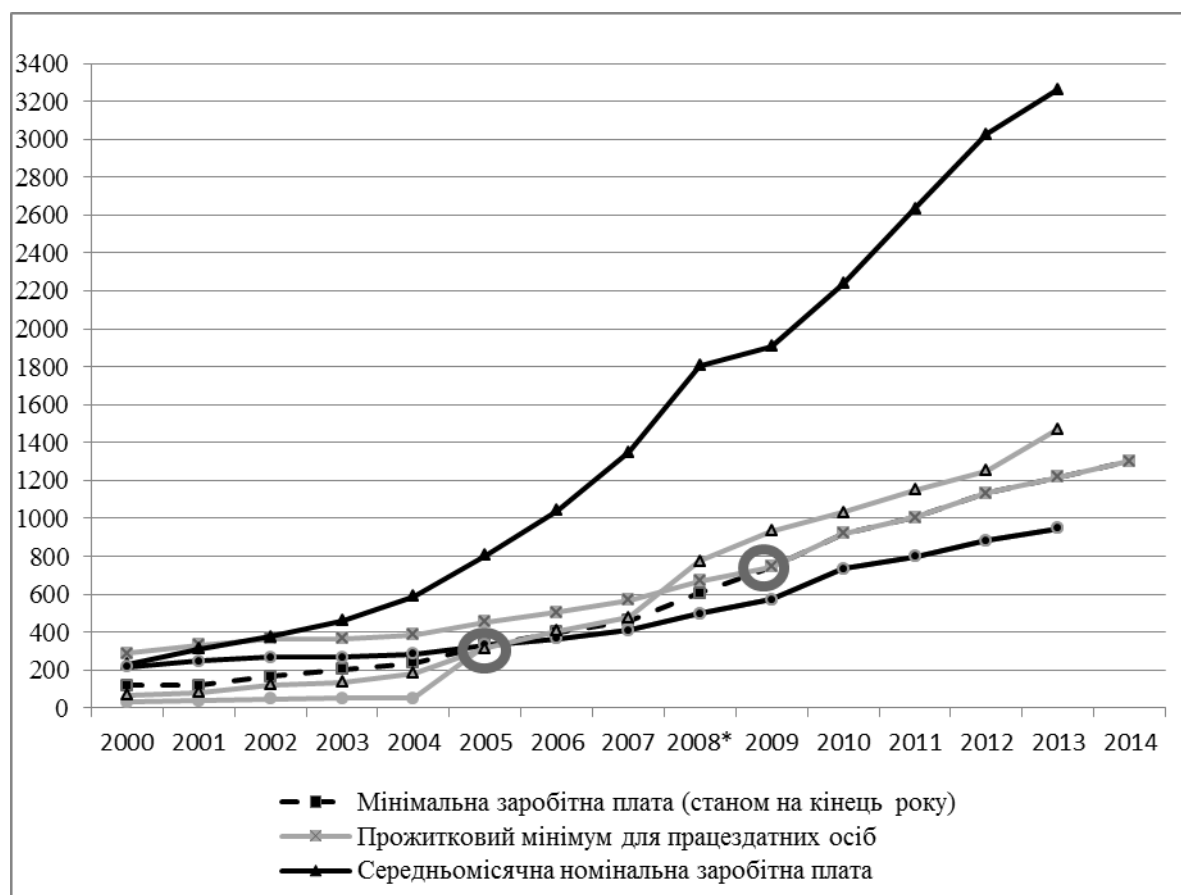

Рис. 2. Динаміка змін розмірів заробітної плати та місячної пенсії за віком відповідно до державних соціальних стандартів у 2000–2013 роках (на кінець року), грн.

Складено за: [17–19]

Виконання соціального законодавства проходило зі сповіданням методології «випробувань і помилок» та перманентно

низького рівня заробітної плати найманих працівників і відповідно стабільно високого рівня бідності населення. Самим шкідливим

у становленні соціальної функції держави, особливо в частині зростання добробуту населення, було невиконання владою затверджених на законодавчому рівні державних соціальних стандартів, навіть в сприятливих економічних умовах, при значному

зменшенні податкового навантаження на суб'єкти господарювання (рис. 3). Навпаки, у 2003 році було штучно призупинено зростання розміру прожиткового мінімуму (у 2003 році він був затверджений у розмірі 342 грн. на рівні 2002 року).

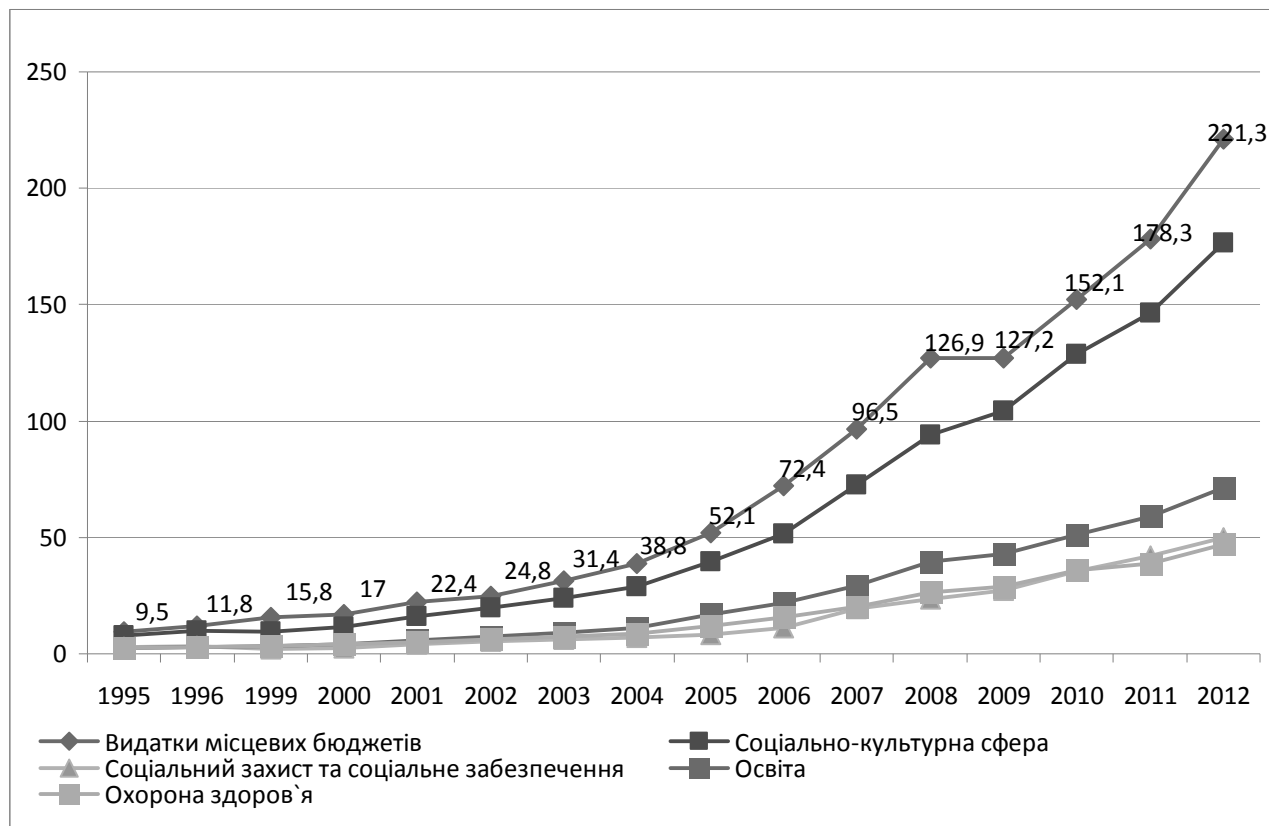

Рис.3. Зміни обсягів видатків місцевих бюджетів у 1995–2012 рр., млрд. грн.
Складено за: [17–19]

Разом з тим, такі намагання влади значно «покращити цифру» частки населення із середньодушовими грошовими витратами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, у 2003–2004 роках не вдалися. Її рівень у вказаний період залишився дуже високий: 83,4 і 73,8 відсотка відповідно! [17].

В той же час, затверджені, але не виконані державні соціальні стандарти в черговий раз ставали якби об'єктивною і водночас суб'єктивною аргументацією для зростання видатків зведеного бюджету

України (ЗБУ) в частині соціального захисту населення (рис.4).

Різкі підвищення темпів зростання обсягу видатків соціального захисту та соціального забезпечення населення у порівнянні із загальним обсягом ЗБУ відбулися саме в період найвищого економічного зростання, як це не парадоксально, причому без приведення розміру мінімальної заробітної плати до гарантованого державою розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

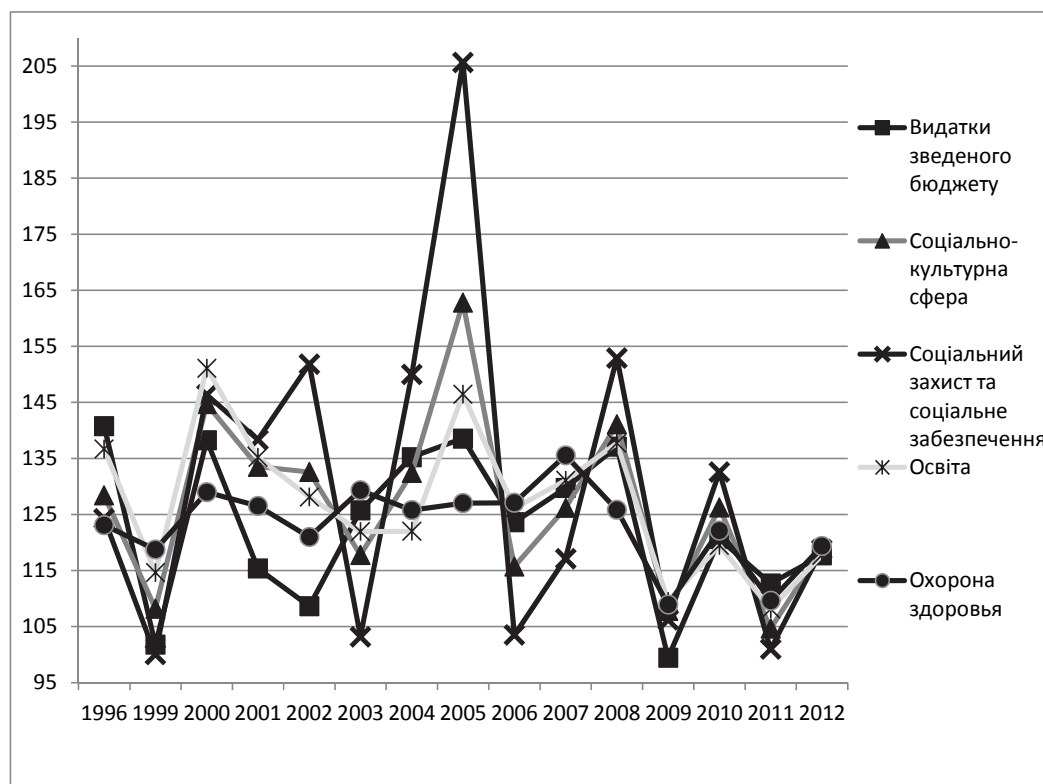

Рис. 4. Динаміка темпів видатків Зведеного бюджету України.
Джерело: побудовано за даними Міністерства фінансів України

Найвагомішою причиною не державницьких змін обсягу і структури державних фінансів стали також вибіркові заходи влади щодо виконання державних соціальних гарантій. Адже на відміну від мінімальної заробітної плати найманих працівників, яка не була своєчасно приведена до розміру відповідного прожиткового мінімуму, всі види соціальних допомог розраховувались відповідно до затверджених розмірів прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб. Тобто система оплати праці «розвалювалась», а система соціального захисту населення зміцнювалась, як відповідними законодавчими актами, особливо в частині зростання мережі і контингенту отримувачів соціальної підтримки, так і обсягом соціальних видатків державного і місцевих бюджетів (рис. 3). Нажаль, це не впливало на якість та ефективність соціальних послуг. Це окрема важлива тема. В даному контексті наголошується на причинах порушення балансу державних фінансів, серед яких однією з найголовніших є відсутність систем-

ного законодавчого супроводу умов оплати праці найманих працівників в усіх сферах економіки. В країні, спочатку непримітно, а надалі все більш поширено формувалось середовище, в якому оплата праці найманих працівників проводилась без виконання діючих законодавчих норм або взагалі без їх затвердження.

Затримка процедур розвитку державних соціальних стандартів та уповільнений розвиток інституціональної бази їх виконання стали одними із найголовніших причин низького рівня оплати праці найманих працівників та пенсійних виплат для непрацездатного населення. Значна частина суб'єктів підприємницької діяльності адекватно незаконно реагувала на уповільнений і безвідповідальний формат дій влади щодо приведення розмірів мінімальної заробітної плати до встановлених законодавством розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, ще більше занижуючи заробітну плату працівникам. Статистичні дані показують, що при встановленому розмірі

мінімальної заробітної плати з 1 січня 2002 року у 2,6 рази менше затвердженого розміру прожиткового мінімуму (розмір мінімальної заробітної плати – 140 грн., розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб – 365 грн.), з 1 липня 2002 року – менше у 2,2 рази (розмір мінімальної заробітної плати – 165 грн., а розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб – 365 грн.) частка працівників, яким було нараховану заробітну плату за грудень 2002 року до 165 грн., тобто менше мінімальної заробітної плати, складала 18,1 відсотка, а менше розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – 65,9 відсотка [17].

Навіть у 2009 році, в якому вперше розмір мінімальної заробітної плати було приведено до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з першого листопада 2009 року – 744 грн.), частка працівників із заробітною платою, меншою від гарантованих державою соціальних стандартів, складала 8,2 відсотка [18]. Неприпустимо, що факти мінімізації заробітної плати продовжуються дотепер: у 2012 році – 5,2 відсотка, із них найбільша питома вага штатних працівників склалася по таких видах економічної діяльності як сільському господарству – 12,7%, рибальству – 15,8%, транспорту та зв'язку – 11,1%, готелях та ресторанах – 8,3%, будівництву – 7,3% [18].

Підприємства, позбавлені соціального навантаження і передусім соціальної інфраструктури, не тільки не покращили, а значно погіршили умови оплати праці працюючого населення у порівнянні з радянським періодом розвитку, коли мали потужну відомчу соціальну інфраструктуру. Проведений аналіз структурних змін оплати праці в суб'єктах господарювання в розрізі організаційно-правових форм господарювання свідчить про найнижчий рівень заробітної плати найманих працівників відносно її середнього рівня по економіці за всі останні роки залишається на приватних підприємствах. За 2012 рік він складає всього 57,4 відсотка і зменшився більше ніж на чверть, відповідно 1999 року, тобто до початку активної фази приватизації суб'єктів

господарювання; рівень розміру середньомісячної заробітної плати працівників товариств з обмеженою відповідальністю, від середньої по країні, у порівнянні із 1999 роком зменшився відповідно на 42,3 відсоткових пункта. У товариствах з обмеженою відповідальністю він складає 87,5%. Не покращується рівень заробітної плати на комунальних підприємствах [18].

Тому є всі підстави стверджувати, що другою і ключовою причиною неефективного виконання соціальної функції держави є незрілість соціальної відповідальності влади та виконавчих правил її інституцій, а також відсутність в державі так необхідних амбітних намірів щодо розвитку культу законності, для всіх без винятку, тим більше в умовах наскрізного проникнення в суспільстві культу власності.

Зрозуміло, що соціальні аспекти розвитку тісно пов'язані з економічними і, більш того, взаємообумовлюють один одного. Населення, бізнес, суспільство і держава є взаємозв'язаними і взаємообумовленими елементами єдиного цілого.

1. Бізнес. В економіці країни зростає частка підприємств, які здійснювали виробничу діяльність зі збитками. Перманентний брак фінансових ресурсів для більшості національних продуцентів став причиною несуттєвих дій та реально разової практики щодо соціальної відповідальності, які слабо впливали на зміни рівня доходів та добробуту в цілому населення територій. Навіть за умови усвідомлення значною частиною бізнесових структур необхідності сповідування політики соціальної відповідальності, вони не мають спроможностей до її реалізації у тій мірі, яку потребують складені реалії.

2. Визначальною формою відповідальності населення за його власні добробутні позиції є участь у трудовій діяльності. Впродовж 2000–2012 рр. кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій за всіма видами економічної діяльності і формами знизилася майже на чверть (24,1%). У 2013 році, порівняно із 2012 роком, вона зменшилася ще на 3,9 відсотка (таблиця 1).

Динаміка кількості найманих працівників підприємств, установ, організацій за регіонами

	Кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій					
	2000	2012	2012 до 2000 (%)	2013	2013 до 2012 (%)	2013 до 2000 (%)
Україна	16 044	12181	-24,1	11701	-3,9	-27,1
Автономна Республіка Крим	612	475	-22,5	455	-4,1	-25,7
Вінницька	591	389	-34,2	372	-4,3	-37,1
Волинська	321	238	-25,9	227	-4,5	-29,3
Дніпропетровська	1 343	1056	-21,4	1010	-4,4	-24,8
Донецька	1 703	1268	-25,5	1210	-4,6	-28,9
Житомирська	458	312	-32,0	298	-4,3	-34,9
Закарпатська	306	218	-28,8	209	-4,1	-31,7
Запорізька	701	502	-28,3	473	-5,9	-32,5
Івано-Франківська	357	257	-28,1	248	-3,4	-30,5
Київська	660	636	-3,7	625	-1,7	-5,3
Кіровоградська	356	234	-34,2	223	-4,8	-37,4
Луганська	781	586	-25,0	554	-5,4	-29,1
Львівська	818	620	-24,2	598	-3,6	-26,9
Миколаївська	424	274	-35,3	266	-3,1	-37,3
Одеська	790	606	-23,3	577	-4,8	-27,0
Полтавська	574	416	-27,5	404	-2,9	-29,6
Рівненська	344	249	-27,8	239	-3,8	-30,5
Сумська	456	293	-35,7	282	-3,8	-38,2
Тернопільська	331	210	-36,7	202	-3,6	-39,0
Харківська	986	760	-22,9	717	-5,7	-27,3
Херсонська	373	224	-40,0	213	-4,9	-42,9
Хмельницька	483	288	-40,3	278	-3,6	-42,4
Черкаська	470	322	-31,5	306	-5,0	-34,9
Чернівецька	230	155	-32,6	148	-4,5	-35,7
Чернігівська	403	280	-30,5	267	-4,6	-33,7
м.Київ	1 063	1209	13,8	1200	-0,8	12,9
м. Севастополь	114	105	-7,6	100	-5,0	-12,3

Складено за: [17-19]

Суттєво змінилась структура зайнятого населення за видами діяльності (рис.5). За 2000–2012 роки вона скоротилась у промисловості на 22%, у сільському господарстві – на 16,2%, у торгівлі навпаки – зросла на

33,1% (у 2000 році чисельність зайнятого населення у торгівлі складала 35% від його чисельності у промисловості і сільському господарстві, у 2012 році – четверту частину всього зайнятого населення (72%).

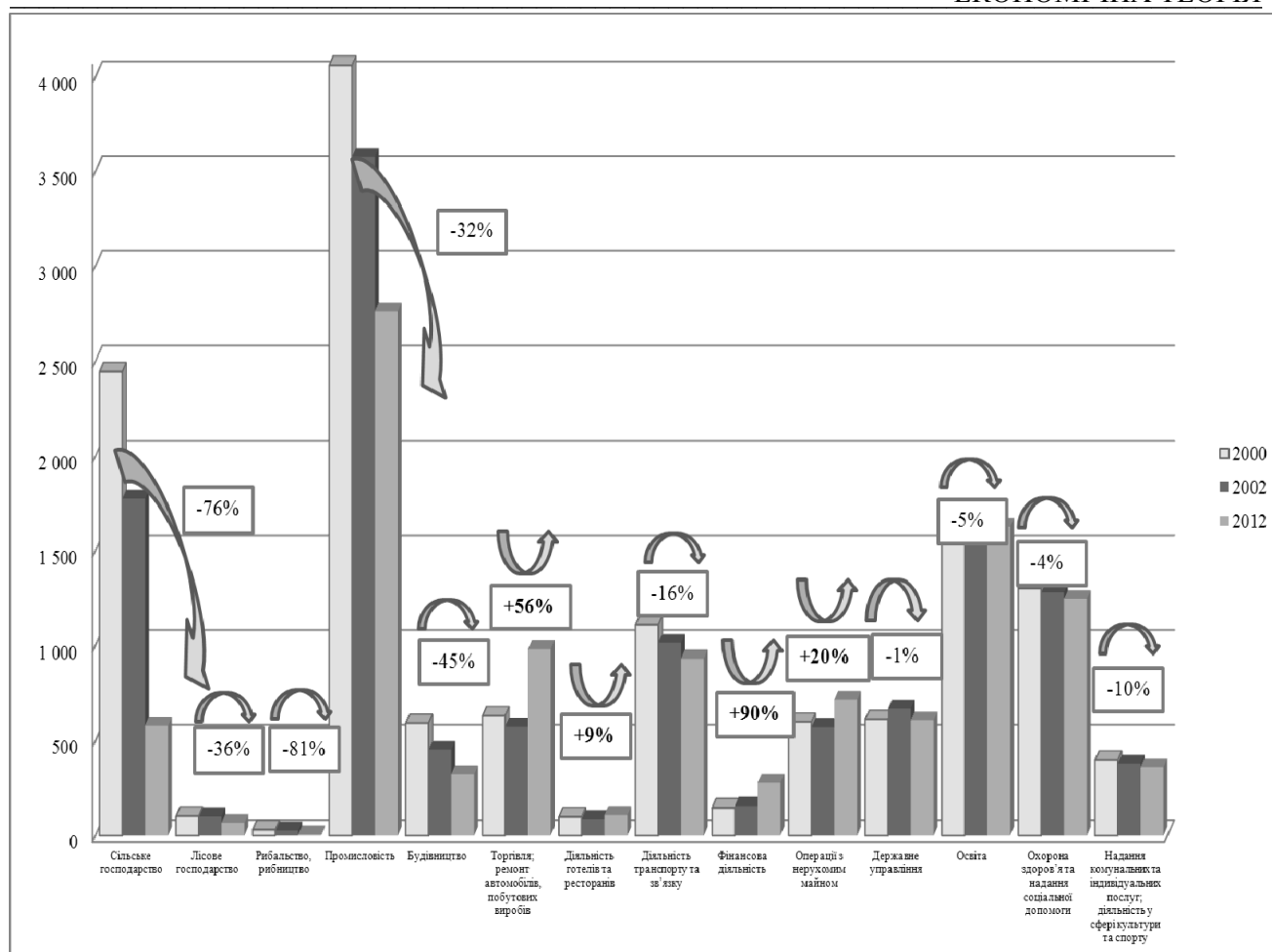

Рис 5. Динаміка середньооблікової кількості штатних працівників за видами економічної діяльності (2000, 2002, 2012 рр.)

Складено за: [17–19]

Таким чином, з часу активного становлення українського законодавства, кількість найманих працівників не збільшувалась, а навпаки зменшилась на 27,1 % [17–19]. Певною мірою ця ситуація відтворює пасивність самого населення в наращуванні власної доходної бази. Разом з тим, значні відмінності між регіонами у зайнятості населення, в умовах рівності законодавства щодо обов'язків і повноважень місцевих органів влади по соціально-економічному розвитку територій (див. главу 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), свідчать про те, що вони не виконують свої повноваження в частині створення нових робочих місць і не зацікавлені у зростанні власних доходів населення за рахунок власної праці, так як це призводить до зменшення трансфертів місцевим бюджетам із державного бюджету.

Так, за період 2000–2013 рр., більш ніж 35 відсотків зменшилась чисельність

найманих працівників у таких областях як Вінницька (37,1%), Кіровоградська (37,4%), Миколаївська (37,3%), Сумська (38,2%), Тернопільська (39,0 %), Херсонська (42,9%), Хмельницька (42,4%). Саме в цих областях частка трансфертів в доходах місцевих бюджетів у розрахунку на одного жителя має вищий розмір від середнього по регіонах країни (52,4%), а саме: по Вінницькій – 63,2%, Кіровоградській – 62,0%, Миколаївській – 59,4%, Сумській – 58,5 %, Тернопільській – 73,4%, Херсонській – 66,7%, Хмельницькій – 66,0%.

3. Як носій і виразник інтересів суспільства, соціальних груп і окремих громадян держава безпосередньо прагне забезпечити зміни соціальної реальності. В найпростішому відтворенні її змістом є формування правової бази в частині норм і правил економічної діяльності та регламентації взаємовідносин між суб'єктами економіки, законодавчих положень стосовно власності,

підприємництва, податків, культури ринкової поведінки, створення сприятливого соціального середовища. Для держави навіть у ринкових умовах законодавчо фіксується сукупність соціальних благ, які вона зобов'язана зробити доступними для своїх громадян на безоплатній основі, частково або повністю оплачуваними за певним їх переліком для всього населення або окремих соціальних груп. Але за обсягами доходів зведеного бюджету, які у 2012 р. склали менше половини від 1990 р., держава втратила можливості до соціалізації на безоплатній основі.

Зміщення організаційних функцій держави в бік розподільчих функцій призвело до зростання доходів населення за рахунок соціальних трансфертів більшими темпами, ніж доходи за рахунок власної праці. Тому необхідні нові підходи до об'єктивної оцінки формування опор соціальної відповідальності всіх суб'єктів економіки, цілісність яких, в свою чергу, потребують методологічних уточнень відповідно сучасного бачення порядку реалізації принципу соціальної відповідальності. Але найперше необхідно в оцінках соціальної відповідальності суб'єктів економіки впровадити такий вимірювальний інструментарій, який дозволить виявити невідповідність реалій складеним стереотипам у діях цього інституту: індикатори відтворення прояву соціальної відповідальності індивіда; індикатори відтворення прояву соціальної відповідальності бізнесу; індикатори відтворення прояву соціальної відповідальності територіальних органів влади і місцевого самоврядування; індикатори відтворення прояву соціальної відповідальності держави.

Це значить, що у національній економіці необхідно впровадити принципово новий підхід до формування програм соціально-економічного розвитку, в основу якого слід покласти не фрагментарну, а інтегративну соціальну відповідальність суб'єктів економіки. Відомий критик соціалістичної ідеології Фрідріх Август фон Хайек ще в свій час підкреслював: «Можна стверджувати, що з позицій правозаконності практика застосування правила без винятків є певною мірою більш важливою, ніж зміст самого правила.ми можемо їздити і по лівій, і по

правій стороні дороги, це не має значення, суттєво тільки те, що ми все це робимо однаково. Дане правило дозволяє нам передбачати поведінку інших людей. А це можливо, якщо всі виконують його беззаперечно навіть у тих випадках, коли воно може здатися несправедливим» (розрядка автора) [20]. Ця думка підтверджується всіма негативними наслідками виконання соціальної функції нашою державою: низький рівень офіційної зайнятості населення і його заробітної плати, постійне зростання кількості домогосподарств, які потребують соціальної допомоги, опереджуючі темпи зростання видатків соціального захисту населення над видатками по освіті, охороні здоров'я, постійний дефіцит коштів щодо розвитку житлово-комунального господарства, зростання нерівностей економічного і бюджетного розвитку територій країни. Це стало «результатом» довготривалої відсутності соціальних стандартів та соціальної відповідальності по їх виконанню незалежно від місця проживання громадян і форм власності суб'єктів господарювання.

Висновки. Роль держави в розгортанні процесів консолідації суспільства не є однозначною. Держава або гальмує їх розвиток, ставлячи перепони на шляху послаблення індивідуальної залежності, або всіляко підтримує ті заходи, що прямо чи опосередковано сприяють зрівнюванню соціальних відносин.

Без створення законодавчо-нормативної бази єдиних державних стандартів соціально-культурних послуг як обов'язкових для виконання незалежно від місця проживання ефективного планування і виконання бюджетів на всіх рівнях та розвиток соціальної відповідальності влади, бізнесу і громадян не можливий.

З метою створення умов для підвищення ролі та відповідальності місцевих органів влади та місцевого самоврядування щодо ефективності роботи підприємств державної, комунальної власності необхідно розробити державні правила й процедури по системному обстеженню та аналізу роботи бюджетної сфери та впровадити єдиний порядок створення бюджетних установ не за ознаками їх утримання, а за доцільністю та необхідністю забезпечення державних і са-

моврядних функцій.

Потребують розробки і удосконалення діючі процедури забезпечення балансу доходів і видатків всіх рівнів бюджету. Для чого пропонується впровадити європейську практику розробки і щорічного складання соціального бюджету держави та її регіонів – як інструменту для прийняття рішень по обсягу соціальних витрат – в залежності від демографічного стану, розміру державних стандартів, рівня економічного розвитку територій та необхідності досягнення європейських соціальних норм.

Одночасно враховуючи критичний стан сплати податків і зборів на зарплату працюючих громадян, безпідставно низький її рівень, з метою зміцнення і захисту прав застрахованого найманого працівника та підвищення рівня відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності, роль державного загальнообов'язкового соціального страхування, необхідно провести низку державних заходів:

– Кардинально удосконалити порядок звітності суб'єктів підприємницької діяльності публічність їх роботи. Стандартизувати та уніфікувати звітність, публічність, бухгалтерський облік цих підприємств. Взяти за основу, наприклад, бюджетну класифікацію за економічним розділом;

– Затвердити єдину форму угоди про призначення та звільнення керівних працівників державних і комунальних підприємств;

– Впровадити єдині уніфіковані показники оцінки рівня роботи підприємств щодо оплати праці та соціального партнерства незалежно від форм власності державними органами та органами місцевого самоврядування, не території якого знаходиться дане підприємство;

– Запропонувати великим підприємствам створювати підрозділи по соціальній політиці та по соціальному аудиту для системного аналізу фактичної ефективності діяльності підприємств у частині соціальних умов роботи працівників;

– Провести державне обстеження великих підприємств різних форм господарювання відповідними науково-дослідними інститутами для подальшої розробки методичних рекомендацій по аналізу соціально

відповідальної поведінки бізнесу, створенню правової основи соціального аудиту, впровадженню цілісної системи мотивації праці, яка забезпечить встановлення залежності оплати праці, пільг від результату праці та конкурентоздатності підприємства;

– Затвердити чіткий базовий Перелік державних соціальних послуг для обґрунтування та планування фінансового забезпечення мінімальних базових потреб місцевих бюджетів і населення та інституціоналізувати процес управління соціальними послугами із врахуванням усіх компонентів циклу «планування – надання послуг – контроль» соціальних послуг та формування ефективного зворотного зв'язку від отримувачів послуг;

– Розробити проект типового Кодексу соціальної відповідальності компанії, що визначатиме мету, бачення та стратегію корпоративної соціальної відповідальності, її основні принципи і пріоритети, форми і способи взаємодії із зацікавленими сторонами тощо;

– Впровадити обмін інформацією та позитивними практиками державно-приватного партнерства та соціальної відповідальності бізнесу на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях через щорічне складання Кодексу соціальної відповідальності бізнесу;

Виконання вказаних заходів дозволить забезпечити ефективне проведення адміністративно-територіальної реформи із децентралізацією владних повноважень, в тому числі в системі надання соціальних послуг, створить основу для забезпечення реальної самостійності і самодостатності місцевого самоврядування та перейти, нарешті, від бюджетів «споживання» до бюджетів «розвитку», що надасть змінам соціальної відповідальності суб'єктів економіки керованого характеру.

Література

1. Амоша О., Новікова О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу // Держава і суспільство, С. 122–127. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf
2. Благоев Ю. Корпоративная социальная ответственность. Эволюция концепции / Ю. Благоев. – М. : Высшая школа экономики, 2010. – 272 с.

3. Булеев И. П. Социальная ответственность бизнеса: теория и практика: моногр. / И. П. Булеев, Н. Ю. Брюховецкая, Е. В. Черных. – Донецк : ИЭП НАН Украины, ДонУЕП, 2008. – 137 с.
4. Галушка З. І. Інституціоналізація соціальної відповідальності бізнесу: механізм становлення / З. І. Галушка // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2014. – № 1. – С. 90–98.
5. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні / О. А. Грішнова // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1(15). – С. 39–46.
6. Ивченко С. Экономический эффект корпоративной социальной политики / С. Ивченко // Бизнес и общество. – 2003. – № 15. – С. 24–30.
7. Калита П. Сталий розвиток. Корпоративна соціальна відповідальність. Ділова досконалість / П. Калита // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2013. – № 1. – С. 31–36.
8. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: моногр. / за ред. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.
9. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки // Демографія та соціальна економіка / Е. М. Лібанова / – К. : НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. МВ. Птухи НАН України, № 1 (17) – 2012. – С. 5–22.
10. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
11. Перегудов С. П. Корпоративное гражданство как современная форма социальной инженерии / С. П. Перегудов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6. – С. 22–32.
12. Савченко І. Г. Соціальна відповідальність в контексті розбудови соціальної держави / І. Г. Савченко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Харків : Вид-во Хар.РІ НАНУ Магістр, 2005. – № 2. – С. 55–63.
13. Саприкіна М. А. Корпоративна соціальна відповідальність 2005–2010: стан та перспективи розвитку. / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Вид-во «Фарбований лист», 2010. – 56 с.
14. Соболева И. Проблемы социального ответственного поведения и перспективы его развития / И. Соболева // Вопросы экономики. – 2005. – № 10. – С. 90–102.
15. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – С. 4.
16. Больц Н. Размышление о неравенстве. Анти-Руссо / пер.с нем. И. А. Женина; под науч. ред. Я. Н. Охонько; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2014. – 272 с.
17. Статистичний щорічник України 2004 / За редакцією О. Г. Осауленка. Видання Державного комітету статистики України 2005 р. – 592 с.
18. Статистичний щорічник України 2012 / За редакцією О. Г. Осауленка. Видання Державного комітету статистики України 2013 р. – www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2013/sb/10_13/sz_Ukr_2012.zip
19. Статистичний щорічник України 2013 / За редакцією О. Г. Осауленка. Видання Державного комітету статистики України 2014 р. – www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/sb/10_14/sz_Ukr_2013.zip 2014
20. Хайек В. Фридрих Август фон Дорога к рабству / Пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИДАНИЯ ИЗМЕНЕНИЯМ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ ЭКОНОМИКИ УПРАВЛЯЕМОГО ХАРАКТЕРА

Н. Н. Деева, д. э. н., профессор, Институт демографии и социальных исследований им. М. В. Птухи НАН Украины

В статье определена роль государственных социальных стандартов и оплаты труда в системе обеспечения социальной защиты населения. Особое внимание уделено причинам низкого уровня эффективности социальной политики. Сформированы основные задачи социальной ответственности субъектов экономики по проведению административно-территориальных реформ.

Ключевые слова: социальное государство, социальные стандарты, социальная ответственность субъектов экономики.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FRAMEWORK TO PROVIDE GUIDED CHANGES IN SOCIAL RESPONSIBILITY OF ECONOMIC AGENTS

N. M. Deeva, D.E., Prof., Institute of Demography and Social Studies named after M. V. Ptukha of NAS Ukraine

The role of governmental social standards and wages in the system of social protection of

population is defined. Special attention is given to the reasons for the low level of effectiveness of social policy. The basic tasks of social responsibility of economic agents to conduct the administrative and territorial reforms are formed.

Keywords: social state, social standards, social responsibility of economic agents.

Рекомендовано до друку д. е .н., проф. Швецом В. Я. Надійшла до редакції 30.03.2015 р.

INNOVATIVE ELEMENTS OF THE STRUCTURAL REFORM OF NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

*Y. I. Pilipenko, Doctor of Economics, professor, SHEI «National Mining University»,
pelepenkoyi@mail.ru*

The areas of structural modernization of the national economy of Ukraine are viewed. The necessity of active innovation activity of domestic business entities as a basis for structural reforms in the country is based. The strategies and forms of state structural policies are viewed.

Keywords: structural policies, structural reforms, innovation activity, economic growth, government regulation of the economy.

Statement of problem. The last decades clearly demonstrate that people have entered a new epoch whose main feature is more intensive international economic integration, the process encompassing economic and political integration of countries on the basis of deep, stable interrelations formation and division of labour between national economies, their structures and regulatory mechanisms interactions. A new stage of integration processes in the world economy is now qualified by the majority of researchers as globalization – a phenomenon absolutely new in its essence.

Globalization in its essence represents the interaction of an integrated economic order, unified regulations, standards, values, common market zones. In substance, globalization acts as qualitatively new stage of internationalization development with general characteristic features of international development, on the one hand (objective reinforcement of national economies interdependence, increase of integration trends, etc.), and brand new phenomena and processes, on the other hand.

Presently, there exist strong reasons to recognize that global development has passed into its new quality. The most significant new phenomenon of modern international development is the operation of informational technologies. It is technical achievements in the sphere of information and communications technology that create completely new conditions for capital movement, its fast migration from one country to another, exchange of the results of research activities, management of financial and productive resources, etc.

Under such conditions, a system of external factors strongly influences the general character of economic development of national economies. These factors are connected with

the functioning of world economy, expansion of economic sphere of activities of national economic players, increase of informational potential of scientific and technological advance, reinforcement of the role of supranational institutions in the system of the world economic relations regulation.

At present Ukraine cannot be considered a country, which meets the demands of globalization development as its national economic system does not possess any established effective mechanisms of initiating progressive structural changes on an innovative ground. Presently a national businessman has rather weak motivation for implementing innovations; creative labour is not dominant for employees; the state as a controlling body does not promote any essential activation of innovative activity. In the final analysis, what we have is conservation of the national economy backward structure, mainly an extensive character of economic development and a considerable loss by Ukraine of its competitive positions on world markets.

Lack of radical changes towards a critical structural renovation of public production only means assignment of Ukraine as a "world periphery" and supplier of raw materials and semi-finished products to the world market. Therefore, an urgent necessity of structural change of the Ukrainian economy and establishment of the principles of modern economic growth is an obvious and indisputable fact of maintenance of its economic independence.

Analysis of recent papers. It should be noted that the range of problems of structural modernization and of a corresponding national structural policy is not new for the national economic thought. For instance, in the works by Yu. Bazhal [1], V. Heiets [2], A. Chukhno

[3] and other Ukrainian economists, the issues of structural disproportions in the domestic economy and conditions of its structure conformity to the demands of the current stage of the global economy development are considered, the mechanisms of the state's economic policy aimed at making progressive structural changes are analysed. However, the present situation in the economy of Ukraine proves that this range of problems will remain one of the most urgent in the economic science in future and many of its aspects will require further study.

Aim of the paper. The goal of this article is analysing the innovation directions of the structural policy of Ukraine aimed at strengthening the competitive positions of the domestic economy under conditions of the world economy globalization.

Materials and methods. Global economic development is determined by combination of two contradictory tendencies: subordination to the world economic interests of transnational capital, on the one hand, and competitiveness of national systems, on the other hand. These trends interlace creating in every country a special type of combination of external and internal factors, which determine a specific character of development of certain national economies.

Some countries form the «core» of the world economic system where intellectual, scientific and technical, and financial potential of the world economy is concentrated. Other countries outside the core of the world economic system form a kind of periphery forced to pay intellectual rent in the form of imported high-tech products and services with natural resources in the form of exported raw material and low-tech products.

Unfortunately, the present state of affairs in the national economy of Ukraine shows that its domestic economic system is actually not only outside the world elite of developed countries, but also getting farther and farther away from it. It is evident if we analyse the quality of Ukraine's economic development through examination of the industrial production structure and technological base of final product release. In other words, economic growth recently observed in the national economy occurred against the background of unde-

veloped production structure.

It should be stated that the dynamics of the Ukrainian economy structure does not meet the general regularities of the structural changes, which take place at the current stage in the developed countries of the world and become apparent in an increase of the share of hi-tech productions of manufacturing industry, telecommunication, financial and business services, socially oriented lines of economic activity, advance development of science intensive and hi-tech industries. But in Ukraine the established economy structure is inefficient, with the production resource- and power-intensity being high, extractive industry developing in an excessively extensive way, agroindustrial sector being backward, level of innovative production being low, infrastructure developing with a lag, financial sector not being in line with the real economy and the sectors, which provide social development, functioning inefficiently [4, p. 11].

As practice shows, recent increase of total output in Ukraine was mostly the result of extensive production. In domestic economy production investments into basic capital was mostly for the third production structure (83%), and the forth was only 10%. Taking into account that in order to presently guarantee intensive development most investments should be directed to the fifth and sixth production structures. Consequently, high technologies take only 0.1% of Ukrainian market while in Germany this figure is 16%, in Japan – 30% and in the USA – 40% [5, p.16].

This production structure remained a disappointment even after including national economy into the world economy. For example, accounting for production component of foreign investments into Ukrainian economy we can state that it was the third production structure that was mostly ploughed into with around 49%. The part of foreign innovation investments into the middle technologies sector was 27%, while into high technologies complex there were only 11% of all investments [6, p.15].

As a result, still undeveloped production structure has got much worse after reformation, as we presently see, and has become one of the most dangerous tendencies in Ukrainian economy. Thus, during the 1990s, specific weight

of relict (the first of second production structures based on pre-industrial technologies) and traditional third production structures of our economy has grown by 48%, while specific weight of the fifth and sixth structures has fallen by 30% (in industry structure the parts of these structures make 4.71 and 0.04% respectively) [7, p.59].

The absence of drastic technological modernization of social production means that Ukraine's role of the «world periphery», supplier of raw materials and half-finished products to the world market still persists. The possibility of coming out of this situation depends to a large extent on investment capacities of the economy, and first of all, on the possibilities of investing into technological development. It is certain that in a macroeconomic aspect the improvement of production and technology is one of the main driving forces of changes in the structure of national economy in general.

That is why investment and structural policies cannot be regarded separately, as the content of structural policy determines the goals of economic system movement, while investment policy determines the achievements and at the same time the possibilities of achieving these goals. Undoubtedly, structural changes are possible under different factors, though the present situation shows that structural changes corresponding to the most modern trends of economic development can be done thanks to innovations.

Nevertheless, contrasting with worldwide economic practice, the investments into innovations are not observed in the conditions of Ukrainian economic system. We believe that corresponding state economic policy also added to the processes of technological degradation.

Certainly, there have been many objective reasons considerably reducing the state's possibilities of regulating structural improvements in national economy, but still some obvious mistakes in tactics and strategies of economic reforms were observed. One of the main mistakes, in our opinion, is of a conceptual character – it is an overestimation of the possibilities of self-regulation mechanisms to solve the problems of structural economic development; unreasonable removal of state from branch and reproductive ratios management (especially the ratio between funds of reim-

bursement, accumulation and consumption of gross domestic product), and from direction of investment flows into national economic system, as well as factual suspension of state's support to fundamental and applied research.

Actually, the main responsibility for research and development in developed countries is borne by private businesses, though we should keep in mind a different level of development of market environment in these countries, in particular, the potential of their infrastructure to invest into innovations. Moreover, in the countries of core global economy there are processes of state mechanisms reformation guaranteeing implementation of cutting edge technological achievements not without the complicating of management structures of these processes.

In other words, liberalization reduced the scale of direct state interference into economic processes, though, as practice shows, the role of the state has not been weakened, there were only some changes in the priorities and interference mechanisms. In this respect, from a methodological viewpoint it is reasonable to consider the correlation between particular mechanisms of state regulation and market mechanisms of self-regulation of innovation development of national economy. It is well-known that if the market cannot guarantee the best functioning of economy, then market self-regulation must be supplemented by different forms of state regulation. On the contrary, if there is an inefficiency of state regulation based on direct interference into economic development, then it is necessary to use more flexible, i.e., indirect forms of state regulation.

Innovation specialists as well as the practice prove the impossibility of self-regulating market mechanisms to solve in full the problem of investments into innovative projects. The following reasons are provided to confirm the necessity of the state influence on innovation-investment processes:

1. Separate economic players cannot concentrate the means necessary for large-scale innovations. It is caused by the ever increasing capital intensity of production, distribution and implementation of innovations. Sophistication of scientific cognition makes Research and Development ever more expensive.

2. Many innovations can become eco-

nomically efficient only on a scale of implementation exceeding certain critical minimum and at the presence of sufficiently capacious market, which is connected with R&D costs and increase of conditionally fixed costs. It is especially characteristic of industries with low velocity of turnover.

3. Isolated implementation of innovations leads to substantial losses both for separate firms and for the economy in general. Besides, excessive independence of economic players can cause discrepancy of different elements of production string, which is presently connected with considerable economic costs.

4. There is a totally unprofitable innovation activity, which cannot be realized on commercial terms. This includes fundamental scientific research whose results cannot be commercialized. It should be noted that the very possibility of existence of most innovations depends exactly on this fundamental research.

5. In the majority of cases innovation projects are characterized by uncertainty of results. Thus, for entrepreneurs to prefer an innovative project to a less risky alternative investment it is necessary to provide additional stimuli or guarantees of complete or partial compensation of costs in case of failure.

6. High cost of innovative products and services makes them too expensive for a mass consumer. Absence of external support of effective demand for innovative products can inhibit and even stop the increase of innovations, which are very important for economic development in general.

Accounting for these objective reasons, the regulatory mechanisms of innovative-investment sphere of developed countries include branched system of different methods of state influence on innovative activity of entities in a market economy. If we examine the world practice of state support of innovative activity, there are distinguished state strategies of active interferences, decentralized regulation and mixed strategies.

The strategy of active interferences is the strategy when the state accepts scientific, technical and innovative activities as the main factors of national economic growth. This strategy foresees essential support of innovative national processes at legislative level and in the

state's foreign policy. There are close relations between public authorities, science and industry, which act together within the framework of international competition, for example, Japan, France, the Netherlands and other countries use this strategy. The state accomplishes not only the coordination of innovative processes but also plays an active part in organizing, financing, controlling and supporting these processes in different ways.

The strategy of decentralized regulation supposes the absence of hard directive relations in the innovative sphere between the state and innovative enterprises and organizations but herewith the state maintains a significant position in the innovative sphere. In such countries as the USA, Great Britain and other, adherents of this strategy innovative activity is realized firstly by economic players, whereas the state aims at creating maximally appropriate financial, credit, tax, legislative and other conditions.

Mixed strategy is applied by countries (for example, Sweden) with significantly influential and large state sector whose leaders seek to keep up high export potential of the state sector. Under mixed strategy, a government uses the strategy of active interference with state enterprises and strategy of decentralized regulation of private enterprises.

We believe that the level of country's development, its economic position and the potential of scientific innovative sphere are significant conditions of possibility of applying a given strategy of state regulation of innovative sphere. In developed countries self-regulatory market mechanisms are able to activate innovative development of economy, while economic players implement this strategy, and state's influence on the innovative investment sphere is generally based on indirect methods of regulation. If market self-regulation potential cannot manage the task of innovative economic structure renovation in full, state regulation should be more active and include methods of direct regulation.

Analysing the position of Ukrainian economic development, it is necessary to notice that transformational period of its development has not been finished yet, therefore, effective and self-sufficient mechanisms of its market self-regulation are not formed to a sufficient extent. That is why in the conditions of domes-

tic economic practice it is necessary to activate the state's role in regulation of social-economic growth, in particular, the stimulation of innovative activity of economic players.

We believe that the basis of today's crisis management and the further innovative development of domestic economy is the use of such form of structural policy, under which the government creates the structure of industry, stimulates fundamental research, technical progress and education. In the perspective of formation of such a structural policy, it is necessary to pay attention to the following matters.

Conclusion. Firstly, technological improvements cannot objectively be equal in all branches of economy. Thus it is necessary to determine national priorities of scientific and technological development («key technologies») the use of which will guarantee the spread of new production structure in the economic system on a national scale, and it is as well necessary to stimulate the changes in economy structure in general with the mechanism of positive reactions.

There are three main groups of branches determining the rate and direction of economic growth in the cycle of a separate production structure such as:

1. Basic branches connected with the manufacture of a «key» factor and elements directly relevant to it. These branches create necessary economic prerequisites for spread of corresponding technological innovations and at the same time, their own market depends on the spread rate of these innovations in other branches of economy.

2. Leading branches adapted in the best way to the effective use of the key factor. It is these branches that mainly form different investment possibilities (including the developing of corresponding infrastructure) and thus they guide the development of new production structures.

3. Supportive branches developing right after the leading ones and at the same time they supplement the general economic growth. These branches start to snowball at the expense of multiplication of reaction after the institutional structure of economy is brought to conformity with the changes in production struc-

ture.

Secondly, it is obviously impossible to fulfil a full scale modernization of domestic productive branches on the basis of the fifth and sixth production structures in short-term or even middle-term outlook. That is why for most branches it is necessary to use step-by-step modernization program of key assets on the basis of the fifth and sixth production structures within the framework of middle-term national programmes with gradual augmentation of specific weight of the sixth production structure in a branch structure of national economy.

Thus the achievement of high and stable rates of national economy's growth is connected with the development of qualitative technology characteristics, which provide country's competitiveness in the global space.

Certainly, cardinal technological improvements in Ukraine's economy are impossible without corresponding changes in institutional structure in general, which causes the state to set and solve a range of tasks new in their essence.

Literature

1. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / За ред. д-ра екон. наук Ю. М. Бажала. – К. : Ін-т економ. та прогноз., 2002. – 320 с.
2. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Гець та ін. Національний Інститут стратегічних досліджень [Інститут економічного прогнозування НАН України, Міністерство економіки та питань європейської інтеграції України]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
3. Чухно А. А. Твори: у 3 т. / А. А. Чухно // НАН України, Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К., 2006. – Т.2: Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006 – 512 с.
4. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2012. – 104 с.
5. Мусіна Л. А. Розвиток ринку технологій в Україні / Л. А. Мусіна // Ринок технологій: проблеми і пути рішення. – К. : Укр. ИНТЭИ, 2004. – 186 с.
6. Денисенко М. П. Вплив інновацій на прискорення розвитку економіки / М. П. Денисенко // Проблеми науки. – 2002. – № 2. – С. 14–21.
7. Федулова Л. І. Перспективи інноваційного розвитку промисловості України / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 2. – С. 58–76.

ІННОВАЦІЙНІ СКЛАДОВІ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ю. І. Пилипенко, доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»

В статті розглянуто напрями структурної модернізації національної економіки України. Обґрунтовано необхідність активної інноваційної діяльності вітчизняних господарюючих суб'єктів як основи для структурних реформ в країні. Розглянуто стратегії та форми державної структурної політики.

Ключові слова: структурна політика, структурні реформи, інноваційна діяльність, економічне зростання, державне регулювання економіки.

ИННОВАЦИОННЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Ю. И. Пилипенко, доктор экономических наук, профессор, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье рассмотрены направления структурной модернизации национальной экономики Украины. Обоснована необходимость активной инновационной деятельности отечественных хозяйствующих субъектов в качестве основы для структурных реформ в стране. Рассмотрены стратегии и формы государственной структурной политики.

Ключевые слова: структурная политика, структурные реформы, инновационная деятельность, экономический рост, государственное регулирование экономики.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Задоею А. О.

Надійшла до редакції 19.02.2015 р.

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Ю. Є. Гуцалова, головний спеціаліст

Головного управління Пенсійного фонду України в Дніпропетровській області,

Ju_Gutsalova@mail.ru

Визначено поняття «пенсійне забезпечення» як фінансово-економічної категорії. Розкрито сутність фінансового забезпечення пенсійної системи як складової регуляторного механізму фінансової політики держави в умовах економічних перетворень. Окреслено напрямки впливу фінансового забезпечення пенсійної системи на підвищення матеріального добробуту пенсіонерів, удосконалення інституційних засад функціонування фінансового механізму в соціальній сфері економіки.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійне страхування, фінансування пенсійної системи, солідарна система, недержавні пенсійні фонди.

Постановка проблеми. В умовах реформування системи пенсійного забезпечення в Україні фінансування цієї системи є одним із найгостріших питань сучасної соціальної політики. Останнім часом поняття «пенсійне забезпечення» стало предметом не тільки наукових дискусій, а навіть політичних спекуляцій, розуміння його багатьма людьми як обов'язкової державної соціальної виплати, що в кінцевому рахунку породило утриманське ставлення до пенсії, зруйнувавши тим самим стимулюючий характер її заробляння протягом трудового періоду життя людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі питання пенсійного забезпечення розглядається широко, що пояснюється його соціально-економічним значенням. Серед вчених, які розглядають дане питання необхідно відмітити наступних: Волгін Н. А. [1], Дідковська Т. О. [2], Кравчук Т. В. [3], Ріппа М. Б. [4], Стожок Л. Г. [5] та ін. В роботах зазначених учених розкривається питання сутності і значення пенсійної системи. Однак розвиток соціально-економічної системи держави, нові практичні напрацювання у фінансовій та соціальних сферах вимагають подальших досліджень.

Зауважимо, що категорія «пенсійне забезпечення» не є новою в економічній науці, вона тісно пов'язана з поняттям «пенсія». Пенсія (від латинського слова «pensio» – платіж) – це регулярні грошові виплати як форма матеріального забезпечення непраце-

здатних [6, с.265]. Зазначена ознака не втратила своєї актуальності і сьогодні: вона вказує на неодмінну грошову форму здійснення соціального забезпечення осіб, у яких на це виникло право. У тлумачному словнику С. І. Ожегова слово «пенсія» визначається як «грошове забезпечення за вислугу років, з інвалідності, непрацездатності, у випадку втрати годувальника або гроші, які отримують в якості такого забезпечення» [7, с.402].

Деякі економісти розглядають пенсію як безоплатну допомогу непрацездатним громадянам. Але з таким підходом не можна погодитися тому, що вони не враховують факт сплати внесків у систему соціального забезпечення. Пенсія повинна мати страховий характер, який забезпечує право на отримання трудової пенсії. Хоча, зауважимо, не лише внесок зумовлює це право. До факторів, що дають право на отримання пенсії, належить також трудовий (страховий) стаж.

У статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. зазначається, що «...пенсія – щомісячна пенсійна виплата у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом...» [8].

Тобто, поняття «пенсія» в сучасному вітчизняному законодавстві охоплює всі ви-

ди пенсійних виплат. Отже це – систематичне грошове забезпечення, яке здійснюється суб'єктами, зобов'язаними відповідно до закону чи договору, з метою компенсації втраченого (або зменшеного) заробітку та (чи) доходу внаслідок довічної або довготривалої непрацездатності особи.

Проаналізувавши законодавчі документи, слід зауважити, що визначення економічної сутності пенсійного забезпечення в них в Україні не існує. Серед вітчизняних вчених також немає одностайності в його визначення. Наприклад, Т. О. Дідковська визначає пенсійне забезпечення як комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав [2].

Власне визначення формулює Т. В. Кравчук: «Пенсійне забезпечення – це форма матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошт юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ» [3].

А. А. Казанчан під пенсійним забезпеченням розуміє вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний із виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством.

Слід погодитись з М. Б. Ріппою, що пенсійна система за своєю структурою та внутрішнім змістом є досить складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування і використання пенсійних фондів та створюються

певні умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення [4]. На думку Н. А. Волгіна, пенсійна система – це сукупність правових, економічних і організаційних інститутів і норм, які мають за мету надання матеріального забезпечення у вигляді пенсій громадянам при досягненні ними встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника і з інших підстав, визначених законодавством [1, с.723]. Л. Г. Стожок визначає пенсійну систему як складний організм, який поєднує економічні, соціальні і правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення. Економічні, організаційні і правові форми резервування матеріальних ресурсів на випадок настання старості, інвалідності, втрати годувальника і є інститутами цієї системи [5].

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у з'ясуванні фінансово-економічної сутності пенсійного забезпечення в Україні, що сприятиме посиленню взаємоузгодженості бюджетної та соціальної політики держави та підвищенню добробуту пенсіонерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнюючи теоретичні підходи науковців, сформулюємо власне бачення економічної сутності поняття «пенсійне забезпечення». Пенсійне забезпечення – це конституційна гарантія держави щодо матеріального забезпечення населення України, яка пов'язана з виплатою щомісячних грошових виплат пенсій у зв'язку з настанням певних фактів (інвалідність, втрата годувальника, настання старості) у розмірах не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Вважаємо, що до ознак, притаманних пенсійному забезпеченню, слід віднести такі:

- пенсійне забезпечення здійснюється у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрати годувальника, вислуги років та в інших випадках, передбачених законодавством;
- надається регулярно у встановлені законом строки у грошовій формі;
- розмір забезпечення залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років;

- фінансується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду, соціального страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету;
- законодавство чітко передбачає коло осіб, які мають право на пенсійне забезпечення;
- метою призначення пенсійного забезпечення є задоволення життєвих потреб особи, яка втратила основні джерела засобів до існування.

Система пенсійного забезпечення знаходиться під впливом пенсійної політики, напрями і зміст якої залежать не тільки від фінансово-економічних можливостей держави, але й співвідношення соціальних інтересів, мотивації уряду, ідеології і політики правлячих партій та активності громадянського суспільства.

Пенсійне забезпечення людини є однією з основних гарантій соціальної держави, зміст якого зводиться до підтримки матеріального добробуту громадян та їхніх сімей при виході на пенсію за віком, у разі інвалідності чи втрати годувальника.

Найбільш поширеним методом управління ризиком непрацездатності є пенсійне страхування, різновид соціального страхування, що займається питаннями захисту від специфічного виду соціально-економічного ризику – втрати працездатності в результаті настання старості, інвалідності або втрати годувальника. Тому завдання системи пенсійного забезпечення полягає в упередженні соціальних ризиків шляхом їхнього страхування та амортизації. Однак слід враховувати, що страхування в змозі амортизувати тільки частину ризиків, оскільки є ризики, яким важко запобігти (інвалідність, утрата годувальника).

Головним джерелом фінансового забезпечення пенсійної системи є кошти солідарної системи, тому що вона є загальнообов'язковою та охоплює все населення країни, тоді як кошти, отримані з інших джерел, – лише додатковий фінансовий ресурс. Тому основною формою фінансового забезпечення пенсійної системи в Україні є фінансування за рахунок єдиного внеску. У процесі фінансування найповніше розкривається призначення пенсійного забезпечення, його спрямованість на виконання функцій соці-

ального забезпечення населення країни, рівень корисності цих функцій для суспільства.

Стосовно ж сутності пенсійного забезпечення, то необхідно визнати, що більшість авторів розділяють думку про те, що організаційно пенсійне забезпечення є частиною соціального забезпечення, а те, в свою чергу, є складовою системи соціального захисту населення, а по суті воно є матеріальним забезпеченням людей, котрі в силу об'єктивних причин не можуть мати доходу для життя. Воно здійснюється державою, за умови, що пенсія зароблена, а також у випадках, коли людина не змогла заробити пенсію. Сам працівник може фінансувати свою пенсію через систему пенсійного страхування у державній (з 01.01.2017 р.) чи недержавній накопичувальній системі, характерні ознаки яких представлені в таблиці 1.

Існують пенсії у солідарній системі, у накопичувальній державній та недержавній системах. У солідарній системі пенсії різняться за правовою підставою їх виплати: у зв'язку з настанням старості, інвалідності, при втраті годувальника. У накопичувальній системі передбачено довічну пенсію та пенсію на визначений період.

Можна підсумувати вищесказане: пенсійне забезпечення є важливою складовою соціального забезпечення населення й виступає як державна базова гарантія розвитку суспільства, оскільки охоплює одночасно інтереси як працездатного, так і непрацездатного населення. Саме пенсійне забезпечення розглядається як особливий складовий елемент соціальної функції держави і, разом з тим, як сукупність методів задоволення матеріальних потреб тих верств населення, які, відповідно до чинного законодавства, мають право на отримання пенсії.

Розглянемо співвідношення термінів «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». Їх відмінність полягає в наступному:

- пенсійне забезпечення являє собою вид соціального забезпечення, змістом якого є виплата щомісячних грошових виплат – пенсій, а пенсійне страхування уявляє собою форму (спосіб) соціального накопичення, який передбачає акумуляцію та перерозподіл страхових внесків до пенсійних страхових

Характерні ознаки систем пенсійного забезпечення в Україні*

Показник	Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування		Державне пенсійне забезпечення	Система недержавного пенсійного забезпечення
	Солідарна система	Накопичувальна система		
Метод організації фінансових відносин	Страховий	Страховий	Бюджетний	Страховий
Вид виплати	Пенсія за віком	Пенсійні виплати	Пенсія по інвалідності Пенсія у зв'язку з втратою годувальника	Пенсійні виплати
Адміністратор коштів	ПФУ	ПФУ	ПФУ	НПФ Страхові організації Банківські установи
Форма організації фінансових відносин	Єдиний внесок, страхові внески, добровільні внески	Страхові внески	Бюджетні форми. Страхові форми	Пенсійні внески
Джерела формування коштів	Кошти працівників та роботодавців	Кошти працівників	Кошти з солідарної системи. Кошти державного бюджету	Кошти працівників та роботодавців

* Джерело: складено автором

фондів;

– пенсійне забезпечення не завжди здійснюється шляхом участі в пенсійному страхуванні, а пенсійне страхування передбачає виплату застрахованим громадянам лише пенсій. Пенсійне забезпечення передбачає виплату непрацездатним громадянам пенсій (за віком, за вислугою років, з інвалідності, в разі втрати годувальника та інших), а пенсійне страхування передбачає виплату застрахованим особам не тільки пенсій, а й деяких допомог, а також надання оплачуваних послуг;

– пенсії сплачуються застрахованим особам не лише за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а й за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, та коштів інших соціальних фондів, а також за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Виходячи з вищезазначеного, слід виділити наступні види пенсій: страхові трудові пенсії, не-

страхові трудові пенсії, додаткові пенсії.

При цьому, до страхових трудових пенсій слід віднести ті виплати, які здійснюються особам, застрахованим в системі соціального страхування, за наявності достатнього страхового стажу при настанні одного із страхових випадків, передбачених законодавством і договором про страхування. До них слід віднести: пенсію за віком; пенсію з інвалідності; пенсію в разі втрати годувальника. Трудовими ці пенсії називають тому, що їх призначення залежить від попередньої трудової або суспільно-корисної діяльності майбутніх пенсіонерів (тривалість загального та спеціального трудового стажу; трудове каліцтво, професійне захворювання, пов'язані з виконанням трудових або службових обов'язків тощо) і встановлюється у розмірах, що залежать від розміру винагороди за працю та тривалості трудового стажу пенсіонерів.

До нестрахових трудових пенсій слід віднести ті виплати, які призначаються особам у зв'язку з виконанням ними державно-владних або інших публічно-владних пов-

новажень, виплачуються їм за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. До таких пенсій відносяться пенсії за вислугою років для державних службовців, працівників прокуратури, суддів, військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ, наукових та науково-технічних працівників та інших.

Пенсійна система в ринковій економіці є динамічною. Вона повинна бути адекватною середовищу трансформаційної економіки України, що базувалася б на злагоді соціальних партнерів (держави, підприємств, окремих осіб) та створювала ефективний механізм фінансового забезпечення страхування окремих верств населення (пенсіонерів, інвалідів, осіб, що втратили годувальника) [9, с.114].

Економічна сутність системи пенсійного забезпечення можна визначити як сукупність інститутів (організацій і правил) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через оподаткування (розподільний) та страхування (нагромаджувальний), амортизують наслідки прогнозованих соціальних ризиків (зміна матеріального становища працюючих та інших категорій громадян внаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника) у відповідності до визначених соціальних технологій та національних правил, які мінімізують наслідки зміни матеріального становища.

Виходячи з цього визначення слід зазначити, що національні моделі систем пенсійного забезпечення відрізняються перш за все різноманітністю інститутів соціального захисту: державне соціальне забезпечення, обов'язкове соціальне страхування, особисте добровільне пенсійне страхування, накопичувальні пенсійні програми, пенсійні плани з встановленим розміром внесків, пенсійні плани з встановленим розміром допомог та інші.

З економічної точки зору різниця між ними носить другорядний характер і, не зважаючи на широкий спектр можливих варіантів організації пенсійної системи, економічна доцільність визначається її спроможністю досягти таких цілей: забезпечення захисту від бідності у старості; згладжування розподілу витрат на споживання на протязі життя (забезпечення переносу частки витрат

з більш продуктивних на менш продуктивні роки життя); наповнення джерел фінансування (страхові, бюджетні та інші) для потреб соціального захисту осіб похилого віку [10, с. 421–422].

Можна зробити висновок, що фінансове забезпечення пенсійної системи як складової регуляторного механізму фінансової політики держави в умовах економічних перетворень, являє собою інтегративну сукупність фінансових інструментів, важелів і методів формування доходів та видатків Пенсійного фонду України, недержавних пенсійних фондів виходячи з пріоритетів сучасного етапу розвитку країни, що сприятиме посиленню взаємоузгодженості бюджетної та соціальної політики держави, збалансованості показників системи пенсійного забезпечення у середньостроковій перспективі та підвищенню добробуту пенсіонерів.

У світі існує два види фінансування моделей систем пенсійного забезпечення: розподільні (солідарні) й накопичувальні. Основна їх відмінність полягає в тому, що перша є моделлю з визначеними виплатами, а друга – з визначеними внесками. Кожна з них має свої переваги та недоліки. Нині жодна країна світу не використовує тільки солідарну, або тільки накопичувальну систему пенсійного забезпечення, ці системи співпрацюють разом [11, с.124]. З'являється змішана модель. Тому правомірно говорити про три види фінансування системи пенсійного забезпечення.

Характерною ознакою солідарної системи є те, що фінансування пенсій працівників, які завершили трудову діяльність, провадиться за рахунок внесків нинішнього покоління – внесків роботодавців та працівників. Ці внески акумулюються і негайно перерозподіляються у вигляді пенсійних виплат на користь пенсіонерів. Перерозподільна система, як правило, є державною. Перевагами солідарної системи є відсутність значних видатків на її адміністрування, визначеність у механізмі перерозподілу коштів та встановлення ставки відрахувань, стабільність джерела доходів, який формується за рахунок податкових відрахувань з фонду оплати праці.

Для нашої країни перерозподільний спосіб фінансування характеризується наяв-

ністю пільг зі сплати, які не мають фінансового обґрунтування та високою залежністю від демографічних показників.

Необхідно розрізняти поняття «фінансування системи пенсійного забезпечення» та «фінансове забезпечення пенсійної системи», в деяких випадках автори ототожнюють ці поняття, вважають їх синонімами, але ми вважаємо, що фінансове забезпечення пенсійної системи має дещо ширше значення, ці поняття з різних площин. Фінансове забезпечення пенсійної системи – глобальна складова (елемент) фінансової політики держави, а фінансування – економічний процес постачання грошей до кінцевого споживача – пенсіонера.

Фінансування пенсійної системи має три стадії (рис.1):

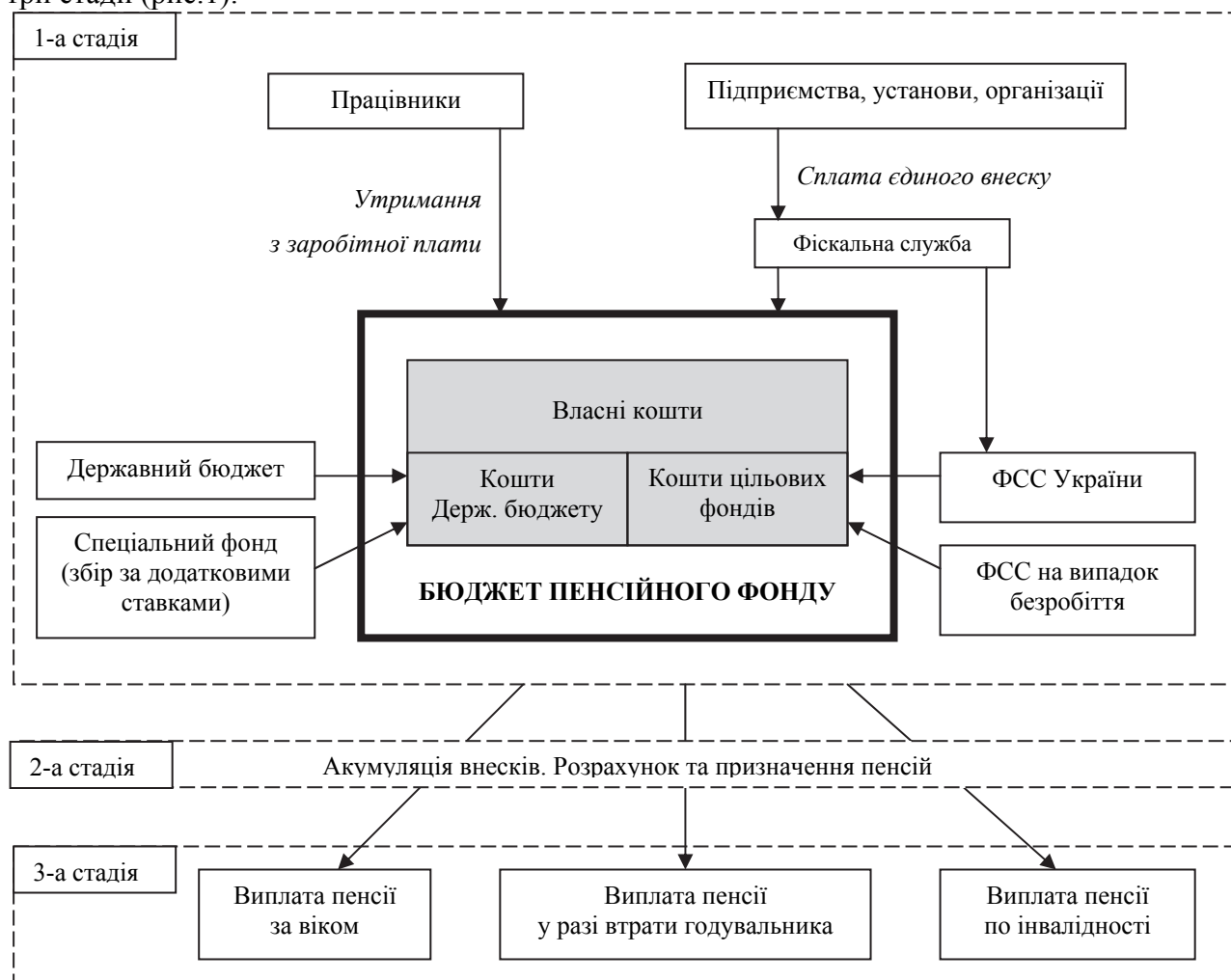

Рис. 1 – Процес фінансування у пенсійній системі

– процес надходжень грошей до Фонду – з працівників утримують внески до Пенсійного фонду України (далі – ПФУ), роботодавці сплачують єдиний внесок, який розподіляється відповідно до закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р. № 3668 – VI між фондами соціального страхування;

– процес акумуляції: ПФУ як центральний орган влади, уповноважений державою інститут здійснює розподіл єдиного внеску, розрахунок та призначення пенсій;

– процес розподілу коштів: внески, які надійшли на рахунок ПФУ, виплачуються пенсіонерам у вигляді пенсії у розмірі, передбаченому законом.

Після здобуття державного суверенітету в країні відбуваються системні перетворення, зокрема найголовнішим є трансформація власності. На сьогодні ми можемо

констатувати в країні плюралізм форм власності. Це є підставою для формування багатоканальної системи фінансування пенсійного забезпечення. Крім держави, що здійснює

снює загальнообов'язкове пенсійне страхування з'являються нові інститути: недержавні пенсійні фонди, страхові компанії. Наразі банки пропонують різні пенсійні програми. З появою нових страхових інститутів, з'являються й нові фінансові джерела. Ринкова економіка надає певні можливості для самозабезпечення шляхом страхування чи заощадження, щоправда, й зростає особиста відповідальність за своє матеріальне забезпечення у старості. Основними формами фінансового забезпечення пенсійної системи в Україні є: фінансування з Пенсійного фонду України, фінансування НПФ, добровільне пенсійне страхування в рамках солідарної системи.

У накопичувальній системі до моменту здійснення пенсійних виплат відбувається акумулювання коштів застрахованих осіб в пенсійних фондах та їхнє подальше інвестування з метою отримання додаткового прибутку. У цій системі пенсійного забезпечення пільги відсутні. Розмір пенсійних виплат визначається як співвідношення накопичених коштів до середньої очікуваної тривалості життя. Професійні (корпоративні) і приватні (недержавні) пенсійні системи побудовані переважно на принципах, капіталізації внесків і персоніфікації пенсійних рахунків. Капіталізація внесків означає, що поточні внески кожної конкретної застрахованої особи не витрачаються, поки вона не досягне пенсійного віку, а акумулюються на її пенсійному рахунку та інвестуються з метою отримання прибутку. Частина прибутку буде спрямовуватися на утримання адміністративного апарату пенсійних органів і захисту самих внесків від поточної інфляції. Персоніфікація означає наявність у кожної застрахованої особи індивідуального пенсійного рахунку, на якому накопичуються страхові платежі. Водночас, адміністративне управління накопичувальною системою має високу вартість: від 0,3% (у розвинутих країнах) до 20% (у країнах з трансформаційною економікою) від величини активів пенсійних фондів [12, с.149].

В Україні, як і в більшості розвинених країн, прийнята «трьохрівнева» система пенсійного забезпечення, яка включає: обов'язкову державну систему перерозподілу пенсійних коштів між поколіннями; обов'яз-

кову накопичувальну систему, в якій пенсія залежить від коштів, накопичених на індивідуальних рахунках застрахованої особи та інвестиційних доходів; добровільне недержавне пенсійне страхування. На сьогодні працює тільки загальнообов'язкова державна пенсійна система та недержавні пенсійні фонди. Законодавчо функціонування другого рівня прописано у законах, його введення планується 1 січня 2017 р.

Висновки. Пенсійне забезпечення можна розглядати з декількох точок зору, а саме: з правової, гуманітарної та фінансової. Як правова категорія, пенсійне забезпечення – це конституційна гарантія держави щодо матеріального забезпечення населення України, яка пов'язана із щомісячними грошовими виплатами пенсій у зв'язку з настанням таких подій, як інвалідність, втрата годувальника, настання старості у розмірах не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

З гуманітарної точки зору пенсійне забезпечення представляє собою засіб боротьби з бідністю, що полягає у матеріальній підтримці суспільством непрацездатної частини населення за умов настання різних соціальних ризиків, які призводять до зникнення або суттєвого зниження доходів людини, що дозволяє реалізувати найбільшу цінність на землі – право людини на життя.

Фінансове забезпечення пенсійної системи – це важлива складова фінансової політики держави, яка передбачає фінансове, організаційно-правове регулювання, заходи щодо матеріального забезпечення непрацездатних громадян та громадян, які не набули права на пенсію. Фінансування пенсійного забезпечення – економічний процес постачання грошей до кінцевого споживача – пенсіонера. У процесі фінансування найповніше розкривається призначення пенсійного забезпечення, його спрямованість на виконання функцій соціального забезпечення населення країни, рівень корисності цих функцій для суспільства.

Складний сучасний соціально-економічний стан країни та стратегія розвитку, спрямована на розбудову соціальної ринкової економіки, вимагають виваженого підходу до управління державними фінансами, визначення раціональних методів фі-

нансового забезпечення вітчизняної пенсійної системи як вагомого інструменту реалізації економічної та соціальної політики держави.

Література.

1. Волгин Н. А. Социальная политика: учебник / Н. А. Волгин. – 2-е изд., стереотип. – М. : Экзамен, 2004. – 736 с.
2. Дідковська Т. О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Т. О. Дідковська; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 19 с.
3. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.05 / Т. В. Кравчук; Одеська нац. юрид. акад. – О., 2008. – 20 с.
4. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. Б. Ріппа. – К., 2007. – 19 с.
5. Стожок Л. Г. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Л. Г. Стожок. – К., 2007. – 20 с.
6. Зайчук Б. О. Загальнообов'язкове пенсійне страхування: навч. курс / Б. О. Зайчук, О. Б. Зарудний, С. Б. Березіна. – К. : АВТ, 2005. – 1026 с.
7. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд. / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М., 1997.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058 – IV зі змінами. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
9. Лібанова Е. Оплата праці та пенсійне забезпечення в Україні / Е. Лібанова // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 12. – С. 114–116.
10. Луговенко Н. Соціальні функції пенсійного забезпечення / Н. Луговенко // Вісник академії державного управління при Президенті України. – 2005. – № 4. – С. 420–423.
11. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук – Львів : Світ, 2003. – 400 с.
12. Євростат, база даних соціальних видатків ОЕСР, SOCX / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search/database; stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode= SOCX AGG>

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

*Ю. Е. Гуцалова, главный специалист Главного управления Пенсионного фонда Украины в
Днепропетровской области*

Определено понятие «пенсионное обеспечение» как финансово-экономическая категория. Раскрыта сущность финансового обеспечения пенсионной системы как составляющей регуляторного механизма финансовой политики государства а в условиях экономических преобразований. Указаны направления влияния финансового обеспечения пенсионной системы на повышение материального благосостояния пенсионеров, совершенствование институциональных основ функционирования финансового механизма в социальной сфере экономики.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионное страхование, финансирование пенсионной системы, солидарная система.

FINANCIAL AND ECONOMIC ESSENCE OF PENSION PROVISION IN UKRAINE

Julia Gutsalova, Chief Specialist of Pension Fund of Ukraine in Dnipropetrovsk region

The concept of «pensions» as a financial and economic category is defined. The essence of financial provision of pension system as part of the regulatory mechanism of financial policy in terms of economic transformation is revealed. The directions of influencing financial provision of pension system on the improvement of material welfare of pensioners are pointed out, as well as the influence on the improvement of institutional foundations of functioning of financial mechanism in social sphere of economy.

Keywords: pensions, pension insurance funding the pension system, PAYG, private pension funds.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Баранник Л. Б.

Надійшла до редакції 8.04.2015 р.

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

В. В. Романенко, аспірант, Національний університет державної податкової служби України, tvij_kozak@ukr.net

У статті обґрунтовано застосування програмно-цільових методів при формуванні, реалізації та оцінці податкової політики держави. Уточнено критерії ефективності податкової політики. Розглянуто взаємний вплив податкової політики з екологічною і соціальною складовими сталого розвитку держави. Сформульовані показники ефективності податкової політики на економічному, законодавчому та виконавчому рівнях, а також на рівні сталого розвитку. Досліджено динаміку та сформульовані бажані значення цих показників.

Ключові слова: оподаткування, сталий розвиток, податкова політика, програмно-цільові методи у податковій політиці, критерії ефективності податкової політики.

Постановка проблеми. Будь-яка організація, тим більше – держава, може ефективно виконувати свої функції лише за чіткого визначення завдань, що, у свою чергу, вимагає опанування методів установа та реалізації цілей. Управління за завданнями (цільове управління) – це метод управління діяльності, який ґрунтується на виокремленні важливих бажаних результатів діяльності та зосередженні основних зусиль керованої організації на їх виконання. Мета має виступати як головний елемент державного управління, оскільки складні системи соціального типу, до яких належить держава, є цілеспрямованими системами. Крім того, особлива увага до цілей на сучасному етапі зумовлюється ускладненням об'єктів управління (економічної та податкової систем, зокрема – економічних відносин, нових способів господарювання, форм власності тощо). Цільовим підходом називається система методів, які забезпечують постійну орієнтацію управлінської діяльності, планово-управлінських рішень і процес виконання цих рішень на кінцеві результати з урахуванням соціально-економічних характеристик, які постійно змінюються, внаслідок розвитку системи потреб, кількісних та якісних змін у потенціалі системи, стосовно якої цей підхід застосовується. Цільовий підхід потребує чіткого визначення довгострокових цілей розвитку, шляхів їх досягнення, змін усіх елементів керованої системи, які необхідні для забезпечення ефективних результатів, з певним необхідним рівнем уваги до цілей проміжних. Цільовий підхід також

вимагає ретельного формування складної ієрархії цілей, визначення головної мети, а також цілей, які є способами її досягнення. Програмно-цільовими є методи планування, алгоритмізації (програмування) та ефективної організації процесу розв'язання проблем і досягнення цілі (цілей). Найбільший ефект вони забезпечують у рамках стратегічного планування – за наявності комплексних, взаємопов'язаних цілей і процесів при жорстких ресурсних обмеженнях. Забезпечення видатків Державного бюджету України є комплексною ціллю, у якій пов'язані процеси: формування бази оподаткування – зміцнення економічної та правоохоронної систем держави; збору коштів – адміністрування податкових, митних та інших платежів; розподіл коштів; нормативно-правове, організаційно-технічне і кадрове забезпечення усіх перерахованих вище процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковій проблематиці оцінювання податкової політики України присвячені праці ряду вітчизняних дослідників. Так професор Б. Карпінський у своїй праці [1] розглянув економетричні та аналітичні методи оцінювання політики на основі фіскального інструментарію, дійшовши висновку, що першочерговим критерієм оцінки податкової політики є забезпечення сплати податків усіма в законодавчо встановленому обсязі. Також цей науковець зауважив, що середня заробітна плата є величиною, з якої необхідно виходити на мінімальний податковий рівень, виходячи із наявного споживчо-цінового тиску на населення. Невиріше-

ною науковою проблемою в зазначеній праці є відсутність системи показників, за якими має здійснюватись оцінювання державної податкової політики. Б. Карпінський обмежує оцінку податкової політики лише показником виконання платниками своїх податкових зобов'язань.

С. Давидков у своїй праці [2] запропонував оцінювання ефективності податкової політики через її вплив на соціально-економічний розвиток країни. Також цим науковцем запропоновано для визначення спроможності податкової політики виконувати покладені на неї завдання використовувати систему показників, яка дає змогу визначити фіскальну ефективність податкової політики, її вплив на соціально-економічний розвиток країни, а також ефективність використання податків та зборів. С. Давидков розглядає оцінювання ефективності податкової політики як сукупність трьох складових: соціальної, економічної, екологічної, зазначаючи, що ефективність податкової політики виявляється в здатності системи оподаткування забезпечити достатній рівень надходжень податків та зборів до бюджету країни для здійснення державою своїх функцій, при цьому залишаючи достатньо коштів для фінансування потреб населення, розвитку суб'єктів господарювання за умов мінімізації шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. Комплексна система показників оцінювання ефективності податкової політики включає три блоки:

1) соціальна сфера (населення, зайнятість населення, доходи населення, освіта, культура тощо);

2) економічна сфера (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок, торгівля та платні послуги, споживчі ціни й тарифи, зовнішньоторговельні послуги, інвестиції, матеріальні ресурси тощо);

3) природно-ресурсний потенціал (природні ресурси та охорона навколишнього середовища) [2, с. 81]. Підхід цього науковця відповідає оцінюванню податкової політики в розрізі показників сталого розвитку. Невирішеним питанням у праці [2] є розробка конкретних числових індикаторів

оцінки ефективності податкової політики.

Також даної наукової проблематики торкнулась у своїй праці [3] дослідниця О. Гордєєва. Вона стверджує, що податкова політика держави має бути оцінена за двома групами показників. Перша група – це набір показників, що впливають на прийняття інвестиційного рішення потенційним інвестором. Другу групу складають універсальні показники, що характеризують структуру і динаміку діючої податкової системи. Завданням, яке не є вирішеним у її статті [3] є опис показників другої групи.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у формулюванні системи показників оцінювання ефективності податкової політики держави, а також визначенні їх допустимих і бажаних значень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших практичних кроків впровадження програмно-цільових методів, на думку М. Сунгуровського, стала розробка на рубежі 60–70-х рр. XX ст. у Міністерстві оборони США системи програмування, планування та бюджетування. В СРСР, на думку цього дослідника, своєрідне розуміння ролі держави призвело до перекрученого використання засад державного планування, набуття ним тотального характеру та, в результаті, до диспропорцій в народному господарстві, зниження ефективності контролю над використанням ресурсів. Проте, на початку 1970-х років у ряді наукових і освітніх установ (у тому числі в Україні) зародилися кілька шкіл теорії державного управління на засадах програмно-цільових методів, що зосереджувалися спочатку на вузьких (наукові дослідження, ядерна енергетика, певні аспекти регіонального розвитку), а потім дедалі ширших і комплексних сферах державного управління. Після розвалу СРСР успадкована система державного планування в Україні була знищена, оскільки механізми контролю всередині неї заважали процесам первинного накопичення капіталу, а точніше – безконтрольному розподілу державної власності. Основу «нової» системи державного управління тривалий час складали річні програми урядів, що зводилися до складання державного бюджету. Ця дещо видозмінена практика зберігається й зараз. Сьогодні, зазначає М. Сунгуровський, коли

процес накопичення капіталу наближається до завершення, виникає потреба в захисті надбань та їх прибутковому використанні на засадах певних правил гри. Саме цим пояснюється виникнення попиту на сильну державу, стратегічне державне планування та, відповідно, зацікавленість у застосуванні програмно-цільових методів [4].

Бюджетне планування є складовою ресурсного менеджменту держави, який, у свою чергу є складником стратегічного менеджменту. Враховуючи проголошений, зокрема у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [5], курс європейської інтеграції, наша держава є зацікавленою у широкому впровадженні на всіх рівнях ефективного стратегічного менеджменту, що актуалізує застосування програмно-цільових підходів у податковій політиці, як одному з основних складників бюджетної політики. У впровадженні програмно-цільових методів у сфері оподаткування необхідно виходити з функціональних і часових характеристик стратегічного планування, а також із реалій теперішньої системи державного управління в оподаткуванні.

Згідно статті 42 Конституції України, кожен має право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом [6]. Серед загальних принципів господарювання, закріплених у статті 6 Господарського кодексу України, є: свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави, а також заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини [7]. Обсяги своєї діяльності має право визначати виключно сам підприємець, тобто обсяги податкової бази, а отже і податків до сплати напряму державою не визначаються. Поряд із тим існують відносно сталі фінансові потреби держави, зумовлені необхідністю забезпечення реалізації її функцій працівниками бюджетної сфери. Так, загальні видатки Державного бюджету України у 2014 ро-

ці становили 384 597 377 300 грн [8]. Очевидною є потреба у забезпеченні бюджетних видатків, які щороку зростають. Така ситуація зумовлює необхідність застосування програмно-цільових підходів у податковій політиці держави.

У статті 4 основного законодавчого акта з питань оподаткування – Податкового кодексу України – серед засад податкової політики закріплено лише один принцип, який відповідає програмно-цільовому підходові – принцип фіскальної достатності, який означає встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями [9]. Згадуючи про програмно-цільові підходи оцінювання ефективності податкової політики держави, слід визначити на яких рівнях ця ефективність має оцінюватися. На нашу думку, слід виділити чотири рівні податкової політики держави:

- рівень сталого розвитку (поєднання природоохоронної, соціально-інституціональної та економічної політики);
- законодавчий (нормативно-правове забезпечення процесів господарювання та оподаткування);
- економічний (податкове регулювання та стимулювання економічної діяльності);
- виконавчий (фіскальний).

На виконавчому – рівні центрального органу виконавчої влади, уповноваженого реалізувати податкову політику – Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України), – податкова політика держави має оцінюватися за такими загальними критеріями ефективності:

- *загальний обсяг податкових надходжень*;
- *величина «податкового розриву»* – різниці між загальною сумою податкових надходжень, які мають бути зібрані, відповідно до чинного законодавства, і реально зібраною сумою податкових надходжень;
- *економічна ефективність роботи податкової служби* – відношення витрат на утримання податкових органів до загального обсягу податкових надходжень;
- *кількість зареєстрованих порушень законодавства суб'єктами господарювання (незаконна мінімізація оподаткування)*;

– *кількість зареєстрованих порушень законодавства співробітниками податкових органів* (діяння корупційного характеру).

Додаткові критерії ефективності державної податкової політики на виконавчому рівні слід визначити, аналізуючи основні завдання центрального органу виконавчої влади, уповноваженого реалізувати податкову політику, закріплені у Положенні про ДФС України [10]:

1) реалізація державної податкової та митної політики;

2) реалізація державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок);

3) реалізація державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

4) реалізація державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленний законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів;

5) здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів;

6) реалізація державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску;

7) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної податкової політики; державної політики у сфері державної митної справи; державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів; державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів; державної політики з адміністрування єдиного внеску, а

також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску; державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленний законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів.

Виходячи з зазначених вище завдань ДФС України, до критеріїв ефективності на виконавчому рівні слід додати:

– *обсяг виробництва* та продажів в Україні спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

– *кількість зареєстрованих правопорушень* щодо:

– своєчасності здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленний законом строк;

– дотримання порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги);

– наявності ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів;

– *кількість внесених на розгляд Міністра фінансів пропозицій* щодо забезпечення формування державної податкової та іншої, зазначеної у пункті 7 Положення [10] політики.

На економічному рівні мова йде про поєднання економічної (створення достатньої податкової бази) та податкової (збір усіх належних за законом податків) політики. Критеріями ефективності тут є:

– *обсяг бази оподаткування* (ВВП, майно, оподатковувані операції);

– *загальний обсяг зібраних податкових коштів* (податкові надходження).

На законодавчому рівні якість нормативно-правового забезпечення як економічної, так і податкової політики може оцінюватися за методологією, аналогічною методології визначення якості інституціонального забезпечення податкової політики фахівцями Світового Банку [11]. Показниками, за якими оцінюється цей рівень, є:

– *загальна кількість податкових платежів*, яку за рік має здійснити законослух-

няний середньостатистичний суб'єкт господарювання згідно розрахунків за методологією Світового Банку;

–обсяг часу, необхідний для підготовки і подання звітності і сплати податків законотворчим суб'єктом господарювання.

Доцільним є застосування методології Світового Банку, але актуальною є розробка власної методології визначення цього показника, з можливою його диференціацією за обсягами господарської діяльності.

Зауважимо, що, крім зазначених вище законодавчого, політико-економічного та виконавчого, має бути ще один, вищий, рівень оцінки податкової політики держави – рівень сталого (або стійкого) розвитку суспільства. Науковій розробці проблематики соціально та екологічно збалансованого господарювання людини присвячені праці організатора та першого Президента Української Академії наук В. Вернадського. Але саме поняття сталого розвитку еволюціонувало з поняття «екорозвиток» і вперше прозвучало у звіті «Наше спільне майбутнє», підготовленому для ООН прем'єр-міністром Норвегії Г. Брундланд і опублікованому в 1987 р.). Термін «сталий розвиток» можна визначити як модель функціонування суспільства в екосистемі з обмеженими параметрами, що забезпечує збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої екосистеми протягом необмежено тривалого проміжку часу. Приводячи це визначення до виміру державної економічної політики, можна стверджувати, що сталий розвиток – це такий спосіб господарювання людини, у якому гармонійно поєднуються економічна, соціальна та екологічна складові. Проблема сталого розвитку присвячені праці багатьох видатних українських учених, серед яких М. Згуровський, В. Мунтіян, В. Трегобчук, та інші. Парадигма економічної науки третього тисячоліття як система «визнаних усіма наукових досягнень, які упродовж певного часу дають науковому товариству модель постановки задач і їх вирішень» [12, с.3], має бути спроможна не лише відповідати на поточні виклики, задовольняючи нагальні потреби суспільства, але при цьому лише поглиблюючи стратегічні проблеми (природно-ресурсного та соціального характеру). Нова парадигма еко-

номічної науки, принципи якої стануть основою світової господарської системи, має теоретично та методологічно забезпечити стійкий розвиток суспільства і збереження природи протягом необмежено тривалого періоду часу. За такого способу господарювання пріоритетами в економічній діяльності є використання поновлюваних ресурсів, енергозбереження, соціальна спрямованість економічної діяльності, справедливий розподіл благ та мінімальне навантаження на довкілля. Закономірним наслідком господарювання, згідно принципів сталого розвитку, є можливість збереження та примноження наявних ресурсів для наступних поколінь. Недостатня увага як науковців, так і політиків до даної проблематики призводить до значного загострення протягом останнього століття економічних, соціальних та екологічних проблем. Це змушує людство докорінно переглянути основні підходи до ведення господарської діяльності. При збереженні існуючих обсягів видобування невідновлюваних енергоресурсів їх запаси будуть вичерпані уже протягом найближчих десятиліть, що означає найглибшу енергетичну кризу за всю доступну для огляду історію людства. Екстенсивне розширення сільськогосподарських угідь, неконтрольоване знищення лісів та бездумне хижацьке використання світового океану призвели до зникнення тисяч біологічних видів, а при збереженні існуючих темпів такого «освоєння» земель та вод, можуть призвести до необоротних біосферних змін з важкопрогнозованими катастрофічними наслідками. Інший високий ризик криється у соціальних проблемах: збільшення масштабів та гостроти соціальних конфліктів, які набувають характеру цивілізаційних, разом з винайденням зброї масового знищення ставлять цивілізований світ перед вибором: зниження соціальної напруги, побудова (не на словах, а на ділі) справедливого суспільства, основою якого є стабільна і безпечна глобальна економіка – або самознищення людської цивілізації. Керівник авторського колективу українських вчених, праця якого [13] щодо впровадження концепції сталого розвитку є найбільш показовою серед сучасних українських наукових досліджень, професор М. Згуровський зазначає: «Глобальні виклики,

що стоять перед людством на межі XXI століття, ставлять впритул питання про можливість існування та шляхи розвитку людства в майбутньому. Тому вчення В. Вернадського про ноосферу виявилось необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Узагальнення цієї концепції були зроблені у рамках всесвітніх зустрічей на вищому рівні за участі понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених, 1992 року в Ріо-де-Жанейро та 2002 року в Йоганнесбурзі. У Ріо-де-Жанейро у червні 2012 року відбувся саміт РІО+20 з порядком денним, до якого входила тема «Зеленої енергетики» в контексті сталого розвитку, тема викорінення «бідноти», тема розвитку інституціональної бази для сталого розвитку. Ця тематика висвітлює найбільш актуальні проблеми, пов'язані з необхідністю урахування впливу різноманітних економічних, соціальних та екологічних факторів на розвиток людства як в глобальному, так і в регіональному контекстах» [13, с.6]. Отже в Україні, як у державі, що має посідати провідне місце у світових економічній та культурній системах, методологія сталого розвитку має бути провідною як у державній політиці загалом, так і в економічній і податковій зокрема. За такої методології життя суспільства пріоритетами в економічній діяльності є використання поновлюваних ресурсів, енергозбереження, соціальна спрямованість економічної діяльності, справедливий розподіл благ та мінімальне навантаження на довкілля. Незважаючи на очевидну важливість і невідкладність системної трансформації світової економіки згідно принципів сталого розвитку, в силу інертності об'єкта трансформації, а також комплексу суб'єктивних факторів, проблема теоретико-методологічного, нормативно-правового та організаційно-технічного забезпечення такої трансформації як у межах України, так і у глобальних масштабах, залишається актуальною.

Сталий розвиток розглядається як сума двох компонент: якості життя людей та безпеки життя людей. Компонента якості розраховується за екологічною (екологічне здоров'я населення та життєздатність екосистем), соціально-інституціональною (люд-

ський розвиток та якість життя) та економічною (глобальна конкурентоспроможність та економічна свобода) складовими. Компонента безпеки життя людей розраховується з урахуванням таких складових: енергетична безпека; біологічний баланс; нерівність (індекс Джині); сприйняття корупції; доступ до води; загроза глобального потепління; дитяча смертність; глобальні хвороби; державна нестабільність; вразливість до природних катастроф [13, с. 14–16].

У цьому контексті слід уточнити цілі податкової політики, адже податкові важелі є важливим чинником розвитку суспільства. Такий інструмент як екологічні, акцизні та паливні податки є фактором прямого впливу на збереження довкілля, акцизними податками також можна зменшити споживання і виробництво соціально шкідливої продукції – тютюнових виробів та алкогольних напоїв. З метою збереження довкілля важливим є застосування податків на екологічно шкідливі товари. В Україні слід обкладати акцизом операції з виробництва та продажів тари та пакувальних матеріалів, не здатних до швидкого (протягом двох-трьох років) біологічного розпаду. Доцільним є введення екологічних податків та утилізаційних зборів для ряду екологічно шкідливих товарів народного споживання (транспортні засоби, автомобільні та інші шини, фосфатовмісні та інші шкідливі для довкілля миючі засоби, елементи живлення (батареї), які містять важкі метали). Аналогічним чином для збереження суспільної моралі доцільним є застосування високих акцизних податків на виробництво і розповсюдження ряду інформаційних продуктів: реклами соціально та екологічно шкідливих товарів і послуг; телевізійної, цифрової та друкованої продукції іноземними мовами як такої, що пригнічує розвиток аналогічної україномовної продукції; телевізійних та цифрових передач і фільмів психологічно деструктивного характеру – бойовиків та фільмів жахів.

Потужним інструментом економічного регулювання є податкові пільги, які мають бути застосовані до господарської діяльності з: виробництва електричної енергії з поновлюваних джерел (вітро-, гідро- та сонячна енергетика); виробництва та розповсюдження біопалива (біодизель, біогаз тощо);

виробництва та розповсюдження тари та пакувальних матеріалів, здатних до швидкого (протягом двох-трьох років) біологічного розпаду. Також доцільним є застосування податкових пільг до суб'єктів господарської діяльності, які пропонують заняття спортом – школи бойових мистецтв (зокрема, українських національних бойових мистецтв), туристичні, спортивні клуби, фітнес-клуби та клуби спортивних інтелектуальних ігор (шахи, шашки, го, бридж, сянци). У контексті тривалої інформаційної агресії Російської Федерації проти України, доцільним є застосування податкових пільг в Україні до суб'єктів підприємництва, які займаються створенням і розповсюдженням книг, журналів та іншої друкованої продукції українською мовою.

На рівні сталого розвитку доцільно використовувати ряд показників запропонованих групою українських учених під керівництвом М. Згуровського і зазначених, зокрема, у праці [13]. Сталий розвиток розглядається як сума двох компонент: якості життя людей та безпеки життя людей. За компонентом якості життя людей виділяється структура екологічної, соціальної та економічної складових. В екологічній складовій розраховується два показники: екологічне здоров'я населення та життєздатність екосистем; у соціально-інституційній – людський розвиток і якість життя; в економічній складовій компоненти якості життя людей розраховується два основні показники – глобальна конкурентоспроможність та економічна свобода.

Отже, показниками, за якими податкова політика оцінюється на рівні сталого розвитку, є:

– інтегрований показник якості життя та окремі його складники:

екологічне здоров'я населення; життєздатність екосистем; людський розвиток; якість життя; глобальна конкурентоспроможність держави; економічна свобода;

– інтегрований показник безпеки життя та окремі його складники:

енергетична безпека; біологічний баланс; нерівність (індекс Джині); сприйняття корупції; доступ до води; дитяча смертність; глобальні хвороби; державна нестабільність; вразливість до природних катастроф.

Для усіх зазначених вище показників кожного названого рівня мають бути встановлені порогові (максимально або мінімально допустимі) та бажані показники. Ряд значень може бути взятий з пункту 4 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року (далі – Стратегії) [14]. Реалізація Стратегії передбачає досягнення 25 ключових показників, що оцінюють хід виконання реформ та програм:

1) у рейтингу Світового банку «Doing Business» Україна посідає місце серед перших 30 позицій;

2) кредитний рейтинг України – Рейтинг за зобов'язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and poors – становитиме не нижче інвестиційної категорії «BBB»;

3) за глобальним індексом конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній Економічний Форум (WEF), Україна увійде до 40 кращих держав світу;

4) валовий внутрішній продукт (далі – ВВП) (за паритетом купівельної спроможності) у розрахунку на одну особу, який розраховує Світовий банк, підвищиться до 16 000 доларів США;

5) чисті надходження прямих іноземних інвестицій за період 2015 – 2020 років за даними Світового банку складуть понад 40 млрд. доларів США;

6) максимальне відношення дефіциту державного бюджету до ВВП за розрахунками Міжнародного валютного фонду не перевищуватиме 3 відсотки;

7) максимальне відношення загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до ВВП за розрахунками Міжнародного валютного фонду не перевищуватиме 60 відсотків (відповідно до Маастрихтських критеріїв конвергенції);

8) енергоємність ВВП складе 0,2 тонни нафтового еквівалента на 1000 доларів США ВВП за даними Міжнародного енергетичного агентства;

9) витрати на національну безпеку і оборону становитимуть не менше 3 відсотків від ВВП;

10) чисельність професійних військових на 1000 населення збільшиться із 2,8 до 5,6 осіб за розрахунками Стокгольмського

міжнародного інституту дослідження миру;

11) за індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна увійде до 50 кращих держав світу;

12) за результатами опитування рівень довіри експертного середовища (адвокати, юристи) до суду становитиме 70 відсотків;

13) за результатами загальнонаціонального опитування рівень довіри громадян до органів правопорядку становитиме 70 відсотків;

14) оновлення кадрового складу державних службовців у правоохоронних органах, судах, інших державних органах на 70 відсотків;

15) ліміт частки одного постачальника в загальному обсязі закупівель будь-якого з енергоресурсів складатиме не більше 30 відсотків;

16) середня тривалість життя людини за розрахунками Світового банку підвищиться на 3 роки;

17) питома вага місцевих бюджетів становитиме не менше 65 відсотків у зведеному бюджеті держави;

18) частка проникнення широкосмугового Інтернету за даними Світового банку складатиме 25 абонентів на 100 осіб;

19) 75 відсотків випускників загальноосвітніх навчальних закладів володітимуть щонайменше двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами;

20) Україна візьме участь у міжнародному дослідженні якості освіти PISA та увійде до 50 кращих держав – учасниць такого дослідження;

21) Україна разом із Світовим банком розробить показник добробуту громадян, визначиться з його цільовим значенням та проводитиме моніторинг змін такого показника;

22) за результатами загальнонаціонального опитування 90 відсотків громадян України відчуватимуть гордість за свою державу;

23) під час участі у XXXII літніх Олімпійських іграх Україна завоює щонайменше 35 медалей;

24) за глобальним індексом конкурентоспроможності у боротьбі за таланти, який розраховує одна з провідних світових біз-

нес-шкіл INSEAD), Україна увійде до 30 кращих держав світу;

25) 20 фільмів українського виробництва вийдуть у широкий прокат у 2020 році.

Із 25 зазначених у Стратегії ключових показників 14 (виділені у списку) безпосередньо пов'язані з податковою політикою держави або з показниками виконавчого, політико-економічного та законодавчого рівнів і рівня сталого розвитку. Реальний стан зазначених показників такий:

1. На рівні сталого розвитку

1.1. Індекс сталого розвитку (далі – ІСР) України, за результатами, опублікованими на сайті Світового центру даних [15], становив, у 2011 році, 1,889 (максимально можливе значення ІСР дорівнює 3). Таке значення ІСР відповідало *68 місцю зі 107 досліджуваних країн*.

1.1.1. За компонентою якості життя людей (Cql) Україна знаходилася на 73 місці зі 107 досліджуваних країн (Cql = 0,714).

1.1.1.1. Індекс екологічного виміру становив 0,432

1.1.1.2. Індекс соціально-інституціонального виміру становив 0,511

1.1.1.3. Індекс економічного виміру становив 0,294.

Індекс гармонізації (міра узгодженості екологічної, економічної та соціально-інституціональної складових) – 0,786.

Для визначення компоненти якості життя людей були використані такі вихідні дані, як Індекс економічної свободи (45,763), Індекс глобальної конкурентоспроможності (3,9), Індекс екологічної керованості (58,218), Індекс людського розвитку (0,71), Індекс якості життя (60), надані такими авторитетними міжнародними організаціями як Heritage Foundation, International Living, Організація Об'єднаних Націй та іншими.

1.1.2. За компонентою безпеки життя людей (Csl) Україна посідала 65 місце зі 107 досліджуваних країн (Csl = 1,152). Найкращими показниками були доступ до води (0,638) та захищеність від глобальних хвороб (0,62), найгірший – стосувався державної нестабільності (0,128) [15]. Ці показники обчислюються на основі глобальних індексів, що надаються авторитетними міжнародними організаціями.

Наступний рівень показників складається з категорій політики – узагальнених оцінок, що відповідають певному напрямку стратегічної управлінської діяльності у сфері сталого розвитку. Нижній рівень ієрархії складають показники, які характеризують окремі прояви сталого розвитку.

Індекс економічного виміру (Iec) сформовано з індексу глобальної конкурентоспроможності, який щорічно обчислюється для 139 економік світу й публікується у формі «Глобального звіту про конкурентоспроможність», та індексу економічної свободи, розробленого фондом Heritage Foundation. Індекс екологічного виміру (Ie) визначено за допомогою відомого індексу EPI (Environmental Performance Index 2010). Індекс соціального виміру (Is) сформульовано з індексу якості життя (Iql), розробленого міжнародною організацією International Living, та індексу людського розвитку (Ihd), який щорічно розраховується у рамках програми ООН «United Nations Development Program» (UNDP) для більшості країн – членів цієї організації.

2. На законодавчому рівні

2.1. Кількість податкових платежів становить 70,33 [11].

2.2. Час, необхідний на підготовку звітності та сплату податків складає 350 годин [11].

3. На економічному рівні

3.1. Обсяг ВВП становив у 2013 році 177 430 609 756 доларів США [18].

3.2. Загальний обсяг доходів Державного бюджету України у 2014 році становив 377 821 587 500 гривень [8].

3.3. В рейтингу простоти ведення бізнесу «Doing Business» економіка України посідає 96 місце [16].

4. На виконавчому рівні

4.1. Обсяг зібраних податків у 2014 році склав 299 588 860 200 гривень [8].

4.2. Величина податкового розриву для України – значення недоступні.

4.3. Економічна ефективність роботи податкової служби – відношення загальної суми витрат податкового адміністрування до загальних надходжень – становила 1,25 % [19].

4.4. Кількість зареєстрованих порушень законодавства платниками податків та співробітниками податкових органів – дані недоступні.

Стан зазначених показників приведений у таблиці 1.

Таблиця 1.
Стан показників, за якими пропонується оцінка податкової політики України

Рівень сталого розвитку	Індекс сталого розвитку, 2011 р. (місце зі 107 країн)	1,889 (68)
	Компонента якості життя (місце зі 107 країн)	0,714 (73)
	Індекс екологічного виміру	0,432
	Індекс соціально-інституціонального виміру	0,511
	Індекс економічного виміру	0,294
	Компонента безпеки життя (місце зі 107 країн)	1,152 (65)
Законодавчий рівень	Середня кількість податкових платежів на рік	70,33
	Час на підготовку звітності та сплату податків, годин на рік	350
Економічний рівень	Обсяг ВВП у 2013 р., гривень	3 649 747 642 680
	Доходи Державного бюджету України, 2014 р., гривень	377 821 587 500
	Місце в рейтингу Doing Business	96
Виконавчий рівень	Обсяг зібраних податків у 2014 р., гривень	299 588 860 200
	Величина податкового розриву для України	–
	Економічна ефективність роботи податкової служби, %	1,25
	Кількість зареєстрованих порушень податкового законодавства	–

Висновки. Програмно-цільові підходи слід застосовувати при вдосконаленні по-

даткової політики України, зокрема доцільним є нормативне закріплення темпів удос-

коналення запропонованих далі показників. Існує чотири рівні оцінювання податкової політики держави: рівень сталого розвитку; нормативно-правовий; політико-економічний; виконавчий. За кожним із цих рівнів слід виділити ряд показників, за якими має здійснюватися цільове управління вдосконаленням податкової політики.

На найвищому – рівні сталого розвитку показниками оцінювання ефективності податкової політики держави є: індекс сталого розвитку, а також його складові – індекси якості та безпеки життя людей.

На законодавчому рівні якість нормативно-правового забезпечення як економічної, так і податкової політики доцільно оцінювати за методологією, аналогічною методології визначення якості інституціонального забезпечення податкової політики фахівцями Світового Банку. Показниками, за якими оцінюється цей рівень, є: загальна кількість податкових платежів, яку за рік має здійснити законослухняний середньостатистичний суб'єкт господарювання; обсяг часу, необхідний для підготовки і подання звітності і сплати податків законослухняним суб'єктом господарювання.

На економічному рівні відбувається поєднання оцінювання економічної (створення достатньої податкової бази) та податкової (збір усіх належних за законом податків) політики. Критеріями ефективності тут є: обсяг бази оподаткування (ВВП, майно, операції); та загальний обсяг зібраних податкових коштів (податкові надходження).

На виконавчому рівні ДФС України, – податкова політика держави має оцінюватися, серед іншого, за якістю інформаційного та адміністративного обслуговування платників податків. Критеріями ефективності є: величина «податкового розриву» – різниці між належною за законом до збору, та реально зібраною сумою податкових надходжень; економічна ефективність роботи податкової служби – відношення витрат на утримання податкових органів до загального обсягу податкових надходжень.

Виходячи з унікального природно-ресурсного та людського потенціалу України, а також проголошеного в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», курсу європейської інтеграції, зна-

чення приведених далі показників кожного рівня для України мають бути зорієнтовані на найвищі значення серед країн Європейського Союзу. Для кожного запропонованого рівня оцінювання податкової політики держави доцільним є нормативно-правове закріплення зазначених вище показників.

Література

1. Карпінський Б. А. Податкова політика держави: оцінювання стану на основі фіскального інструментарію / Б. А. Карпінський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.6. – С. 191–200.
2. Давидков С. О. Підхід до оцінювання ефективності податкової політики / С. О. Давидков // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2014. – № 4. – С. 80–85.
3. Оценка эффективности налоговой политики [Текст] / О. В. Гордеева // Налоги и налогообложение. – 2006. – № 10. – С. 24–27.
4. Сунгуровський М. Програмно-цільова хвороба [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/1122.html> – Назва з екрану.
5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України : від 01.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> я – Назва з екрану.
6. Конституція України: Закон України : від 28.06.1996 р. № 254/к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%E A%2F96-%E2%F0> – Назва з екрану.
7. Господарський кодекс України. Від 16 січня 2003 р. № 436-IV. З подальшими змінами // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
8. Про державний бюджет України на 2014 рік : Закон України : від 16 січня 2014 року № 719-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 9. – Ст. 93.
9. Податковий кодекс України : Закон України : Від 2 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13–14, № 15–16, № 17, ст.112.
10. Положення про Державну фіскальну службу України : від 21.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-п>
11. World Bank Group. Doing Business. Paying Taxes [Electronic source] Access mode: <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes> – Name from screen.
12. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. / Т. Кун; Сост. В. Ю. Кузнецов. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 605 с.
13. Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти: моногр. / Міжнародна рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. – 252 с. – Бібліогр.: С. 106

– 112. – 500 пр.

14. Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020" : Схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> – Назва з екрану.

15. Світовий центр даних. Профілі країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/services/country-profiles-visualization>

16. World Bank Group. Doing Business. Economy Rankings [Electronic source] Access mode: <http://www.doingbusiness.org/rankings> – Name from screen.

17. World Bank Group. Doing Business. Paying Taxes. What is Measured? [Electronic source] Access mode: <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes/what-measured> – Name from screen.

18. The World Bank. Data. GDP (current US\$) [Electronic source] Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> – Name from screen.

19. Intra-European Organization of Tax Administrations. Ukraine [Electronic source] Access mode: <http://www.iota-tax.org/iota-members/ukraine.html> – Name from screen.

ПРОГРАММНО-ЦЕЛЕВЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНИВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

В. В. Романенко, аспирант, Национальный университет государственной налоговой службы Украины

В статье обосновано применение программно-целевых методов при формировании, реализации и оценке налоговой политики государства. Уточнены критерии эффективности налоговой политики. Рассмотрено взаимное влияние налоговой политики и экономической, экологической и социальной составляющими устойчивого развития государства. Сформулированы показатели эффективности налоговой политики на экономическом, законодательном и исполнительном уровнях, а также на уровне устойчивого развития. Исследована динамика и сформулированы желаемые значения этих показателей.

Ключевые слова: налогообложение, устойчивое развитие, налоговая политика, программно-целевые методы в налоговой политике, критерии эффективности налоговой политики.

PROGRAM-TARGETED METHODS FOR EVALUATION OF STATE TAX POLICY EFFECTIVENESS

V. V. Romanenko, Post-graduate student, National State Tax Service University of Ukraine

The use of target-oriented methods for the formulation, implementation and evaluation of tax policy is substantiated. Performance criteria of a state tax policy are specified. Mutual influence of tax policy not only on economic development, but also environmental and social components of sustainable development, is considered. Performance indicators of tax policy at the executive, political-economic, legislative levels and at the level of sustainable development are formulated. The dynamics of these parameters is researched and their desired values are formulated.

Keywords: taxation, sustainable development, tax policy, program-targeted methods in tax policy, performance indicators of tax policy.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Лазебник Л. Л.

Надійшла до редакції 16.03.2015 р.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

*В. І. Колесников, аспірант, Запорізький національний технічний університет,
kolesnykov_v@ukr.net*

У статті обґрунтовано концептуальні підходи до диверсифікації економіки села на основі оцінки її потенціалу. Визначено причини необхідності диверсифікації сільської економіки, зокрема диверсифікацію потреби і диверсифікацію можливості. Запропоновано стратегічні напрями та алгоритм системи стратегічного управління диверсифікацією сільської економіки. Розроблено індекс диверсифікаційного потенціалу сільської території регіону, який надає можливість оцінити потенціал диверсифікації економіки села регіонів України.

Ключові слова: диверсифікація економіки села, сільська економіка, потенціал сільської економіки, сільська територія, стратегічне управління диверсифікацією сільської економіки, індекс диверсифікаційного потенціалу сільської території регіону.

Постановка проблеми. Багатофункціональний розвиток сільських територій є важливим соціально-економічним фактором для розбудови економіки на національному та регіональному рівнях. Для України значення цього фактору не можна недооцінювати, оскільки сільські території – це, по-перше, території, на яких проживає більше 14 млн. чоловік, що становить 31,5 % населення нашої держави та, по-друге, це осередок функціонування сільського господарства, яке є основою забезпечення продовольством всієї країни та важливою експортоорієнтованою галуззю в умовах євроінтеграційних процесів. Але через нестабільну політичну ситуацію, відсутність достатньої уваги держави та непослідовну політику держави по відношенню до сільського розвитку, українське село характеризується досить негативними тенденціями розвитку. Нагального вирішення потребують питання працевлаштування молоді в сільській місцевості, підвищення доходів сільського населення, реструктуризації сільськогосподарських підприємств, формування кооперативів на ринковій основі, відновлення інфраструктури. Лише сільськогосподарське виробництво та сільськогосподарська зайнятість забезпечити цього не в змозі. Тому існує об'єктивна необхідність диверсифікації сільської економіки, що ґрунтується на передислокації наявних ресурсів у нові види сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності на

селі та сприяє створенню можливостей для підвищення рівня життя селян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення теоретико-прикладних аспектів диверсифікації сільської економіки зробили такі відомі зарубіжні вчені, як: М. Мілковіч, Х. Білані, С. Берян [1], І. Меренкова [2], Р. Адаріна [3] та ін. Ідеї диверсифікації економіки сільських територій України є характерними для широкого кола вітчизняних науковців. До їх числа можна віднести таких українських вчених-економістів, як В. Лебедева [4], С. Коробка [5], Т. Гоголь [6], М. Одінцов [7], І. Щербата, О. Прокопишин, Г. Іваницька, Т. Зінчук [8] та ін.

Складність та багатогранність проблем розвитку сільських територій зумовлює необхідність формування нових підходів щодо їх розвитку. З метою вирішення цих проблем доцільним є дослідження методичних підходів до оцінки потенціалу диверсифікації сільської економіки.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуальних підходів до диверсифікації економіки села на основі оцінки її потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо розглядати диверсифікацію в широкому розумінні, то безперечно – це передислокація ресурсів з одного виду діяльності в інший. На основі цього диверсифікація у сільській економіці – це передислока-

ція ресурсів у нові види сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності, де створюються нові можливості для кращого використання робочої сили, збільшення прибутку домашніх господарств та підвищення рівня життя населення.

Саме диверсифікація сільської економіки, на думку деяких авторів [9, с.3], є найбільш адекватною відповіддю на негативні структурні зміни у сільському господарстві та зміни суспільних потреб населення в сільських районах. Також західні фахівці та експерти ФАО [10, с.14] вважають, що стратегія диверсифікації традиційно використовується як інструмент підвищення доходів господарюючих суб'єктів (як сільськогосподарських підприємств, так і домогосподарств), що характеризує потребу в доході

як головну рушійну силу цього процесу, котра особливо активізується в період структурних змін, пов'язаних із ринково орієнтованими політичними реформами.

Процес ініціювання диверсифікації відбувається в двох випадках: по-перше, за умови, коли традиційний вид діяльності не забезпечує належного рівня доходів (диверсифікація потреби); по-друге, коли існуючий потенціал дає змогу розширювати сферу діяльності (диверсифікація можливості). Проте в кожному разі детермінантою диверсифікованої діяльності виступає саме наявний потенціал. Вважаємо, що у більшості випадків диверсифікація сільських територій відбувається саме у розрізі диверсифікації потреби (рис. 1).

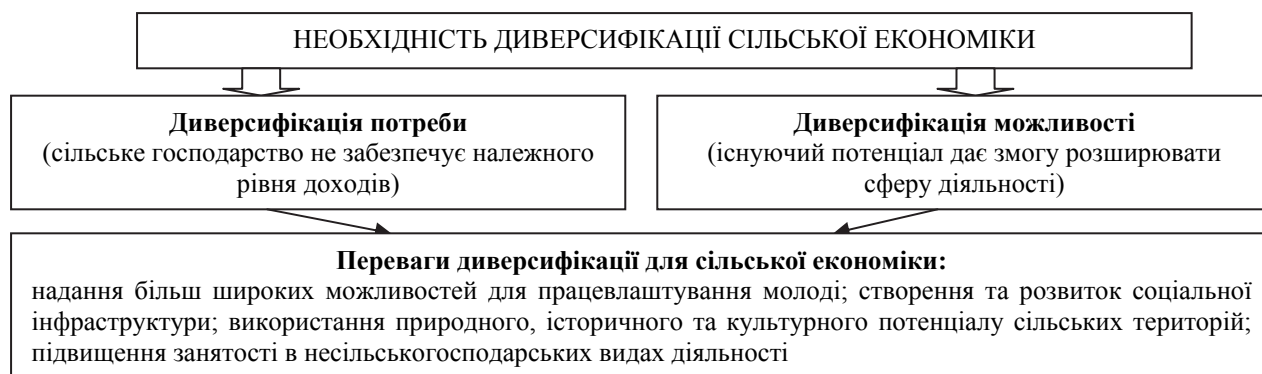

Рис. 1. Випадки ініціювання диверсифікації сільської економіки. Складено за:[10, с. 20]

Реалізація стратегії диверсифікації у сільських територіях України здійснюється уповільненими темпами, що пояснюється особливостями сільського менталітету, способу життя селян, недостатнього фінансування місцевих бюджетів, технологічною відсталістю та ін. В Україні важливість і потенційні результати стимулювання диверсифікованої діяльності серед селян тільки починають усвідомлюватися інститутами влади, хоча її необхідність відзначають багато економістів. Крім того, сучасний національний аграрний сектор вже не в змозі гідно забезпечити потреби сільського населення. Так, щорічно зменшується частка доходів від сільгоспвиробництва в загальній структурі сільських доходів, а тому формується об'єктивна необхідність їх заміщення.

Диверсифікація сільської економіки може бути забезпечена лише через систему управ-

ління. Управління сприяє мобілізації людського, соціального, природного й історичного капіталу в процесі диверсифікації сільської економіки. Підтвердження цьому є законодавство ЄС для розвитку сільських районів та Біла книга з питань управління. При цьому управління включає участь широких верств суспільства до процесу прийняття рішень, партнерство між державним і приватним секторами, багаторівневу державну участь та співробітництво. Важливою ланкою в цій системі управління займає місце самоврядування, яке сприяє зміцненню інноваційних підходів поєднання сільського господарства та інших видів діяльності, допомагаючи тим самим диверсифікувати соціально-економічну структуру сільських територій.

Характеристика соціально-економічного стану села в Україні та процесів, що відбу-

ваються в сільськогосподарському виробництві, а також на сільських територіях у цілому, дає можливість стверджувати, що для диверсифікації сільської економіки в регіональному розрізі існують необхідні умови, а також вагомі причини, головними з яких є низький рівень зайнятості та матері-

ального добробуту сільських жителів. У цьому контексті управління диверсифікацію сільської економіки доцільно розглядати через три стратегічні напрями, кожен з яких має на меті реалізацію конкретного завдання (рис. 2)

Рис. 2. Стратегічні напрями диверсифікації сільської економіки

Запропоновані стратегічні напрями диверсифікації сільської економіки дозволяють досягти як соціального, так і економічного ефекту. Соціальний ефект полягає у можливості використання людського капіталу села, розширенні можливостей для прикладання праці безпосередньо в ареалі життєдіяльності, розвитку підприємницьких здібностей тощо. Значення економічного ефекту диверсифікації має множинний характер: по-перше, це додаткові робочі місця, а отже, розширення сфери отримання доходів селян, що дозволяє задовольняти їх потреби; по-друге, зростання кількості зайнятих забезпечить збільшення обсягів виробництва продукції.

Механізм диверсифікації сільської економіки доцільно реалізовувати в межах системи її стратегічного управління, яка, на нашу думку, має чотири етапи: 1) оцінка потенціалу диверсифікації економіки сільських територіальних утворень регіону; 2) оптимізація процесу формування потенціалу

сільських територій на основі оцінки кількісних і якісних характеристик; 3) створення інституційних умов для диверсифікації сільських територій, що забезпечує їх багатofункціональний розвиток; 4) мотивація до диверсифікації господарюючих суб'єктів сільських територій у напрямку підвищення їх конкурентоспроможності.

Важливою ланкою даної системи управління є перший етап, а саме оцінка потенціалу диверсифікації економіки сільських територіальних утворень регіону. Здійснення оцінки потребує певного методичного інструментарію, який би дав змогу оцінити не лише передумови економічної диверсифікації, а й соціально-економічні, соціально-демографічні, інституційні передумови. Пропонуємо для здійснення оцінки потенціалу диверсифікації економіки сільських територій об'єднати показники у сім напрямів: промисловий, науково-технічний, інвестиційний, людський, інфраструктурний, фінансовий, інституційний потенціали,

що формуються на базі сировинних, промислових, науково-дослідних, інноваційних, інвестиційних, трудових та інформаційних ресурсів.

На основі цих вищенаведених напрямів пропонуємо методичний підхід до оцінки передумов диверсифікації сільської економіки, суть якої полягає у визначенні індексу диверсифікаційного потенціалу сільської території регіону (IDP), який представляє собою середнє арифметичне семи індексів (ІР), котрі входять до нього, тобто структурних елементів диверсифікаційного потенціалу.

Алгоритм розрахунку інтегрального показника диверсифікаційного потенціалу полягає у виконанні трьох етапів, які подано на рис. 3.

Таким чином, оцінка диверсифікаційного потенціалу сільських територій дозволить виявити нерівномірний розвиток всіх складових диверсифікаційного потенціалу регіонів, що, з одного боку, відобразить наявність проблемних зон і резервів зростання сільських територій регіону, а з іншого – покаже те, яким чином, удосконалюючи окремі складові, можна підвищити IDP сільських територій регіону в цілому.

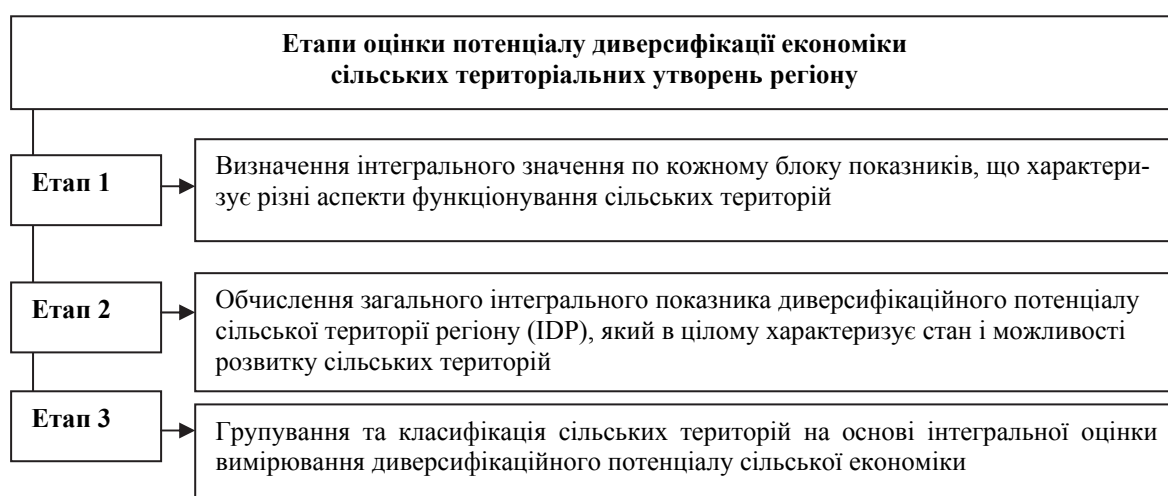

Рис. 3. Алгоритм розрахунку індексу диверсифікаційного потенціалу сільської території регіону

Висновки. В сучасних умовах процес диверсифікації сільської економіки покликаний забезпечувати соціальну та економічну сталість у сільській місцевості, закріплювати молодь для життя та праці на селі завдяки формуванню продуктивної зайнятості та інноваційним проектам в різних секторах сільської економіки, формуванню привабливого сільського середовища для суспільства в цілому.

З урахуванням багатофункціональної ролі сільського господарства для України доцільними будуть такі напрями диверсифікації сільської економіки, як урізноманітнення сільськогосподарського виробництва, розширення діяльності сфери послуг, розгортання промислових видів діяльності на селі. Для реалізації цих напрямів необхідна певна методична основа для визначення конкретних територій, економіку яких можна ди-

версифікувати. З метою здійснення оцінки потенціалу диверсифікації економіки сільських територій нами запропоновано індекс диверсифікаційного потенціалу сільської території регіону (IDP), який представляє собою середнє арифметичне семи структурних елементів диверсифікаційного потенціалу: промислового, науково-технічного, інвестиційного, людського, інфраструктурного, фінансового, інституційного, що формуються на базі сировинних, промислових, науково-дослідних, інноваційних, інвестиційних, трудових та інформаційних ресурсів. В перспективі на основі даного методичного підходу будуть здійснені подальші дослідження, а саме здійснено оцінку потенціалу диверсифікації економіки сільських територій регіонів України.

Література

1. Miljkovic M. Rural economy diversification in Serbia [Electronic resource] / M. Miljkovic, H. EL Bilali, S. Berjan // Research Journal of Agricultural Science. – 2010. – vol. 42 (3). – Available at : http://tradessale.com/download/paper_version.paper_file.a8cdca0b6156d016.3434392e706466.pdf.
2. Меренкова И. Н. Диверсификация экономики как предпосылка перехода к полифункциональной модели устойчивого развития сельских территорий [Электронный ресурс] / И. Н. Меренкова // Вестник Орловского государственного аграрного университета. – 2011. – № 5. – С. 52–56. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-ekonomiki-kak-predposylka-perehoda-k-polifunktsionalnoy-modeli-ustoychivogo-razvitiya-selskih-territoriy>
3. Адарина Р. Т. Диверсификация сельской экономики как фактор развития сельских территорий [Электронный ресурс] / Р. Т. Адарина, Э. Б. Сарбашев // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 4 (41). – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-selskoy-ekonomiki-kak-faktor-razvitiya-selskih-territoriy>
4. Лебедева В. В. Перспективы диверсифікації аграрних підприємств в напрямку євроінтеграції [Електронний ресурс] / В. В. Лебедева / Економіка: реалії часу. – 2013. – № 3 (8). – С. 172–179. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No3/172-179.pdf>
5. Коробка С. В. Диверсифікація підприємницької діяльності на сільських територіях [Електронний ресурс] / С. В. Коробка. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2014>.
6. Гоголь Т. В. Багатофункціональний розвиток сільських територій – стратегічна мета державної регіональної політики [Електронний ресурс] / Т. В. Гоголь. – Режим доступу : www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Gogol.pdf
7. Одінцов М. М. Диверсифікація як фактор інноваційно-кластерного розвитку сільської економіки [Електронний ресурс] / М. М. Одінцов, О. М. Одінцов // Інноваційна економіка. – 2013. – № 2. – С. 196–200. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2013_2_45.pdf
8. Зинчук Т. О. Теоретико-методологические подходы к диверсификации сельской экономики в ЕС и Украине [Электронный ресурс] / Т. О. Зинчук. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-metodologicheskie-podhody-k-diversifikatsii-selskoy-ekonomiki-v-es-i-ukraine>
9. Farm Commercialization and Income Diversification on the Road to EU Accession. Proceedings of FAO [Electronic resources] / [edited by Stjepan Tanic and Tomasz Lonc]. – FAO, 2004. – 208 p. – Available at : http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/Europe/documents/Publications/farm_en.pdf
10. Ткачук В. І. Диверсифікація сільської економіки: соціально-економічний ефект / В. І. Ткачук, Н. М. Куцмус // Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК». – 2009. – № 4. – 160 с.

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ПОТЕНЦИАЛА ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РЕГИОНА

В. И. Колесников, аспирант, Запорожский национальный технический университет

В статье обоснованы концептуальные подходы к диверсификации экономики села на основе оценки ее потенциала. Определены причины необходимости диверсификации сельской экономики, в частности диверсификацию потребности и диверсификацию возможности. Предложены стратегические направления и алгоритм системы стратегического управления диверсификацией сельской экономики. Разработан индекс диверсификационного потенциала сельской территории региона, который предоставляет возможность оценить потенциал диверсификации сельской экономики регионов Украины.

Ключевые слова: диверсификация экономики села, сельская экономика, потенциал сельской экономики, сельская территория, стратегическое управление диверсификацией сельской экономики, индекс диверсификационного потенциала сельской территории региона.

METHODOICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF THE DIVERSIFICATION OF ECONOMIC POTENTIAL OF RURAL AREAS IN THE REGION

V. I. Kolesnykov, Post-graduate student, Zaporizhzhia National Technical University

The conceptual approaches to rural economy diversification based on evaluation of its potential are justified. The reasons of the need to rural economy diversification, including diversification needs and diversification opportunities are defined. The strategic directions and algorithm of the strategic rural economy diversification management are proposed. The rural diversification potential index of the region which provides an opportunity to assess the potential of rural economy di-

versification of Ukraine`s regions is worked out.

Keywords: rural economy diversification, rural economy, rural economy potential, rural area, strategic rural economy diversification management, rural diversification potential index of the region.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківським В. Г. Надійшла до редакції 23.04.2015 р.

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*О. В. Вознюк, аспірант, ДВНЗ «Дніпропетровська державна фінансова академія»,
superolechka@i.ua*

На основі аналізу показників якості життя мешканців Дніпропетровської області встановлено наявність деформації її соціально-економічної структури. Визначено основні загрози для стійкого соціально-економічного розвитку області та запропоновано комплекс заходів щодо урегулювання негативних тенденцій через активізацію внутрішніх резервів і наявного потенціалу території.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, монопрофільні міста, диференціація життєвого рівня населення, поліпрофільність.

Постановка проблеми. Дніпропетровська область – одна з найбільш економічно розвинених областей України. Проте нинішня структура її економіки не є запорукою прискореного соціально-економічного розвитку, що унеможлиблює стабільне покращення якості життя населення в довгостроковій перспективі. Кризовий стан в масштабах регіону протягом останніх двох років призвів до загострення низки соціально-економічних проблем, а саме: забруднення навколишнього середовища, зростання безробіття, зниження рівня життя основної маси населення, поширення маргінальних процесів тощо. Все це становить загрозу для стабільності розвитку регіону і вимагає регулювання в межах раціональної політики місцевих органів влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблеми соціально-економічного розвитку міст знайшли висвітлення у працях Б. Адамова [1], С. Білої [2], А. Доценка [3], О. Кендюхова [4], Е. Лібанової [5], А. Мельник [6], В. Огліх [7], С. Шульц [8] та інших. Незважаючи на значний внесок цих дослідників у досліджувану наукову проблематику, ми не можемо вести мову про остаточне вирішення всіх існуючих проблем. Зокрема, невирішеними на сьогодні залишається низка питань, які пов'язані із покращенням соціально-економічного стану монопрофільних міст, пошуком оптимальних шляхів їх перспективного регулювання. Необхідність дослідження і пошуку варіантів практичного вирішення низки проблем міст Дніпропетровської області обумовили актуальність теми дослідження.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз основних показників якості життя мешканців Дніпропетровської області і окреслення напрямів стабілізації соціально-економічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб з'ясувати результати здійснюваної бюджетної політики в Дніпропетровській області і скласти уявлення про ефективність управління бюджетними видатками, треба звернутися до показників соціально-економічного розвитку. Основними показниками розвитку, на які впливає ефективність використання бюджетних коштів, є:

- динаміка валового регіонального продукту, що демонструє, по-перше, темп розвитку виробничої інфраструктури, по-друге, економічний зростання у регіоні;
- динаміка чисельності населення в області, що при позитивній тенденції характеризує сприятливі соціально-економічні умови, по – перше, для розвитку процесу дітонародження, і по – друге, для притоку мігрантів з ближніх територій;
- середній розмір заробітної плати зайнятих в бюджетній сфері, що дозволяють зробити висновок про розмір доходів значної частини громадян, що на території регіону.

Дані, наведені у табл. 1, свідчать про динаміку росту наведених показників. Темп росту валового регіонального продукту за вказаний період складає 83,1%, приріст заробітної плати – 52%, при зменшенні чисельності населення на 2%, темп росту валового регіонального продукту на душу населення на 87%.

Динаміка показників соціально-економічного розвитку Дніпропетровської області протягом 2010–2014 рр.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Темп росту 2010 р. у порівнянні до 2014 р., %
ВРП, тис. грн.	93331000,0	116136000,0	140020000,0	147970000,0	171314500,0	183
Чисельність населення, тис. чол.	3355,3	3336,5	3320,3	3307,8	3292,4	98
ВРП на душу населення, грн.	27815,7	34807,7	42170,9	44733,7	52033,3	187
Середньомісячна заробітна плата на 1 особу, грн.	2369,0	2790,0	3138,0	3336,0	3609,0	152

Джерело: розраховано за: [9]

Протягом 2010–2014 рр. в Дніпропетровській області спостерігається стала тенденція скорочення населення. При цьому кількість сільського населення скорочувала-

ся дещо швидше, ніж міського, за рахунок значно вищої смертності, попри вищу народжуваність і позитивне сальдо міграції у сільських поселеннях (див. рис.1).

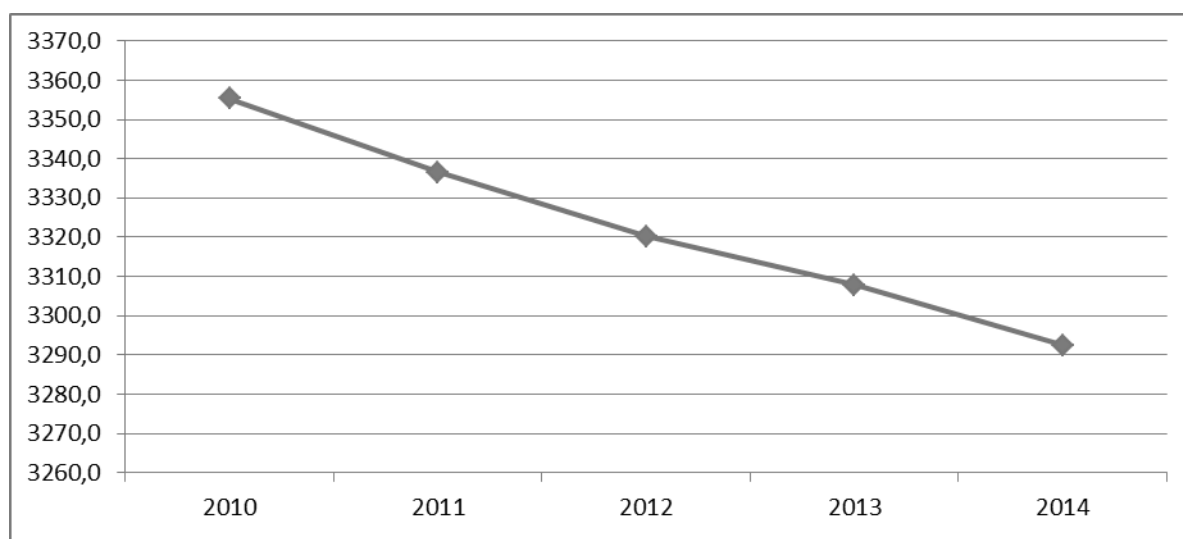

Рис.1. Динаміка чисельності населення Дніпропетровської області за 2010–2014 рр.

Джерело: розраховано за [10]

Зміни чисельності населення Дніпропетровської області є результатом впливу двох чинників: природного приросту населення та сальдо міграції. Зменшення населення за останні 5 років пояснюється, в першу чергу, природними чинниками. Протягом усіх останніх років народжуваність була нижче смертності, що спричинило від'ємний приріст населення. Природне скорочення населення може мати негативні наслідки для регіонального розвитку: зменшення кількості осіб працездатного віку,

зростання демографічного навантаження на працюючого. В Дніпропетровській області падіння чисельності населення є найбільшим серед таких районів, як Павлоградський, Петриківський, Царичанський, Томаківський. Переважна більшість населення області проживає в містах обласного значення – 74,3 %. У сільській місцевості проживає 16,6 % населення, в містах районного значення і селища міського типу, які не належать до міських рад сусідніх міст – 9,1 % населення області. Рівень урбанізації

районів області є нерівномірним. Криворізький, Нікопольський, Павлоградський райони мають низький рівень урбанізації через виведення міста-районного центру зі складу району, оскільки ці міста мають статус міста обласного значення. Втім, в області є декілька районів з природним низьким рівнем урбанізації і високою часткою сільського населення: Магдалинівський, Юр'ївський, Петропавлівський, Солонянський [9].

Нерівномірність розвитку території Дніпропетровської області спостерігається через рівень доходності місцевих бюджетів. Так, рівень доходності бюджету м. Дніпропетровська у 19 разів більше, ніж доходи усіх районів області разом [9]. Збереження такої ситуації спричинятиме подальший відтік населення із периферійних районів, переважно, молоді, погіршення стану інфраструктури та ще більше зниження привабливості цих територій. Також проблемою периферійних районів часто є відсутність кадрів потрібної кваліфікації.

Монопрофільні міста є залежними від стану глобальної економіки в частині кількості працюючих на містоутворюючих підприємствах в силу значної експортної складової у структурі їх валового продукту і, відповідно, коливань світового ринку. По-перше, більшість малих міст області, які мають статус міст обласного значення, є монопрофільними, в яких сукупно проживає

близько 1 млн. населення. Найбільші міста Дніпропетровської області – Дніпропетровськ, Кривий Ріг та Нікополь в стратегічних планах власного розвитку закріпили поглиблення диверсифікації економіки, та мають внутрішній ресурс для подальшого розвитку у цьому напрямі. Зниження рівня монопрофільності малих міст – процес соціально пов'язаний зі стабілізацією населення, забезпеченням сталості території. Підприємництво складає всього 10 % від загальної чисельності економічно активного населення. Об'єктивно доцільним буде створення умов для розвитку інноваційних форм підприємництва, через підтримку малого та середнього бізнесу, виробництв, де переважають робочі місця з високим рівнем інтелектуальної місткості, у тому числі, для жінок, з метою зростання зайнятості населення в інших (поза домінуючою) галузях економіки та забезпечення контролю над станом довкілля [10].

Дослідження стану територіального розвитку суб'єктів адміністративно-територіального устрою Дніпропетровської області свідчить, що розмежування за різними показниками, між адміністративно-територіальними одиницями є дуже великим і складає десятки разів: за валовим продуктом економіки району чи міста на душу населення, сумою податків і зборів, доходів місцевого бюджету (див. табл.2).

Таблиця 2

Динаміка змін обсягу доходів і видатків бюджету у розрахунку на 1 особу за 2010–2014 рр.

	Доходи на 1 особу, тис. грн		Видатки на 1 особу, тис. грн.	
	Мінімальний показник	Максимальний показник	Мінімальний показник	Максимальний показник
2010	12,19	22,72	1,86	3,96
2011	13,21	28,46	2,36	4,69
2012	16,48	33,32	1,58	7,22
2013	16,73	38,17	2,68	6,25
2014	4,17	31,77	2,96	6,58

Джерело: розраховано за: [9]

Граничні показники за 2010–2014 рр. за видатками і доходами різняться у рази у містах Дніпропетровської області. Найнижчий показник за видатками і доходами в розрахунку на 1 особу – в м. Синельниково спостерігається протягом 5 років, а найвищі

показники за доходами і видатками на 1 особу спостерігаються у Павлоградському районі за досліджуваний період. Така нерівномірність негативно відображається на соціально-економічному розвитку регіону, зростання залежності адміністративно-

територіальних одиниць від економічного стану великих містоутворюючих підприємств, збільшення асиметрії у розвитку між окремими територіями області.

Віддаленість периферійних районів від основних центрів економічного розвитку, міст Дніпропетровська та Кривого Рогу, не сприяє включенню цих районів у внутрішню регіональну економічну кооперацію, зовнішньому та внутрішньому інвестуванню, веде до знелюднення цих районів.

Така ситуація вимагає зміни традиційних підходів до розвитку периферійних районів, як глибоко дотаційних територій і

заміни їх впровадженням інвестиційних проектів, вжиття заходів зі стабілізації зайнятості населення та забезпечення його самозайнятості.

Очевидно, що видатки стосуються фінансування тієї частини повноважень органів місцевої влади і самоврядування, яка спрямована на задоволення майнових та духовно-культурних інтересів громадян. Розглянемо більш детально, який обсяг бюджетних коштів витрачають на 1 громадянина Дніпропетровської області і як змінюється частка кожної статті в загальній структурі видатків по роках (див. табл. 3).

Таблиця 3

Обсяг видатків бюджету у розрахунку на 1 особу по відповідними галузям бюджету
Дніпропетровської області 2010–2014 рр.

	Видатки млн.. грн.	% від усіх видатків	Сума в рік на 1 особу, грн.
2010			
Видатки на житлово-комунальне господарство	481,64	4%	143,94
Видатки на освіту	3427,96	32%	1024,49
Видатки на охорону здоров'я	2711,74	25%	810,44
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення	2353,41	22%	703,35
Видатки на культуру і мистецтво	383,59	4%	114,64
Інші видатки	1427,34	13%	426,58
2011			
Видатки на житлово-комунальне господарство	832,82	6%	250,21
Видатки на освіту	4141,03	30%	1244,15
Видатки на охорону здоров'я	2972,28	21%	893,01
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення	2767,18	20%	831,38
Видатки на культуру і мистецтво	415,58	3%	124,86
Інші видатки	2840,15	20%	853,31
2012			
Видатки на житлово-комунальне господарство	2066,25	12%	62w2,82
Видатки на освіту	4923,02	28%	1483,94
Видатки на охорону здоров'я	3594,92	20%	1083,61
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення	3210,54	18%	967,75
Видатки на культуру і мистецтво	500,10	3%	150,75
Інші видатки	3292,79	19%	992,53
2013			
Видатки на житлово-комунальне господарство	1121,95	7%	339,97
Видатки на освіту	5420,26	32%	1642,45
Видатки на охорону здоров'я	3890,99	23%	1179,05
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення	3300,76	20%	1000,20
Видатки на культуру і мистецтво	588,23	4%	178,24
Інші видатки	2430,34	15%	736,44
2014			
Видатки на житлово-комунальне господарство	1640,09	9%	499,13
Видатки на освіту	5447,37	29%	1657,81
Видатки на охорону здоров'я	3946,81	21%	1201,14
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення	3969,99	21%	1208,19
Видатки на культуру і мистецтво	547,85	3%	166,73
Інші видатки	3001,30	16%	913,39

Джерело: розраховано за: [9]

За період 2010–2014 рр. обсяг видатків на 1 особу зріс на 83%, найбільшу частку в бюджеті займають видатки соціального призначення. Видатки місцевих бюджетів соціального призначення мають здійснюватися з дотриманням принципу повноти, а також повинні розподілятися залежно від потреб і

відповідати предмету призначення, і в загальному обсязі складають 70–79 % в обласному бюджеті.

Для визначення рівня регіонального розвитку необхідно розглянути показники диференціації життєвого рівня населення за роки дослідження.

Таблиця 4

Показники диференціації життєвого рівня населення

	2010	2011	2012	2013	2014
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, тис. осіб	84,6	159,9	172,9	177,2	208,1
у відсотках до загальної чисельності населення, %	3,2	6,1	6,6	6,8	8
Середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	638,5	843,2	914,1	1042,4	1113,7
Частка населення з доходами, вище прожиткового мінімуму до загальної чисельності населення, %	96,8	93,9	93,4	93,2	92

Джерело: розраховано за: [10]

Зроблені нами розрахунки свідчать про щорічне погіршення рівня життя населення, зростання безробіття, частка населення з доходами, вище прожиткового мінімуму

зменшуються щороку на 2%, що говорить про низький рівень результативності видатків на соціальну політику, що ілюструють дані табл.5.

Таблиця 5

Динаміка рівня життя населення Дніпропетровської області

	2010 р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.
Середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	638,5	843,2	914,1	1042,4	1113,7
Середньорічний розмір доходів на душу населення, (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	1329,24	1487,46	1583,76	1911,4	2054,44
Рівень життя (доходи на душу населення к до мінімального бюджету споживача на члена типової сім'ї), рази	2,08	1,76	1,73	1,83	1,84
Рівень безробіття, %	6,8	5,3	8,1	6,7	7,7

Джерело: розраховано за: [9]

Очевидно, що витрачання бюджетних коштів, ще не призводить до бажаного суспільного результату. Місцевим органам влади треба скорегувати розриви показників для планування на перспективу.

Результатом економічного та соціаль-

ного розвитку обласного бюджету відіграє формування та виконання видатків. Згідно наших розрахунків можна стверджувати, що в обласному видатковому бюджеті приблизно 80% займають соціально захищені видатки щорічно, що ілюструє табл.6.

Динаміка соціально значущих видатків бюджету у розрахунку на 1 особу за 2010–2014 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014
Частка видатків на соціальну політику в ВРП	91,00	85,08	83,76	85,23	78,01
Видатки на соціальне забезпечення населення у розрахунку на 1 одного мешканця, грн.	1 628,44	1 849,25	2 202,10	2 357,50	2 576,05
Частка видатків на соціальне забезпечення в загальному обсягу видатків у розрахунку на 1 одного мешканця, %.	51%	44%	42%	46%	46%
Видатки бюджету, що спрямовані на фінансування охорони сімей і дитинства в розрахунку на 1 дитину, грн.	2 306,21	2 797,23	3 290,37	3 759,86	3 999,54
Частка видатків, що спрямовані на фінансування охорони сімей і дитинства в розрахунку на 1 дитину в загальному обсягу видатків у розрахунку на 1 одного мешканця, %.	72%	67%	62%	74%	71%
Темп росту соціальних видатків	11%	13%	19%	6%	9%

Джерело: розраховано за: [9]

У зв'язку з цим необхідно значно змінити інвестиційну складову місцевих бюджетів, визначити реальні і достатні (з позицій задоволення існуючих потреб розбудови територіальних громад) джерела формування бюджету. Все більше набирає ваги тенденція до ефективного використання власних ресурсів, творення власної територіальної згуртованості, як в межах держави, так і в межах їх регіонів.

Зміна підходів до принципів фінансування регіонального розвитку, що відбулась в Європі та зачепила зараз Україну, спрямована на посилення ролі регіонів, органів публічної влади в регіонах у власному стратегічному плануванні та власному розвитку.

Планування регіонального розвитку на середньострокову перспективу, яке є результатом роботи різних суб'єктів регіонального розвитку в області: від обласної ради і обласної державної адміністрації до представників асоціацій підприємств, громадськості та науковців, має стати основою для регіональних та місцевих програм розвитку.

На підставі здійсненого аналізу розвитку області визначено ключові проблеми:

- нерівномірність інфраструктурного розвитку, виникнення «мертвих», з економічної точки зору, зон на території області;
- значна зношеність інженерної інфраструктури та основних фондів підприємств, зниження привабливості територій для інвесторів та населення через скорочення робочих

місць;

- непередбачуваність економічного розвитку малих адміністративно-територіальних одиниць з монопрофільною економікою;
- низький рівень наукоємності виробництва, слабкі зв'язки між науково-дослідними установами та бізнесом, загальне «старіння» основних засобів, та, як наслідок, високі матеріало- та енергоємність виробництва;

З огляду на визначене, основними загрозами для області є:

- поглиблення прогнозованого значного скорочення трудових ресурсів у перспективі 10 років, у тому числі, за рахунок відтоку молоді через низький рівень привабливості робочих місць;
- подальше знелюднення частини районів області, які не мають яскраво виражених інвестиційних переваг;
- прогнозоване експертами різке скорочення кількості робочих місць у металургійній, гірничій, хімічній галузях як через коливання ринку, так і через модернізацію виробництва, а відтак, скорочення надходжень до бюджету;
- зростання світових цін на енергоносії, зниження конкурентоспроможності продукції місцевих підприємств.

Висновки. З метою вирішення проблем та уникнення загроз, для подальшого розвитку Дніпропетровської області необхідно:

- підвищення конкурентоспроможності ключових галузей виробництва, викорис-

тання підвищення світового попиту на продукцію металургії, хімії та продукти харчування;

– диверсифікація економіки малих монопрофільних міст через розвиток переробної промисловості на місцевій сировині;

– підвищення інноваційності виробництв через розвиток наукового потенціалу області, розвиток комерціалізації науки, створення промислових та наукових парків на умовах державної підтримки;

– розвиток підприємств на основі новітніх технологій переробки промислових відходів як дешевої сировини для хімічної, будівельної промисловості, у тому числі, для розвитку інфраструктури;

– розвиток інфраструктури підтримки бізнесу.

– органам виконавчої влади здійснювати контроль за витратами бюджетних коштів, що виділені галузями економіки, соціальної сфери, і за їх цільовим призначенням в процесі обслуговування бюджету. Потребують рішення і питання посилення меж відповідальності за порушення вимог законності, ефективності виконання і економії витрачання державних коштів на регіональному рівні.

Література

1. Адамов Б. І. Організаційно-економічні основи управління розвитком міст : [монографія] / Б. І. Адамов. – К. : Грот, 1998. – 216 с.

2. Біла С. О. Інституційне забезпечення соціально-економічного розвитку проблемних територій (світовий досвід) / С. О. Біла // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №3 (12). – С. 172–183.

3. Доценко А. І. Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України / А. І. Доценко // Український географічний журнал. – 2011. – №1. – С. 51–55.

4. Кендюхов О. В. Стратегія соціально-економічного розвитку України: мета, завдання і ключові проблеми / О. В. Кендюхов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/eprom/2009_47/st_47_01.pdf.

5. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

6. Мельник А. Ф. Управління розвитком муніципальних утворень : теорія, методологія, практика : [монографія] / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – 476 с.

7. Огліх В. В. Аналіз соціально-економічного розвитку економічної системи Дніпропетровської області / В. В. Огліх, Т. І. Єфанова // Економічний простір. – 2014. – № 87. – С. 91–99.

8. Шульц С.Л. Економічний простір України: формування, структурування та управління: монографія / С. Л. Шульц. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 390 с.

9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Стратегічний моніторинг розвитку регіонів. Аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/region_monit_2014_1-adcdd.pdf.

НАПРАВЛЕНИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫМ РАЗВИТИЕМ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ

О. В. Вознюк, аспирант, ГВУЗ «Днепропетровская государственная финансовая академия»

На основе анализа показателей качества жизни жителей Днепропетровской области установлено наличие деформации ее социально-экономической структуры. Определены основные угрозы для устойчивого социально-экономического развития области и предложен комплекс мероприятий по урегулированию негативных тенденций через активизацию внутренних резервов и наличествующего потенциала территории.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, монопрофильные города, дифференциация уровня жизни населения, полипрофильность.

DIRECTIONS OF REGIONAL DEVELOPMENT OF DNIPROPETROVSK REGION MANAGEMENT SYSTEM REFORMING

O. V. Voznyuk, Post-graduate student, SHEI «Dnipropetrovsk State Academy of Finance»

Based on the analysis of quality of life of residents of Dnipropetrovsk region data the deformation of

its socio-economic structure is determined. The basic threat to sustainable the social and economic developments of the region are determined and complex of measures to resolve the negative trends through the activation of internal reserves and present and potential of the territory is offered.

Keywords: socio-economic development, company towns, the differentiation of living standards standards poliprofilnost.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Баранник Л. Б.

Надійшла до редакції 28.05.2015 р.

МЕТОДЫ КРИЗИС-МЕНЕДЖМЕНТА ПО ВОССТАНОВЛЕНИЮ ИМИДЖА ПРОМЫШЛЕННОЙ ТЕРРИТОРИИ

*Е. В. Виноградова, д. э. н., профессор, evvi@mail.ru,
М. А. Смыкова, ст. преподаватель, smykovamasha@mail.ru
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского*

В статье рассмотрен промышленный туризм как катализатор туристической активности для Украины и его роль в восстановлении туристического имиджа промышленных территорий. Статья посвящена анализу зарубежного опыта восстановления привлекательного туристического имиджа стран и регионов после военно-политических конфликтов. Рассматриваются инструменты кризис-менеджмента таких стран как Турция, Египет, Таиланд в рамках имиджмейкинга. Выделены основные направления политики по нейтрализации негативного туристического имиджа промышленной территории.

Ключевые слова: туристический имидж территории, имиджмейкинг, маркетинг территорий, военно-политические конфликты, кризис-менеджмент.

Постановка проблемы. Сегодня все большее внимание украинских политиков привлекают маркетинг, брендинг и имиджмейкинг территорий. Во всем мире эти направления активно развиваются, и своей эффективностью и результативностью доказывают действенность различных используемых инструментов. Украина – промышленное государство, но как показывает практика, это не мешает развивать туристическую отрасль и занимать свою нишу на рынке промышленного туризма в том числе.

В непростое для Украины время экономической и политической нестабильности, военного, а, следовательно, стихийного формирования негативного имиджа, крайне необходимо использовать мировой опыт по восстановлению имиджа, в том числе туристического.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемами формирования имиджа занималось большое количество отечественных и зарубежных ученых, среди которых можно выделить Дж. Кроуча, А. Ю. Парфиненко, В. Ц. Аханаеву, которые рассматривали конкурентоспособность региона и ее составляющие, в том числе и имидж территории [1– 3]; С. Анхольта и Д. Визгалова, которые изучали в своих работах понятие «бренд территории» и разрабатывали методологии оценки имиджа, бренда и привлекательности территории [4]; Ф. Котлера, И. Рейна, Д. Хайдера, Е. А.

Джанджугазову, которые в своих научных трудах рассматривали вопросы маркетинга территорий и поднимали фундаментальные вопросы этимологии и др. [5 – 7].

Сама наука имиджмейкинга территорий достаточно молодая, поэтому многие вопросы вызывают дискуссию в научном мире, а именно понятие «туристический имидж территории», его составляющие, методология оценки туристического имиджа, управление имиджем территории, в том числе и в кризисных ситуациях.

Формулировка цели статьи. Основной целью научного исследования является анализ опыта зарубежных стран по восстановлению привлекательного туристического имиджа промышленного региона после военно-политических конфликтов.

Изложение основного материала исследования. Прежде чем рассматривать мировой опыт преодоления кризисных ситуаций и восстановления туристического имиджа, следует определиться с понятием «туристический имидж территории».

По определению ЮНВТО имидж региона представляет собой совокупность эмоциональных и рациональных представлений индивида о регионе, вытекающих из сопоставления всех признаков страны, а также собственного опыта и слухов, влияющих на создание определенного образа [8]. Это определение является базовым в научных трудах многих ученых, учитывая ком-

плексный характер дефиниции «имидж территории», но, однако, оно акцентирует внимание на объекте исследования (регионе), не принимая во внимание маркетинговую составляющую имиджмейкинга.

Поэтому, на основе гносеологического анализа терминологического аппарата [1-8], была предложена следующая трактовка дефиниции «туристический имидж территории» – комплексное восприятие региона целевой аудиторией (местные жители, туристы, инвесторы и предприниматели), сформировавшееся стихийно или под воздействием специально примененных маркетинговых мероприятий [9].

Сегодня все активнее участниками конкурентной борьбы на мировых туристических рынках становятся не страны со своими национальными туристическими продуктами, а отдельные города и регионы, предлагающие более конкретные дифференцированные туристические услуги, в том числе и промышленный туризм, который становится с каждым годом все популярнее. Такой подход к продвижению промышленного туризма в числе прочих видов туристической деятельности позволяет управлять ею более оперативно, целенаправленно и эффективно, особенно во время кризисных ситуаций.

В странах ЕС промышленный туризм давно уже стал самостоятельным видом бизнеса, выгодным как большим промышленным компаниям, так и туроператорам. За некоторыми европейскими странами и отдельными городами даже закрепился имидж производителей конкретной, свойственной только им продукции, что привлекает свою целевую аудиторию как внутренних, так и зарубежных туристов.

Украина обладает огромным потенциалом в развитии промышленного туризма, поэтому ставка на этот вид туризма может послужить катализатором в привлечении туристов в страну, особенно в период спада туристической активности.

На уровне предприятий существует такое понятие, как кризис-менеджмент – это скоординированные действия, направленные на предотвращение развития кризиса, ослабление остроты кризиса и устранение его негативных последствий [10]. Подобные

инструменты используются и в отношении стран и регионов.

Для Украины очень важен опыт стран, столкнувшихся с проблемой ухудшения туристического имиджа территории. Рассмотрим отдельные примеры исправления негативного туристического имиджа стран и регионов.

Одним из самых значимых факторов влияния на туристический имидж региона является личная безопасность туристов, неразрывно связанная с политической ситуацией в отдельных регионах и стране в целом, в том числе, с наличием военных конфликтов. В качестве яркого примера борьбы с негативными последствиями политического кризиса на туристический бизнес можно привести Египет.

В декабре 2010 г. началась так называемая «Жасминовая революция» в Тунисе, которая волной охватила и Египет. Туристический имидж страны был подорван. Однако египетские власти оперативно отреагировали на сложившуюся ситуацию и смогли ее «минусы» превратить в «плюсы» – новую туристическую кампанию. На крупнейшей турбирже Европы берлинской «ITB» Египет представил свой новый образ: «Египет – страна революций». На стенде страны гости могли увидеть такие лозунги, как «Площадь Тахрир потрясла весь мир», «Добро пожаловать в страну революций» и «Здесь произошла первая онлайн-революция». Были подготовлены специальные тематические туристические экскурсионные программы на площадь Тахрир [11].

В свою очередь частный сектор (представители туристической инфраструктуры) – разработал программу по улучшению качества сервиса, расширению спектра услуг, снижению стоимости. Учитывая связь туристического имиджа с общим образом страны и ее политическим курсом, власти Египта намерены улучшить имидж исламистских движений и течений страны [12].

Еще одним показательным примером использования инструментов кризис-менеджмента в сфере имиджмейкинга территорий является Турция. Протесты и массовые волнения, прошедшие в мае-июне 2013 года, были крайне негативно освещены в зарубежной прессе. Это повлекло за собой

ухудшение туристического имиджа Стамбула у потенциальных туристов, что вызвало общее снижение туристического потока.

Чтобы восстановить положительное мнение мировой общественности о Турции, Министерство культуры и туризма страны летом 2013 года запустило новый имидж-проект. Правительство сделало ставку на событийный туризм: Стамбул станет местом проведения самых разнообразных культурных мероприятий мирового уровня. Город примет у себя целый ряд выставок и фестивалей. Посредством данных мероприятий правительство намерено вернуть Стамбулу былую славу культурного и туристического центра. Проведение в Стамбуле разнообразных фестивалей культуры и искусства планируется широко освещать в международных средствах массовой информации. Министерство культуры и туризма тесно сотрудничает со своими атташе, которые работают в посольствах Республики Турция во всем мире. Также планируется наладить сотрудничество с туристическими агентствами, что поспособствует восстановлению положительного восприятия Стамбула за рубежом. В рамках спецпроекта Министерство культуры и туризма Турции приглашает в страну иностранных журналистов, соотечественники которых предпочитают турецкие курорты всем остальным. Цель – публикация обзорных статей о туристической привлекательности региона в международных изданиях [13].

Еще один используемый инструмент – привлечение известных личностей к рекламе возможностей региона. Например, всемирно известный канатоходец Ник Валленд, который пройдет по канату между двумя сторонами Босфора, чтобы продемонстрировать миру, что Стамбул – мост между континентами; Илкай Гюндогай, немец турецкого происхождения, который играет за немецкую национальную футбольную команду, примет участие в продвижении Турции в разных уголках Германии, как важного целевого сегмента. Турецкий офис туризма в Париже планирует выступить в качестве спонсора одного из наиболее значительных спортивных мероприятий Франции – теннисного турнира «Ролан Гаррос», а в Польше проведет ряд мероприятий, посвя-

щенных 600-ой годовщине установления турецко-польских дипломатических отношений [14].

Таким образом, Министерство культуры и туризма Турции для улучшения туристического имиджа ведет сегментную политику, выбирая наиболее значимые для туристического бизнеса целевые аудитории.

Интересной с точки зрения восстановления туристического имиджа страны является маркетинговая кампания Таиланда. 22 мая 2014 года в Таиланде произошел военный переворот, в результате которого власть в стране перешла в руки вооруженных сил Королевства. В стране было объявлено чрезвычайное положение, что негативно отразилось на туристической отрасли страны. Правительство Таиланда оперативно разработало стратегию по восстановлению туристического имиджа. Среди запланированных мероприятий следует отметить организацию глобального пресс-тура – «Mega Fam Trip: Thailand Best Friends Forever», который собрал более 1000 журналистов и блогеров из 37 стран со всего мира для того, чтобы рассказать о реальной обстановке в сфере туризма в стране и о политическом курсе временного правительства.

Также была сделана ставка на шопинг-туризм. Акция «Amazing Thailand Grand Sale», которую ежегодно проводит Туристическое Управление Таиланда совместно с платежной системой VISA, в 2014 году была продлена, а количество участников было увеличено до 15000 предприятий. В рамках данной акции правительство Таиланда применило методы стимулирования сбыта – будет разыграно путешествие для двоих «Travel 365 days in Thailand» [15].

Что касается Украины, формирование привлекательного туристического имиджа страны на мировой арене является достаточно длительным и сложным процессом.

О положительном имидже Украины начали задумываться после событий 2004–2005 годов, названных «Оранжевая революция», когда мировое сообщество узнало о политически нестабильном молодом государстве в Восточной Европе. Этот образ усугублялся стихийным негативным имиджем, связанным с распадом СССР и Чер-

нобыльской катастрофой. Активные маркетинговые мероприятия с привлечением профессионалов начались с подготовкой Украины к Чемпионату Европы по футболу 2012. Была разработана имиджевая концепция, туристический бренд, рекламные и PR-компании, туристические возможности

Украины презентовали на всемирной туристической выставке ITB Berlin.

Усилия имиджмейкеров по формированию привлекательного туристического имиджа Украины можно оценить по результатам проведения Евро-2012, представленным в таблице 1.

Таблица 1

Анализ результатов Евро-чемпионатов с 2004 по 2012 гг.

Показатели	Евро-2004 Португалия	Евро-2008 Австрия-Швейцария (*цифры приведены в отношении двух стран)	Евро-2012 Украина-Польша (*цифры приведены только в отношении Украины)
Доходы УЕФА	853 млн. евро	1 млрд. 351 млн. евро	1 млрд. 383 млн. евро
Потрачено из госбюджета	4 млрд. евро	1 млрд. евро – Австрия и Швейцария	5 млрд. дол. (примерно 4 млрд. евро) – Украина
Доход государства	400 млн. евро	450 млн. евро	625 млн. дол. (примерно 500 млн. евро)
Количество посетивших туристов	600 тыс. человек	1 млн. человек – посетили Австрию и Швейцарию	1,8 млн. болельщиков посетили Украину

Источник: [16]

Украинские политики оценили Евро-2012 как широкомасштабное мероприятие по укреплению положительного имиджа страны на международных рынках, в том числе и туристических, а также как платформу для дальнейшего развития туристической отрасли. Так, в 2013 году по рейтингу портала Globe Spots Украина вошла в Топ-10 стран, которые были рекомендованы для посещения.

Политические события в Украине 2013–2015 года, которые переросли во внутренний военно-политический конфликт, крайне негативно отразились как на экономике, так и на туристической отрасли страны и ее имидже.

Государственное агентство Украины по туризму и курортам предприняло попытки по восстановлению привлекательного туристического имиджа. Весной 2014 года состоялась презентация нового национального туристического бренда, на международной туристической выставке ITB Berlin центральное место украинского стенда за-

нимала композиция «Майдан», приуроченная к событиям, которые происходили в феврале 2014 года в Киеве. Однако, в сравнении с ITB Berlin 2013, где Украина заняла 5 место среди всех европейских участников, в 2014 году стенд страны не имел таких успехов.

Исходя из вышесказанного, можно выделить эффективно применяемые инструменты кризис-менеджмента по восстановлению туристического имиджа промышленной территории, которые могут помочь таким странам, как Украина, в нейтрализации негативных последствий вследствие военно-политических конфликтов:

1. Широкомасштабное освещение в отечественных и зарубежных средствах массовой информации гарантии личной и имущественной безопасности туриста как следствие прекращения военно-политического кризиса. В рамках данного мероприятия могут быть приглашены блогеры, журналисты рейтинговых СМИ, политические лидеры стратегически важных для ту-

ристического сектора стран.

2. Сотрудничество государственного и частного сектора по вопросам восстановления промышленной и туристической инфраструктуры, улучшения качества услуг и продвижения туристического продукта на международный туристический рынок.

3. Проведение мероприятий международного уровня в рамках событийного туризма – тематические фестивали, ярмарки, выставки, главным требованием которых станет качество организации. Так как одним из потенциальных направлений для Украины является промышленный туризм, необходимо выделять это направление в концепции развития событийного туризма и поддерживать промышленный туризм различными методами маркетингового продвижения.

4. Организация рекламной и PR-кампаний с привлечением известных личностей, ярких и эмоционально-ассоциативных образов в странах основных целевых аудиторий. При этом не нужно избегать событий, которые произошли. Как показывает практика, из каждого «минуса» можно сделать «плюс», который благоприятно отразится на имидже страны.

5. Тесное взаимодействие страны с ее представительствами за рубежом, организация акций, дней культуры и единства народов, распространение информации о туристических возможностях. Одним из примеров может послужить Ночь индустриальной культуры, которая проводилась совместно с промышленными городами Польши и Германии.

6. Использование краткосрочных методов стимулирования сбыта путем привлечения СМИ. Цель – обратить внимание конкретных целевых аудиторий на туристическую сферу страны. Для этого можно использовать лотереи, акции, скидки, розыгрыши и т.д.

7. Продвижение отдельных видов туризма и туристических услуг, характерных тому или иному региону, разным целевым группам. Чем конкретнее будет туристический продукт и определенной целевой сегмент, тем эффективней и результативней будут маркетинговые мероприятия. Стоит

изначально обозначить позицию страны и выбрать рыночные ниши, которые будут перспективны в плане дальнейшего развития туризма. Одним из таких направлений может стать промышленный (регулярные туристические туры на промышленные предприятия) и индустриальный (экскурсии на действующие или заброшенные инженерные объекты с целью их исследования) туризм.

В этом направлении ценен опыт ведущих туристических стран Европы: Германии (угольные шахты Рура, завод BMW Вольфсбурга), Франции (парфюмерная фабрика в Париже, сырные и винные заводы по всей стране); Великобритании (Национальный пивоваренный центр в Бертон-апон-Трент) и др.

Стоит добавить, что мероприятия должны быть направлены не только на зарубежных туристов, но и на другие целевые аудитории (внутренние туристы, местные жители, предприниматели и инвесторы), и должны происходить в условиях полного урегулирования политической ситуации в стране и гарантии безопасности.

Данный перечень мероприятий является только рекомендательным и далеко не полным. В любом случае необходимо учитывать специфику страны и региона, ни одна из мировых практик не может быть взята и механически воспроизведена без учета реального экономико-политического положения страны.

Поэтому стоит начать с глубокого анализа существующего состояния туристического имиджа территории и имеющихся возможностей, как финансовых, так и кадровых. Без привлечения высококвалифицированных специалистов, инвестиций и финансовых средств, тесного и доверительного сотрудничества государственного и частного сектора достижение поставленных задач по восстановлению туристического имиджа может стать долгосрочным и затяжным процессом, что неблагоприятно отразится не только на туристической деятельности страны, но и на всей экономике в целом.

Выводы. Таким образом, в статье был проанализирован зарубежный опыт по восстановлению привлекательного туристического имиджа таких стран как Египет,

Турция и Таиланд после военно-политических конфликтов, выделены мероприятия кризис-менеджмента, проводимые странами в рамках имиджмейкинга территорий. Предложен перечень основных мероприятий по нейтрализации последствий военно-политических кризисов для туристического имиджа промышленной территории.

Литература

1. Crouch G.I. Modelling destination competitiveness. A Survey and Analysis of the Impact of Competitiveness Attributes / G. I. Crouch. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: info@crctourism.com.au. - ISBN 9781920965389. Загл. с титул. экрана.
2. Парфиненко А. Ю. Туристический имидж как источник конкурентоспособности региона / А. Ю. Парфиненко // Актуальные проблемы экономики, менеджмента, маркетинга: Матер. Междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, 17–19.11.09.). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://tourlib.net/statti_tourism/parfinenko.htm. - Загл. с титул. экрана.
3. Аханаева В. Ц. Формирование имиджа региона – важный фактор укрепления его конкурентоспособности / В. Ц. Аханаева // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. Вып. 22 – 2009. – № 26 (164) – С. 82–83.
4. Визгалов Д. В. Брендинг города / Д. В. Визгалов. – Москва : Фонд «Институт экономики города». – 2011 – с. 38.
5. Котлер Ф. Маркетинг мест / Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер. – СПб : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, Питер, 2005. – 382 с.
6. Simon Anholt Research. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.simonanholt.com/>
- Research/research-introduction.aspx
7. Джанжугазова Е. А. Маркетинг туристических территорий: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. А. Джанжугазова. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – С. 123–135.
8. Sérgio Dominique Ferreira Lopes Destination image: Origins, Developments and Implications // PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural. – Vol. 9. – № 2. – 2011 – С. 305–315.
9. Смыкова М. А. Теоретические аспекты формирования туристического имиджа региона / М. А. Смыкова // Сборник научных трудов / коллектив авторов // под ред. А. В. Иванова, А. С. Кускова. – Саратов : Издат-во СГТУ, 2011. – С. 62–67.
10. NATO Logistics Handbook. Definitions. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.nato.int/docu/logien/1997/defini.htm>.
11. Гуштын Д. Отдых в «горячих точках»: как кризисы и революции влияют на выбор туристов? – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://news.tut.by/society/279621.html>
12. Власти Египта создадут исламистам положительный имидж. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://kurs.ru/news/49413/vlasti-egipta-sozdatut-islamistam-polozhitelnyy-imidzh>
13. Турция стремится восстановить имидж Стамбула, запустив летом 2013 года специальный проект. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.turizmir.ru/news/1338.html>
14. Турция меняет имидж пляжного курорта. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://news.turizm.ru/turkey/43106.html>
15. Официальный сайт Туристического управления Таиланда в Москве. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.tourismthailand.ru/>
16. Овраменко Елена : ЕВРО-2012: в любопытных цифрах и без лишних эмоций. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://blog.ubr.ua/finansy/evro-2012-v-lubopytnyh-cifrah-i-bez-lishnih-emocii-2835> .

МЕТОДИ КРИЗИС-МЕНЕДЖМЕНТУ З ВІДНОВЛЕННЯ ІМІДЖУ ПРОМИСЛОВОЇ ТЕРИТОРІЇ

*О. В. Виноградова, д. е. н., професор, М. О. Смикова, ст. викладач,
Донецький національний університет економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

Стаття присвячена аналізу зарубіжного досвіду відновлення привабливості туристичного іміджу країн та регіонів після воєнно-політичних конфліктів. Розглянуто інструменти кризи-менеджменту таких країн як Турція, Єгипет, Таїланд у межах іміджмейкінга. Виділено основні напрями політики з нейтралізації негативного туристичного іміджу промислової території.

Ключові слова: туристичний імідж території, іміджмейкінг, маркетинг територій, воєнно-політичні конфлікти, кризис-менеджмент.

CRISIS MANAGEMENT METHODS TO RESTORE THE IMAGE OF
INDUSTRIAL AREAS*O. V. Vynogradova, D.E., Prof.; M. O. Smykova, Senior Lecturer**Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhaylo Tugan-Baranovsky*

International experience of restoring an attractive tourist image of the country and the region after the military-political conflicts is analyzed. The image-making tools of crisis management in countries such as Turkey, Egypt, Thailand are considered. The basic policies of neutralizing the negative image of the industrial area of tourism are pointed out.

Keywords: tourist image of the territory, image making, marketing areas, military and political conflicts, crisis management.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г. Надійшла до редакції 3.03.2015 р.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ МОТИВІВ ПЛИННОСТІ КАДРІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Вагонова О. Г., д. е. н., професор, Одинцова К. І., аспірант, Досужий В. С., магістр ДВНЗ «Національний гірничий університет»,

Визначено особливості економічних відносин, які виникають між роботодавцями та найманими працівниками з приводу соціально економічних умов праці. Виявлено економічні збитки підприємства унаслідок плинності кадрів. Удосконалено модель матеріального стимулювання персоналу на основі авторського підходу. Проаналізовано залежність продуктивності праці від коефіцієнту плинності кадрів та стажу роботи працівників.

Ключові слова: плинність кадрів, рух персоналу, продуктивність праці, економічний збиток.

Постановка проблеми. У ринкових умовах господарювання зростає економічне і соціальне значення рівня удосконалення системи регулювання руху робочих кадрів на внутрішньому ринку. Внутрішньо-організаційна мобільність персоналу сполучається з певним рівнем стабільності робочих місць, що є необхідною умовою зростання продуктивності при використанні нової капіталомісткої техніки і підвищенні вимог до якості продукції. Дослідження питань регулювання руху робочих кадрів в агросекторі набуває важливого значення в умовах трансформації економіки. У цей час на підприємствах цієї галузі мають місце висока плинність кадрів, особливо робочих, та дестабілізація трудових колективів.

У зв'язку з цим одне з центральних місць у системі регулювання руху робочих кадрів займає необхідність удосконалення форм закріплення робочих кадрів і зменшення їх плинності. Змішана економіка підвищує економічну зацікавленість і відповідальність колективів за результати своєї праці і на цій основі стимулює поліпшення її організації. Однак розробка нових підходів і методичне забезпечення їх реалізації поки що істотно відстають від потреб практики. Тому питання, спрямовані на регулювання руху кадрів та їх закріплення на підприємствах, є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах економічної кризи в нашій країні дослідження та попередження плинності персоналу постає особливо актуаль-

ним. Для уникнення загрози банкрутства скорочується виробництво, і, відповідно, відбувається масове вивільнення персоналу з ініціативи як власників, так і самих працівників. За таких умов проблема плинності персоналу постає як гостре, нагальне та мало досліджене питання. Саме явищу плинності в літературі постійно приділяють значну увагу [1], поняття «плинності персоналу» широко використовується в працях з економіки [2], менеджменту [3], психології [4]. Таким чином, виокремили три основні підходи до вивчення плинності персоналу: економічний, менеджерський та психологічний.

Науковці розглядають плинність як безперервний рух персоналу та намагаються дати класифікацію руху, визначити його особливості та різновиди. Значно впливає на інтенсивність цього руху мобільність персоналу, що Л. У. Стаут [5] визначає як здатність співробітників до відновлення знань, зміни професій, розширення трудових функцій У свою чергу, Ф. І. Хміль [6] надає іншого значення мобільності персоналу. На його думку, це кількісні та якісні зміни зайнятості в організації внаслідок надходження людей до неї, внутрішніх змін змісту праці на робочих місцях, а також звільнення людей з організації за різних причин. Останнім часом ЗМІ [4,5,7,8] почали застосовувати нове поняття «псевдозвільнення», що означає масову невиплату зарплатні працюючим співробітникам при високих ризиках скорочення штату.

У світлі кадрової політики, яка є ви-

значальною складовою механізму управління, цінність підприємства визначається за допомогою англосаксонського правила «5М»: men (люди), money (гроші), machines (устаткування), materials (сировина), market (ринок), що підтверджує значимість людського фактора в порівнянні з іншими факторами виробництва [9,10].

Отже, можна сказати, що проблема визначення плинності персоналу та класифікації підходів до її вивчення залишається недостатньо дослідженою. Кожен з підходів зачіпає, а інколи й розширює розуміння плинності персоналу, проте не може виступати його повноцінним замінником поняття. Багато дослідників дотримуються визначення і позиції економістів, за допомогою формул визначають рівень плинності і жодних інших заходів не передбачають унаслідок різних суб'єктивних причин, що іще раз підтверджує необхідність та важливість для підприємства розв'язання цієї проблеми.

Формулювання мети статті. Недоліки у формуванні складу працівників, недостатня привабливість підприємств агросфери, особливо для молодих фахівців, висока плинність кадрів, наявність дефіциту власного бюджету сприяють розвитку соціально-економічних загроз кадровій безпеці в діяльності підприємств. Тому зростає необхідність розробки практичних підходів щодо їх попередження при забезпеченні трудового персоналу висококваліфікованими, компетентними кадрами. Це можливо за рахунок ефективного функціонування й удосконалення системи навчання; розвитку механізму формування нової генерації; удосконалення організації оплати праці робітників. Саме за цими напрямками слід вирішувати названу проблем. Метою дослідження, результати якого викладені в цій статті, є обґрунтування методичних засад та науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення процедури регулювання руху кадрів і формування стабільних колективів. Прийнято, що ефективне удосконалення моделі матеріального стимулювання працівників буде спонукати до зменшення плинності кадрів, що в свою чергу відзначиться на збільшенні продуктивності праці робітників підприємства агросфери.

Виклад основного матеріалу до-

слідження. Плинність кадрів в системі управління діяльністю вітчизняних підприємств за умов розвитку інтеграційних процесів є важливішим фактором впливу на продуктивність праці, що є узагальненим показником промислового виробництва. Плинність значною мірою пов'язана зі стажем роботи працівників. За допомогою економетричного аналізу визначений вплив останніх показників на продуктивність праці. Для вибору аналітичної форми рівняння регресії застосований метод, що ґрунтується на побудові діаграми розсіювання (за графіком залежності $y = f(x)$). Побудовані діаграми розсіювання для $y(x_1)$ та $y(x_2)$ відображають залежність, близьку до лінійної, і прямі добре осереднюють емпіричні точки, що дає можливість описати залежність між змінними лінійною функцією. Тому для поставленої задачі економетричну модель можна специфікувати у вигляді:

$y_i = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + l_i$, або згідно з розрахунками

$$\hat{y}_i = \beta_0 + \beta_1x_1 + \beta_2x_2, \quad (1)$$

де y_i і $\hat{y}_i$ – відповідно фактичні та розрахункові значення продуктивності праці робітників;

x_1 – коефіцієнт плинності кадрів (перший фактор);

x_2 – стаж роботи (другий фактор);

$b_0, b_1, b_2, \beta_0, \beta_1, \beta_2$ – відповідно, параметри моделі та їх оцінки.

За допомогою методу найменших квадратів слід оцінити параметри b_0, b_1, b_2 ,

для яких сума $\sum_{i=1}^n l_i^2$ є мінімальною. Поставлене завдання полягає у розв'язанні такої задачі:

$$\sum_{i=1}^n l_i^2 = \sum_{i=1}^n (y_i - b_0 - b_1x_1 - b_2x_2)^2 = f(b_0, b_1, b_2) \rightarrow \min. \quad (2)$$

Зібрані статистичні дані стосовно ПАТ «Райз-Максимо», на їх основі створені матриці X , Y та B . Матриця B має вигляд:

$$B = \begin{bmatrix} b_0 \\ b_1 \\ b_2 \end{bmatrix}$$

Оператор оцінки параметрів b_i при

використанні зазначеного методу описується виразом $B = (X'X)^{-1} \cdot X'Y$, де – матриця, транспонована до матриці X .

Стосовно статистичної вибірки вказаного підприємства отримані такі оцінки параметрів: $b_0 = 92,96$, $b_1 = -2,386$, $b_2 = -1,206$. Тому економетрична модель має вигляд:

$$\bar{y}_i = 92,96 - 2,386x_1 - 1,206x_2 \quad (3)$$

Виходячи з отриманої моделі, можна зробити наступні висновки. Коли за всіх однакових умов незалежна змінна x_1 (коефіцієнт плинності) змінюється на одиницю (збільшується або зменшується), то залежна змінна y_i (продуктивність праці) змінюється на $-2,386$ одиниць. Якщо за тих самих умов незалежна змінна x_2 (стаж роботи) змінюється на одиницю, то залежна змінна y_i змінюється на $-1,206$ одиниць.

Коефіцієнти детермінації $R^2 = 0,9$ та кореляції $r = 0,95$ мають високе значення (близьке до одиниці), тому можна зробити висновок, що зв'язок між досліджуваним показником y та факторами x_1 та x_2 досить щільний. Значення показника продуктивності праці на 95 % визначається варіаціями коефіцієнта плинності та стажу роботи, а 5 % припадає на невраховані фактори.

Перевірка статистичної значущості параметрів моделі була проведена за допомогою тесту Ст'юдента. Для цього за функцією розподілу Ст'юдента розраховано значення t -статистик, що склали: $t_{b_1} = -0,796$,

$t_{b_2} = -2,42$. За статистичними таблицями Ст'юдента при рівні значущості $\alpha = 0,05$ та кількості ступенів вільності ($n-p = 12$) було знайдено $t_{kp} = t_{0,025;12} = \pm 2,18$. Оскільки

$t_{b_1} > t_{маб}$, параметр b_1 є статистично значущим, $t_{b_2} < t_{маб}$ - параметр b_2 є статистично незначущим, що свідчить про нестійкий вплив змінної x_2 (стажу роботи) на результативну ознаку показника y (продуктивність праці).

Для перевірки статистичної значущості коефіцієнту кореляції r був розрахований t -критерій Ст'юдента:

$$t_r = \frac{r\sqrt{n-p}}{\sqrt{1-r^2}} = \frac{0,95 \cdot \sqrt{12}}{\sqrt{1-0,9}} = 10,27 \quad (4)$$

Оскільки $t_r > t_{маб} = t_{0,025;12}$, тобто $10,27 > 2,18$, то можна зробити висновок про значущість коефіцієнта кореляції. Перевірка побудованої економетричної моделі на адекватність проведена за допомогою критерію Фішера:

$$F_{роз} = F_{n-p; p-1; \alpha} = F_{12; 2; 0,05} = \frac{SSR}{SSE} \cdot \frac{n-p}{p-1} = \frac{487,93}{58,26} = 50,25 \quad (5)$$

При ступенях вільності чисельника ($\alpha - 1$) $= 3 - 1 = 2$ та знаменника ($n - p$) $= 15 - 3 = 12$ і прийнятому рівні довіри $(1 - \alpha) = 0,95$, для отриманої моделі табличне значення $F_{таб}$ дорівнює 3,89. Так як $F_{роз} > F_{таб}$, можна дійти висновку, що отримана модель адекватна дійсності.

Побудована і проаналізована економетрична модель може бути використана для прогнозу продуктивності праці залежно від коефіцієнту плинності кадрів та стажу роботи працівників на виробництві. З цією метою можуть бути використані графічні залежності, наведені на рис. 1.

З метою визначення основних мотивів плинності кадрів на сучасному підприємстві проаналізовано зміни складу персоналу за останні 10 років в ПАТ «Райз-Максимо» [11]. Передусім, було досліджено вікову структуру кадрів, як вихідну базу плинності. Віковий склад робітників (64,8% від їх загальної чисельності) розпочинається з 24 років та чисельність робітників цієї вікової групи є низькою. Найбільша кількість робітників, що працюють на підприємстві, належать до вікової категорії 36...50 років. Віковий склад інженерно-технічних працівників (серед них керівників – 10,7, спеціалістів – 15,3, службовців – 9,2%) коливається в межах 33...55 років. Це пов'язано з тим, що на території України залишилось лише декілька цукрових заводів, молодь не має місця для проходження практики, що, в свою чергу, призводить до відмови у працевлаштуванні молодих фахівців.

Для вирішення проблеми пошуку нових гідних працівників на існуючі вакансії, насамперед, аналізують загальні вимоги до працівників. Такими вимогами є вища освіта за тим напрямом діяльності, який вимагає посада, необхідна база знань за цим напрямом, а також відсутність судимостей (кандидата і його найближчих родичів), відсутність серед керівництва організації близьких

або родичів кандидата (які можуть стати його протекторами і керівниками), дієздатність

і вік кандидата.

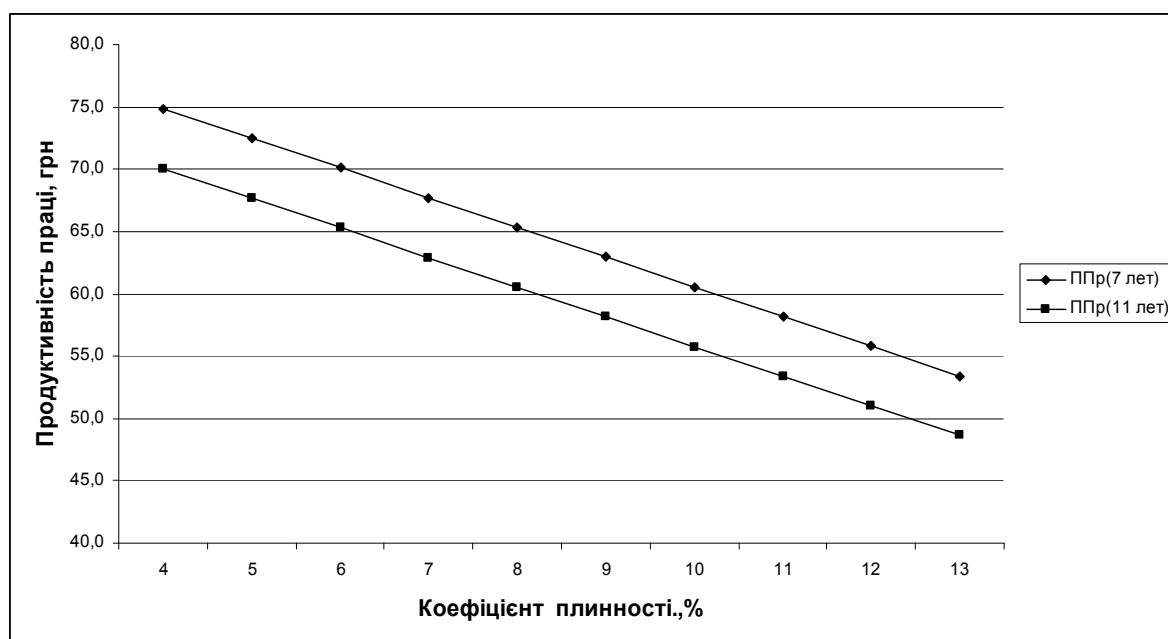

Рис. 1. Графіки залежності продуктивності праці робітників виробничої сфери від коефіцієнту плинності кадрів при стажі їх роботи 7 та 11 років.

З метою отримання гідних спеціалістів підприємства співпрацюють з вищими навчальними закладами. Для цього вони надають найкращім студентам базу для практики, при успішному проходженні якої (і після отримання диплому) надають їм місце для роботи в організації. Для гарантії того, що такий новий робітник відпрацює в організації деякий обов'язковий термін, може бути підписаний трудовий контракт. Також цьому робітнику можна надавати додаткові можливості для наукової діяльності (при виникненні у нього бажання).

Проведене на підприємстві ПАТ «Райз-Максимо» експертне обстеження виявило, що найбільш суттєвим фактором плинності є низька заробітна плата (63% від загальної кількості опитуваних), на другому місці – погані відносини з керівництвом (23%), на третьому – у зв'язку з власними обставинами (20%), на четвертому – відсутність перспектив росту (19%), на п'ятому – не зручне місцезнаходження роботи (18%), на шостому – не зручний графік роботи (16%).

Плинність кадрів призводить до додаткових витрат підприємства. Для кількісної оцінки економічного збитку від плин-

ності кадрів розраховані оцінки впливу плинності на величину втрат робочого часу та зниження обсягу виробленої продукції внаслідок плинності кадрів [12]. За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що зв'язок між плинністю кадрів і додатковими витратами підприємства є доведеним (за критерієм Ст'юдента на адекватність рівняння зв'язку $t_n = 49,004 > 3$), причому рівень плинності кадрів суттєво впливає на величину додаткових витрат підприємства (за критерієм Фішера на значимість коефіцієнтів регресії $38,28 = F_\phi > F_m = 6,99$). Отримане рівняння регресії дослідженої вибірки додаткових витрат (збитків) ПАТ «Райз-Максимо» свідчить, що 96,4% їхньої варіації пов'язані з рівнем плинності кадрів: з підвищенням плинності економічний збиток збільшується (рис. 2). А, отже, слід проводити певні заходи щодо зменшення плинності кадрів на цьому підприємстві.

Впроваджено нову модель матеріального стимулювання, в який за основу визначення бонусу взято середньомісячну зарплату працівника протягом певного періоду (квартал, рік). Шкалу побудовано з урахуванням трьох основних факторів, кожен з

яких розподілений на три підгрупи. Зазначеними факторами є трудовий внесок (+5%), рівень кваліфікації (+5%) і стаж роботи на даному підприємстві (для виробничого персоналу 1 рік = +2% до зарплати, для невиробничого – 1 рік = +1% до зарплати). Внаслідок впровадження цієї моделі стимулювання

додаткові витрати (збитки), пов'язані з плинністю кадрів на підприємстві (плинність практично була відсутня), зменшились. Економічний ефект від її впровадження, за розрахунками автора стосовно ПАТ «Райз-Максимо», склав близько 490 тис грн. на рік [12].

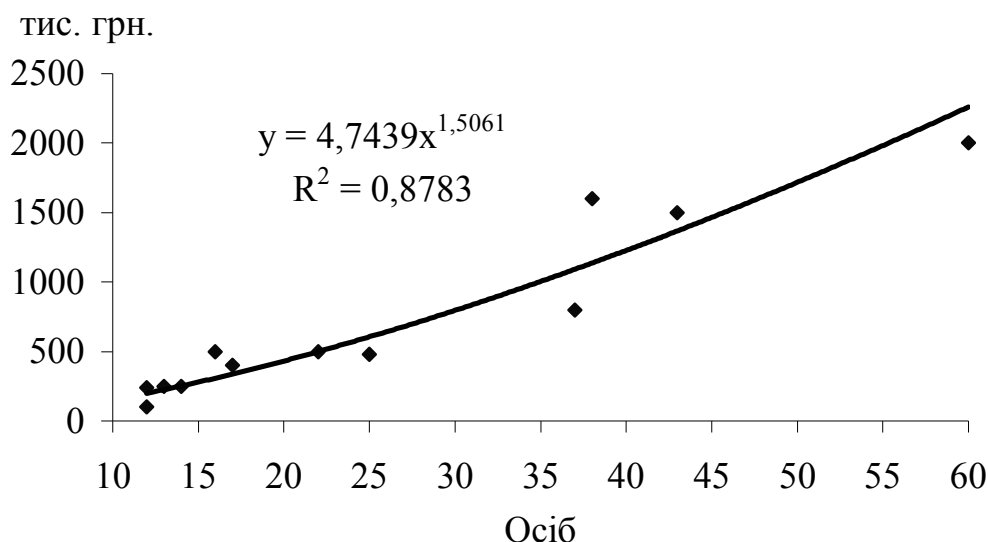

Рис. 2. Залежність додаткових витрат ПАТ «Райз-Максимо» від рівня плинності його кадрів.

Закріпленню кадрів на виробництві багато в чому сприяє добре організована на підприємствах виховна робота серед молодих робітників: посвячення молоді в робітники, закріплення за молодими робочими ветеранів виробництва, конкурси-змагання із професій, зустрічі з раціоналізаторами й винахідниками, організація дозвілля й спорту [13]. Одночасно з цим, у сфері управління персоналом постійно розв'язується задача щодо покриття потреби в персоналі внаслідок плинності кадрів через вихід працівників на пенсію й природне вибуття. Аналізуючи склад кадрів підприємства, формується резерв на заміщення робочих місць і керівних посад із числа працюючих, організовується співробітництво зі службою зайнятості й визначаються резерви кандидатів на залучення працівників із зовнішніх джерел.

При подачі працівником заяви про звільнення за власним бажанням керівник або може звільнити його, не з'ясувавши причин і мотивів звільнення, або провести з ним розмову. В результаті розмови керівник може виявити, які незадоволені потреби

працівника змусили його прийняти рішення про звільнення. Якщо усунення цих причин можливе, працівникові може бути надана відпустка на ретельне обмірковування своєї позиції, вимоги працівника можуть бути задоволені та він залишиться працювати на своєму робочому місці. Працівник може бути переведений на інше робоче місце або в інший підрозділ підприємства, направлений на навчання у вищий або середній навчальний заклад, на курси підвищення кваліфікації [14].

При розробці програми усунення зайвої плинності необхідно також провести порівняльний аналіз витрат на проведення названих заходів і втрат через зайвий рівень плинності. Керівництву підприємства в цьому випадку слід зробити так само, як і з фінансуванням кожної іншої бізнес-ідеї – якщо витрати на вирішення проблеми перевищать економічний ефект від зниження плинності, можливий пошук інших, більш «дешевих» та доцільних варіантів удосконалення роботи з персоналом.

Вітчизняна практика останніх років

свідчить, що основними мотивами плинності працівників з підприємств є: низька заробітна плата та несвоєчасна її виплата; відсутність ритмічності виробництва; нестабільність економічної ситуації на підприємстві; невідповідність виконуваних робіт рівню кваліфікації та основній професії; важкі та шкідливі умови праці; некваліфікована праця та інші. Визначено, що серед зовнішніх загроз є кращі умови праці в конкурентів: за діючою в ПАТ «Райз-Максимо» системою оплати праці його персонал за висококваліфіковану працю отримує досить малу винагороду, тобто, заробітну плату. У середньому вона в організації за весь період (останні 10 років) менша, ніж середньомісячна оплата праці в агросфері в області й в Україні.

Також слід відзначити, що в організації слабо здійснюється диференціація розміру доходів працівників, які виконують різні функції. Тобто головні виконавці функцій отримують заробітну плату, що за розміром не дуже відрізняється від заробітної плати працівників непромислового персоналу (прибиральників приміщень, водіїв та ін.). При цьому більшу частку всього персоналу організації (у середньому 71%) має категорія спеціалістів. Це підкреслює важливість фактору впливу диференціації заробітної плати на стан кадрової безпеки з причини того, що основні виконувачі функцій організації займають домінуючу частину чисельності всього персоналу.

У результаті аналізу стану кадрової безпеки досліджено, що неефективна система мотивації праці підвищує внутрішні загрози підприємства. У структурі, де весь штат працівників отримує оплату за системою посадових окладів, завжди менша мотивація до праці, ніж у структурі, де оплата праці залежить від обсягу або відпрацьованого часу. Обґрунтовано, що система нарахування додаткових виплат, яка існує на підприємстві, недостатньо ефективно стимулює працівників тому, що до них належать фіксовані доплати, які носять систематичний характер (за кваліфікацію) або компенсаційні виплати (матеріальна допомога). Такий підхід не сприяє мотивації працівників краще, скоріше, ефективніше виконувати свої обов'язки і приносити більше користі

організації.

Неефективна мотивація праці породжує недостатність кваліфікованих кадрів, а остання посилює внутрішню загрозу кадровій безпеці організації. Висока плинність кадрів обумовлює нестабільність функціонування колективу, підвищує потребу в пошуку й навчанні нових якісних кадрів, створює можливість втечі конфіденційної інформації. Але пошук кандидатів із необхідним рівнем знань та навичок потребує багато зусиль і часу [15]. Одна з проблем, які виникають у цьому випадку, – відсутність таких кандидатів у базі даних державної служби зайнятості, до якої звертається організація, до того ж, рідко вдається таким чином отримати гідного працівника. Це відбувається з причини, що такі кандидати не хочуть або не можуть звернутися до держслужби зайнятості.

До внутрішніх загроз безпеці підприємства можна віднести ще декілька, наприклад, недостатність кількості раціоналізаторських пропозицій та ініціатив, слабку організацію системи навчання, що обумовлено досить консервативними поглядами на внутрішній організаційний стан персоналу.

За кваліфікацією й рівнем умінь працівники організації відповідають вимогам посад, що вони займають, тому з цього боку загрози безпеці ПАТ «Райз-Максимо» не виникає (відсутність доган і звільнень через порушення трудової дисципліни та ін.). Система управління персоналом діє досить централізовано й ефективно, планування ресурсів персоналу також відбувається ефективно, при прийомі на роботу перевірки кандидатів досить якісні.

Рівень заробітної плати для основних виконувачів функцій організації має бути підвищений до середнього рівня по галузі в регіоні. Розмір підвищення визначається із середнього розміру заробітної плати в регіоні за діяльність, яка буде сприяти підвищенню диференціації розмірів заробітної плати. Якщо це підвищення є неможливим, то пропонується реструктуризувати фонд оплати праці, тобто, залишити розмір заробітної плати незмінним, але збільшити частку основної заробітної плати (посадового окладу) у структурі всієї плати. Це допоможе підвищити мотивацію працівників через

упевненість у гідній оплаті за власну працю.

Загалом, збільшення розміру заробітної плати в бюджетній організації та зміна структури окладів є достатньо важким процесом, котрий пов'язаний з використанням бюджетних коштів та великою кількістю адміністративних рішень різних рівнів. Тому треба шукати інші шляхи зменшення плинності. Для цього можуть бути розроблені соціальні пакети для працівників. До них належать такі заходи, як безкоштовне харчування в буфеті організації та оплата проїзних документів у міських видах транспорту (трамвай, тролейбус, автобус). Також можна долучити надання пілг для придбання білетів залізничного транспорту. Такі заходи фактично не збільшать розміру оплати праці персоналу, але підвищать комфортність його життя.

Додаткова заробітна плата на промислових підприємствах України становить більшу частину загального розміру оплати праці робітників. Посадовий оклад, тобто, основна заробітна плата складає в середньому 30...35% від загальної суми оплати праці. Це породжує нестабільність розміру заробітної плати працівників, а також їх демотивацію до праці через невпевненість в отриманні гідної винагороди за нею.

Отже, висока плинність кадрів, що пов'язана з кращими умовами праці в конкурентів і неефективною системою мотивації, становить найбільшу загрозу кадровій безпеці організації. Для усунення цього недоліку запропонована модель матеріального стимулювання, яка ґрунтується на залежності величини бонусу від трудового внеску, рівня кваліфікації і стажу роботи працівника. Ця модель дозволяє зменшити плинність кадрів на агропідприємстві, що, в свою чергу, приведе до зменшення його економічних збитків.

Висновки. 1. Проаналізовані існуючі методи оцінювання руху персоналу організації за економічним підходом. Малодослідженим в наукових працях є управління плинністю кадрів на підприємствах аграрної сфери, передусім, не є достатньо дослідженою система утримання молодих фахівців.

2. Шляхом анкетування було встановлено, що найбільш суттєвим фактором плинності є низька заробітна плата, погані

відносини з керівництвом, в зв'язку з власними обставинами, відсутність перспектив росту, не зручне місцезнаходження роботи. Віковий склад робітників (64,8 % від загальної чисельності персоналу підприємства) розпочинається з 24 років, причому ця вікова група має досить низьку чисельність робітників.

3. З урахуванням методичних засад управління плинністю кадрів на підприємствах агросфери запропонована економетрична модель, яка показує, що продуктивність праці значно залежить від коефіцієнту плинності кадрів та стажу роботи.

4. Удосконалено модель матеріального стимулювання, в якій встановлено пряму залежність величини бонусу від трудового внеску, рівня кваліфікації і стажу роботи людини. Ця система мотивації являється ефективною, так як через відсутність плинності підприємство не має економічних збитків, а також зменшилась кількість працівників, котрі порушують дисципліну, зросли прибутки підприємства.

5. Додаткова заробітна плата на промислових підприємствах України становить більшу частину загального розміру оплати праці: посадовий оклад, тобто основна заробітна плата, складає в середньому 30–35% від загальної суми оплати праці. Це породжує нестабільність розміру заробітної плати працівників, а також їх демотивацію до праці через невпевненість в отриманні гідної винагороди за нею. Установлено, що в організації низька диференціація розміру доходів працівників, які виконують різні функції. Саме в цьому напрямку мають бути продовжені подальші дослідження.

Література

1. Долинин О. Ю. Факторы, влияющие на текучесть кадров управления и органов уголовно-исполнительной системы : аналитическое обозрение / О. Ю. Долинин. – Рязань : АПУ, 2001. – 201 с.
2. Гольдфарб А. Г. Среда формирования и реализации трудового потенциала промышленного предприятия / А. Г. Гольдфарб // Коммунальное хозяйство городов : наук.-техн. зб. – Сер.: Економічні науки. – К. : Вид-во «Техніка», 2004. – Вип. 59. – С. 231–238.
3. Корнеліус Н. HR-менеджмент: пошук, добір, тренінг, адаптація, мотивація, дисципліна, етика / Н. Корнеліус; [пер. з англ.]. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2005. – 20 с.
4. Ван Дік Р. Відданість та ідентифікація з

організацією / Дік Р. Ван; [пер. з нім.] / За ред. Л. М. Карамушки. – Х. : Вид-во «Гуманітарний центр», 2006. – 142 с.

5. Стаут Л. У. Управление персоналом : настольная книга менеджера / Л. У. Стаут; [пер. с англ.]. – М. : Добрая книга, 2007. – 536 с.

6. Хміль Ф. І. Управління персоналом : підр. для студ. вищ. навч. закл. / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2006. – 486 с.

7. Кей Б., Джордан-Эванс Ш. Любите их, или вы их потеряете. Как удержать ценных сотрудников / Б. Кей, Ш. Джордан-Эванс; [пер. с англ.]. – М. : Добрая книга, 2006 – 320 с.

8. Бібліотека економіста, економічний словник. Доступ: <http://www.library.if.ua/>

9. Григорьева И. Текучесть кадров / И. Григорьева // Электронная библиотека группы компаний Баланс, 2004 // [Электр. ресурс]. – Доступ: http://balans.ru/ru/library/8/article_39.html

10. Филина Ф. Н. Как бороться с текучестью кадров? / Ф. Н. Филина // Российский бухгалтер. – 2007 // [Электр. ресурс]. – Доступ: http://www.rosbuh.ru/article.asp?rba_id=1477

11. Шаповалова Э. В. Роль кадрового планирования в стабилизации трудовых коллективов / Э. В. Шаповалова // Вісник Технологічного університету Поділля. – Хмельницький, 2003. – Т. 2. – Ч.1. – С. 50–54.

12. Филина Ф. Н. Как бороться с текучестью кадров? / Ф. Н. Филина // Российский бухгалтер. – 2007 // [Электр. ресурс]. – Доступ: http://www.rosbuh.ru/article.asp?rba_id=1477

13. Кей Б. Любите их, или вы их потеряете. Как удержать ценных сотрудников / Б. Кей, Ш. Джордан-Эванс; [пер. с англ.]. – М. : Добрая книга, 2006 – 320 с.

14. Кодекс законов о труде Украины: научно-практический комментарий. – Издание второе переработанное и дополненное. – Х. : ООО «Одиссей», 2002. – 864 с.

15. Шульга В. Г. Формирование кадрового резерва на промышленных предприятиях Украины в кризисной экономике / В. Г. Шульга // Вестник Донецкого национального университета. Серия В. Экономика и право. Спецвыпуск, том 2, 2009. – С. 247–252.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ МОТИВОВ ТЕКУЧЕСТИ КАДРОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

*Вагонова А. Г., д. э. н., профессор, Одинцова К. И., аспирант,
Досужий В. С., магистр, ГВУЗ «Национальный горный университет»*

Определены особенности экономических отношений, возникающих между работодателями и наемными работниками по поводу социально-экономических условий труда. Выявлено экономических убытки предприятия вследствие текучести кадров. Усовершенствована модель материального стимулирования персонала на основе авторского подхода. Проанализирована зависимость производительности труда от коэффициента текучести кадров и стажа работы рабочих.

Ключевые слова: текучесть кадров, движение персонала, производительность труда, экономический ущерб.

DEFINITION OF THE MAIN MOTIVES OF EMPLOYEE TURNOVER AT ENTERPRISES IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

*Vagonova O. G, D.E., Prof., Odintsova K. I., Post-graduate student,
V. S. Dosuzhy, Master student, SHEI «National Mining University»*

The features of economic relations that arise between employers and employees about the social and economic conditions of labor are defined. The economic losses of businesses due to the employee turnover are revealed. The model of material incentives for staff is improved on the bases of the author's approach. The dependence of labor productivity on the turnover ratio and seniority of the employee is analyzed.

Keywords: employee turnover, movement of staff, labor productivity, economic damage.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бардасем А. В. Надійшла до редакції 21.05.2015 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПОТРЕБ НА ПІДТРИМКУ МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННОЇ БАЗИ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ

*М. В. Ковальчук, аспірант ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
Kovalchuk.knu@list.ru*

У статті проаналізована ймовірна перспектива необоротного вибуття виробничої потужності залізрудних кар'єрів з видобутку руди. Наведені динаміка накопичення обсягів недовиконаних розкривних робіт та методика їх розрахунку. Розроблено методичний підхід до корегування проектного режиму гірничих робіт. Встановлено обсяги реальних інвестицій і визначено напрямки їх реалізації для ліквідації заборгованого розкриву.

Ключові слова: гірничо-збагачувальний комбінат, мінерально-сировинна база, режим робіт, виробнича потужність, інвестиційна підтримка.

Постановка проблеми. За останні декілька десятиліть відкритої розробки залізрудних родовищ корисних копалин виникло чимало проблем економічного, організаційно-технологічного та гірничо-геологічного характеру. Ці проблеми пов'язані, перш за все, з нестабільністю ринку залізрудної сировини і недотриманням проектних та нормативних умов експлуатації родовищ. В період, з яким пов'язуються хронічні порушення, припав в основному на кінець 90-х років минулого століття, коли простежувалася стійка тенденція до недодержання проектних показників режиму гірничих робіт, зокрема коефіцієнту розкриву. Це пояснюється як недовиконанням обсягів розкривних робіт, так і «проїданням» нормативних запасів руди в кар'єрах, готових до виймання. Наслідками таких процесів стали деформація параметрів системи розробки, хаотичне формування у кар'єрному просторі розкривних ціликів, які стримують розвиток гірничих робіт і зменшують продуктивність роботи гірничотранспортного устаткування. Приведення умов розробки родовищ до проектних потребує залучення значних інвестиційних ресурсів. Такі інвестиційні ресурси пов'язані перш за все з придбанням додаткового гірничотранспортного устаткування, модернізацією і відновленням існуючого, а також капітальним будівництвом об'єктів технологічної інфраструктури кар'єрів та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Публікації, що спрямовані на вирішення зазначеної проблеми почали з'являтися в останні 5–10 років. В умовах

мінливого попиту на залізрудну сировину, нестабільності цін та ускладнення умов розробки родовищ, вітчизняні вчені намагаються вирішити цю проблему переважно організаційними шляхами [1] і акцентують увагу на залученні важелів, що впливають на величину та рівень використання виробничої потужності підприємства [2]. Частина таких публікацій спрямована на оцінку рівня інноваційного розвитку кар'єрів гірничо-збагачувальних комбінатів (ГЗКів), як фактора інтенсифікації гірничих робіт [3], а також на вартісну оцінку родовищ корисних копалин як показник ефективності інвестиційних проектів [4]. Проте, всі ці напрацювання не відображають основної причини необхідності інвестиційної підтримки сировинної бази комбінатів і інтуїтивно спрямовані на вирішення проблеми підтримки їх виробничої потужності ефективними, але окремими важелями.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є формування комплексного уявлення про причину необоротного вибуття виробничої потужності залізрудних кар'єрів, оцінку ресурсного забезпечення на приведення умов розробки до проектних вимог, а також обґрунтування інвестиційних потреб та їх розподіл за напрямками реалізації інвестиційного проекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення зазначених проблем не обмежується лише організаційними та техніко-технологічними важелями і мають суворі часові обмеження. За даними вітчизняних вчених у найближчі 7–12 років з цих

причин може статися необоротне вибуття виробничих потужностей з видобутку на деяких кар'єрах ГЗКів [5]. Визначення величини реальних інвестицій для підтримки сировинної бази ГЗКів в значній мірі обумовлюється додатковими обсягами розкривних робіт, які виникли за результатами відхилення значень фактичного коефіцієнта розкриву від проектного. Окрім цього необхідно враховувати ще й обсяги розкриву, які пов'язані з відтворенням проектних параметрів системи розробки в кар'єрах та з формуванням нормативних запасів руди готових до виймання [6].

У таблиці 1 наведено основні організаційно-технологічні показники експлуатації залізрудних кар'єрів ГЗКів Кривбасу за первісними проектами та проектами, що діють на теперішній час [7, 8]. Характеристика режиму гірничих робіт за цими проектами представлена значеннями коефіцієнта розкриву.

Необхідно зазначити, що існуюча у 90-х роках практика віднесення частини розкривних робіт на затрати майбутніх періодів спонукала до перегляду первісних проектів і збільшення коефіцієнтів розкриву на більшості кар'єрів. Зокрема, на кар'єрах ПАТ «ПівнГЗК» вже у 2004 році було збільшено проектний коефіцієнт розкриву з 0,85 м³/т до 1,07 м³/т (див. табл. 1). Цього ж року усі затрати на виробництво розкривних робіт відносили безпосередньо на собівартість видобутку руди.

Основною організаційно-технологічною характеристикою відкритої розробки родовищ є режим гірничих робіт, який зумовлює кількісні параметри та відповідні вартісні показники усіх технологічних процесів у кар'єрі. Під режимом гірничих робіт розуміють встановлену проектом чи дослідженнями послідовність виконання у часі та кар'єрному просторі обсягів розкривних та видобувних робіт [9].

Для окреслення проблеми, яка пов'язана з інвестиційною підтримкою сировинної бази комбінатів, а саме з ймовірним вибуттям виробничої потужності кар'єрів, необхідно дослідити динаміку режиму гірничих робіт за період що й обумовив цю проблему. Для цього зроблено кількісне співставлення коефіцієнта розкриву за

первісним проектом та фактичними обсягами виробництва розкриву і видобутку руди, співвідношення між якими і визначає фактичне значення коефіцієнта розкриву, і який є кількісною оцінкою режиму гірничих робіт у кар'єрі.

Таблиця 1

Основні проектні показники режиму гірничих робіт на ГЗКах Кривбасу

Показник	Одиниця виміру	За первісним проектом (станом на 1990 р.)	За діючим проектом (станом на 2013 р.)
ПАТ «ІнГЗК»			
руда	тис. т	34500	38000
розкрив	тис. м ³	13800	20749,1
коефіцієнт розкриву	м ³ /т	0,400	0,546
ПАТ «ЦГЗК»			
руда	тис. т	22500	15500
розкрив	тис. м ³	29320	30850
коефіцієнт розкриву	м ³ /т	1,300	1,990
ПАТ «ПівнГЗК»			
руда	тис. т	48500	45000
розкрив	тис. м ³	41210	34500
коефіцієнт розкриву	м ³ /т	0,850 (1,07)*	0,770
ПАТ «ПівдГЗК»			
руда	тис. т	35500	26000
розкрив	тис. м ³	13500	4100
коефіцієнт розкриву	м ³ /т	0,380	0,160

* – проект переглянуто у 2004 році.

Джерело: [7, 8]

Встановлення відхилень між проектними та фактичними значеннями коефіцієнта розкриву дозволяє оцінити обсяг заборгованих (недовиконаних) розкривних робіт за аналізований період за формулою

$$\Delta V_3 = \sum_{i=1}^t P_{\Phi i} \cdot (n_{\text{пл}} - n_{\Phi i}) \text{ грн.}, \quad (1)$$

де $P_{\Phi i}$ – фактичний видобуток руди у i -у році, т; $n_{\text{пл}}$ – значення коефіцієнта розкриву за первісним проектом, м³/т; $n_{\Phi i}$ – фактичне значення коефіцієнта розкриву у i -у році, м³/т; t – період оцінювання, років.

На підставі запропонованої методики визначення інвестиційних потреб на підтримку сировинної бази ГЗКів, розраховано відхилення фактичних значень коефіцієнта

розкрити від його значення за первісним проектом. Ця методика може бути реалізована двома способами. Перший – коли відхилення визначаються між фактичними значеннями коефіцієнта розкрити та його значенням за первісним проектом станом на 1990 рік. Другий – окрім вище зазначеного, ще й як різниця між фактичними значеннями коефіцієнта розкрити та його значенням за діючим проектом з моменту його перегляду. Перший спосіб обґрунтування та

оцінки інвестиційних потреб на підтримку сировинної бази комбінатів, тобто на усунення накопиченого дисбалансу між фактичними та проектними показниками режиму гірничих робіт є більш коректним та об'єктивним.

У таблиці 2 наведена динаміка відхилень фактичних значень коефіцієнта розкрити, розрахованих саме за першим способом.

Таблиця 2

Динаміка відхилень фактичного коефіцієнта розкрити від його значення за первісним проектом

Рік	Комбінат				Рік	Комбінат			
	ЦГЗК	ПівнГЗК	ПівдГЗК	ІнГЗК		ЦГЗК	ПівнГЗК	ПівдГЗК	ІнГЗК
1990	+0,256	-0,242	+0,001	+0,012	2002	+0,681	+0,049	+0,025	+0,050
1991	+0,514	-0,197	-0,002	+0,035	2003	+0,685	+0,028	+0,018	+0,021
1992	+0,817	+0,107	+0,055	+0,063	2004	+0,248	-0,227	+0,021	+0,009
1993	+0,775	-0,172	+0,118	+0,121	2005	-0,107	+0,186	-0,001	-0,007
1994	+0,804	-0,309	+0,068	+0,166	2006	+0,131	+0,217	+0,025	-0,012
1995	+0,986	+0,322	+0,052	+0,202	2007	-0,065	+0,187	+0,025	+0,013
1996	+0,922	+0,438	+0,170	+0,169	2008	-0,076	+0,115	-0,087	+0,011
1997	+0,755	+0,272	+0,184	+0,114	2009	+0,072	+0,128	-0,032	± 0,000
1998	+0,693	+0,245	+0,142	+0,060	2010	+0,023	+0,043	+0,010	± 0,000
1999	+0,914	+0,232	+0,094	+0,021	2011	-0,242	+0,072	+0,071	± 0,000
2000	+0,973	+0,238	+0,085	-0,030	2012	-0,292	+0,055	+0,125	-0,051
2001	+0,639	+0,107	+0,040	-0,046	2013	-0,262	+0,077	+0,159	-0,167

Знак «+» у табл. 2 позначає відхилення, яке формує заборгованість з розкрити, знак «-» – перевиконання

Графічна інтерпретація динаміки формування накопичених обсягів заборгованості з розкрити на ГЗКах Кривбасу наведена на рисунку.

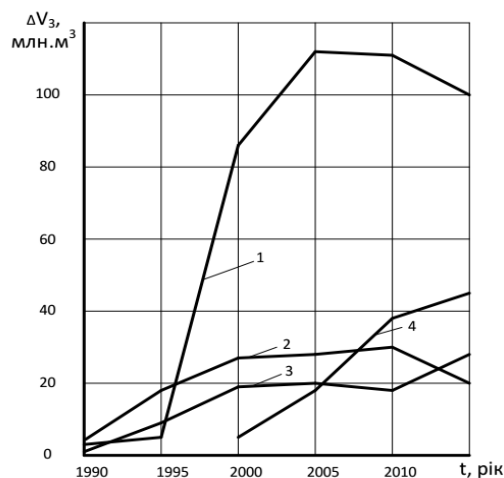

Рис. Динаміка формування заборгованості з розкрити на кар'єрах комбінатів: 1 – ЦГЗК; 2 – ІнГЗК; 3 – ПівдГЗК; 4 – ПівнГЗК.

Аналіз наведених на рисунку графіків свідчить про різні умови і темпи нарощення заборгованості і вказує на тенденцію її часткового зменшення у останні роки відповідно до діючих проектів. Але перспективи ліквідації заборгованості з розкрити для кожного з комбінатів значно відрізняються. Відповідно до цього відмінність будуть мати й розміри інвестицій, які необхідно залучити для усунення накопиченої заборгованості. Одержані результати дають можливість також оцінити діючі проекти з точки зору їх адекватності тим викликам, що зумовлюють виникнення виробничих потужностей.

У таблиці 3 наведені результати розрахунків обсягів заборгованого розкрити на кар'єрах гірничо-збагачувальних комбінатів, а також їх вартісна оцінка станом на початок 2014 року.

Обсяги заборгованого розкриву на кар'єрах ГЗКів та їх вартісна оцінка

Показник	Одиниця виміру	Комбінат			
		ЦГЗК	ПівнГЗК	ПівдГЗК	ІнГЗК
Загальний обсяг заборгованого розкриву, ΔV_3	тис.м ³	99371	42575	26060	18805
Собівартість розкриву, c_v	грн./м ³	90,99	48,23	72,90	56,47
Вартість заборгованого розкриву	млн. грн.	9042	2053	1939	1062

Методично оцінити адекватність перегляду проектних коефіцієнтів розкриву на ГЗКах Кривбасу можливо шляхом комплексного співставлення їх значень за первісним і діючим проектами, а також значень за фактичним станом виконання виробничих програм. Такий підхід дозволяє виявити поточне відхилення у виробництві розкривних робіт і оцінити доцільність та ступінь зміни проектного коефіцієнта розкриву за формулою

$$\Delta V_{II} = P_{\phi} \cdot \left(\left(1 - \frac{n_{III} - n_{III}}{n_{III}} \right) \cdot n_{III} - n_{\phi} \right) \text{м}^3, (2)$$

де ΔV_{II} – поточне відхилення обсягів розкривних робіт, м³; n_{III} – значення коефіцієнта розкриву за діючим проектом, м³/т.

Якщо поточне відхилення обсягів розкривних робіт буде мати від'ємне значення, то це означає, що відбувається поточне випередження розкривних робіт з урахуванням зазначеного перегляду проектних коефіцієнтів розкриву (див. табл. 1). За формулою (2) було розраховано поточні відхилення обсягів розкривних робіт на кар'єрах ГЗКів Кривбасу. Вихідні дані та результати розрахунків наведено у таблиці 4.

Таблиця 4

Основні показники режиму гірничих робіт у кар'єрах ГЗКів та рекомендації щодо його корегування

Показник	Одиниця виміру	Комбінат			
		ЦГЗК	ПівнГЗК	ПівдГЗК	ІнГЗК
Коефіцієнт розкриву за первісним проектом, n_{III}	м ³ /т	1,30	1,07	0,38	0,40
Коефіцієнт розкриву за діючим проектом, n_{III}	м ³ /т	1,990	0,770	0,160	0,546
Фактичний коефіцієнт розкриву, n_{ϕ}	м ³ /т	1,562	0,993	0,221	0,567
Фактичні обсяги видобутку руди, P_{ϕ}	тис. т	12354	32925	23588	34095
Фактичні обсяги виробництва розкриву, V_{ϕ}	тис.м ³	19296	32680	5213	19345
Загальний обсяг заборгованого розкриву, ΔV_3	тис.м ³	99371	42575	26060	18805
Поточне відхилення обсягів розкриву, ΔV_{II}	тис.м ³	-3237	+2535	+3750	-5693
Середньорічний обсяг ліквідації заборгованого розкриву	тис.м ³	9937,1	4257,5	2606,0	—
Середньорічний обсяг ліквідації заборгованого розкриву з урахуванням поточного відхилення, ΔV_{II}	тис.м ³	6700,1	6792,5	6356,0	—
Рекомендований обсяг розкривних робіт	тис.м ³ /рік	25996,1	39472,5	11569,0	19345,0
Рекомендований коефіцієнт розкриву, n_{PEK}	м ³ /т	2,104	1,198	0,490	0,567
Термін ліквідації заборгованого розкриву	років	10	10	10	3,4

Проведений аналіз одержаних результатів дозволяє зробити певні висновки та рекомендації. При умові рівномірної ліквідації накопиченої заборгованості з розкриву

за прийдешні 10 років і з урахуванням досягнутого обсягу видобутку руди станом на 2013 рік, необхідним є підвищення фактичних коефіцієнтів розкриву майже на всіх комбінатах, за виключенням кар'єра ІнГЗК. Це означає, що при зазначеній умові необ-

хідно скорегувати коефіцієнти розкриву за діючими проектами до зазначених у табл. 4 значень і не припускати відхилень фактичних коефіцієнтів розкриву від рекомендованих. Щодо кар'єра ІнГЗК, то при існуючому режимі гірничих робіт, який характеризується випередженням розкривних робіт, ліквідувати накопичену заборгованість можливо за 3,4 роки. Після ліквідації заборгованості та нормалізації гірничих робіт у встановлені терміни на цьому та інших кар'єрах ГЗКів можливе повернення до значень коефіцієнта розкриву за первісними проектами. У разі необхідності збільшення або зменшення термінів ліквідації заборгованості з розкриву, що обумовлено наявністю або дефіцитом реальних інвестицій, коефіцієнти розкриву підлягають перегляду за наведеною методикою.

Дана методика може бути використана і для кожного окремого кар'єра, якщо в складі комбінату є два і більше кар'єра. Виходячи з вищевикладеного, запропонована методика дозволяє організаційно-технологічно обґрунтувати інвестиційні потреби комбінатів для підтримки та нормалізації їх мінерально-сировинної бази. Окрім цього з'являється можливість встановлення поточного інвестування у різні об'єкти та процеси на основі інвестиційного проекту. Враховуючи, що інвестиційні потреби зіставлені із затратами на ліквідацію заборгованого розкриву, то загальні затрати на виробничу діяльність комбінату в цілому з урахуванням фактора часу визначаються за формулою

$$З = \sum_{i=1}^t \frac{1}{(1+E)^t} (c_p \cdot P_{\phi i} + c_v \cdot \Delta V_{\lambda}) \text{ грн.}, \quad (3)$$

де c_p – повна собівартість руди, грн./т; c_v – собівартість розкриву, грн./м³; E – ставка дисконту, частка одиниці; ΔV_{λ} – середньорічний обсяг ліквідації заборгованого розкриву з урахуванням поточного відхилення, м³.

Практика експлуатації родовищ корисних копалин показує, що рідко коли додержуються проектного режиму гірничих робіт у кар'єрах. Це пояснюється багатьма факторами, основними з яких є нестабільність попиту на залізородну сировину, ускладнення умов розробки родовища та не підтверд-

ження балансових запасів і якості руди. В таких умовах визначення щорічних додаткових обсягів виробництва розкривних робіт з числа заборгованих і відповідних інвестиційних вкладень значно ускладнюється. Проте, методично цю проблему можливо вирішити навіть у термінах реалізації інвестиційного проекту. Для цього необхідно пов'язати розбіжність між рекомендованими і фактичними значеннями коефіцієнтів розкриву та фактичними обсягами видобутку руди.

Враховуючи, що рекомендоване значення коефіцієнта розкриву визначається як

$$n_{PEK} = (V_{\phi} + \Delta V_{\lambda}) / P_{\phi} \text{ м}^3/\text{т}, \quad (4)$$

де V_{ϕ} – фактичні обсяги виробництва розкривних робіт, м³.

З урахуванням вищезазначеного, формула (3) буде визначати ефективність інвестиційного проекту і набуде вигляду

$$З = \sum_{i=1}^t \frac{P_{\phi i}}{(1+E)^t} (c_p + c_v \cdot (n_{PEK} - n_{\phi i})) \text{ грн.} \quad (5)$$

Дана формула має практичне застосування тільки у випадку, коли $n_{PEK} \geq n_{\phi}$, що обумовлено необхідністю рівномірної ліквідації заборгованого розкриву за період дії інвестиційного проекту.

Суттєвими на наш погляд є об'єкти та процеси у кар'єрі на які спрямовані інвестиції на підтримку сировинної бази в цілому і які повинні враховуватися при розподілі інвестицій. Такий взаємозв'язок можна подати у вигляді

$$З_{\Pi} = \sum_{i=1}^t \frac{P_{\phi i}}{(1+E)^t} (c_p + c_v \cdot (n_{PEK} - n_{\phi i})) \times \frac{1}{IC} (\delta_{p\Gamma} \cdot (1 - K_{p\Gamma}) + \delta_{B3} \cdot (1 - K_{B3}) +$$

$$+ \delta_{IT} \cdot (1 - K_{IT}) + \delta_{TT} \cdot (1 - K_{TT})) \text{ грн.},$$

де $K_{p\Gamma}$ – коефіцієнт виконання режиму гірничих робіт, частка од.; K_{B3} – коефіцієнт використання запасів руди, готових до виймання, частка од.; K_{IT} – коефіцієнт інноваційності гірничотransпортного устаткування, частка од.; K_{TT} – коефіцієнт технічної готовності гірничотransпортного устаткування, частка од.; $\delta_{p\Gamma}$, δ_{B3} , δ_{IT} , δ_{TT} – відповідні вагові коефіцієнти, частка од.; IC –

рівень інвестиційного сприйняття сировинної бази, частка од.

Сума складових інвестиційного сприйняття окремих об'єктів і процесів у кар'єрі визначає інвестиційне сприйняття сировинної бази в цілому [10]. Під інвестиційним сприйняттям розуміємо рівень готовності об'єкту або процесу до використання інвестицій, що характеризується коефіцієнтом, який визначається як різниця між одиницею і співвідношенням фактичного та проектного (нормативного) параметра його функціонування і зважується за повною собівартістю руди, або собівартістю розкриття. Такі коефіцієнти показують рівень невідповідності параметрів функціонування об'єктів та процесів у кар'єрі до встановлених проектом, або нормативами вимог.

Висновки. Зважаючи на перспективу функціонування підприємств гірничо-металургійного комплексу, зокрема гірничодобувних, ще не на одне десятиліття вкрай важливим є вирішення проблеми відновлення нормативних умов експлуатації залізрудних родовищ та їх подальшого сталого розвитку. Вирішення цієї проблеми вже не обмежується переважно організаційними важелями і потребує залучення суттєвих інвестиційних ресурсів. Визначення таких ресурсів ґрунтується на організаційно-технологічних засадах і особливостях конкретного підприємства та потребує додаткових досліджень щодо встановлення джерел і пріоритетності напрямків інвестування у об'єкти та процеси сировинної бази ГЗКів.

Література

1. Ковальчук В. А. Організаційно-економічний механізм забезпечення планової виробничої потужності гірничодобувного підприємства / В. А. Кова-

льчук, І. В. Оболенська, М. В. Ковальчук. – Кривий Ріг : Видавничий центр ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – 175 с.

2. Петрович Й. М. Організація промислового виробництва / Петрович Й. М. – К. : Знання, 2009. – 328 с.

3. Зінченко О. А. Економічна оцінка інноваційного розвитку гірничо-збагачувальних комбінатів та їх структурних підрозділів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «економіка, організація і управління підприємствами» / О. А. Зінченко. – Кривий Ріг, 2006. – 20 с.

4. Геолого-економічна та вартісна оцінка родовищ корисних копалин як показник ефективності інвестиційних проектів / [Рудько Г. І., Дудінов В. О., Бурдейний Т. О. та ін.]; за ред. Г. І. Рудька. – Чернівці : Букрек, 2013. – 304 с.

5. Основные направления по поддержанию мощности железорудных карьеров / [Ковальчук В. А., Ковальчук Т. М., Бабец Е. К., Ященко Б. Е.]. – Днепропетровск : «Металлургическая и горнорудная промышленность», 2012. – № 1. – С. 78–81.

6. Норми технологічного проектування гірничодобувних підприємств із відкритим способом розробки родовищ корисних копалин / Частина 1. Гірничі роботи. Ліквідація гірничодобувних підприємств. Техніко-економічна оцінка та показники. СОУ-НМРР-73.020-078-1 / [Голярчук М. Г., Квітка В. І., Воробйов А. І., Куроченко В. М. та ін.]. – Кривий Ріг : Мінерал, 2007. – 279 с.

7. Сборники технико-экономических показателей горнодобывающих предприятий Украины / [В. Г. Близнюков, С. К. Бабец, В. А. Салганик и др.]. – Кривой Рог : ГП НИГРИ, 1990–2013 гг.

8. Аналіз виробничо-фінансової діяльності підприємств асоціації «Укррудпром». Кривий Ріг, 1990–2013 рр. (Препринт).

9. Проектирование карьеров: [учеб. для студ. вузов] / К. Н. Трубецкой, Г. Л. Краснянский, В. В. Хронин, В. С. Коваленко. – М. : Высшая школа, 2009. – 694 с.

10. Ковальчук М.В. Обґрунтування структури організаційно-економічного механізму / М. В. Ковальчук // Бізнес Інформ: наук. журн. – Харків, 2014. – № 10. – С. 123–127.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ НА ПОДДЕРЖАНИЕ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ БАЗЫ ГОРНО-ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ КОМБИНАТОВ

М. В. Ковальчук, аспірант ГВУЗ «Криворожский национальный университет»

В статье проанализирована вероятная перспектива необратимого выбытия производственной мощности железорудных карьеров по добыче руды. Приведены динамика накопления объемов невыполненных вскрышных работ и методика их расчета. Разработан методический подход к корректированию проектного режима горных работ. Установлены объемы реальных инвестиций и определены направления их реализации для ликвидации задолженной вскрыши.

Ключевые слова: горно-обогатительный комбинат, минерально-сырьевая база, режим работ, производственная мощность, инвестиционная поддержка.

ORGANIZATION-TECHNOLOGICAL GROUND OF INVESTMENT NECESSITIES
FOR SUPPORT OF THE ORE MINING AND PROCESSING COMBINES' MINERAL AND
RAW MATERIALS BASE

M. V. Kovalchuk, Post-graduate student of SHEI «Kryvyi Rih National University»

The verisimilar prospect of the irreversible replacement of production capacity of iron-ore open pits is analyzed. The dynamics of the underachieved stripping works volumes accumulation and method of their calculation are given. The methodical approach is developed for correction of the mining works project mode. The volumes of the real investments are set and the directions of their realization are determined for liquidation of indebted stripping.

Keywords: ore mining and processing combine, mineral and raw materials base, works mode, production capacity, investment support.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г. Надійшла до редакції 13.04.2015 р.

ЛІЗИНГ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Л. І. Гладка, викладач, 19770522@mail.ru

А. О. Поривай, Д. А. Бодня, студенти, Poryvay.artem@mail.ru, Dima-class@mail.ru

Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті визначено сучасний стан розвитку ринку лізингу в Україні. Досліджено структуру і динаміку основних показників цього ринку, виявлено нові чинники, які впливають на його розвиток. Виявлено проблеми, що стримують розвиток лізингових відносин в Україні, а також визначено переваги договору лізингу в порівнянні із звичайним кредитуванням. Запропоновано шляхи подолання кризових явищ в економіці України за допомогою лізингу.

Ключові слова: лізинг, ринок лізингових послуг, кредит, договір лізингу, інвестування, структура ринку лізингу, проблеми функціонування ринку лізингу в Україні.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день економіка України знаходиться у досить скрутному становищі. Політичний конфлікт, що існує у Східних регіонах країни негативно впливає на економічний та соціальний розвиток, погіршуючи умови для життя та праці як для фізичних так і для юридичних осіб. Саме тому актуальним є питання знаходження шляхів подолання економічної кризи та забезпечення соціально-економічного розвитку в Україні. Вагомим чинником забезпечення цього розвитку є лізинг, який є відносно новим, але дуже перспективним напрямом господарсько-економічної діяльності. Перетворення у сфері виробництва і обігу, зміни економічних умов господарювання обумовлюють потребу впровадження нових, не традиційних для нашої економіки методів оновлення виробничої бази. Через брак інвестиційних ресурсів, використання застарілого і зношеного устаткування, спад виробництва, а також жорстку конкуренцію, що постійно зростає, питання щодо розвитку лізингу є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку лізингових відносин в Україні і порівняння його переваг і недоліків порівняно з іншими видами інвестування знайшла своє відображення у дослідженнях як вітчизняних, так і закордонних вчених. Зокрема, це праці М. І. Кареби [2], Г. С. Майдуди [3], О. С. Белоусової [4], О. В. Марценюк-Розарьонова [6], О. В. Борисюк [8], І. І. Валькович [9] та інших. Проте, в умовах кризових явищ в Україні, ця проблема набуває особливого значення та по-

требує подальших досліджень.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз та визначення перспективних напрямків розвитку лізингових відносин в Україні в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіка України перебуває у стані глибокої інвестиційної кризи, яка характеризується згортанням інвестиційної діяльності національними суб'єктами господарювання та пасивністю іноземних інвесторів у вкладанні коштів в її розбудову.

Більшість підприємств використовує для виробництва застаріле та фізично зношене обладнання, що спричиняє низьку продуктивність праці, великі втрати на обслуговування та ремонт техніки, недостатню конкурентоспроможність вітчизняної продукції та незадовільні умови для безпечної праці працівників на виробництві. Це призводить до значних додаткових витрат та знижує ефективність діяльності як кожного підприємства окремо так і економіки в цілому. Зношеність засобів виробництва в промисловості України у 2014 році досягає близько 70%, а в аграрних підприємствах навіть близько 80% у той час як ступінь зношення основних виробничих фондів у розвинених країнах Європейського Союзу не перевищує 25% [1]. Заміна машинного обладнання новим та підвищення техніко-технологічного рівня виробництва вимагає значних капіталовкладень.

Здійснення інвестицій у технічне переозброєння виробництва можливе завдяки інвестиційній програмі, яка дозволить вдало управляти процесом підвищення техніко-

економічного рівня підприємства. Вона має базуватися на аналізі та оцінці інвестиційних проектів, та здійснюватися на основі таких принципів[2]:

- забезпечення реалізації інвестиційної стратегії;
- забезпечення інвестиційної програми необхідними інвестиційними ресурсами;
- забезпечення керованості інвестиційною програмою;
- перспективності інвестиційного проекту;
- обґрунтування рішень щодо включення інвестиційної альтернативи до складу програми;
- антикризове управління.

Світовий досвід свідчить, що одним з ефективних методів інвестування, який може забезпечити формування матеріально-технічної бази підприємства в сучасних умовах господарювання, є лізинг.

Лізинг – це форма промислового інвестування, яка надає більше гарантій потенційним інвесторам у порівнянні із звичай-

ним кредитуванням, а також є ваговою складовою національної економіки та інвестиційної політики держави. За допомогою лізингу можливо вирішити проблеми оновлення технічно та морально застарілого обладнання на підприємстві у період нестабільної економічної ситуації, низької платоспроможності підприємства і дає змогу орендареві при дефіциті власних коштів виконувати й надалі свої виробничі завдання, не придбаваючи особливо дорогої техніки, апаратів та приладів, а тимчасово використовуючи їх.

Якщо розглядати лізинг з економічної точки зору, то його дуже часто ототожнюють з кредитом. Проте, при банківському кредиті придбаний товар – це власність підприємства (позичальника), а при лізингу після закінчення терміну дії контракту орендар може повернути об'єкт оренди орендодавцю чи купити його за кінцевою вартістю. Відмінності між лізингом та кредитом наведені у таблиці 1 [3].

Таблиця 1

Відмінності між лізингом та кредитом

Кредит	Лізинг
Напрями використання грошових коштів	
Грошові кошти направляються у будь-яку сферу підприємницької діяльності	Грошові кошти в основному направляються на розвиток та модернізацію виробничої діяльності
Контроль за цільовим використанням	
Спостерігається відсутність дієвих інструментів контролю за цільовим використанням коштів	За договором лізингу надається конкретне обладнання, тому гарантується контроль за цільовим використанням коштів
Гарантії щодо повернення коштів	
Вимагаються відсотки за користування та 100% гарантія повернення кредиту	У лізингу надане обладнання і є гарантією, тому розмір гарантій зменшується на величину вартості обладнання
Відображення обладнання на балансі підприємства	
Придбане обладнання підприємством відображається на його балансі, тому на нього нараховується амортизація	Обладнання не відображається на балансі підприємства, тому амортизація не нараховується

Джерело: [3]

Лізинг здається найпривабливішим механізмом реорганізації та переобладнання виробництва, бо має перед банківським кредитуванням дві істотні переваги:

- по-перше, зберігає право власності на активи;
- по-друге, безпосередньо пов'язує

термін оплати лізингу з терміном служби активів і здатністю генерувати кошти.

Також перевагами лізингу перед довгостроковим кредитом банку є:

- стовідсоткове одержання кредиту (у формі устаткування), яке не потребує сплати по цьому кредиту відразу;

– лізингові платежі є поточними і починаються одразу після постачання устаткування лізингодавцем;

– можливість лізингоодержувача заздалегідь розрахувати свої прибутки і розробити прийнятну схему оплати оренди при укладанні договору з лізингодавцем;

– можливість використання у виробничому процесі нового та достатньо коштовного устаткування, не маючи для цього свого капіталу;

– збільшення ліквідності лізингоодержувача, яка сприяє підвищенню курсу його акцій;

– здатність одержання пільг з оподаткування.

У зв'язку з появою низки негативних кризових явищ в економіці держави, українські банки переглянули свою кредитну політику, яка стала спрямована на більш жорсткі умови її організації та здійснення, через масові неповернення кредитів. Саме тому, банки почали застосовувати лізингові операції як такі, що мають знижений ступінь ризику та як вихід із нинішньої ситуації з неповерненням кредитів [4].

Лізинг виконує одночасно три основні функції:

– фінансову, яка полягає у можливості підприємства-лізингоодержувача використовувати необхідне устаткування без одnorазової мобілізації для цього власних коштів або кредитів банку;

– виробничу, тобто здатність оперативного вирішення виробничих завдань;

– функцію одержання податкових і амортизаційних пільг.

Усі функції лізингу забезпечують позитивний результат лізингової діяльності для економіки країни, який проявляється в багатьох напрямках. У першу чергу – це нарощування виробничих потужностей. Придбання устаткування та машин через лізинг здійснюється в межах сукупного інвестиційного попиту, який визначається загальною господарською ситуацією. Проте за інших рівних умов він створює додаткові стимули для нагромадження фінансових ресурсів, прискорює процес трансформації капіталу з позикового у функціонуючий [5].

Процес впровадження лізингу в Україні за останні роки помітно поживався через

інтерес до нової ринкової структури страхових компаній та банків, які можуть стати реальними каталізаторами процесу затвердження лізингу. Проте, темпи зростання лізингового ринку в Україні не відповідають потребам економіки та промисловості.

Лізинг має право на існування і повинен розвиватися й заохочуватися, адже за великої капіталомісткості промислових підприємств лізинг може бути ідеальним механізмом для залучення в промисловість значних капітальних ресурсів. Порівняно з іншими формами інвестування він має безперечні переваги для всіх учасників лізингової угоди.

Перевагами лізингу, які забезпечують його розвиток в Україні на перспективу є:

- гнучкість системи платежів;
- зниження ризику при засвоєнні нової продукції;
- можливість прискореної амортизації майна;
- віднесення витрат на собівартість;
- податкові пільги та державна підтримка лізингу;
- підвищення ступеня захисту кредитора;
- розширення ринку збуту для виробника;
- зниження ризику старіння обладнання у виробника;
- облікові вигоди лізингоотримувача;
- зменшення потреби в власному стартовому капіталі;
- реалізація державних інтересів [4].

Разом з тим лізингу властива низка недоліків, серед яких слід виділити наступні:

- через постійні інфляційні коливання користувачі не виграють на підвищенні залишкової вартості обладнання;
- на лізингодавців покладається ризик морального старіння устаткування (особливо, якщо договір лізингу укладається не на повний строк його амортизації);
- для лізингоодержувачів вартість лізингу виявляється більш високою, ніж ціна купівлі устаткування.
- розмір лізингових платежів зазвичай вищий, ніж процентна ставка за кредитами;
- у випадку виходу з ладу устаткування, платежі відбуваються у встановлені строки незалежно від стану устаткування.

Чинниками, що стримують розвиток лізингу в Україні, є [6]:

- недостатня кількість платоспроможних лізингоодержувачів;
- значні ризики несвоєчасної плати за користування майном;
- короткостроковий характер банківських кредитів;
- високі ставки за кредитні ресурси комерційних банків.
- нестабільна економічна ситуація в країні;
- відсутність податкових пільг та державної зацікавленості й підтримки формування лізингових відносин;
- нестача кваліфікованих працівників з питань лізингу;

- відсутність стабільного правового поля та сприятливого податкового середовища;
- мала обізнаність суб'єктів господарювання у застосуванні лізингу[6].

Частка України у світовому ринку лізингу є незначною: у 2013 р. вона становила 0,1%. Потенційний попит на ринку лізингових послуг становить щонайменше 300 млрд. грн., у той час як реальний обсяг ринку лізингу в Україні в 2011 р. склав 8,7 млрд. грн., у 2012 р. – 9,4 млрд. грн., у 2013 р. – 24,8 млрд. грн., у 2014 р. – 8,78 млрд. грн. (прогноз) [7].

Повноцінний розвиток лізингових відносин залежить від визначення їх привабливості для усіх учасників лізингових процесів, а передусім для держави (рис. 1) [8].

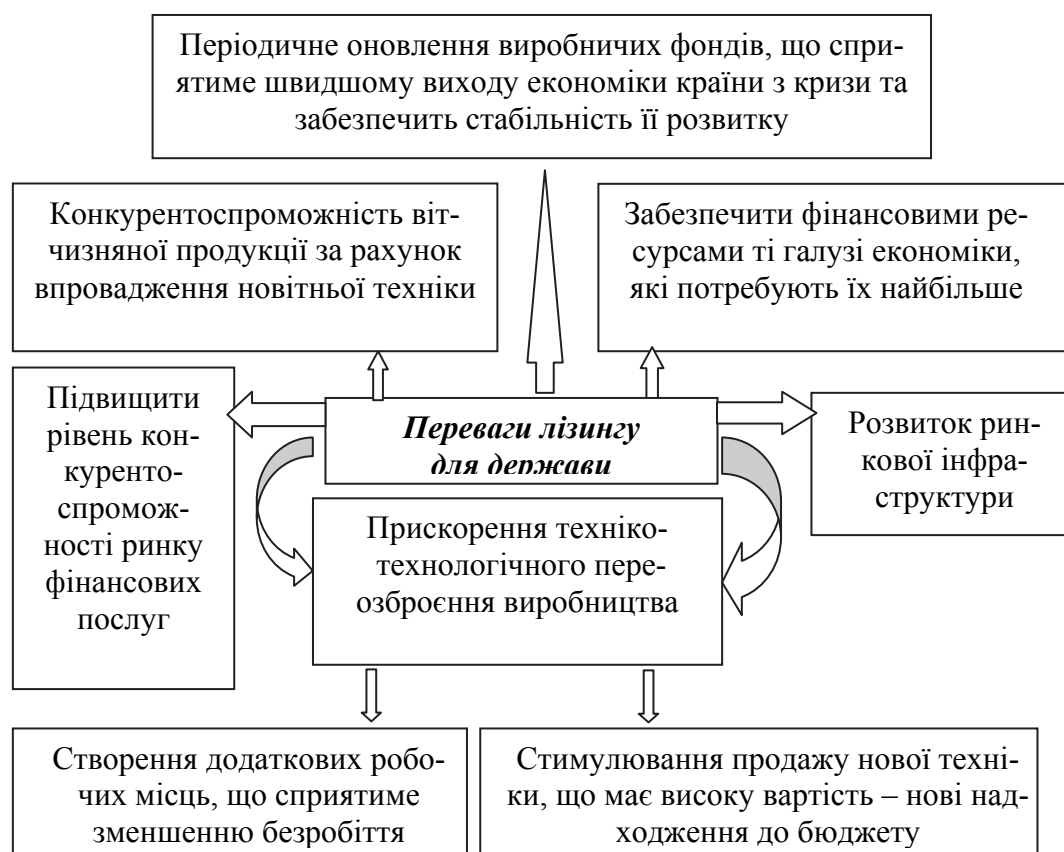

Рис. 1. Переваги держави від проведення лізингу [8]

Безпосередній вплив на активність державного регулювання лізингових відносин мають глобальні, тобто зовнішні (рівень економічного розвитку країни, інфляційні очікування, стан та розвиток банківського кредитування) та локальні (внутрішні) фактори (наявність інформації стосовно лізингу,

якість надання основних та додаткових послуг, серед яких переважна роль належить страховим, консультаційним, сервісним, посередницьким послугам).

Державне регулювання лізингових відносин реалізовується через певний набір методів, які доцільно класифікувати за дво-

ма ознаками: за формами та засобами впливу. Зокрема, щодо системи адміністративних методів – наголошено на необхідності запровадження ліцензування лізингових компаній. Серед окремої групи методів виділено пропагандистські методи, які допоможуть належним чином побудувати в суспільстві певні переконання та посилять роз'яснювальну роботу відносно сутності й необхідності подальшого розвитку лізингових відносин в Україні [5].

Для забезпечення подальших, перспектив для розвитку лізингових відносин в Україні в умовах кризи потрібно активізувати державне регулювання і підтримку лізингу. Пріоритетним завданням є створення такої системи, яка була б здатна забезпечити ефективність та гнучкість виробництва до різноманітних потреб постачальників і споживачів.

Основними напрямками розвитку лізингових послуг в Україні мають стати [9]:

- удосконалення законодавчої бази, узгодження її з міжнародними нормами;
- зниження вартості кредитних ресурсів до рівня, який би не перевищував 20% річних, для забезпечення ефективності лізингових операцій;
- створення розвитку інфраструктури ринку лізингових послуг;
- розвиток системи гарантій і страхування предметів лізингу;
- зниження вартості нотаріальних послуг з оформлення договорів лізингу з метою послаблення фінансового навантаження на учасників лізингової угоди;
- розробка комплексу заходів для збільшення іноземних інвестицій під програми лізингу;
- посилення зацікавленості банків через систему пільг у довгостроковому кредитуванні лізингових угод;
- створення лізингових центрів, які б спеціалізувалися на обслуговуванні малих підприємств;
- організація при обласних лізингових центрах відділів з формування бази даних про попит та пропозицію на обладнання та устаткування;
- реформування податкового законодавства в частині стимулювання лізингових операцій. Така програма дозволить прискори-

ти розвиток лізингових послуг (відносин), які удосконалять виробничу сферу в Україні [9].

Висновки. Лізингова діяльність в Україні є досить перспективним видом бізнесу із значним потенціалом розвитку.

На сьогоднішній день, лізинг є одним з факторів зростання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, покращення якості послуг, підвищення ефективності виробництва і як наслідок, зміцнення позицій на вітчизняному та світовому ринках в умовах кризи. Крім того, зростанням значення ринку лізингових послуг в Україні обумовлене тим, що лізинг є альтернативою банківському кредитуванню та дієвим інструментом процесу ефективного оновлення основних засобів і технологій підприємств усіх напрямів економічної діяльності.

Незважаючи на активний розвиток фінансової системи, ринок лізингових послуг в Україні і досі перебуває на стадії становлення, при цьому активізація лізингових операцій істотно впливає на розширення реального сектору економіки України.

Враховуючи усі переваги і недоліки лізингових послуг в Україні, необхідно на державному рівні підтримувати розвиток інвестиційного лізингу та вчасно вирішувати проблеми, що виникають на шляху його впровадження.

Розвитку ринку лізингових послуг в Україні сприятиме створення сучасного мобільного законодавства, яке можливо реалізувати за допомогою концепції заходів для збільшення іноземного інвестування у програми лізингу, можливості надання довгострокових кредитів банками, забезпечення відкритості ринку лізингу для збільшення обізнаності фізичних і юридичних осіб у цій сфері, що також сприяло б збільшенню кваліфікованих працівників з питань лізингу, створенню умов для добросовісної конкуренції на ринку лізингу та підвищення ділової активності учасників лізингових відносин.

Література

1. Пріоритети інвестиційного забезпечення структурних реформ у промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/strukt_ref-1c985.pdf
2. Карєба М. І. Сутність і напрями технічного переозброєння аграрних підприємств на інноваційній ос-

- нові / М. І. Кареба, С. В. Тараненко // Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 7. – С. 93–98.
3. Майдуда Г. С. Лізинг як джерело відтворення основних засобів підприємства / Г. С. Майдуда // Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету. – 2011. – № 2(29). – т.2. – С. 416–426.
4. Белоусова О. С. Лізинг як засіб державної підтримки розвитку промисловості України / О. С. Белоусова // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 1. – С. 267–276.
5. Лізинг як важлива складова інвестиційного механізму оновлення технічної бази виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10349/st_47_16.pdf?sequence=1
6. Марценюк-Розарьонова О. В. Проблеми лізингових відносин на сучасному етапі та шляхи їх подо-

- лання / О. В. Марценюк-Розарьонова, С. В. Зарубенко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2012. – Випуск 2(64) – Т.1. – С. 77–82.
7. Ринок лізингу забезпечить вихід української економіки з рецесії? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/2969-rinok-lizingu-zabezpechit-vihd-ukrayinskoyi-ekonomki-z-recesyi.html>
8. Борисюк О. В. Державне регулювання лізингових відносин в умовах розвитку економіки України : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.03 / О. В. Борисюк; Терноп. нац. екон. ун-т. – 2010. – 20 с.
9. Валькович І. І. Розвиток лізингових відносин в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-112/mechanism-of-regulation-of-the-economy-112/12491-112-208>

ЛИЗИНГ КАК СПОСОБ ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

Л. И. Гладкая, преподаватель, А. А. Порывай, Д. А. Бодня, студенты, Днепропетровская государственная финансовая академия

В статье определено современное состояние рынка лизинговых услуг в Украине. Исследована структура и динамика основных показателей этого рынка, выявлены новые факторы, которые влияют на его развитие. Выявлены проблемы, которые сдерживают развитие лизинговых отношений в Украине, а также определены преимущества договора лизинга по сравнению с обычным кредитованием. Предложены пути преодоления кризисных явлений в экономике Украины с помощью лизинга.

Ключевые слова: лизинг, рынок лизинговых услуг, кредит, договор лизинга, инвестирование, структура рынка лизинга, проблемы функционирования рынка лизинга в Украине.

LEASING AS A MEANS OF OVERCOMING THE ECONOMIC CRISIS OF UKRAINE

L. I. Gladka, Lecturer, A. A. Poryvai, D. A. Bodnya, Students, Dnipropetrovsk State Academy of Finance

The current state of development of the leasing market in Ukraine is defined. The structure and dynamics of the main indicators of the market are researched, and new factors that influence its development are revealed. The problems that hinder the development of leasing relations in Ukraine are revealed, and the benefits of leasing contract in contrast with conventional lending are identified. The ways of overcoming the crisis in the Ukrainian economy by means of leasing are suggested.

Keywords: leasing, leasing services market, credit, leasing agreement, investment, the structure of the leasing market, problems of the functioning of the leasing market in Ukraine.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бабенко А. Г.

Надійшла до редакції 11.02.15 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ

*Н. М. Романюк, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
romnat07@rambler.ru*

Удосконалений методичний підхід до оцінювання та прогнозування рівня небезпеки впливу факторів середовища господарювання на розвиток комбінату. Розвинуто методичний інструментарій обґрунтування складу заходів інвестиційного проекту введення в експлуатацію технологічних об'єктів підприємства. Оцінений вплив факторів середовища господарювання на результати діяльності комбінатів.

Ключові слова: гірничо-збагачувальні комбінати, стратегія, стратегічний розвиток, середовище господарювання, фактор, ймовірність впливу, інвестиційний проект.

Постановка проблеми. Гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК) є основним постачальником сировини для підприємств металургійної галузі, що забезпечують значну частину валютних надходжень до бюджету України. В сучасних умовах господарювання перед комбінатами постає низка стратегічних завдань, пов'язаних з подоланням наслідків кризи, що склалась в галузі, та забезпеченням ефективності виробничо-господарської діяльності. Разом з тим, існує низка факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, що негативно впливають на результати функціонування комбінатів та стримують їх подальший розвиток. Основним з таких факторів залишається високий рівень зносу основних засобів. Крім того, в умовах обмеженості власного капіталу особливої актуальності набувають питання залучення та використання позикових коштів для реалізації інвестиційних проектів підприємств. Зазначений вплив факторів середовища господарювання обумовлює необхідність узагальнення концептуальних засад і вдосконалення науково-методичних підходів до оцінювання та прогнозування впливу факторів на результати діяльності комбінатів з метою визначення основних ризиків і обґрунтування пріоритетних напрямів стратегічного розвитку підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі підвищення ефективності функціонування та забезпечення стратегічного розвитку підприємств присвячені наукові праці багатьох зарубіжних вчених, серед яких: І. Ансофф [1], М. Портер [2], А. Томпсон [3], Й. Шумпетер [4]; а також

вітчизняних науковців: О. Г. Вагонової [5], Л. М. Варави [6], С. Б. Довбні [7], Н. Г. Метеленко [8], В. С. Пономаренка [9], О. В. Раєвневої [10] та ін. Однак, питання оцінювання та прогнозування зміни впливу факторів середовища функціонування на стратегічний розвиток ГЗК вирішені згаданими науковцями не в повному обсязі. Це підкреслює актуальність розробки науково-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо визначення напрямів стратегічного розвитку ГЗК в умовах неповної інформації про ймовірнісні характеристики середовища функціонування.

Формулювання мети статті. Метою роботи є наукове узагальнення та розробка науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо економічного обґрунтування напрямів стратегічного розвитку ГЗК в умовах неповної визначеності середовища господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою обґрунтування пріоритетних напрямів стратегічного розвитку ГЗК проаналізований сучасний стан, оцінені потенційні можливості та загрози Інгулецького, Північного, Центрального, Південного та Полтавського залізрудних комбінатів. Встановлено, що порівняно з 2001 р. підприємства суттєво збільшили обсяги виробництва та реалізації продукції, а також обсяг чистого прибутку. Негативно на діяльності ГЗК позначились кризи 2006 та 2008 рр., однак комбінати залишились незалежними від позикових коштів та рівень їх фінансової стійкості на тепер є високим, за винятком Центрального ГЗК, частка власного капіталу

якого в загальній вартості майна склала 32%. Це підтвердило можливість використання позикового капіталу для реалізації інвестиційних проектів.

Шляхом експертного опитування визначені сильні сторони ГЗК, що забезпечують можливість їх подальшого розвитку, основними з яких є досвід роботи на світових ринках (73,1% усіх відповідей експертів); можливість збільшення виробничих потужностей та конкурентоспроможність продукції (69,2%). Незважаючи на переважання сильних сторін, розвиток комбінатів стримують високий рівень зносу технологічного обладнання (84,6%), недосконала система мотивації персоналу (80,8%), повільне впровадження новітніх технічних засобів та освоєння проектних потужностей, низький інноваційний потенціал (65,4%).

За оцінками експертів (що мають середній ступінь погодженості за коефіцієнтом конкордації Кендела) на розвиток гірничо-збагачувальних комбінатів найбільше впливають їх чистий прибуток, конкурентоспроможність та собівартість продукції, рівень фінансової стійкості та платоспроможності, ціни на енергоресурси. Разом з тим, спираючись на результати експертного оцінювання неможна достатньо об'єктивно визначити ступінь впливу факторів середовища господарювання на розвиток ГЗК, що обумовлює необхідність удосконалення методичних підходів до оцінювання та прогнозування рівня небезпеки цього впливу.

Першим етапом запропонованого методичного підходу є складання їх факторних моделей. За даними ГЗК сформовані факторні моделі рентабельностей власного капіталу, активів та підприємства як підґрунтя для оцінювання та прогнозування рівня небезпеки впливу факторів середовища господарювання.

За факторною моделлю залежності рентабельності власного капіталу від рентабельності продажів, коефіцієнту оборотності активів та мультиплікатору капіталу встановлено, що основним фактором, через який доцільно впливати на рентабельності власного капіталу з метою забезпечення його запланованого рівня, є рентабельність продажів. Факторна модель, що описує залежність рентабельності активів від рентабель-

ності власного капіталу, коефіцієнтів оборотності активів, фінансової автономії надала підстав вважати рентабельність власного капіталу основною факторною ознакою. Стосовно даних Полтавського ГЗК рівень рентабельності активів збільшився за рахунків зміни рівня рентабельності власного капіталу на 11,2%, Північного ГЗК – на 10,4%, Центрального ГЗК – на 11,2%, Інгuleцького ГЗК – на 10,7%, Південного ГЗК – на 1,5%. Побудова детермінованої факторної моделі рентабельності підприємства дозволила встановити, що основним фактором, який негативно впливає на зазначений показник, є зменшення обсягу реалізації продукції внаслідок кризовою ситуацією в галузі 2006 та 2009 рр.

Другий етап методичного підходу до оцінювання та прогнозування рівня небезпеки впливу факторів середовища господарювання полягає у визначенні ваги i -го фактору у загальній зміні обраних показників розвитку. Ґрунтуючись на результатах факторного аналізу, вага кожного з факторів дорівнюватиме його частці в загальній зміні значення j -го показника розвитку протягом певного часу:

$$B_{\phi_i} = \frac{|\Delta P_{\phi_j}|}{P_{\phi_{заг_j}}}, \quad (1)$$

де $\Delta P_{\phi_{ij}}$ – величина, на яку змінився j -й результативний показник розвитку комбінату під впливом i -го фактору; $P_{\phi_{заг_j}}$ – загальна величина, на яку змінився j -й результативний показник розвитку під впливом всіх факторів протягом аналізованого періоду.

При розрахунку ваги i -го фактору розвитку необхідно використовувати позитивні значення зміни рівня результативного показника, тобто загальна зміна рівня результативного показника з урахуванням впливу кожного з факторів визначається так:

$$P_{заг_j} = \sum_{i=1}^n |\Delta P_{\phi_{ij}}|, \quad (2)$$

де n – кількість факторів розвитку, що впливають на зміну рівня j -го результативного показника.

Для прогнозування ваги i -го фактора розвитку в загальній зміні рівня результативного показника на наступний період використовується метод екстраполяції тренду: 1)

результати розрахунків ваги факторів протягом певного періоду склали ряд динаміки, який перевіряється на наявність аномальних значень з метою їх усунення для чого застосовується метод Ірвіна; 2) підтверджується існування тренду та його не випадковість методом Фостера-Стюарта, а отримане рівняння лінії тренду є підставою для прогнозування ваги i -го фактору.

Третій етап методичного підходу спрямований на визначення ймовірності позитивного, негативного або нейтрального впливу факторів середовища господарювання за формулою:

$$P^{+(-,0)} = \frac{N^{+(-,0)}}{N}, \quad (3)$$

де $N^{+(-,0)}$ – кількість періодів, протягом яких вплив i -го фактору був позитивним (негативним, нейтральним); N – загальна кількість періодів.

Оскільки кожен з факторів протягом часу впливає на розвиток комбінату з певною ймовірністю та має певну вагу в зміні показника розвитку, то зважена ймовірність зазначених видів впливу i -го фактору визначатиметься так:

$$3P^{+(-,0)}_i = P^{+(-,0)}_i \times B_{\phi i}, \quad (4)$$

де $P^{+(-,0)}_i$ – ймовірність позитивного (негативного, нейтрального) впливу i -го фактору розвитку; $B_{\phi i}$ – вага i -го фактору розвитку.

В різні періоди кожен з факторів середовища господарювання може впливати на показник розвитку підприємства різним чином, тому з метою оцінки рівня небезпеки фактору визначена загальна зважена ймовірність зміни j -го показника за формулою:

$$P_{\Pi j} = 3P^+_i - 3P^-_i. \quad (5)$$

Ймовірність нейтрального впливу факторів середовища господарювання при визначенні загальної ймовірності не враховується, оскільки він не змінює результатів діяльності підприємства. Доцільно відзначити, що розраховане значення зваженої ймовірності зміни рівня показника розвитку може бути як позитивним, від'ємним, так і дорівнювати нулю. Позитивний результат виразу (5) обумовлює віднесення фактору до групи сприятливих, негативний – до групи небезпечних. Якщо за розрахунком зважена ймовірність дорівнюватиме «0», то ймовірність як позитивного, так і негативного

впливів i -го фактору складає 50%, а оцінка рівня небезпеки його впливу відбувається відповідно до ваги фактору в загальній зміні показника розвитку.

Обґрунтований вище методичний підхід до оцінювання та прогнозування рівня небезпеки факторів середовища господарювання уможливорює одночасне врахування ймовірності впливу, його напрямку та вагомості фактору в загальній зміні рівня показника розвитку підприємства, отже, забезпечує більш об'єктивну оцінку ступеню впливу зазначених факторів.

Ґрунтуючись на розподілі факторів середовища відповідно до їх рівня небезпеки, удосконалені науково-методичні засади обґрунтування стратегічних управлінських рішень щодо вибору напрямку розвитку підприємства в умовах неповної визначеності середовища господарювання:

1. Небезпечні фактори:

– першого рівня – фактори, зважена ймовірність негативного впливу яких на розвиток ГЗК складає 0,469 та вище, а також фактори, зважена ймовірність впливу яких дорівнює нулю, проте рівень ваги високий;

– другого рівня – фактори, зважена ймовірність негативного впливу яких знаходиться в межах $0,102 \leq 3P_i < 0,469$, а також $3P_i = 0$, якщо рівень ваги середній;

– третього рівня – фактори, для яких виконується умова $0 < 3P_i < 0,102$ та фактори, зважена ймовірність впливу яких дорівнює нулю, проте рівень ваги низький.

2. Нейтральні фактори, вага в зміні рівня результативного показника та ймовірність впливу яких дорівнює нулю.

3. Сприятливі фактори:

– першого рівня – зважена ймовірність їх позитивного впливу дорівнює 0,469 та вище;

– другого рівня – фактори, зважена ймовірність позитивного впливу яких знаходиться в межах $0,102 \leq 3P_i < 0,469$;

– третього рівня – зважена ймовірність позитивного впливу факторів на розвиток підприємства знаходиться в межах $0 < 3P_i < 0,102$.

Небезпечні та сприятливі фактори першого та другого рівня є першочерговими для врахування при визначенні напрямку розвитку підприємства, оскільки є основними

важелями, за допомогою яких можливо впливати на результати діяльності підприємства. Розроблені заходи, спрямовані на досягнення запланованого рівня розвитку, мають посилювати вплив сприятливих факторів та зменшувати вплив небезпечних.

Для прогнозування показника розвитку підприємства визначається рівень його зміни внаслідок впливу кожного з факторів середовища протягом певного періоду. На основі отриманих результатів, що утворюють ряд динаміки (після перевірки на наявність аномальних значень та тренду за методом Фостера-Стюарта) здійснюється прогнозування зміни рівня показника розвитку внаслідок впливу фактора середовища господарювання, що аналізується. Ймовірне значення зміни рівня показника розвитку впродовж періоду t встановлюється як:

$$VS_i = P_i \times S_i, \quad (6)$$

де P_i – ймовірність впливу фактору середовища протягом періоду t ; S_i – рівень зміни показника розвитку протягом періоду t під впливом i -го фактору середовища господарювання.

З урахуванням впливу сукупності факторів середовища господарювання загальна сума зміни показника розвитку дорівнюватиме:

$$VS^{3AG} = \sum_{i=1}^n VS_i. \quad (7)$$

Практична значущість розробленого методичного підходу підтверджена на практиці за даними Південного, Північного, Центрального, Інгuleцького та Полтавського гірничо-збагачувальних комбінатів. Встановлено, що сприятливим фактором 2-го рівня для ІнГЗК, ЦГЗК, ПівнГЗК, ПівдГЗК та 1-го рівня для ПГЗК є рентабельність продажів. Небезпечним фактором визначений мультиплікатор капіталу, що віднесений до факторів 3-го рівня безпеки за даними всіх комбінатів, крім ПівнГЗК (2-го рівня безпеки). Отже, заходи, спрямовані на подальший розвиток комбінатів, мають забезпечити збільшення обсягів реалізації.

Найбільш вагомим фактором, що позитивно впливає на рівень рентабельності ГЗК, є виручка від реалізації продукції. Його вага в загальній зміні рівня рентабельності складає від 27,9% на ПівнГЗК до 42,9% на ІнГЗК, а ймовірність позитивного впливу –

від 0,8 на Південному, Північному та Центральному ГЗК до 0,9 на ІнГЗК. До групи небезпечних факторів, що мають низьку вагу, проте негативний напрям та високу ймовірність впливу, віднесено собівартість продукції (всі ГЗК), інші операційні витрати (ПівнГЗК, ЦГЗК та ІнГЗК), що мають низьку вагу та середню ймовірність негативного впливу.

Грунтуючись на аналізі результатів господарювання ГЗК, визначений напрям їх розвитку, що передбачає розробку та впровадження інвестиційних проектів, спрямованих на підтримання та подальше підвищення виробничої потужності шляхом оновлення, модернізації та введення в експлуатацію додаткового технологічного устаткування. Це має забезпечити ефективність функціонування комбінатів на основі інноваційних програм із використання нових технологічних рішень.

Для обґрунтування складу заходів інвестиційного проекту щодо введення в експлуатацію технологічних об'єктів ГЗК при використанні залученого капіталу доцільно використовувати наступний методичний інструментарій. На основі вхідних та вихідних грошових потоків проекту складається графік його послідовних етапів, що враховує можливість дострокового введення в експлуатацію частини потужності технологічного об'єкту: 1) отримання 1-го траншу кредиту на підготовчі операції; 2) початок капітального будівництва, отримання заздалегідь встановлених обсягів траншів та початок сплати відсотків за використання кредитом; 3) початок експлуатації частини нових об'єктів, отримання останніх кредитних траншів та сплата відсотків; 4) введення в експлуатацію проектної потужності в повному обсязі, повна виплата відсотків та тіла кредиту.

Практична значущість зазначеного інструментарію підтверджена шляхом формування інвестиційного графіку введення в експлуатацію дробильно-перевантажувального пункту. Встановлено, що введення в експлуатацію частини основних засобів протягом 3-го етапу забезпечить скорочення періоду повернення кредиту на місяць та зменшення загальної суми коштів, що комбінат має сплатити банку, на 3,7 млн. грн.

Для підприємств при розробці та реалізації інвестиційних проектів важливим аспектом є визначення можливості зменшення суми, сплаченої за користування залученими коштами. Тому, важливим є застосування методичний підхід до визначення черговості реалізації заходів у складі інвестиційного проекту підприємства, в основу якого покладена мінімізація загальної величини власних коштів, що сплачується комбінатом за користування кредитом протягом всього періоду реалізації проекту. При цьому враховуються суми додаткового прибутку, отриманого при впровадженні окремих проектних заходів:

$$BBK_{\text{заг}} = \sum_{t=1}^T BBK_t \rightarrow \min, \quad (8)$$

де BBK_t – сума коштів, що сплачує комбінат за користування кредитом у t -му році, за відрахуванням додаткового прибутку; t – рік погашення кредиту, $t = 1 \dots T$.

За допомогою запропонованого підходу визначена послідовність реалізації заходів інвестиційного проекту з енергозбереження на Ігулецькому ГЗК: перший захід – модернізація приводу горизонтальних конвеєрів, другий – установка частотного перетворювача на привід насоса та третій – впровадження системи автономного постачання об'єктів стислим повітрям. За цієї умови 66% виплат за кредит комбінат сплатить за рахунок додаткового прибутку від реалізованих заходів, а залишок сплати буде мінімальним і складе 34% від загальної суми чи близько 319 тис. грн.

Висновки.

1. Доведена необхідність врахування ймовірнісного характеру зміни рівня показника розвитку ГЗК шляхом визначення зваженої ймовірності як добутку ймовірності впливу окремого фактору та його ваги у загальній зміні зазначеного показника. Це дозволяє більш обґрунтовано встановити ступінь впливу окремого фактору середовища господарювання на результати діяльності підприємства.

2. Обґрунтовано методичний підхід до оцінювання та прогнозування рівня небезпеки впливу факторів середовища, який, ґрунтуючись на результатах факторного моделювання, уможливорює визначення ймовірності та напряму впливу факторів внут-

рішнього і зовнішнього середовища на результати діяльності комбінатів, а також ваги факторів у загальній зміні показника розвитку. Це забезпечує об'єктивну оцінку впливу сукупності факторів середовища господарювання на результати діяльності комбінатів.

3. Обґрунтовано розвиток методичного інструментарію за рахунок побудови графіку вхідних та вихідних грошових потоків проекту, завдяки чому спрощується процес порівняння цих потоків за послідовними етапами реалізації проекту.

4. Обґрунтовано методичний підхід до визначення черговості реалізації заходів у складі інвестиційного проекту, що забезпечує мінімізацію власних коштів, сплачених за користування кредитом протягом реалізації проекту, з урахуванням суми додаткового прибутку, отриманого при впровадженні окремих заходів.

Література

1. Ансофф І. Стратегическое управление / И. Ансофф; Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 519 с.
2. Портер М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер; Пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс. – 2005. – 454 с.
3. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – 12-е издание: Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2006. – 928 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) [Текст] / Й. Шумпетер. Под. ред. А. Г. Милейковско-го. Пер. с нем. В. С. Автономова. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
5. Вагонова О. Г. Економічні стратегії гірничих підприємств як похідна раціональності природокористування в системі суспільних відносин Електронний ресурс] / О. Г. Вагонова, В. В. Волощенко // Науковий вісник НГУ. – 2012. – № 2 (128). – С. 127–134.
6. Варава Л. М. Моделювання виробничої стратегії на сучасному гірничодобувному підприємстві / Л. М. Варава, А. А. Варава // Економіка промисловості. – Донецьк : ІЕП НАН України. – 2009. – № 1. – С. 81–85.
7. Довбня С. Б. Збалансована система показників як інструмент підвищення ефективності стратегічного управління підприємствами / С. Б. Довбня // Реформування економіки України: стан та перспективи: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : МІБО КНЕУ, 2012. – С. 54 – 57.
8. Метеленко Н. Г. Систематизація внутрішніх факторів зростання та розвитку промислових підпри-

емств / Н. Г. Метеленко // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – Вип. 256, т. I. – С. 100 – 110.

9. Пономарено В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: Монографія. / В. С. Пономарено, О. М. Тридід, М. О. Кизим – Х. : ВД «ІН-

ЖЕК», – 2003 – 328 с.

10. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізм, моделі: Монографія. / О. В. Раєвнева – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 496 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОРНО-ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Н. М. Романюк, к. е. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

Усовершенствован методический подход оценки и прогнозирования уровня безопасности влияния факторов внутренней и внешней среды на развитие комбината. Получил дальнейшее развитие методический инструментарий обоснования мероприятий инвестиционного проекта введения в эксплуатацию технологических объектов предприятий. Выполнена оценка влияния факторов среды хозяйствования на результаты работы комбинатов.

Ключевые слова: развитие, эффективность хозяйствования, горно-обогатительный комбинат, метод экспертной оценки, фактор, внутренняя и внешняя среда.

CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF STRATEGIC DEVELOPMENT OF MINING-AND-PROCESSING INTEGRATED WORKS

N. M. Romaniuk, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

Technical approach to evaluation and forecast of hazardous level as for economic environment factors effect on integrated works development is improved. Technical tool to substantiation of measures of investment project for implementing technological objects of enterprise is developed. Effect of internal environment as well as external environment on the activities of enterprises engaged in iron ore raw materials mining, preparing, and processing is assessed.

Keywords: mining-and-processing integrated works, strategic development, economic environment, factor, influence probability, investment project.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г. Надійшла до редакції 29.05.2015 р.

УДК 658.6: 65.012.61

МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Н. В. Ващенко, к. е. н., доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, vashenko2006@gmail.com

У статті розкрито сутність поняття «мотивація персоналу» з точки зору необхідності задоволення потреб і відзнакою від стимулювання персоналу; виокремлено особливості мотивації працівників-інноваторів з урахуванням методології економіки праці та менеджменту персоналу; проведено контент-аналіз підходів щодо класифікації груп методів мотивації персоналу; розглянуто сутність категорії «метод» на основі законів економічної теорії; обґрунтовано групи потреб, які повинні бути задоволеними для інноваційного розвитку підприємства та, відповідно – групи методів мотивації персоналу; проведено групування методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства.

Ключові слова: інновація, мотивація, персонал, потреби, розвиток, підприємство.

Постановка проблеми. Вмотивованість персоналу до впровадження інновацій на підприємствах будь-якої галузі національної економіки, на сучасному етапі переходу до постіндустріального суспільства забезпечує інтенсивність їх розвитку. Отже, мотивацію персоналу до впровадження інновацій можна визнати стержнем і базисною передумовою забезпечення безперервного інтенсивного розвитку підприємств.

Виходячи з теорії економіки праці та управління персоналом, слід відмітити відзнаки між потребами, що виникають у процесі інтелектуальної (розумової) праці, завдяки якій й розвивається підприємство на інноваційній основі, та простої (механічної). Власне, визначена різниця й впливає на мотивацію персоналу, що зайнятий інтелектуальною та інноваційною працею та іншою працею, оскільки у кожному з цих видів праці повинні превалювати різні методи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку підприємств на інноваційній основі привертає увагу вчених, серед яких маються й такі, що досліджують роль персоналу у цьому процесі. Певний внесок у вирішення цієї проблеми зроблено такими вченими, як В. В. Апопій [1], С. В. Васильчак [2], А. М. Виноградська [3], А. А. Мазаракі [4], О. В. Сардак [5] та ін.

У той же час, при усвідомленні будь-якими ученими ролі мотивації персоналу у стратегічному розвитку підприємств, існу-

ють певні наукові проблеми, що характеризуються виникненням протиріч у наступних сферах наукового пізнання: не вирішеними залишаються питання щодо відмінності у процесі мотивування персоналу, що виконує «стандартну» механічну роботу, яка не вимагає прикладання інноваційних підходів, та персоналу, для діяльності якого характерною ознакою є внесення НОУ-ХАУ, раціональних пропозицій, нестандартних творчих підходів – рис, які властиві інноваційній праці; існує певна сумбурність у розгляді вченими-економістами та дослідниками методів мотивації персоналу підприємств, що полягає у підміні термінології та внесенні плутанини у використанні самого поняття «метод» відносно процесів управління персоналом та мотивації персоналу, вільного вживання терміну «метод», не проводячи відзнак із термінами «види» або «чинники» мотивації; в окремих дослідженнях відсутня різниця та конкретика при застосуванні терміну «метод» відносно двох по суті різних процесів, призначенням яких є спонукання персоналу до ефективної та продуктивної діяльності – мотивації та стимулювання. Ці наукові проблеми зумовлюють необхідність уточнення класифікації та обґрунтування структури методів мотивації персоналу з метою можливості їх використання на практиці керівниками підприємств у рамках реалізації стратегії, метою якої є забезпечення безперервного розвитку на інноваційній ос-

нові.

Формулювання мети статті. Отже, метою даного наукового дослідження є визначення методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства, для чого необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність мотивації персоналу; визначити відзнаки мотивації персоналу від стимулювання; встановити потреби, що спонукають персонал до інноваційної праці; розкрити сутність наукових підходів до класифікації методів мотивації персоналу; надати класифікацію методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи сутність поняття «мотивація персоналу», переважна більшість учених-економістів звертає увагу на необхідність задоволення потреби персоналу, про що свідчать наступні визначення: це «Процес збудження людини до плідної діяльності, виходячи з її потреб і цілей підприємства» [6, с.13]; це «Комплексний процес, що включає і суб'єктивну, і об'єктивну компоненту, визначає тип трудової поведінки людей, спрямованої на реалізацію їхніх основних потреб, їх спонукання для досягнення особистих цілей і цілей організації» [7, с.101]; це «Функція управління, процес стимулювання окремого працівника або групи людей до дій, що призводять до досягнення цілей організації; включає зовнішній і внутрішній вплив на потреби та інтереси» [8, с.109]. Виходячи з цього, необхідність задоволення потреб персоналу можна визнати першоосновою для розробки методів мотивації персоналу підприємства.

При цьому слід визнати відмінності між поняттями «мотивація» та «стимулювання» персоналу з метою уникнення невільного визначення методів, які характерні саме для першого процесу.

Головною відзнакою, на наш погляд, є те, що мотив за своєю сутністю викликає дії людини, знаходячись «всередині» неї та виступає внутрішнім збудженням до визначеної поведінки, що направлена на задоволення будь яких власних потреб у той час, як стимул – це зовнішнє збудження до діяльності, який може формувати безліч різних мотивів. На таку принципову відмінність

звертають увагу у своїх дослідженнях деякі вчені: О. І. Амоша підкреслює, що «зовнішня мотивація, що виступає у формі адміністративного, економічного, соціального, морально-психологічного впливу, виконує роль стимулювання» [7, с.108]; В. М. Данюк же, у свою чергу, констатує, що «стимул перетворюється на мотив лише тоді, коли він усвідомлений людиною та сприйнятий нею» [9, с.292], а В. М. Гриньова наполягає на тому, що «поняття мотивація пов'язана з морально-статусним, а стимулювання – з матеріальними потребами особами» [8, с.109].

Отже, можна відмітити, що стимулювання є інструментом впливу на поведінку працівника для формування у нього мотивів, які, у свою чергу, покликані на задоволення потреб (як матеріальних, так і не матеріальних). У свою чергу, ці потреби формуються, виходячи зі свідомості працівника – його прагнень і бажання виконувати певний вид роботи, досягати певних результатів у процесі своєї трудової діяльності та отримувати від неї результат, який, власне, й дозволяє задовольнити потреби.

Такий висновок зроблено на основі результатів досліджень Б. М. Генкіна та М. В. Семикіної. Зокрема: у дослідженнях Б. М. Генкіна підкреслюється, що «діяльність, яка має елементи новизни, раціоналізації та творчості, значно ефективніше, ніж суто виконавча праця..., що зумовлює необхідність встановлення причин, у наслідок яких виникають потреби у такій діяльності та мотиви...» [6, с.98]; М. В. Семикіна визначає специфічні особливості мотивів і стимулів, які відрізняють інноваторів від інших категорій, та спонукають персонал, зайнятий впровадженням інновацій, до їх розробки та впровадження, формують менталітет та, в остаточному випадку – трудову мотивацію в інноваційній праці [10, с. 234–235]. Очевидно, що першим ученим [6] відмінність між інноваційною працею та іншою розглядається через призму змісту та характеру самої праці, у той час, як іншим [10] – з точки зору різних підходів до стимулювання та мотивації такої (інноваційної) праці. Однак, і у першому, й у другому випадку можна відмітити характерну для цих учених відзнаку – це необхідність врахування інших потреб у

здійсненні інноваційної праці, на відміну від простої, що не має творчого характеру, та не може забезпечити впровадження та реалізацію інновацій на підприємстві. Відтак, з огляду на відзнаки між цими видами праці, можна дійти висновку, що у персоналу, який має інноваційний потенціал та схильності до інноваційної праці, виникають інші специфічні потреби, що мають пріоритетне значення.

З нашої точки зору, в основі формування цих потреб, поряд із матеріальним чинником, є основний не матеріальний, який визначає схильність та бажання працівників-інноваторів до розвитку шляхом отримання нових знань і підвищення кваліфікації. В основі виникнення цих потреб закладається спільність інтересів як керівника (власника) підприємства – суб'єкта управління, так і працівників-інноваторів (об'єкта управління) у подальшому розвитку інтенсивним шляхом, а не екстенсивним. Таким чином, виникнення мотивів до такого розвитку є запорукою формування та реалізації ІПП персоналу на основі збалансування інтересів і потреб між суб'єктом і об'єктом управління підприємства.

Збалансування потреб та інтересів між двома сторонами-учасниками, що потенційно мають наміри у досягненні мети інноваційного розвитку підприємства, може бути досягнутим, якщо першочергово забезпечити формування та розвиток ІПП шляхом вмотивування працівників-інноваторів. Виходячи з методології економіки праці, вирішення цього практичного завдання досягається шляхом інвестування у людський капітал (або – розвитку потенціалу працівників).

На основі розвитку теорії людського капіталу, обґрунтованої А. Смітом [11, с.4], і розвинутої у другій половині ХХ ст. Нобелівським лауреатом Г. Беккером [12], стає очевидним, що розвиток людини забезпечується інвестиціями у накопичення знань та навичок, що підвищує кваліфікаційний рівень і підприємницькі здібності, формує необхідний потенціал для відповідного розвитку економіки. Для будь якого підприємства витрати на людський капітал складають не менш важливу статтю витрат, ніж інвестування в обладнання (фізичний капітал),

оскільки від цього виду інвестування забезпечується ефективність освіти, що формує цінність розвитку підприємства у майбутнього періоду [6, с.103]. Таким чином, шляхом інвестування у людський капітал формується необхідний рівень кваліфікації персоналу, завдяки якій підприємство має можливість розвиватися на інтенсивній (інноваційній) основі.

Отже, з точки зору методології економіки праці інвестування в людський капітал можна розглядати стержнем, на якому збалансовуються потреби керівника підприємства у безперервному розвитку підприємства, та персоналу – в отриманні знань і навичок, прикладання яких дозволяє отримати бажаний дохід від кваліфікованої та інноваційної праці. З точки ж зору менеджменту персоналу, для задоволення таких (відмінних від некваліфікованої та простої праці) потреб інноваторів, керівник повинен використовувати відповідні методи мотивації, серед яких пріоритетними є такі методи, що спонукають як до задоволення нематеріальних потреб в отриманні кваліфікації та розвитку, так і до матеріальних (отримання бажаного доходу від інноваційної праці та реалізації інноваційного потенціалу). Відтак, стає необхідним відбір методів мотивації персоналу, який накопичує, реалізує та використовує власний інноваційний потенціал на користь інноваційного розвитку підприємства.

У той же час, як показує проведений контент-аналіз результатів досліджень, саме у цьому напрямку наукових досліджень виникають суттєві протиріччя, що призводять до необхідності відбору та розробки класифікації методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства. Науковою проблемою можна визнати той факт, що методи мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства – як об'єкт наукових досліджень, залишилися поза уваги сучасних учених-економістів; по-друге, серед учених-економістів, об'єктом досліджень яких виступає розвиток мотивації персоналу загалом, і розвиток мотивації персоналу до інноваційної діяльності, та які є провідними фахівцями у цій галузі, існують різні точки зору щодо вирішення цієї проблеми.

Однак, при тому, що вченими виділя-

ються різні групи методів мотивації персоналу, у кожній класифікації чітко простежується такі з них, які використовуються з метою задоволення матеріальних потреб («матеріальні», «винагородження» та «економічні», або «матеріальне стимулювання»), та моральних («морально-статусні», «духовні», «солідарність» і «моральні», «мотивація через організацію робіт», «моральне стимулювання», «індивідуальний підхід», «мотивування через постановку завдань» або «вплив через інформування працівників»). В окрему групу методів мотивації персоналу більшість вчених виділяють «соціальну», в якій поєднуються процеси одночасного задоволення як матеріальних потреб (наприклад, рівень доходу працівника, що визначає його конкурентоспроможність на ринку праці), так і моральних, в яких формується його соціальний статус та «місце у соціумі», впевненість у майбутньому та ступінь соціалізації у суспільстві.

Отже, виникає необхідність розробки методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства на основі принципово нових наукових підходів не тільки з урахуванням галузевих ознак і вмотивування до інноваційної праці, але й з урахуванням поглиблення методології управління персоналом та економіки праці.

По-перше, для вирішення цього наукового завдання відносно об'єкту дослідження (процесу мотивації персоналу) необхідно визначитися з самою категорією «метод».

Згідно словника Вікіпедії, поняття «метод» (від грец. μέθοδος – «шлях через») (англ. *method*, нім. *Methode* *f*) є «систематизованою сукупністю кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети» [13]. Виходячи з цього визначення, самі методи мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства повинні бути складеними з сукупності кроків, які дозволяють досягти головної мети безперервного інноваційного розвитку підприємств, які, у свою чергу, забезпечується визначеними домінантами формування ІПП задля реалізації стратегічних заходів управління підприємствами на основі розвитку ІПП. Таким чином, збалансування цих кроків (методів) із методами управління підприємством і персоналом при формуванні та

реалізації ІПП підприємств є засобом виконання головної передумови у процесі розвитку мотивації персоналу, виходячи з його сутності, а саме – задоволення потреб керівників і підприємств у цілому з потребами окремого працівника.

Виходячи з філософського уявлення про «метод», він є «системою правил, принципів і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей розвитку природи, суспільства і мислення або практичної перетворюючої діяльності людини» [14]. Отже, при розробці методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства необхідно дотримуватися головної закономірності – інноваційний та безперервний розвиток підприємства у цілому не може відбуватися поза безперервного розвитку персоналу, який задовольняє потреби у придбанні нових знань і підвищенні кваліфікації, що потребує від керівників підприємств дотримуватися основного принципу та виконувати головне правило задоволення цих потреб – інвестувати в людський капітал.

Згідно законів економічної теорії, методом виступає «сукупність прийомів, способів, принципів, за допомогою яких визначаються шляхи досягнення певної мети, розв'язання конкретного завдання», або «певні способи, прийоми, завдання теоретичного дослідження предмета, що знаходить вияв у системі категорій і законів» [15, с. 13–15]. Виходячи з цього визначення, при розробці методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства необхідно враховувати системність організації процесу, в якому збалансовуються основні мотиви суб'єкту та об'єкту управління щодо безперервного розвитку персоналу та підприємства одночасно, дотримуються принципи формування та розвитку ІПП із урахуванням способів (заходів) і ступеню вирішення конкретних завдань за визначеними домінантами стратегічного розвитку підприємства на засадах розвитку ІПП.

Відтак, інноваційний розвиток підприємства можливий лише за умови:

а) збалансування потреб в інноваційному розвитку персоналу та керівника (власника) підприємства на основі відповідності рівня задоволення матеріальних потреб працівника отриманому корисному результату

підприємством;

б) вмотивованості до формування та реалізації інноваційного потенціалу персоналом відповідно домінантам стратегічного розвитку підприємства;

в) створення умов керівником (власником) підприємства щодо можливості персоналом задовольнити власні потреби у розвитку на основі підвищення кваліфікації та отримання нових знань (інвестування в людський капітал);

г) відповідності методів мотивації персоналу за кожною групою визначеним домінантам стратегічного розвитку підприємства на основі розвитку його інноваційного потенціалу, виходячи з проблем, які мають пріоритетне значення щодо їх вирішення.

Таким чином можна дійти головного висновку, що в основі мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства закладено задоволення потреб, формування та збалансування мотивів до розвитку власне персоналу та безперервного розвитку підприємства в особі його керівника (власника).

На основі вищевикладеного, можна виділити три основні групи потреб, які повинні бути задоволеними для інноваційного розвитку підприємства:

– матеріальні, які дозволяють персоналу, що має мотиви до інноваційної праці, сформувати та реалізувати власний інноваційний потенціал завдяки підвищенню кваліфікації та освітнього рівня, отримати бажаний рівень доходу від цієї праці, результат якої дозволяє керівнику (власнику) підприємства задовольнити потреби щодо забезпечення безперервного інноваційного розвитку, досягти цілей домінант стратегічного розвитку;

– моральні, які дозволяють персоналу, що має мотиви до інноваційної праці, розвинути потреби до формування та реалізації власного інноваційного потенціалу, підвищення кваліфікації та освітнього рівня завдяки створенню керівником (власником) підприємства сприятливої психологічної атмосфери у трудовому колективі та гуманізації праці підлеглих з використанням різноманітних стимулів нематеріального порядку;

– соціальні, які дозволяють персоналу,

що має мотиви до інноваційної праці, соціалізуватися у трудовому колективі та суспільстві завдяки отриманому позитивному результату від реалізації сформованого інноваційного потенціалу, який одночасно задовольняє потреби керівника (власника) підприємства у забезпеченні безперервного інноваційного розвитку та досягненні цілей домінант стратегічного розвитку як матеріального, так і соціального порядку.

Відповідно, з точки зору задоволення потреб персоналу та керівника (власника) підприємства, виділяються три основні групи методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства – матеріальні, моральні та соціальні, що вміщують певні процеси, направлені на розвиток мотивації персоналу. У той же час, із урахуванням того, що процес розвитку мотивації персоналу повинен бути керованим самим керівником (власником) підприємства з метою задоволення не тільки потреб працівників матеріального, морального та соціального порядку, але й власних, на основі чого збалансовуються мотиви обох сторін соціально-трудових відносин, виникає необхідність виділити групи методів мотивації, які характеризують процес управління мотивацією персоналу.

У цьому контексті доцільно виділити такі групи методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства, як позитивні та негативні, що описуються сучасними вченими-економістами, але вміщують процеси впливу на свідомість працівників і стимули, що специфічні для інноваційної праці на підприємствах.

З урахуванням розподілу рівнів управління інноваційною активністю персоналу, можна виділити три групи методів мотивації персоналу, такі, як: ті, що вміщують матеріальні та не матеріальні процеси впливу на свідомість працівника і стимули, що сприяють задоволенню потреб і формуванню стійких мотивів до підвищення інноваційної активності (блок «А»); ті, що стимулюють персонал до інноваційного розвитку підприємства (блок «В»); ті, що безпосередньо визначають рівень задоволення потреб персоналу від загального розвитку підприємства (блок «С»), і встановлюють взаємозв'язок між рівнем його доходу та отриманим під-

приємством прибутком, зміною сукупної продуктивності та інших результатних показників за цим блоком.

Відтак, групи методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства у їх взаємозв'язку можна надати у вигляді наступної схеми (рис. 1), виходячи з якої стає очевидним, що: методи мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства складаються з трьох пов'язаних між собою груп методів розвитку та управління мотивацією персоналу з урахуванням пріоритету рівнів управління інноваційною активністю персоналу за блоками; соціальна група методів вміщує процеси як матеріаль-

ного так і морального задоволення потреб персоналу для формування мотивів реалізації інноваційного потенціалу; позитивна та негативна групи методів управління мотивацією персоналу може мати як матеріальні, так і моральні стимули впливу на свідомість персоналу для формування інноваційного потенціалу; група методів із урахуванням пріоритету рівнів управління інноваційною активністю персоналу за блоками може мати як матеріальні, так і моральні стимули впливу на свідомість персоналу за блоками «А» і «В», та лише матеріальні стимули за блоком «С».

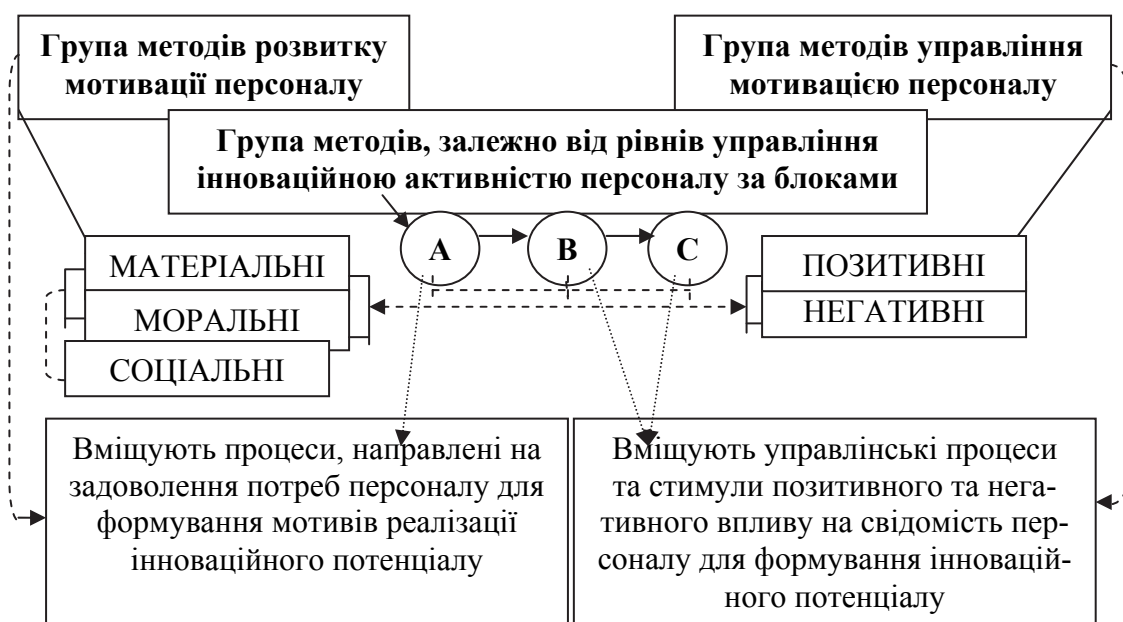

Рис. 1. Групування методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна дійти наступних висновків:

– сучасними вченими-економістами не розроблено методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства, що є наслідком виявлених протиріч у сферах наукового пізнання процесів мотивування та стимулювання персоналу, відокремлення специфіки інноваційної праці від іншої, чинників, які впливають на потреби та мотиви персоналу та, зокрема – тих працівників, які займаються інноваційною діяльністю на підприємствах тощо; виявлення цих про-

тиріч на основі проведеного контент-аналізу актуалізували необхідність розробки методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства на основі використання методологічного базису двох наукових напрямків – управління персоналом та економіки праці;

– в основі відбору методів мотивації персоналу закладено необхідність збалансування мотивів і задоволення потреб персоналу та керівника (власника); для задоволення потреб керівника (власника) щодо безперервного розвитку підприємства, він повинен задовольнити мотиви персоналу

щодо його розвитку шляхом інвестування в людський капітал, що дозволить останньому підвищити кваліфікацію та освітній рівень і, таким чином – забезпечити розвиток для формування та реалізації інноваційного потенціалу;

– основними групами потреб, які повинні бути задоволеними для інноваційного розвитку підприємства, визнано матеріальні, моральні та соціальні; відповідно, з точки зору задоволення потреб персоналу та керівника (власника) підприємства одночасно, виділено три одноіменні основні групи методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства;

– із урахуванням того, що процес розвитку мотивації персоналу повинен бути керованим самим керівником (власником) підприємства з метою задоволення не тільки потреб працівників матеріального, морального та соціального порядку, але й власних, виділено позитивні та негативні групи методів мотивації персоналу;

– із урахуванням розподілу рівнів управління інноваційною активністю персоналу на блоки «А», «В» і «С», виділено також три групи методів мотивації персоналу: ті, що вміщують матеріальні та не матеріальні процеси впливу на свідомість працівника і стимули, що сприяють задоволенню потреб і формуванню стійких мотивів до підвищення інноваційної активності (блок «А»); ті, що стимулюють персонал до інноваційного розвитку підприємства (блок «В»); ті, що безпосередньо визначають рівень задоволення потреб персоналу від загального розвитку підприємства (блок «С»), і встановлюють взаємозв'язок між рівнем його доходу та отриманим підприємством прибутком, зміною сукупної продуктивності та інших результатних показників діяльності підприємства.

У той же час, методи мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства можна вважати інструментом стратегічного управління ним, використання якого дозволяє керівнику (власнику) підприємства досягти визначених домінант у стратегічній перспективі. Використання методів мотивації персоналу до інноваційного розвитку підприємства дозволяє керівнику (власнику) обґрунтовано спрогнозувати перспективи

стратегічного розвитку та підвищити ефективність управління ПП. Цей практичний аспект можна визнати перспективним напрямком подальших наукових досліджень.

Література

1. Апопій В. В. Соціальна функція торгівлі / В. В. Апопій // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 4. – С. 93 – 104.
2. Васильчак С. В. Оцінка ефективності розвитку торговельних підприємств України / С. В. Васильчак, О. Р. Жидяк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.9. – С. 146 – 149.
3. Виноградська А. М. Комерційне підприємство: сучасний стан, стратегії розвитку: Монографія / А. М. Виноградська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 807 с.
4. Мазаракі А. А. Розвиток і структурна переорієнтація сфери товарного обігу як фактор економічного зростання: дис... д-ра екон. наук: 08.02.01 / Мазаракі Анатолій Антонович. – К. : НАН України, Інститут економіки, 1995. – 365 с.
5. Сардак О. В. Управління персоналом маркетингом: теорія та методологія / Олена Вікторівна Сардак: дис... доктора екон. наук, спец. 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами. – Донецьк : Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, 2012. – 408 с.
6. Генкин Б. М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов / Б. М. Генкин. – М. : Норма-ИНФРА, 1999. – 384 с.
7. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: монографія / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землянін та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром.-сті. – Донецьк, 2007. – 328 с.
8. Гриньова В. М. Проблема управління трудовими ресурсами підприємства. Наукове видання / В. М. Гриньова, О. М. Ястремська. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. – 192 с. (Укр. мов.).
9. Менеджмент персоналу: Навч. пос. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін.; За заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Летюха. – К. : ХНЕУ, 2004. – 398 с.
10. Семикіна М. В. Мотиваційні умови розвитку праці в умовах конкурентного середовища / М. В. Семикіна // Регіональні перспективи. – 2002. – № 3–4. – С. 234 – 236.
11. Корицкий А. В. Истоки и основные положения теории человеческого капитала / А. В. Корицкий // Креативная экономика. – 2007. – № 5 (5). – С. 3–10.
12. Becker, Gary S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 2d ed. New York : Columbia University Press for NBER, 1975.
13. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]: Режим доступу <http://uk.wikipedia.org/wiki>
14. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Ильичев Л. Ф., Федосеев П. Н. и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
15. Основи економічної теорії: Підручник / За

МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА К ИННОВАЦИОННОМУ РАЗВИТИЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Н. В. Ващенко, к. э. н., доцент, Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

В статье раскрыта сущность понятия «мотивация персонала» с точки зрения необходимости удовлетворения потребностей и отличия от стимулирования персонала. Выделены особенности мотивации работников-инноваторов с учетом методологии экономики труда и менеджмента персонала. Проведен контент-анализ подходов к классификации групп методов мотивации персонала. Обоснованы группы потребностей, которые должны быть удовлетворены для инновационного развития предприятия, в соответствии с чем выделены группы методов мотивации персонала в том числе и к инновационному развитию предприятия.

Ключевые слова: инновация, мотивация, персонал, потребности, развитие, предприятие.

METHODS OF PERSONNEL MOTIVATION FOR THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

*N. V. Vashchenko. Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhaylo Tugan-Baranovsky*

The essence of the concept of «employee motivation» is revealed in terms of the need to meet the needs and its difference from the staff incentives. The features of employee innovators motivation are pointed out, taking into account the methodology of labor economics and staff management. A content analysis of the approaches to the classification of groups of staff motivation methods is conducted. Groups of needs that must be satisfied for the innovative development of the enterprise are substantiated, in line with this, the groups of the personnel motivation methods are pointed out including the innovative development of the enterprise.

Keywords: innovation, motivation, personnel, needs, development, enterprise.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. Надійшла до редакції 19.02.2015 р.

**МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ ЗОНИ
КУРСУВАННЯ ОКРЕМОГО ПРИМІСЬКОГО ПАСАЖИРСЬКОГО ПОЇЗДУ**

Ю. С. Бараш, д. е. н., професор, ubarash@mail.ru

О. А. Матусевич, ст. викладач, alex_m73@meta.ua

Х. В. Кравченко, асистент, ubarash@mail.ru

*Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна*

У роботі розроблена методика визначення ефективності функціонування окремого приміського пасажирського поїзда, що дозволить зменшити збитковість приміського сполучення на теренах України. Удосконалено методичний підхід щодо визначення оптимальних зон курсування приміських поїздів за рахунок встановлення раціональної відстані маршруту залежно від середньої дальності поїздки пасажирів та їх середньої кількості протягом звітнього року, що дає можливість суттєво знизити експлуатаційні витрати та підвищити ефективність перевезень.

Ключеві слова: приміський рух, приміські поїзди, плата за перевезення, доходи від перевезень, ефективність перевезень, доходи, витрати, збитковість.

Постановка проблеми. Тривалий час в Україні курсують приміські поїзди у межах приміської зони великих та середніх міст, а інколи дальність їх курсування досягає 250 – 300 км, що значно перевищує кордони області. Дослідження, які були проведені Дніпропетровським університетом залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (ДНУЗТ), показали, що середня дальність їх курсування становить близько 70 км, а збитковість інколи досягає 88–90 %. Зараз, в умовах реформування залізничного транспорту та його акціонування, проблема зниження збитковості стає надзвичайно актуальною.

Цю проблему можна вирішувати кількома заходами, але в даній статті буде розглянута задача, яка стосується саме зниження дальності курсування приміських поїздів, визначення раціональних зон їх обертання та зменшення збитковості пасажирських перевезень. Вирішення даної задачі ускладнюється відсутністю необхідного статистичного матеріалу в деяких приміських моторвагонних депо (РПЧ) та приміських службах залізниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему підвищення ефективності пасажирських перевезень за різними напрямками, в тому числі приміському сполученні, досліджували радянські та українські вчені І. М. Аксьонов [1], Ю. С. Бараш [2,3],

О. В. Бакалінський [4], В. Л. Дикань [5], О. В. Христофор [6], Т. С. Мельник [6], О. М. Гудков [7], В. П. Гудкова [8], О. О. Карась [9], О. Г. Харчук [10], Т. Ю. Чаркіна [11], А. В. Момот [12] та ін.

Вищезазначені автори визначали способи підвищення ефективності залізничних пасажирських перевезень, розробляли методичні підходи до удосконалення класифікації пасажирських поїздів, аналізували техніко-економічні показники поїздів та фактори впливу на ефективність залізничних пасажирських перевезень та ін.

Такими питаннями також займаються фахівці Укрзалізниці, галузевих науково-дослідних лабораторій УкрДУЗТ, ДЕТУТ, ДНУЗТ. Але задача підвищення ефективності пасажирських перевезень за рахунок оптимізації зон курсування пасажирських поїздів досліджувалася лише науковцями Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (ДНУЗТ) в наукових працях [13,14,15].

Формулювання мети статті. Метою статті є розробка методики щодо визначення економічної ефективності функціонування окремого приміського пасажирського поїзда та визначення раціональних зон їх курсування на окремих напрямках руху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Послідовність рішення задачі з визначення раціональної зони курсування приміських поїздів передбачає:

1. Проведення економічного аналізу функціонування приміських перевезень на заданому напрямку руху;

2. Визначення економічного критерію та обмежень для вирішення вказаної задачі;

3. Визначення альтернатив для визначення раціональної зони курсування приміських поїздів;

4. Оцінка різних альтернативних варіантів за вказаним критерієм;

5. Остаточний вибір варіанту визначення раціональної зони курсування приміських поїздів.

Для подальших досліджень скористуємося даними з наукової праці ДНУЗТ для полігона Дніпропетровськ – П'ятихатки (рис.1) [13]:

Населення міст та селищ:

Дніпропетровськ	– 1029,0 тис. осіб;
Дніпродзержинськ	– 246,0 тис. осіб;
Верхівцеве	– 10,1 тис. осіб;
П'ятихатки	– 20,4 тис. осіб;
Кривий Ріг	– 681,0 тис. осіб.

Відстані між вказаними населеними пунктами приймалися:

Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ – 35 км;

Дніпродзержинськ – Верхівцеве – 36 км;

Верхівцеве – П'ятихатки – 49 км;

Верхівцеве – Кривий Ріг – 81,0 км.

Для окремих дільниць відстань до населених пунктів та інших дільниць приймалася між серединами цих дільниць, а кількість населення за даними Інтернету.

Кількість приміських поїздів на полігоні Дніпропетровськ–П'ятихатки:

Дніпропетровськ – Сухачівка – 1;

Синельникове – Сухачівка – 1;

Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ-Пас. – 5;

Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ-Лівобережний – 1;

Дніпропетровськ – Верхівцеве – 4;

Дніпропетровськ – Кривий Ріг – 3;

Верхівцеве – Кривий Ріг – 1;

Дніпропетровськ – П'ятихатки – 8.

Кількість перевезених пасажирів

ЛВОК Дніпропетровськ – 13921,7 тис.пас.;

Дільниця Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ-Пас. – 313,0 тис.пас.;

ЛВОК Дніпродзержинськ-Пас. – 2297,8 тис.пас.;

Дільниця Дніпродзержинськ-Пас. – Верхівцеве – 104,9 тис.пас.;

ЛВОК Верхівцеве – 721,7 тис.пас.;

Дільниця Верхівцеве – П'ятихатки – 95,8 тис.пас.;

ЛВОК П'ятихатки – 106,2 тис.пас.

Кількість приміських поїздів на вказаному напрямку в середньому за рік – 14 235 од. (не враховуючи відміну поїздів для ремонту колії), структура поїзда 3–5 од електросекцій: 1 моторний + 1 пасажирський вагон.

Середня населеність вагона у приміському сполученні – 41,85 осіб.

Середня дальність курсування приміського вагона по Придніпровській залізниці – 44 км.

З табл. 1 випливає, що на дільницях полігону Дніпропетровськ – П'ятихатки кількість перевезених пасажирів протягом року буде дорівнювати 19 121,2 тис. пас. Такі складні розрахунки необхідно було виконати, оскільки на залізницях України відсутня методика для визначення реальної кількості перевезених пасажирів між окремими станціями.

Значна різниця в кількості перевезених пасажирів «туди» та «назад» пояснюється придбанням пасажирами квитків у обидва напрямки на ЛВОК Дніпропетровськ та інших станціях полігону.

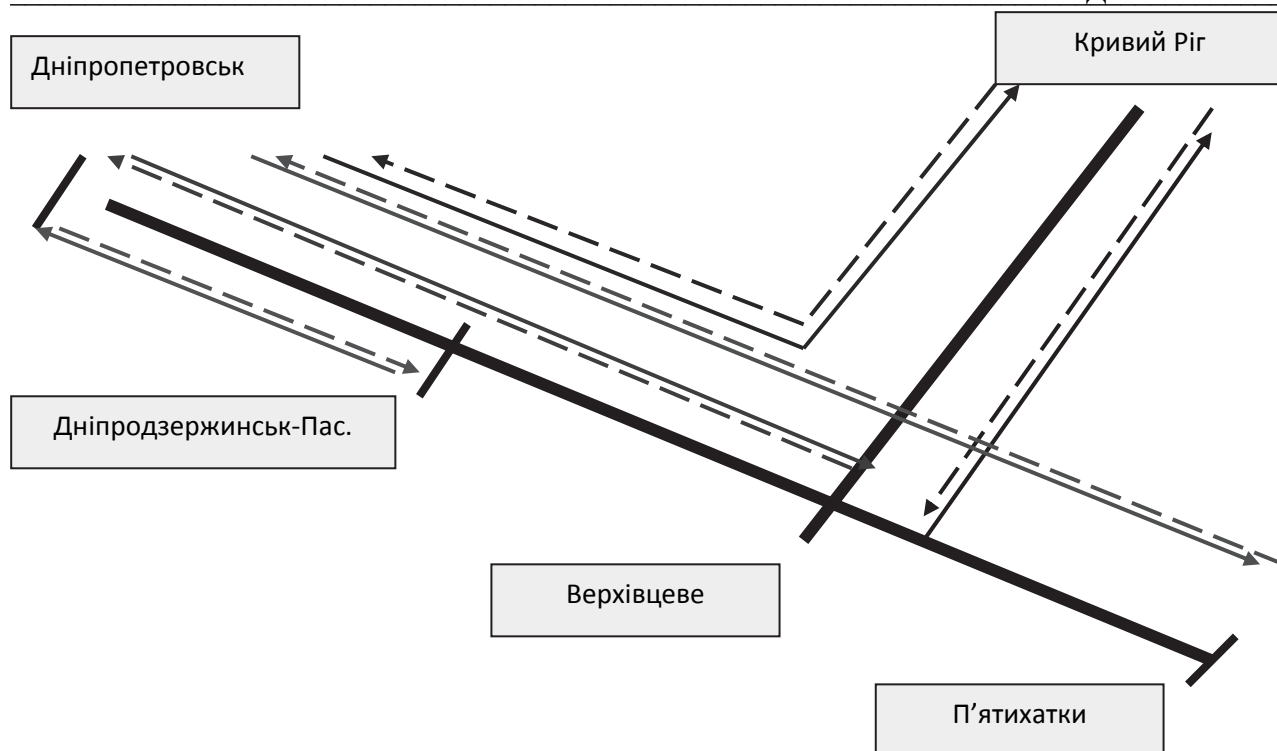

Рис. 1. Схема курсування приміських пасажирських поїздів на полігоні Дніпропетровськ – П'ятихатки [4]

Таблиця 1

Кількість перевезених пасажирів між окремими населеними пунктами на полігоні Дніпропетровськ–П'ятихатки

Населений пункт	Дніпро.	Дніпро.- Дніпродз.	Дніпродз.	Дніпродз.- Верхівц.	Верхівц.	Верхівц.- П'ятихат.	П'ятихат.	Верхівц.- Крив. Ріг.	Разом
Дніпро.	0.00	1 479.00	8 957.60	600.00	1 300.00	215.50	369.00	1 000.60	13 921.70
Дніпро.- Дніпродз.	300.00	0.00	9.00	0.00	1.00	0.00	2.00	1.00	313.00
Дніпродз.	2 000.00	9.00	0.00	0.00	96.00	1.00	37.80	154.00	2 297.80
Дніпродз.- Верхівц.	88.00	0.00	10.90	0.00	1.00	0.00	0.00	5.00	104.90
Верхівц.	340.80	5.00	100.00	5.00	0.00	4.00	17.00	250.00	721.80
Верхівц.- П'ятихат.	65.00	0.00	16.80	3.00	4.00	0.00	4.00	3.00	95.80
П'ятихат.	60.00	2.20	22.00	3.00	13.00	1.00	0.00	5.00	106.20
Верхівц.- Крив. Ріг.	1 050.00	15.00	200.00	15.00	250.00	10.00	20.00	0.00	1 560.00
Разом	3 903.80	1 510.20	9 316.30	626.00	1 665.00	231.50	449.80	1 418.60	19 121.20

Джерело: [13]

Розрахунок доходу від перевезень пасажирів між Кривим Рогом та іншими населеними пунктами на полігоні Дніпропетровськ – П'ятихатки, тис. грн.

Найменування пасажиропотоку	Туди	Тариф	Дохід	Назад	Тариф	Дохід	Разом
Дніпропетровськ–Кривий Ріг	1 000.60	20.3	20312.18	1 050.00	20.3	21315	41 627.18
Дніпропетровськ– Дніпродзержинськ–Кривий Ріг	1.00	18.54	18.54	15.00	18.54	278.1	296.64
Дніпродзержинськ–Кривий Ріг	154.00	16.78	2584.12	200.00	16.78	3356	5 940.12
Дніпродзержинськ–Верхівцеве –Кривий Ріг	5.00	15.46	77.3	15.00	15.46	231.9	309.20
Верхівцеве–Кривий Ріг	250.00	14.14	3535	250.00	14.14	3535	7 070.00
Верхівцеве–П'ятихатки – Кри- вий Ріг	3.00	15.91	47.73	10.00	15.91	159.1	206.83
П'ятихатки–Кривий Ріг	5.00	17.67	88.35	20.00	17.67	353.4	441.75
Разом	1 418.60		26663.22	1 560.00		29 228.50	55 891.72

Джерело: [13]

Розрахунок доходу від перевезень пасажирів між м. Дніпропетровськ та іншими населеними пунктами на полігоні Дніпропетровськ – П'ятихатки, тис. грн.

Найменування пасажиропотоку	Туди	Тариф	Дохід	Назад	Тариф	Дохід	Разом
Дніпропетровськ – Дніпропет- ровськ – Дніпродзержинськ	1 479.00	8.44	12 482.76	300.00	8.44	2 532.00	15 014.76
Дніпропетровськ– Дніпродзержинськ	8 957.60	9.75	87 336.60	2 000.00	9.75	19 500.00	106 836.60
Дніпропетровськ– Дніпродзержинськ–Верхівцеве	600.00	11.51	6 906.00	88.00	11.51	1 012.88	7 918.88
Дніпропетровськ–Верхівцеве	1 300.00	13.26	17 238.00	340.80	13.26	4 519.01	21 757.01
Дніпропетровськ – Верхівцеве –П'ятихатки	215.50	15.02	3 236.81	65.00	15.02	976.30	4 213.11
Дніпропетровськ–П'ятихатки	369.00	16.78	6 191.82	60.00	16.78	1 006.80	7 198.62
Разом	12 921.10		133 391.99	2 853.80		29 546.99	162 938.98

Джерело: [13]

У попередніх таблицях наведені розрахунки доходу від перевезення пасажирів між окремими населеними пунктами на полігоні Дніпропетровськ – П'ятихатки, які виконувалися за формулою (1) [13]:

$$D_j^i = KПП \cdot Tar(l), \quad (1)$$

де D_j^i – дохід від перевезення пасажирів на напрямку – j , дільниці – i , на відстань l

грн.;

$KПП$ – кількість перевезених пасажирів в обох напрямках на певній дільниці – i – напрямку – j , що подорожують на відстань l , чол.

Tar – тариф на перевезення пасажирів на певній дільниці маршруту на відстань l , грн;

l – протяжність розрахункової ділянки маршруту для визначення величини тарифу, км.

ховуємо сумарні значення доходів від перевезення пасажирів на кожній ділянці даного напрямку.

Далі будемо зведену табл. 7, в якій розра-

Таблиця 4

Розрахунок доходу від перевезень пасажирів між м. Дніпродзержинськ та іншими населеними пунктами на полігоні Дніпропетровськ – П'ятихатки, тис. грн.

Найменування пасажиропотоку	Туди	Тариф	Дохід	Назад	Тариф	Дохід	Разом
Дніпродзержинськ – Дніпро-ськ – Дніпродзержинськ	9.00	8.44	75.92	9.00	8.44	75.92	151.83
Дніпродзержинськ – Дніпродзержинськ–Верхівцеве	0.00	8.44	0.00	10.90	8.44	91.94	91.94
Дніпродзержинськ–Верхівцеве	96.00	9.75	936.00	100.00	9.75	975.00	1 911.00
Дніпродзержинськ – Верхівцеве–П'ятихатки	1.00	11.95	11.95	16.80	11.95	200.68	212.62
Дніпродзержинськ–П'ятихатки	37.80	14.14	534.49	22.00	14.14	311.08	845.57
Разом	143.80		1 558.35	158.70		1 654.61	3 212.96

Джерело: [13]

Таблиця 5

Розрахунок доходу від перевезень пасажирів між станцією Верхівцеве та іншими населеними пунктами на полігоні Дніпропетровськ – П'ятихатки, тис. грн.

Найменування пасажиропотоку	Туди	Тариф	Дохід	Назад	Тариф	Дохід	Разом
Верхівцеве–Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ	5.00	11.51	57.55	1.00	11.51	11.51	69.06
Верхівцеве – Дніпродзержинськ – Верхівцеве	5.00	8.44	42.2	1.00	8.44	8.44	50.64
Дніпродзержинськ – Верхівцеве–Верхівцеве–П'ятихатки	0.00	8.65	0	3.00	8.65	25.95	25.95
Верхівцеве – Верхівцеве –П'ятихатки	4.00	8.87	35.48	4.00	8.87	35.48	70.96
Верхівцеве–П'ятихатки	17.00	10.62	180.54	13.00	10.62	138.06	318.60
Разом	31.00		315.77	22.00		219.44	535.21

Джерело: [13]

Таблиця 6

Розрахунок доходу від перевезень пасажирів між станцією П'ятихатки та іншими населеними пунктами на полігоні Дніпропетровськ – П'ятихатки, тис. грн.

Найменування пасажиропотоку	Туди	Тариф	Дохід	Назад	Тариф	Дохід	Разом
П'ятихатки – Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ	2.20	15.46	34.012	2.00	15.46	30.92	64.93
П'ятихатки – Дніпродзержинськ – Верхівцеве	3.00	12.38	37.14	0.00	12.38	0	37.14
П'ятихатки–Верхівцеве–П'ятихатки	1.00	8.89	8.89	4.00	8.89	35.56	44.45
Разом	6.20		80.04	6.00		66.48	146.52

Джерело: [13]

Розподіл доходу від перевезень пасажирів між окремими населеними пунктами на полігоні
Дніпропетровськ–П'ятихатки

Населений пункт	Дніпро.	Дільниця Дніпро.- Дніпродз.	Дніпродз.	Дільниця Дніпродз.- Верхівц.	Верхівц.	Дільниця Верхівц.- П'ятихат.	П'ятихат.
Кр. Ріг (Верхівцеве)	41 627,18	41 923,82	47 863,94	48 173,14	55 891,72	648,58	441,75
	41 627,18	296,64	5 940,12	309,20	7 070,00	206,83	441,75
Дніпропетровськ	162 938,98	147 924,22	41 087,62	33 168,74	11 411,73	7 198,62	0,00
		15 014,76	106 836,60	7 918,88	21 757,01	4 213,11	7 198,62
Дніпродзержинськ		151,83	3 212,96	2 969,19	1 058,19	845,57	0,00
		151,83		91,94	1 911,00	212,62	845,57
Верхівцеве		0,00		119,70	535,21	415,51	0,00
		69,06		50,64		96,91	318,60
П'ятихат.		0,00	64,93	64,93	102,07	102,07	146,52
		64,93		37,14		44,45	
Всього	204 566,2	189 999,9	92 229,5	84 495,7	68 998,9	9 210,4	588,3

Розробка авторів

У табл. 7 показані темні стовпці, які визначають дохід від перевезень пасажирів на кожній дільниці даного напрямку пасажирського руху, та світлі строки, що вказують на міста погашення доходу від перевезень пасажирів. Внизу табл. 7 наведені дані, які визначають величину доходу від перевезення пасажирів на кожній дільниці даного напрямку пасажирського руху.

На основі даних табл. 7 побудовано графік доходу від перевезення пасажирів на напрямку Дніпропетровськ – П'ятихатки (рис.2). На вісі ординат показано значення величини сумарного доходу від перевезень пасажирів різними приміськими поїздами протягом року для різних населених пунктів (зупинок) напрямку. Значення на вісі абсцис в км на графіку вказує на відстань до основних населених пунктів, що відповідають містам Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Верхівцеве, П'ятихатки та проміжним значенням між ними. На основі фактичних значень доходів побудована логарифмічна лінія

тренду. З рис. 2 випливає, що величина доходу від перевезення пасажирів у приміському сполученні при збільшенні відстані курсування поїздів невпинно прямує до нуля.

Мета досліджень даної статті – визначення оптимальної зони (відстані) курсування приміських поїздів, в якій перевезення пасажирів стануть беззбитковими. Для цього використано концепцію маржинального доходу та методику, що представлена в науковій праці [16].

Далі необхідно побудувати лінію загальних витрат від перевезення пасажирів на даному напрямку як суму складових умовно-постійних витрат та умовно-змінних витрат в обох напрямках руху, оскільки доходи від перевезень пасажирів також вираховувалися в прямому та зворотному напрямках.

Для розрахунку витрат від перевезення пасажирів на напрямку Дніпропетровськ – П'ятихатки спочатку була проаналізована форма 10 зал Придніпровської залізниці за

окремими складовими: пасажирська складова; моторвагонна складова; локомотивна складова; інфраструктурна складова. Потім була визначена доля кожної складової.

За допомогою табл. 8, яка була розрахована в науково-дослідній роботі [12], були визначені загальні витрати від перевезення пасажирів на напрямку Дніпропетровськ – П'ятихатки, а потім за допомогою форми 10 зал були розраховані окремо постійні та змінні витрати для побудови графіку доходу

(рис.3).

З рис.3 випливає, точка беззбитковості приміських пасажирських перевезень знаходиться на відстані 66 км від станції Дніпропетровськ, що на 5 км ближче ніж станція Верхівцеве. Завдяки проведеним вище дослідженням можна заключити, що для суттєвого зниження збитковості приміських перевезень раціонально призначати курсування приміських поїздів до станції Верхівцеве.

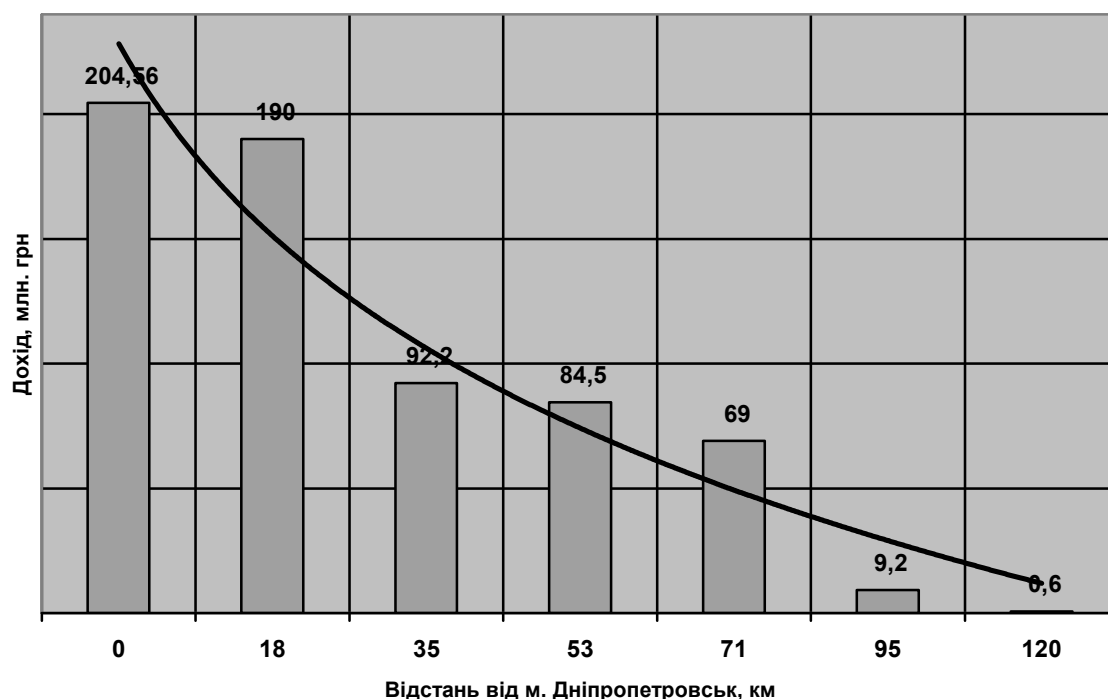

Рис. 2. Графік залежності доходу від перевезення пасажирів на напрямку Дніпропетровськ – П'ятихатки [розробка авторів]

Дільницю Верхівцеве – П'ятихатки доцільно обслуговувати рейсовим автобусом, який буде курсувати для перевезення робочої зміни працівників Придніпровської залізниці, оскільки інших пасажирів на цій дільниці мало. Крім того на даному напрямку курсує багато пасажирських поїздів, які зупиняються на станції П'ятихатки.

Припускається, що наведений вище аналіз беззбитковості та визначення оптимальної (граничної) відстані курсування приміських поїздів виконується у межах релевантного діапазону, в якому функції змінних та постійних витрат на перевезення передбачаються лінійними та функціонально пов'язаними з відстанню. Але навіть при таких припущеннях аналіз вимагає порів-

няння трьох функцій: функції постійних витрат і двох змінних функції – функції доходу та функції змінних витрат, що ускладнює процедуру аналізу. Тому більш наочно аналіз беззбитковості можна провести з використанням маржинального підходу, при якому необхідно співставляти постійні витрати лише з однією змінною функцією – з маржинальним доходом у вигляді різниці між доходом та змінними витратами від приміських перевезень.

Маржинальний аналіз беззбитковості з метою визначення оптимальної (граничної) відстані курсування приміських поїздів наведений на рис. 4.

Розрахунок витрат за окремими поїздами на полігоні Дніпропетровськ – П'ятихатки
(організація руху, що існує)

Найменування витрат	Найменування приміського поїзду	Кількість пасажирів	Кількість поїздів, од.	Відстань, км	Поїздо-км за рік	Вартість в грн з роботи [72]	Всього витрати, тис. грн
Витрати пасажирських вокзалів	Синельникове- 1- Сухачівка	86,0				0,0390	3,35
	Дніпропетровськ - Сухачівка	10,0					0,39
	Дніпропетровськ - Дніпродзержинськ	12658,6					493,54
	Дніпропетровськ - Верхівцеве	2547,7					99,33
	Дніпропетровськ - П'ятихатки	840,3					32,76
	Дніпропетровськ - Кривий Ріг	2440,6					95,16
	Верхівцеве - Кривий Ріг	538,0					20,98
	Всього	19121,2					745,51
Витрати приміського господарства	Синельникове- 1- Сухачівка		1,0	17,7	129210,0	4,0880	528,21
	Дніпропетровськ - Сухачівка		0,1	17,7	12921,0		52,82
	Дніпропетровськ - Дніпродзержинськ		6,0	35,0	1533000,0		6 266,92
	Дніпропетровськ - Верхівцеве		4,0	71,0	1658560,0		6 780,22
	Дніпропетровськ - П'ятихатки		8,0	120,0	5606400,0		22 919,04
	Дніпропетровськ - Кривий Ріг		3,0	152,0	3328800,0		13 608,18
	Верхівцеве - Кривий Ріг		1,0	81,0	591300,0		2 417,24
	Всього				12860191,0		52 572,63
Витрати на маневрові локомотиви	Синельникове- 1- Сухачівка		1,0	17,7	129210,0	0,0145	1,44
	Дніпропетровськ - Сухачівка		0,1	17,7	12921,0		0,14
	Дніпропетровськ - Дніпродзержинськ		6,0	35,0	1533000,0		17,05
	Дніпропетровськ - Верхівцеве		4,0	71,0	1658560,0		18,44
	Дніпропетровськ - П'ятихатки		8,0	120,0	5606400,0		62,34
	Дніпропетровськ - Кривий Ріг		3,0	152,0	3328800,0		37,01
	Верхівцеве - Кривий Ріг		1,0	81,0	591300,0		6,58
	Всього				12860191,0		143,00
Витрати інфраструктури	Синельникове- 1- Сухачівка		1,0	17,7	129210,0	2,3250	300,41
	Дніпропетровськ - Сухачівка		0,1	17,7	12921,0		30,04
	Дніпропетровськ - Дніпродзержинськ		6,0	35,0	1533000,0		3 564,22
	Дніпропетровськ - Верхівцеве		4,0	71,0	1658560,0		3 856,15
	Дніпропетровськ - П'ятихатки		8,0	120,0	5606400,0		13 034,87
	Дніпропетровськ - Кривий Ріг		3,0	152,0	3328800,0		7 739,45
	Верхівцеве - Кривий Ріг		1,0	81,0	591300,0		1 374,77
	Всього				12860191,0		29 899,91
Всього витрат	Синельникове- 1- Сухачівка						833,41
	Дніпропетровськ - Сухачівка						83,40
	Дніпропетровськ - Дніпродзержинськ						10 341,73
	Дніпропетровськ - Верхівцеве						10 754,14
	Дніпропетровськ - П'ятихатки						36 049,01
	Дніпропетровськ - Кривий Ріг						21 479,80
	Верхівцеве - Кривий Ріг						3 819,56
	Всього						83 361,05

Джерело [12]

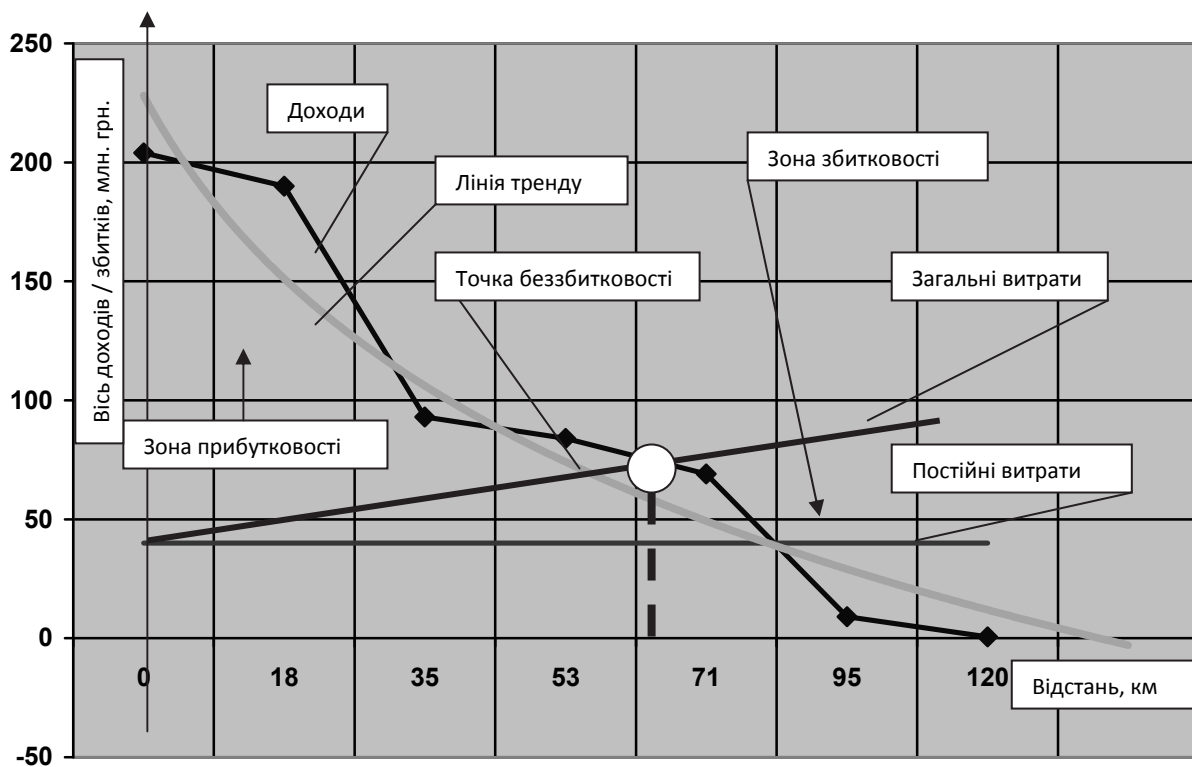

Рис. 3. Графік залежності доходу від перевезення пасажирів на напрямку Дніпропетровськ – П'ятихатки [розробка авторів]

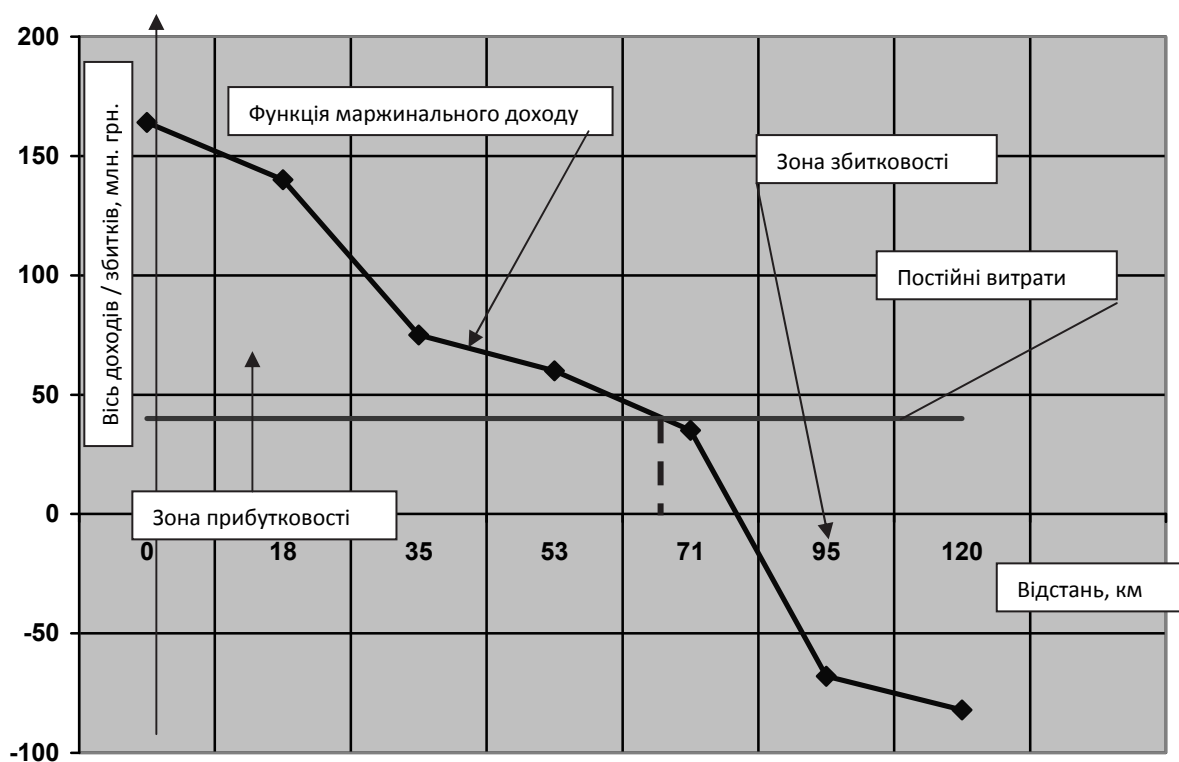

Рис. 4. Графік маржинального доходу від перевезення пасажирів на напрямку Дніпропетровськ – П'ятихатки [розробка авторів]

Як видно з рис. 4, зона беззбитковості приміських перевезень пасажирів починається з відстані, у якій функція маржинального доходу перетинає лінію постійних витрат, тобто маржинальний дохід від перевезень дорівнює постійним витратам, що списуються на відповідний сегмент приміських перевезень пасажирів.

Додатковий аналіз, який було проведено за допомогою маржинального доходу, показав, що на напрямку Дніпропетровськ – П'ятихатки економічно доцільно виконувати курсування приміських пасажирських поїздів лише до станції Верхівцеве. При цьому збитки від перевезень пасажирів будуть становити 5 млн грн. на рік або 2,4 % проти існуючих – 55,5 млн грн.

Висновки. На основі проведених досліджень було встановлено:

1. Принципи визначення обсягів приміських пасажирських перевезень при відсутності статистичної інформації на залізницях України;

2. Розроблена методика визначення раціональних зон курсування приміських пасажирських поїздів на полігоні Придніпровської залізниці за рахунок встановлення оптимальної відстані їх курсування, що дозволило суттєво знизити збитковість цих перевезень.

Удосконалено методичний підхід щодо визначення оптимальних зон курсування приміських поїздів за рахунок встановлення раціональної відстані маршруту залежно від середньої дальності поїздки пасажирів та їх середньої кількості протягом звітного року. Впровадження вказаної методики для визначення оптимальних зон курсування приміських поїздів дозволить АТ «Українські залізниці» суттєво знизити збитковість приміських перевезень, а місцевим органам влади на рівні мерій та області зменшити платежі за послуги приміських компаній або РПЧ.

Література

1. Аксенов І. М. Управление экономикой пассажирского поезда / І. М. Аксенов // Залізничний трансп. України. – 2003. – № 4. – С. 10–43.
2. Бараш Ю. С. Сравнение видов транспорта с учетом устойчивого развития общества / Ю. С. Бараш, І. П. Корженевич, П. А. Лихопек. ISSN 2309-821X (Print), ISSN 2310-2438 (Online) Збірник наукових праць Дніпропетровського національного

університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту», 2013, вип. 6. // Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – 2009. – Вип. 28. – С. 210–214.

3. Бараш Ю. С. Теоретико-методичний підхід до визначення конкурентоспроможності послуг, що надаються пасажирськими видами транспорту / Ю. С. Бараш, А. А. Покотілов, Т. Ю. Чаркіна // Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – 2011. – Вип. 38. – С. 233–237.

4. Бакалінський, О. В. Маркетинг пасажирських перевезень перспективними видами рухомого складу залізниць: теорія, методологія, практика. Дис. д.е.н.: 08.00.04 / О. В. Бакалінський – Київ : ДЕГУТ – 2012 – 455 с.

5. Дикань В. Л. Пріоритетність та стратегічна значущість транспортної системи для економіки України / В. Л. Дикань // Українські залізниці, 2014. – т. № 7. – С. 24–27.

6. Мельник, Т. С. Формування конкурентних переваг транспортної організації / Т. С. Мельник, О. В. Христофор // Вагонний парк. – 2008. – № 6. – С. 11–13.

7. Гудков, О. М. Організаційно-економічний розвиток пасажирського комплексу залізничного транспорту України на основі системного підходу. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.: 08.00.03 / О. М. Гудков – Харків : УкрДАЗТ – 2009 – 21 с.

8. Гудкова, В. П. Формирование механизма финансирования пассажирских перевозок / В. П. Гудкова // Транспортный комплекс Украины: экономика, организация, развитие: 3б. науч. тр. – Вып. 7. – К. : ІКТП-Центр. – 1999. – С. 75–84.

9. Карась, О. О. Формування сучасного механізму управління підприємствами в ринкових умовах (на прикладі пасажирського господарства залізничного транспорту). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.: 08.00.04 / О. О. Карась – Дніпропетровськ : ДНУЗТ – 2009 – 24 с.

10. Харчук, О. Г. Шляхи підвищення ефективності перевезень на залізничному транспорті / О. Г. Харчук, Н. П. Зайцева // Проблеми та перспективи розвитку транспортних систем: техніка, техно-логія, економіка та управління. Мат. другої наук. практ. конф. – К. : КУЕТТ – 2004 – С. 50–51.

11. Чаркіна Т. Ю. Управління конкурентоспроможністю залізничних пасажирських перевезень на ринку транспортних послуг : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Т. Ю. Чаркіна. – К. : Українська державна академія залізничного транспорту, 2013. – 22 с.

12. Момот А. В. Методичний підхід до визначення раціональних швидкостей руху пасажирських поїздів

жирських поїздів та раціональних зон їх курсування / А. В. Момот // Проблеми економіки транспорту: зб. наук. пр. Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2013. – Вип. 5. – С. 80–89.

13. Звіт з виконаної науково-дослідної розробки за договором № ПР/НРП – 11812/НЮ від 31.10.2011 р. Розробка порядку визначення ефективності курсування приміських поїздів за окремими напрямками Придніпровської залізниці.

14. Звіт з виконаної науково-дослідної розробки за договором № 97/2012-ЦТех-248/2012-ЦЮ від “ 18 ” жовтня 2012 Розробка програмного забезпечення із визначення ефективності курсування пасажирських поїздів.

15. Звіт з виконаної науково-дослідної розробки за договором № 62/11 – ЦТех – 117/2011 – ЦЮ від 22.08.2011 Розробка порядку визначення ефективності курсування пасажирських поїздів.

16. Пінчук О. П. Принципи побудови тарифів на перевезення пасажирів у приміському та регіональному сполученні / Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Вип. 38. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2011. – С. 270–276.

17. Вихідні данні Укрзалізниці стосовно показника собівартості 10 пас.-км та середньої дальності поїздки пасажирів у приміському сполученні за 2010 рік.

18. Інструкції з калькулювання собівартості перевезень на залізничному транспорті України, затверджені наказом Укрзалізниці від 15.01.2009 №015-Ц.

19. Номенклатура витрат з основних видів економічної діяльності залізничного транспорту України : Наказ Укрзалізниці від 21.08.2007 № 417-Ц. – 414 с.

20. Пінчук О. П. Послідовність вирішення

проблеми підвищення ефективності приміських пасажирських перевезень / Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту» – Вип. 1. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2011. – с. 102.

21. Пінчук О. П. Концептуальний підхід до формування приміських пасажирських компаній та поїздів / Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту» – Вип. 2. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2011. – с. 128.

22. Принципи визначення ефективності курсування приміських пасажирських поїздів на заданому напрямку руху / Ю. С. Бараш, Т. Ю. Чаркіна, Ю. П. Мельянцова, О. О. Карась // Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – 2012. – Вип. 41. – С. 234–248.

23. Транспортна стратегія України на період до 2020 року, затверджена Кабінетом Міністрів України розпорядженням від 20 жовтня 2010 року № 2174.

24. Указ Президента України № 504/2011 «Про Національний план дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава».

25. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies – Third edition. Methodology Sheets. – United Nations Development Programme. Environment and Energy Group Bureau for Development Policy. – 2008. – 398 p.

26. INFRAS/IWW 2004: External Costs of Transport: Update Study. Final Report. Zurich/Karlsruhe. – 2004.

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ РАЦИОНАЛЬНОЙ ЗОНЫ КУРСИРОВАНИЯ ОТДЕЛЬНОГО ПРИГОРОДНОГО ПАССАЖИРСКОГО ПОЕЗДА

*Ю. С. Бараш, д. э. н., профессор, А. А. Матусевич, ст. преподаватель,
К. В. Кравченко, ассистент, Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна*

В работе разработана методика определения эффективности функционирования отдельного пригородного пассажирского поезда, которая позволит уменьшить убыточность пригородного сообщения на территории Украины. Усовершенствован методический подход по определению оптимальных зон курсирования пригородных поездов за счет установления рационального расстояния маршрута в зависимости от средней дальности поездки пассажиров и их среднего количества в течение отчетного года, что в свою очередь позволит существенно снизить эксплуатационные расходы и повысить эффективность перевозок.

Ключевые слова: пригородное движение, пригородные поезда, плата за перевозки, доходы от перевозок, эффективность перевозок, доходы, расходы, убыточность.

METHODICAL APPROACH TO DETERMINATION OF THE RATIONAL ZONE OF PLYING
OF A SEPARATE SUBURBAN PASSENGER TRAIN

Yu. S. Barash, D.E., Prof., O. A. Matusevich, Senior Lecturer,

*Kh. V. Kravchenko, Assistant Lecturer, Dnepropetrovsk national university of railway transport
named after V. Lazaryan*

The method of determining the efficiency of a separate commuter train is developed which will reduce the loss-making of suburban communication in Ukraine. Methodical approach to determination of the optimal zones of suburban trains plying is improved through the establishment of a rational distance of the route, depending on the average trip length of passengers and their average number during the year, which in its turn will significantly reduce operating costs and will improve transport efficiency.

Keywords: commuter traffic, commuter trains, transportation fees, revenues from traffic, transportation efficiency, revenues, expenses, loss-making.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г. Надійшла до редакції 16.02.2015 р.

**СИНХРОНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ТА ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ
В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ АЕРОПОРТОМ**

*Н. Л. Шишкова, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
nlshishkova@gmail.com*

Встановлено особливості обліку та внутрішнього контролю в рамках системи управління аеропортом. Доведено необхідність синхронізації обліково-контрольних та управлінських функцій, які виконуються учасниками господарських процесів аеропорту. Визначено, що найбільш пріоритетними напрямками розвитку управлінської діяльності суб'єкту господарювання як інтегрованої багатофункціональної системи є централізований оперативний облік, моніторинг, контроль та аналіз інформації на усіх рівнях організаційної структури по вертикалі та горизонталі.

Ключові слова: облік процесів, внутрішній контроль, витрати аеропорту, синхронізація, складна система.

Постановка проблеми. В умовах здійснення операційної діяльності будь-якого підприємства та його обліку стає актуальним необхідність управління потоками інформації щодо об'єктів обліку та контролю. Окремо слід зазначити, що контроль необхідний і внутрішній, і сприяння для проведення дієвого зовнішнього моніторингу. Тому налаштування взаємозв'язку між окремими функціями суб'єкту господарювання потребує логістичного підходу до управління всіма процесами. Однак у практиці сучасного обліку і контролю поки що недостатньо застосовується логістичний підхід до управління окремими операціями та функціями, що визначає поставлену проблему досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи з теоретико-методологічних засад логістичного управління, розроблених науковцями Шимковою В. Є., Паласюк Б. [1, 2] і впроваджених у практику виробництва, транспорту й торгівлі, логістичне управління окремими об'єктами обліку слід розглядати як цілеспрямований вплив на узгодження і синхронізацію процесів формування потоків інформації у взаємозв'язку облікових та контрольно-аналітичних функцій. Окремо слід виділити напрацювання стосовно специфіки функціонування суб'єктів господарювання, які надають аеропортові послуги – Марінцева К. В. [3], Марченко М. В. [4, 5]. Але логістичний підхід торкається тільки окремих функцій, що не дає бажаних результатів. Хоча

логістизація повинна охоплювати всю діяльність кожного підприємства, господарчі процеси міжнародного аеропорту та синхронізація їх обліку і контролю особливо потребують узгодження та інтеграції в рамках ефективного управління.

Формулювання мети статті. Метою статті стало розкриття сутності й необхідності інтеграції обліку та внутрішнього контролю з управлінням потоковими інформаційними процесами підприємства. Досягнення поставленої мети потребує розв'язання завдань, пов'язаних з виявленням особливостей процесів під час здійснення операцій діяльності аеропорту, адаптації та синхронізації існуючих управлінських механізмів до поточних процесів обліку, внутрішнього контролю та їх інформаційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми підвищення прибутковості підприємства, ефективності роботи персоналу, створення оптимальної структури управління хвилюють будь-якого керівника. Для прийняття відповідних рішень необхідно щоб існував доступ до певної інформації, а у деяких ситуаціях цей доступ вимірюється терміном отримання відомостей. Тому кожна організація намагається мінімізувати час для отримання даних через впровадження комп'ютерних систем.

Бізнес-систему підприємства можна подати у вигляді інтегрованої багатофункціональної системи, що взаємодіє із зовнішнім середовищем. Функціонуванню такого спе-

цифічного суб'єкту господарювання як аеропорт притаманні такі основні ознаки:

– взаємопов'язаність – видалення або приєднання елемента підприємства спричинює зміни у відношеннях між іншими елементами системи (Рис.1);

– структурність – ієрархічна – багаторівнева структура, на верхньому рівні якої знаходиться центральне управління, на нижніх рівнях підрозділи, дочірні компанії тощо (Рис.2);

– цільовий характер функціонування – цілі підприємства конкретні, фіксовані і мо-

жуть коригуватися менеджерами;

– динамічність – якісні та кількісні показники комерційної, виробничої, фінансової діяльності підприємства, технології його роботи змінюються з часом (Рис.3);

– вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства, зміни якого зумовлюють потребу в реінжинірингу бізнес-процесів; адаптивність

– здатність підприємства реагувати на зміни вхідних/вихідних інформаційних потоків тощо.

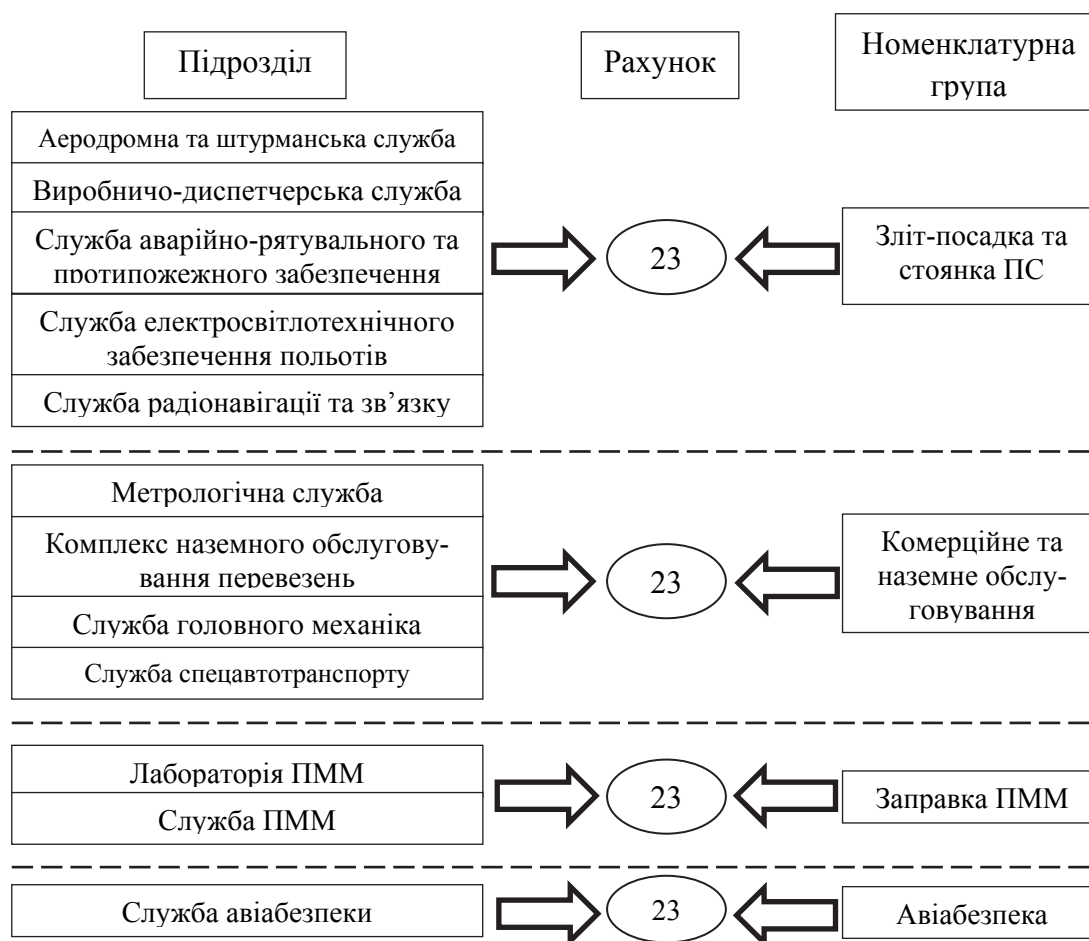

Рис. 1. Взаємопов'язаність номенклатурних груп витрат виробничих підрозділів аеропорту

На рис.1 враховано складну організаційну структуру аеропорту та велику кількість підрозділів. Витрати, пов'язані з управлінням та обслуговуванням виробничого процесу, які прямо не відносяться на рахунки собівартості в бухгалтерському об-

ліку, відображаються на рахунку 91 «Загальновиробничі витрати». Розподіл накопичених по дебету цього рахунку сум витрат здійснюється щомісячно на собівартість, виходячи із наступного:

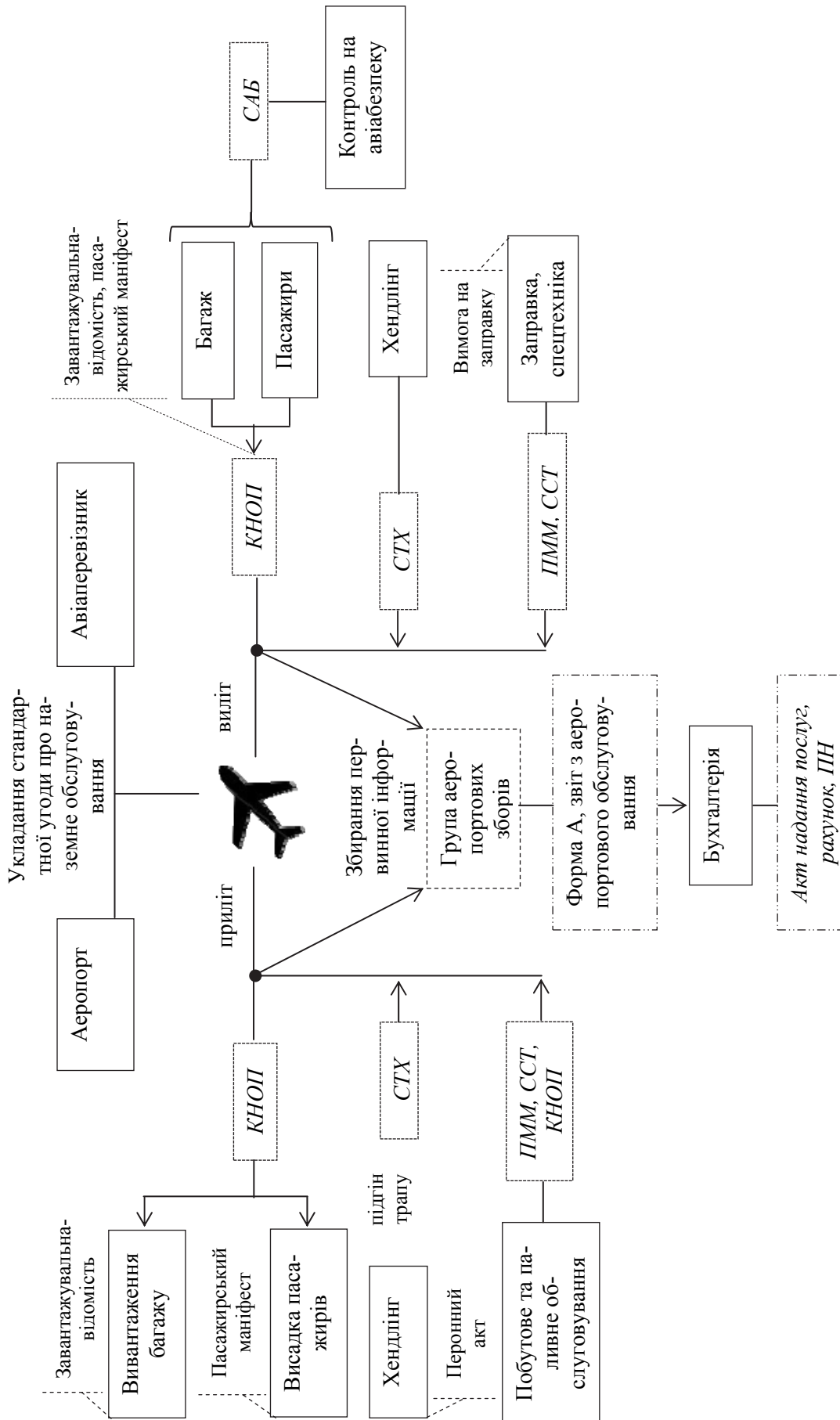

Рис. 2 Структура формування документації за аеропортовим обслуговуванням

– визначення питомої ваги кожної номенклатурної групи від сукупних витрат на рахунку 23;

– пропорційне віднесення загальнови-робничих витрат у розрізі підрозділів на кожну номенклатурну групу.

Рис.2 ілюструє формування послуг, вказує найбільші служби підприємства і їх діяльність із зазначенням первинних документів для правильності ведення обліку доходів та витрат. На схемі відсутня деталізація процесів з обслуговування пасажирів та повітряних суден (ПС) – збір пасажирів в зоні очікування та перевезення у автобусах до місця стоянки ПС, встановлення «башмаків» під шасі, зняття електричного заряду струмознімачем тощо.

Так, за квартал ТОВ «Міжнародний аеропорт «Дніпропетровськ» надає різноманітні послуги в середньому за 700 договорами. Тому постає необхідність своєчасного доступу до інформації та якнайшвидшого опрацювання облікових даних.

Обслуговування повітряних суден (ПС) та аеропортова діяльність відрізняються від процесу виготовлення готової продукції різноманітними процесами надання послуг. Цим обумовлено існуюча кількість різних служб та підрозділів аеропорту, з яких важливими та найбільшими службами є:

1) комплекс наземного обслуговування перевезень (КНОП) – обслуговує пасажирів та їх багаж, а також ПС, має широкий набір функцій;

2) служба технічного хендлінгу ПС на пероні (СТХ) – підрозділ КНОПу, забезпечує технічне обслуговування ПС, встановлення на місце стоянки, обробка судна рідинами від зледеніння тощо;

3) служба спецтранспорту (ССТ) – забезпечує інші служби спецмашинами (наприклад, для заправки/зливу ПММ);

4) служба паливно-мастильних матеріалів (ПММ) – заправляє ПС та транспорт аеропорту, виконує оперативний облік і звітність руху ПММ;

5) служба авіаційної безпеки (САБ) – виконує особистий огляд пасажирів та контроль безпеки ручної поклажі й багажу;

6) група обліку аеропортових послуг (група аеропортових зборів) – збирає усю первинну документацію, обробляє її та передає відповідні акти та звіти до бухгалтерії підприємства.

Рис.3 узагальнює формування інформації щодо динаміки витрат обслуговуючих та адміністративних підрозділів аеропорту. Витрати, які не пов'язані з управлінням та обслуговуванням виробничого процесу і які прямо не відносяться на рахунки собівартості, але відносяться до господарської діяльності підприємства відображаються в бухгалтерському обліку на рахунку 92 «Адміністративні витрати» та 93 «Витрати на збут».

Відповідність витрат до номенклатурної групи та рахункам витрат визначається згідно з підрозділом підприємства, витрати якого обліковуються, аналогічно до статей доходів.

Отже, облік і контроль аеропорту можна розглядати як складну систему, що може бути спроектована, сконструйована та за необхідності перманентно удосконалена. Подальший розвиток, нагромадження інформації в інформаційних системах, надають змогу детально охарактеризувати логістику взаємозв'язків підсистем, елементів обліку і контролю аеропорту та рівнів керування ними. Тому необхідність синхронізації обліку і внутрішнього контролю будь-якого суб'єкту господарювання лежить в площині вибору інструментарія, який математично та програмно дозволить якнайкраще організувати синхронізацію процесів.

Процес може створювати кілька інших процесів (вони називаються дочірніми процесами, а процес, що їх започаткував, називається материнським), а ті в свою чергу можуть створювати свої дочірні процеси. Таким чином, утворюється дерево процесів. Як правило, дочірні процеси створюються материнськими для здійснення певної задачі, тому процесам необхідно взаємодіяти.

Такий зв'язок називається міжпроцесорною взаємодією (IPC – interprocess communication) і полягає в передачі даних від одного процесу до іншого, контролі діяльності процесів, синхронізації дій.

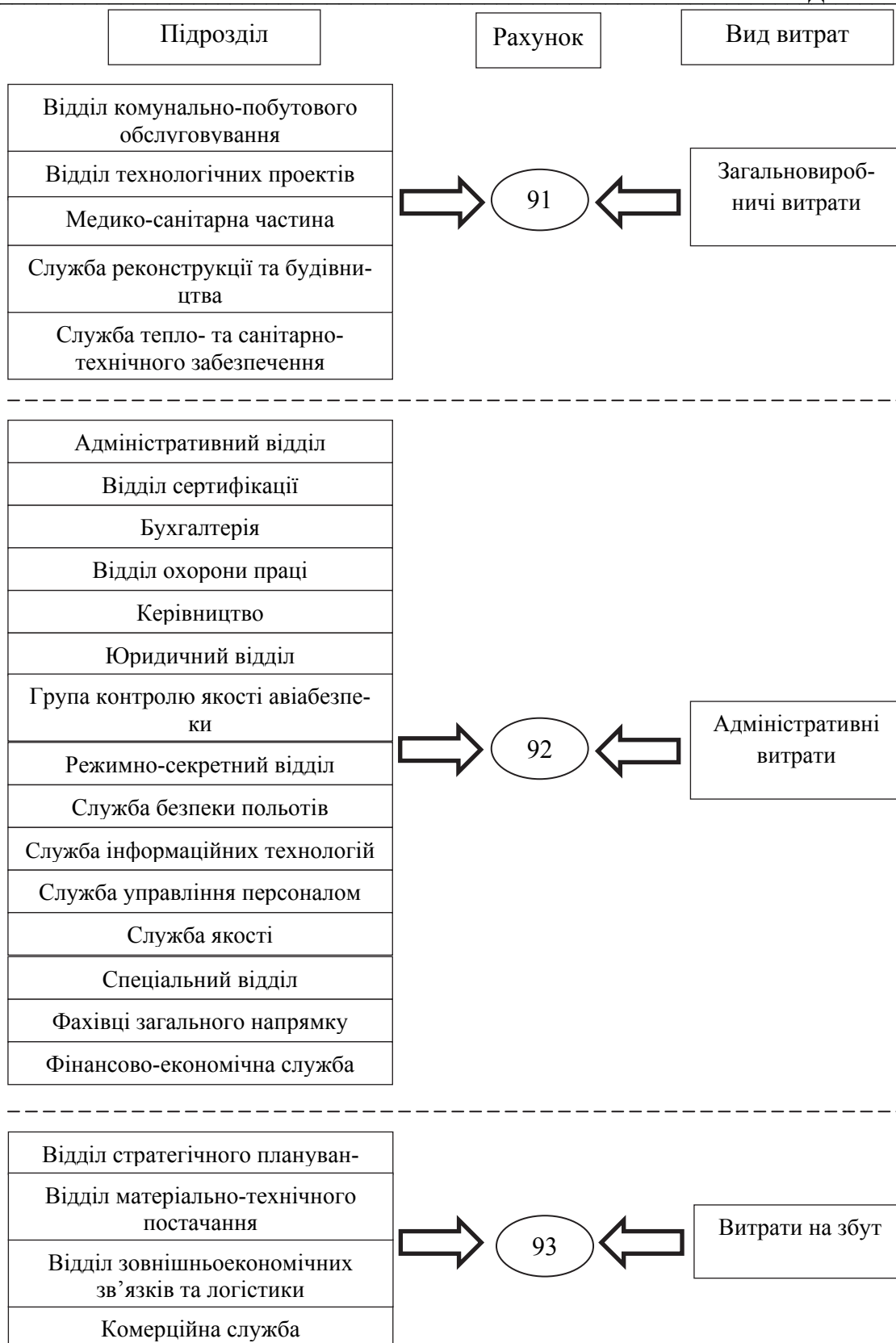

Рис. 3 Формування інформації щодо динаміки витрат обслуговуючих та адміністративних підрозділів

При цьому контроль діяльності процесів забезпечує розподіл ресурсів і управління доступом, а синхронізація передбачає поєднання процесів у часі особливим чином, і

усунення можливих негативних ефектів, наприклад ефекту гонок.

Синхронізація (від грец. Synchronos – одночасний) – приведення двох або кількох

процесів до такого їх протікання, коли однакові або відповідні елементи процесів відбуваються з незмінним зрушенням у часі або одночасно.

Ефект гонок – ефект десинхронізації, що виявляється в тому, що процес у своєму виконанні доходить до етапу, що вимагає даних, одержуваних від іншого процесу, в той час як другий процес ще не виконався до моменту передачі даних. Наприклад: контрольний процес А готовий вивести на друк результат роботи обчислювального процесу В, а процес В ще не завершив обчислення.

З точки зору бухгалтерського обліку та аудиту синхронізація цих процесів дозволить вирішити такі завдання:

– створення інформаційного центру прийняття управлінських рішень (Рис.4);

– автоматизація всіх облікових процесів і процедур, внаслідок чого зменшуються помилки, навмисні перекручення та шахрайство;

– простота обробки і перевірки інформації на достовірність, законність, повноту і своєчасність відображення, а також зручність звіряння з первинною документацією;

– створення єдиної інформаційної бази, яка сприяє швидкому доступу до якісних і кількісних даних і, таким чином, – аналізу та плануванню діяльності підприємства.

За умов віддалення виробничих підрозділів від офісу та бухгалтерії доцільно використання корпоративних мереж з розмежуванням доступу до ресурсів. Таким чином, необхідно забезпечити інформаційну безпеку системи.

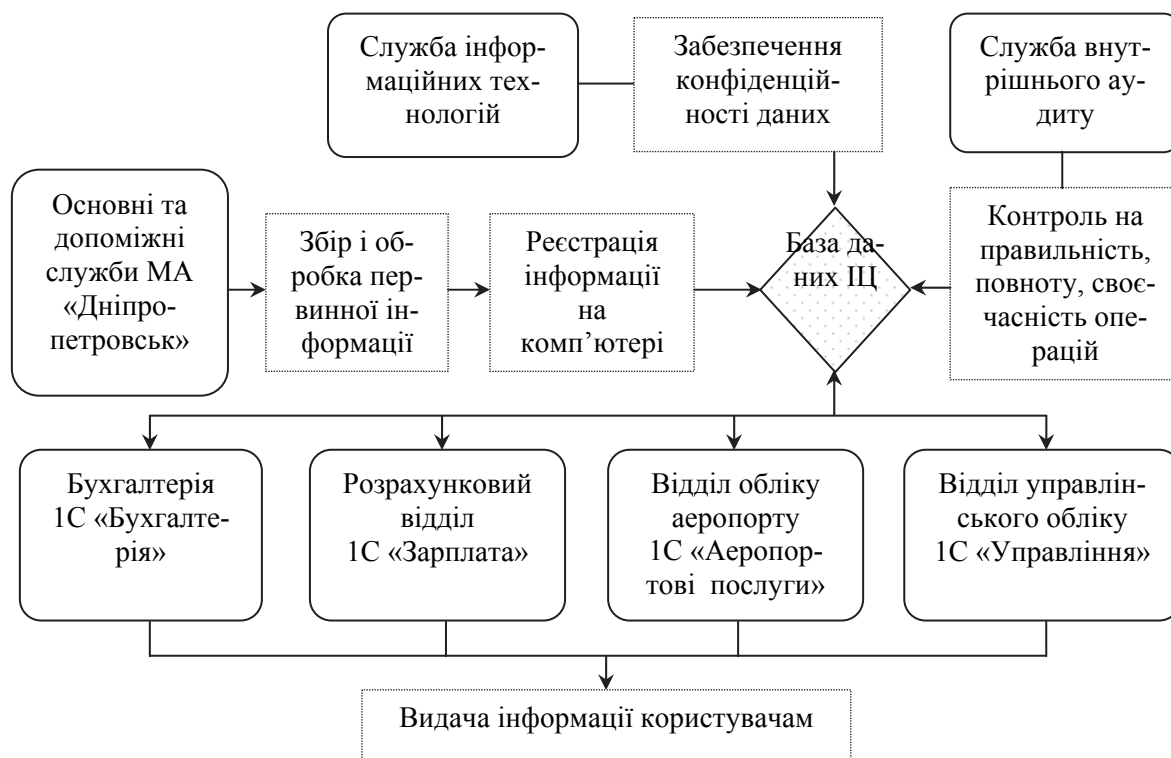

Рис. 4 Схема дії інформаційного центру

Показники з обліку аеропортової діяльності, згідно зі схемою інформаційного центру, потрапляють у базу даних і підлягають обов'язковому звірянню з первинними документами бухгалтерією. Окрім цього, вони служать джерелом інформації для

управлінського обліку та планування діяльності центрів відповідальності – підрозділів, діяльність яких оцінюється та визначається відповідальною особою, зазвичай – керівником підрозділу, який особисто звітує за результатами своєї роботи (Рис.5)

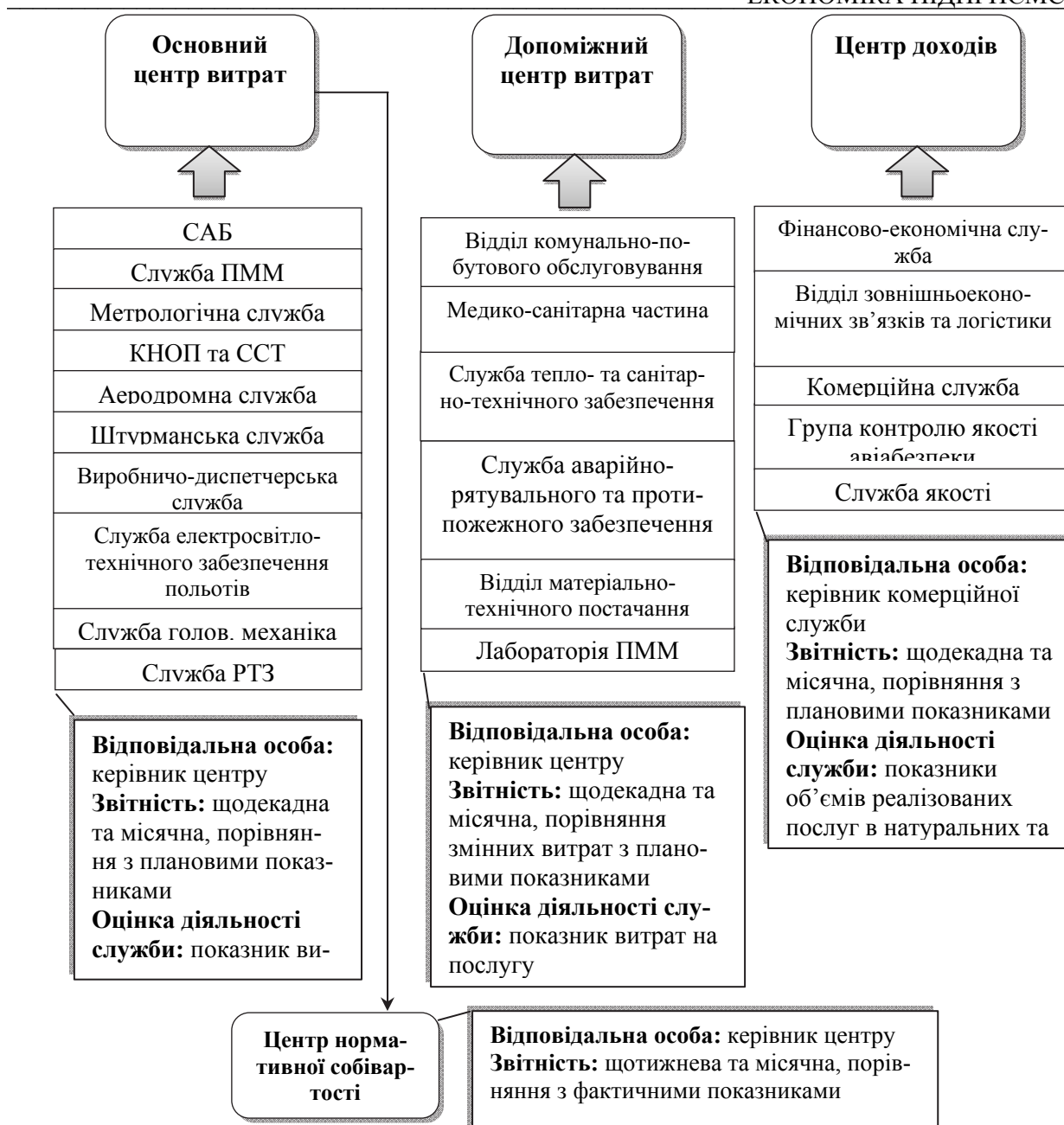

Рис. 5. Схема роботи центрів відповідальності аеропорту

Одним з основних завдань, що повинна вирішити синхронізація обліку та внутрішнього контролю діяльності аеропорту – розподіл витрат на змінні та постійні. Це стосується не тільки прямих і непрямих витрат, але й загальновиробничих, які становлять 16% від собівартості послуг аеропорту [6].

Розподіл накопичених по дебету загальновиробничих витрат здійснюється щомісячно на собівартість, виходячи з визначення питомої ваги кожної номенклатурної групи від сукупних витрат на рахунку 23 та

пропорційному віднесенню загальновиробничих витрат у розрізі підрозділів на кожну номенклатурну групу. Керуючись нормами чинного П(С)БО 16 «Витрати», підприємство вважає усі загальновиробничі витрати постійними і таким чином використовує калькуляцію повної собівартості. Таким чином, розподіл загальновиробничих витрат буде проводитись за трьома рівнями: центрами відповідальності, в залежності від обсягів діяльності та номенклатурою послуг (рис. 6).

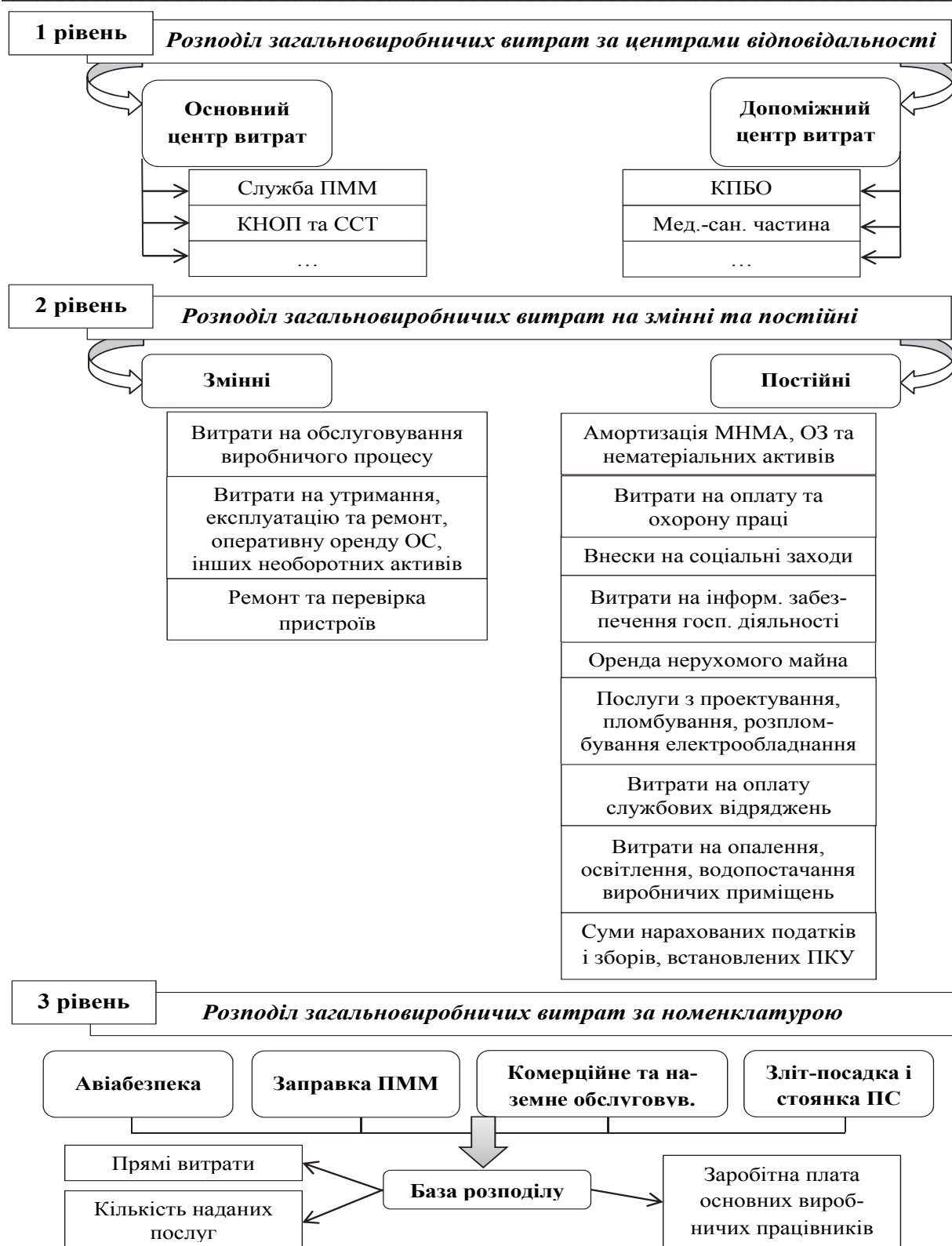

Рис. 6. Тривірнева модель розподілу загальновиробничих витрат аеропорту

З метою організації контролю за діяльністю та витратами структурних підрозділів аеропорту, забезпечення оперативного прийняття рішень та обміну інформацією між структурними підрозділами різних рів-

нів пропонується побудова системи інформаційного обміну, що забезпечить оперативний обмін інформацією як у автоматичному режимі так й з регламентованими процедурами обміну, захищеним каналом

зв'язку з використанням механізмів електронного цифрового підпису.

Синхронізація даних структурних підрозділів різних рівнів вимагає забезпечення розмежування повноважень суб'єктів обміну та використання різних механізмів обміну даними в залежності від режиму функціонування як окремих підрозділів так і аеропорту в цілому. Також необхідним є забезпечення використання однозначно визначених та однакових для всіх рівнів управління й обліку словників та нормативно-довідникової інформації.

Для досягнення таких цілей пропонується забезпечення проміжного збереження та контролю даних віддалених підрозділів на декількох рівнях управління аеропортом, централізованого розмежування повноважень та використання електронного цифрового підпису посадових осіб для підтвердження виконаних ними дій. Для синхронізації даних діяльності структурних підрозділів пропонується використання адаптованого галузевого рішення 1С:Підприємство 8 з інтеграцією механізмів використання електронного цифрового підпису та розмежування повноважень.

Календарна межа вирівнювання тривалості облікових та контрольних операцій характеризує процес з обох його протилежних боків — як безперервність завантаження робочих місць (R_j) і як безперервність виконання функцій (R_i).

За заданих організаційних умов мінімум витрат досягається при найбільшій ефективності використання наявного штату облікових працівників, а це відповідає єдиному оптимальному рівню виконання функцій (Re).

Об'ємно-динамічний метод планування й організації процесів за принципом безперервного завантаження планових робочих місць дає змогу забезпечити не тільки безперервне завантаження планових робочих місць, а й максимальну тривалість циклу аналізованого процесу ($T_{МДК}$). Якщо на кожній операції процесу обслуговування повітряних суден використовується одне чи більше робочих місць, то тривалість його циклу можна визначити за формулою:

$$T_{МДК} = n' \sum_{j=1}^{m-1} t'_j - \sum_{j=1}^{m-1} (n' - C_j) t'_M$$

де n — кількість контрольних операцій, що будуть проведені на ділянці обліку у певному плановому періоді;

t'_j — середній інтервал часу, через який здійснюється передача інформації про результати оперативного контролю на наступний рівень управління після завершення їх обробки на j -й операції $t'_j = t_j / c_j$;

t'_M — менший з двох середніх інтервалів часу, через які здійснюється передача інформації про результати оперативного контролю на наступний рівень управління з суміжних j -ї чи $(j + 1)$ -ї операцій;

C_j — кількість робочих місць, використаних в оперативному контролі об'єкту;

t_j — середня тривалість виконання облікових операцій на j -му рівні робіт;

j — порядковий номер операції чи операції типового характеру, за яким операції проходять перевірку ($j = 1, m$).

Цикл оперативного внутрішнього контролю визначається з урахуванням умов організації процесу: кількості контрольних перевірок за планом (n); кількості робочих місць, що використовуються на кожній операції процесу (C_j); середньої тривалості виконання однієї операції на j -му рівні робіт (Re). За цією формулою визначається зв'язок між кількістю контрольних перевірок за планом, плановим строком виконання робіт і оптимальним масштабом контрольних перевірок.

Висновки. Результатом синхронізації облікових та контрольних функцій аеропорту є формування програмно-технічного рішення, що дозволить:

— вести централізований оперативний облік, моніторинг, контроль та аналіз інформації на усіх рівнях організаційної структури по вертикалі та горизонталі за найбільш пріоритетними напрямками («фінансовий та бухгалтерський облік», «облік ТМЦ, основні засоби, надлишкове майно та майно, що підлягає утилізації», «кадровий облік», «організація обміну документами в електронному вигляді між структурними підрозділами всіх рівнів та контролю виконавської дисципліни»);

– мінімізувати вплив людського фактору та забезпечити повноцінний аудит змін інформації;

– використати поточні напрацювання та впроваджені інформаційні системи підприємства.

Рішення повинне забезпечувати поетапне розширення його функціональних та продуктивних можливостей, у тому числі поступову автоматизацію процесів обліку, моніторингу, контролю та аналізу інших напрямків роботи аеропорту.

Література

1. Шимкова В. Є. Логістичний підхід до управління розвитком туризму в Донецькому регіоні / В. Є. Шимкова // Матеріали доповідей III науково-практичної конференції «Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою». – Бердянськ : АУІТ «АРІУ», 2007

(online) // http://tourlib.net/statti_ukr/shymkova.htm

2. Паласюк Б. Логістичне управління підприємством: сутність і основні принципи / Б. Паласюк // Галицький економічний вісник. – 2012. – №3(36). – С. 166–170.

3. Марінцева К. В. Пасажирські перевезення: підручник. / К. В. Марінцева. – К. : Видавництво Національного авіаційного університету « НАУ-друк», 2009. – 228 с.

4. Харченко М. В. Оптимізація логістичних витрат аеропорту шляхом застосування сучасних методів управління витратами / М. В. Харченко // Економічний форум 2/2015 (online) // <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source>

5. Харченко М. В. Аспекти дослідження логістичних витрат та їх вплив на дохідність діяльності аеропорту / М. В. Харченко // Збірник наукових праць «Економічний аналіз» (online) // <http://econa.org.ua/index.php/econa/article/view/752>

6. Звітність ТОВ «Міжнародний аеропорт «Дніпропетровськ» за 2014 рік.

СИНХРОНИЗАЦІЯ УЧЕТА И ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ АЭРОПОРТОМ

Н. Л. Шишкова, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

Установлены особенности учета и внутреннего контроля в рамках системы управления аэропортом. Доказана необходимость синхронизации учетно-контрольных и управленческих функций, выполняемых участниками хозяйственных процессов аэропорта. Определено, что наиболее приоритетными направлениями развития управленческой деятельности субъекта хозяйствования, как интегрированной многофункциональной системы, является централизованный оперативный учет, мониторинг, контроль и анализ информации на всех уровнях организационной структуры по вертикали и горизонтали.

Ключевые слова: учет процессов, внутренний контроль, расходы аэропорта, синхронизация, сложная система.

SYNCHRONIZATION OF ACCOUNTING AND INTERNAL CONTROL IN THE AIRPORT MANAGEMENT SYSTEM

*N. L. Shishkova, Ph. D (Econ.), Ass. Prof.,
SHEI «National Mining University»*

The features of accounting and internal control within the airport management are defined. The necessity of synchronization of accounting and control and management functions performed by the participants of economic processes of airport is proved. It is determined that the most priorities of management of the entity, like an integrated multifunction system, is the centralized operational accounting, monitoring, control and analysis of information at all levels of the organizational structure.

Keywords: accounting processes, internal control, airport costs, synchronization, complex system.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г. Надійшла до редакції 20.05.2015 р.

УДК 338.82:622.27:553.042

ПРО КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ПРИ ВІДКРИТІЙ РОЗРОБЦІ РОДОВИЩА

В. І. Прокопенко, д. т. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»

У статті обґрунтовано економічні критерії для оцінювання ефективності землезбереження залежно від технології експлуатації родовища. Визначено витрати на відновлення земної поверхні за напрямом її наступного використання. Наведено методичні засади та приклади розрахунку збитку підприємства від відтворення порушених земельних ресурсів, які враховують зрушення в часі між витратами на відвід природних земель, рекультивацію порушених земель та доходом від повернення рекультивованих земель.

Ключові слова: експлуатація родовища, земельні ресурси, критерії оцінки, витрати на рекультивацію, збиток і доход підприємства, фактор часу.

Постановка проблеми. Високі темпи росту всебічного природокористування породили безліч важливих проблем в області раціонального використання й охорони природних ресурсів. Відкритий спосіб видобування корисних копалин, обсяг якого в Україні перевищує 75% загального обсягу видобутку й продовжує збільшуватися, надовго або назавжди вилучає із сільськогосподарського виробництва продуктивні угіддя. Актуальність цієї проблеми підвищується при розробці горизонтальних родовищ, оскільки традиційна технологія проведення виробок, що розкривають, і відвалоутворення обумовлює близько 80% усіх порушень земельних угідь, з яких повертається до використання за первісним напрямом не більш 70%. По оцінках роботи [1], розміри площі порушених земель в 10 разів перевищують площу, зайняту кар'єрами. Видобування 1 млн. т марганцевої руди призводить до порушення від 16 до 30 га, бурого вугілля – від 6 до 12 га, залізної руди – від 24 до 35 га природних земель.

Технологія розробки горизонтальних родовищ із метою заощадження земельних ресурсів на сьогодні ще не має достатнього наукового обґрунтування. Ще менше вона визначена на практиці. Тут і далі під землезбереженням автор розуміє сукупність технологічних рішень по розкриттю й розробці кар'єрного поля, які забезпечують, з одного боку, найменшу площу земельного відводу під зовнішні відвали та виробки, що розкривають, з іншого, – сприятливі умови для гір-

ничотехнічної рекультивації відпрацьованих земель із метою їх раціонального використання в господарській діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні рішення актуальних питань по охороні земельних ресурсів при відкритій розробці родовищ запропонували Бекаревич М. О. [2], Гуменік І. Л. [3], Копач П. І. [4], Мормуль Т. М. [5], Фененко В. І. [6], Шапар А. Г. [7]. Аналіз результатів наукових досліджень названих й інших учених і виробників, а також досвіду гірничодобувних підприємств по охороні природних і відновленню порушених земель дозволив визначити основні методичні підходи до розв'язання проблеми землезбереження.

Теоретичною основою розв'язання питань по відновленню відпрацьованих земель послужили наукові праці Горлачука В. В. [8], Певзнера М. Ю [9]. Узагальнені фактори, які впливають на втрати земельних ресурсів, і систематизовані способи збереження земель при експлуатації горизонтальних родовищ. З наукових праць [10–12] випливає, що величина використаних земельних, енергетичних, трудових і фінансових ресурсів характеризує ефективність відкритих гірничих робіт.

Ефективність технології гірничих робіт щодо заощадження земельних ресурсів найчастіше оцінюється виходячи з коефіцієнта рекультивації. Він визначається за співвідношенням площ відчужуваних і рекультивованих земель, що характеризує

кінцеві їх втрати у результаті відпрацювання родовища. Співвідношення площ відновлених та порушених земель за певний період часу оцінюється за допомогою коефіцієнта інтенсивності рекультивациі.

У дослідженнях Середи Г. Л. і Добриніна О. Е. [13] узагальнений передовий досвід кар'єрів ОГЗК й запропоновані напрями підвищення ефективності роботи основного гірничотранспортного устаткування. Прийняті критерії оптимізації технологічних рішень (собівартість видобування марганцевої руди, продуктивність кар'єрів й інші) лише опосередковано забезпечують раціональне використання земельного фонду. Методичний підхід до встановлення факторів, що впливають на втрати земель, з урахуванням особливостей технологічних схем гірничих робіт наданий авторами монографії [14]. Передбачена по-елементна оцінка розмірів порушень у межах гірничого й земельного відводів, тобто, по кожному з утворених технологічних і обслуговуючих об'єктів.

Формулювання мети статті. У зазначених вище працях гірничотехнічні й економічні фактори, які впливають на площу земель, що виділяються під кар'єр, і рекультивованих після його погашення, способи заощадження земель не отримали достатньої систематизованої оцінки на підставі економічних критеріїв, хоча, насамперед, вони обумовлюють вибір раціональної землезберігаючої технології розробки родовища. Найпоширеніші підходи до оцінки технологій гірничих робіт з використанням показників коефіцієнта рекультивациі й земельності видобування корисної копалини не дозволяють зробити висновок про економічну доцільність, насамперед, систем розкриття та розробки родовища, що має важливе значення для гірничодобувних підприємств, які сьогодні діють в умовах ринкової економіки. Рівень заощадження земельних ресурсів по площі і якості повинен мати економічну оцінку. Тому метою дослідження, результати якого викладені в цій статті, є науково-обґрунтування економічних показників ефективності землезбереження на відкритих гірничих розробках і методичне визначення критеріїв економічної оцінки доцільності технологій розкриття й розробки кар'єрного поля, які зменшують втрати природних, що виділя-

ються для експлуатації родовища, і техногенних земель, які повертаються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гірничодобувне підприємство для розробки рудного пласта орендує певну площу природної землі $S_{o.3}$ і оплату цієї оренди здійснює відповідно бонітету (якості) землі $B_{o.3}$ у розмірі:

$$B_{o.3} = P_{o.3}(B_{o.3}) S_{o.3}, \text{ грн./рік}, \quad (1)$$

де $P_{o.3}(B_{o.3})$ – орендна плата за землекористування як функція бонітету земель, виділених під кар'єр, грн./(га·рік).

Для повернення земель їхньому власникові (землекористувачеві) підприємство зобов'язано виконувати рекультивацийні роботи, які передбачають часткове або повне відновлення відпрацьованих земельних площ. Витрати на гірничотехнічну рекультивацию B_p можуть бути розраховані на основі добутку:

$$B_p = S_p \cdot C_p(B_p), \text{ грн./рік}, \quad (2)$$

де $S_p, C_p(B_p)$ – відповідно, площа рекультивованих земель, га/рік, і собівартість робіт з рекультивациі земель як функція їх бонітету B_p , грн./га.

У разі переходу земель у менш коштовні господарські угіддя підприємство компенсує (оплачує) втрати попереднього виробництва в розмірі, пропорційному різниці між первісною якістю земель та їх якістю після рекультивациі. При цьому враховуються нормативи втрат сільського господарства [15]. Розмір компенсації втрат наявного раніше виробництва встановлюють по формулі:

$$K_n = S_g H_n(B_{p.g}/B_o) K_{int}, \text{ грн./рік}, \quad (3)$$

де S_g – площа господарських угідь, що відшкодовуються, га/рік;

H_n – норматив втрат господарського виробництва, грн./га;

$B_{p.g}$ – бал бонітету земель на ділянці, яка вилучається під кар'єр, %;

B_o – бал бонітету господарських угідь по області, %;

K_{int} – коефіцієнт інтенсивності використання господарських угідь (за відношенням оцінки диференційованого доходу ріллі

району, в якому земельна ділянка передається для розробки родовища, до цієї оцінки в цілому по області).

У результаті того, що гірниче підприємство не повністю повертає землевласникові відведені земельні площі, воно несе збиток у розмірі, що розраховується за формулою:

$$Z_{не} = (1 - K_p) G_{z.г} (B_{z.г}) \cdot S_{z.г}, \text{ грн.}, \quad (4)$$

де K_p – коефіцієнт рекультивації, частка од.;

$G_{z.г} (B_{z.г})$, $S_{z.г}$ – відповідно, грошова оцінка природних земель як функція їх бонітету в межах гірничого відводу, грн./га, та його площа, га.

З урахуванням економічного підходу, ефективність технологічних схем гірничих робіт щодо використання земельних ресурсів для розробки родовища запропоновано оцінювати такими показниками:

1) економічна ефективність землезбереження, яка характеризує рівень заощадження вартості (грошової оцінки) природних земель:

$$E_{з.з} = 100 G_p (1 - P_{з.р}) / G_{np}, \%, \quad (5)$$

де G_p , G_{np} – грошова оцінка, відповідно, рекультивованих і природних (непорушених) земель, грн./га;

$P_{з.р}$ – втрати земельних ресурсів по площі, частка од.;

$$P_{з.р} = (1 - K_p) B_{np} / B_p, \text{ частка од.};$$

B_{np} – бонітет природних земель, відведених під кар'єр, %;

2) економічна ефективність рекультивації земель як показник окупності витрат B_p на рекультивацію відпрацьованих земель:

$$E_p = 100 G_p (B_p) K_p / B_p, \%, \quad (6)$$

де $G_p (B_p)$ – грошова оцінка рекультивованих земель згідно з їхнім бонітетом, грн./га.

При розрахунках запропонованих показників землезбереження слід враховувати наступне. Якщо певна площа землі $S_{ф.з}$ не виділяється для розробки родовища, то на цю площу зберігається земельний фонд регіону. Вартість земель, які збережені для використання за призначенням, залежно від

їхнього бонітету $B_{ф.з}$ може бути розрахована по вираженню:

$$G_{ф.з} = G_z(B_{ф.з}), \text{ грн.},$$

де $G_z(B_{ф.з})$ – грошова оцінка збережених природних земель залежно від їхнього бонітету, грн./га.

Витрати на відновлення й благоустрій земної поверхні, порушеної відкритими гірничими розробками, обумовлені, насамперед, напрямом наступного використання відновлених земель, що визначається їхнім бонітетом. З використанням показників (5) і (6) можна вибирати ефективну для землезбереження технологічну схему гірничих робіт, оскільки в цих вираженнях ураховуються витрати на рекультивацію, а також обсяги й якість відновлених земель.

Ділянки природних земель у міру просування фронту гірничих робіт відводяться під відкриті розробки, а потім після просування фронту на необхідну відстань ділянки порушених земель відновлюються. Розглянемо, у якому порядку відводять й відновлюють землі, оскільки цей порядок визначає компенсаційні платежі гірничодобувного підприємства за відвід земель. Платежі виражаються різницею між витратами на відвід земель і вартістю рекультивованих земель, що повертаються їхньому власникові. Основні етапи відведення й відновлення земельних ресурсів на кар'єрі показані на рис. 1. Щодо початкового моменту 0 можна виділити наступні етапи: $O - T_г$ – відведення й розробка земельної ділянки; $T_г - T_{р.з}$ – гірничотехнічна рекультивація; $T_{р.з} - T_o$ – відстій і ремонт відновлених земель; $T_o - T_{р.б}$ – біологічна рекультивація.

Послідовність етапів розробки родовища й рекультивації земель частіше встановлюють в такому порядку: на одній ділянці знімається чорноземний ґрунт, а інша ділянка планується для нанесення потенційно родючого й чорноземного шарів; на третій ділянці виконують гірничотехнічну рекультивацію й, нарешті, на четвертій ділянці здійснюють її підготовку до передачі землевласникові (ділянка відстоюється й, якщо буде необхідно, ремонтується). Біологічну рекультивацію підприємство не проводить, а оплачує її вартість. У масштабі одного ка-

р'єру зазначені етапи виконуються, як правило, у різний час (рис. 1).

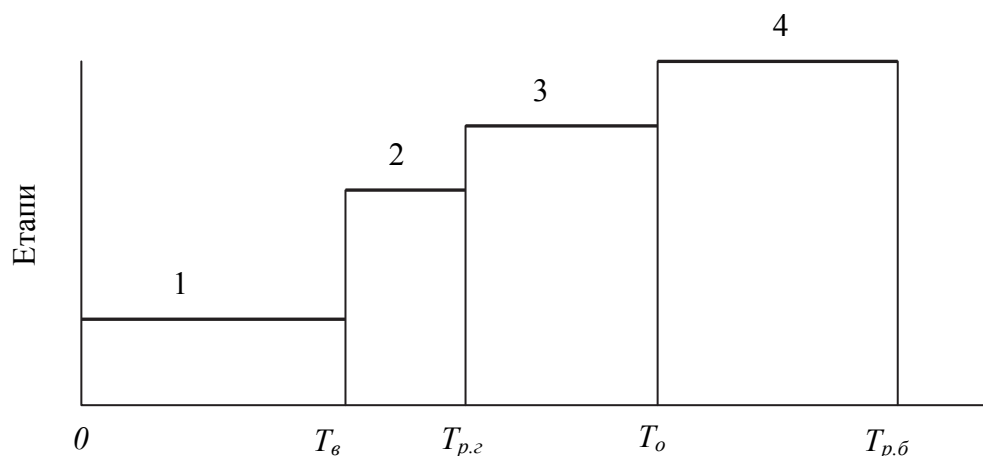

Рис. 1. Графічне зображення етапів відведення й відновлення земельних ресурсів на кар'єрі

На основі зазначеного, доходи в сумі $D_{н.н}$ і $D_{в.з}$, що розраховуються на базі грошових оцінок непорушених і рекультивованих земель, відповідно, при їх відведенні й поверненні, а також витрати $B_{p,z}$ та $B_{p,b}$ на гірничотехнічну й біологічну рекультивацію, що розраховуються виходячи з її собівартості, вкладаються й витрачаються в різний

$$Z_{p,z} = (D_{в.з} - D_{н.н} (1+r)^{-T_{p,b}} / K_{p,z} (\sum_{T_{z,o}}^{T_{p,z}} B_{p,z,t} (1+r)^{-t} + \sum_{T_{b,o}}^{T_{p,b}} B_{p,b,t} (1+r)^{-t})), \text{ грн./грн.}, \quad (7)$$

де r – прибутковість альтернативних вкладень, частка од.;

$T_{z,o}$, $T_{p,z}$, $T_{b,o}$, $T_{p,b}$ – відповідно, початковий і кінцевий моменти гірничотехнічної та біологічної рекультивації;

$B_{p,z}$, $B_{p,b}$ – витрати в t -му періоді (році), відповідно, на гірничотехнічну й біологічну рекультивацію, грн./га;

$K_{p,z}$ – коефіцієнт, що ураховує витрати на ремонт рекультивованих земель.

У період експлуатації родовища питання про відвід непорушених земель, їх відновлення й повернення вирішуються безупинно й одночасно. При роботі декількох кар'єрів, що має місце на Орджонікідзевському ГЗК (ОГЗК), для одного кар'єру в певний час відводять землі, на іншому – рекультивують, на третьому – повертають. У принципі при нормальній організації робіт з відтворення земельних ресурсів щорічно

час. Це зрушення в часі між витратами й доходами слід ураховувати при визначенні збитковості відтворення земельних ресурсів. При приведенні грошових потоків до початкового моменту відведення земель рівень збитковості підприємства від відтворення земель складе:

відводять, відновлюють та повертають у цілому по гірничо-збагачувальному комбінату однакову площу земель. Однак, якщо на одному кар'єрі, по існуючій на ньому технології рекультивації, відновлюють землі, а на іншому, з іншою технологією рекультивації, землі повертають (замість першого кар'єру), то розрахована по їхніх вартісних показниках (по грошовій оцінці й витратах на рекультивацію) збитковість не буде відображати доцільність технологічних схем, застосованих на різних кар'єрах. Тому збитковість слід встановлювати й оцінювати по кожному окремо взятому кар'єру. Для нього землі відводять поступово в міру посування фронту гірничих робіт, а відновлюють і повертають ділянками (по 10...30 га). Між моментами використання земель та їх повернення існує значне зрушення за часом.

Розглянута збитковість відновлення

порушених земель при різних схемах рекультиваційних робіт залежно від технологічного устаткування (табл. 1), оцінена доцільність прийнятих схем з погляду на їх

збитковість. При цьому враховано вплив фактора часу, а також рівень якості рекультивованих земель, який забезпечує та або інша схема.

Таблиця 1

Показники відтворення земельних ресурсів

Схема рекультивації. Технологічне устаткування	Бал бонітету	Витрати на рекультивацію, тис. грн./га	Збитковість рекультивації, грн./грн.	
			послідовне виконання робіт	Одночасне виконання робіт
1. Скрепер, роторний комплекс, бульдозер	74	74	– 0,41	– 0,10
2. Екскаватор крокуючий, роторний комплекс, бульдозер	78	64	– 0,51	– 0,17
3. Екскаватор крокуючий, автосамоскиди, бульдозер	73	88	– 0,57	– 0,27
4. Скрепер, бульдозер	82	72	– 0,33	– 0,02

За досвідом роботи цеху рекультивації ОГЗК витрати на гірничотехнічну рекультивацію відпрацьованих земель залежно від потужності насипного шару чорнозему становлять 70,6...91,4 тис. грн./га. Компенсаційні платежі землевласникам за зниження якості ґрунтів перебувають у межах 1710...1860 грн./га. За даними дослідження [14, с.64, 65], при проведенні рекультиваційних робіт шляхом переміщення чорнозему на відвал стрічковими конвеєрами (схема 2) можуть бути створені техногенні ґрунти, що мають бонітет 78 балів (бонітет природних ґрунтів – 73 бала). Для зазначених балів грошова оцінка 1 га земель – 11000 і 9647 грн., відповідно, а нормативна грошова оцінка 1 га земель сільськогосподарського призначення по Україні, згідно з методикою [2], рівна 15,454 тис. грн.

З табл. 1 випливає, що збитковість рекультиваційних робіт при створенні вищого балу бонітету знижується, хоча витрати на рекультивацію зростають. При найбільш високих витратах 72 тис. грн./га (у схемі 4) збитковість відтворення земельних

ресурсів становить 0,02 грн./грн. Виходить, скреперна технологія забезпечує високу якість техногенних ґрунтів, при якій витрати на рекультивацію практично окупаються вартістю земель, що повертаються. Найбільш дешева технологія рекультивації порушених земель (35100 грн./га за схемою 3) призводить до збитку підприємства 0,27 грн. на 1 грн. витрат.

У земельному відводі, призначеному для розробки родовища відкритим способом, розташовуються гірничі виробки, зовнішні й внутрішні відвали, технологічні об'єкти кар'єру, рекультивовані й відпрацьовані (нерекультивовані) землі. Для більш точної оцінки економічної ефективності землезбереження, з урахуванням різної якості ґрунтів на окремих ділянках земельного відводу, різної вартості ґрунтів та різних витрат на облаштування земель для подальшого використання, автором запропонований інтегральний коефіцієнт, який розраховується по вираженню:

$$E_{e,z} = \frac{(\Gamma_{z,p} - B_{z,p})S_{z,p} + (\Gamma_{z,m} - B_{z,m})S_{z,m} + \dots + (\Gamma_{z,b} - B_{z,b})S_{z,b}}{\Gamma_{z,n} \cdot S_{z,z}} \quad (8)$$

де $\Gamma_{z,p}$, $\Gamma_{z,b}$, $\Gamma_{z,m}$, $\Gamma_{z,n}$ – грошова оцінка земель, відповідно, рекультивованих (що

повертаються), зайнятих залишковими гірничими виробками, технологічними й допо-

міжними об'єктами (під зовнішніми відвалами, іншими об'єктами, які не рекультивуються, але облаштовуються згідно з напрямом їхнього наступного використання), а також природних (непорушених), грн./га;

$B_{з.р}$, $B_{з.т}$, $B_{з.в}$ – витрати на облаштування порушених земель відповідно до напрямку їх подальшого використання;

$S_{з.р}$, $S_{з.т}$, $S_{з.в}$ – площа земель по напрямках їх використання (рекультивованих для сільського господарства, після ліквідації технологічних і допоміжних об'єктів, облаштування зовнішніх відвалів, після погашення залишкових гірничих виробок), га;

$S_{з.2}$ – площа природних земель, виділених

$$E_{e.3} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m (\Gamma_{pij} - B_{pij}) K_{pij}}{\sum_{j=1}^m \Gamma_{nj}}, \text{ де } K_{pij} = \frac{S_{pij}}{S_{pj}}, \text{ частка од.}, \quad (9)$$

де n , m – кількість, відповідно, технологічних об'єктів кар'єру, під які виділено природні землі ($i = 1, 2, \dots, n$), та напрямів використання відновлених земель ($j = 1, 2, \dots, m$).

K_{pij} – частка площі S_{pij} земель i -го технологічного об'єкту в загальній площі S_{pj} земель, відновлених за j -м напрямом їхнього використання в цілому по кар'єру, частка од.

Грошова оцінка $\Gamma_{з.н}$ встановлюється як середньозважена величина для всіх категорій ґрунтів (орні, пасовище, господарський майданчик та ін.), які приділяються під технологічні об'єкти кар'єру. Природні землі, які були відведені в 2012 році під розробку марганцевого родовища ОГЗК, мали структуру: орні – 89,5%, пасовища – 4,3%, господарські майданчики – 6,2% (із середньозваженою грошовою оцінкою 42,7 тис. грн./га). Землі загальною площею 34 га після рекультивували були розподілені в такий спосіб: під сільськогосподарські (63,7%), водогосподарські (5,1%), лісгосподарські (17,1%) угіддя, потреби будівництва (13,1%), рекреаційні потреби (1,0 %) (на рекультивацию витрачено, відповідно, 69,9, 24,7, 45,5, 20,0 і 30,2 тис. грн./га, грошова оцінка цих земель – 35,3, 12,0, 25,2, 10,8, 15,0 тис. грн./га). Інтегральний коефіцієнт економічної ефективності збереження земель, розрахований за формулою (8) на основі наведених вище даних, становить –0,57. Тобто, відтворення відпрацьованих земель для комбінату є

під гірничий відвід, га.

При раціональному землекористуванні розміщення й розміри технологічних об'єктів кар'єру повинні забезпечувати максимальне значення коефіцієнту $E_{e.3}$. Цей коефіцієнт відбиває розміри, ступінь і характер порушення природних земель, їх наступного відновлення й використання по всіх технологічних об'єктах. У загальному виді з урахуванням площі земель, виділених під i – й технологічний об'єкт та відновлений за j – м напрямом використання в загальній площі земельного відводу $S_{з.2}$ запропонований коефіцієнт економічної ефективності землезбереження описується співвідношенням:

збитковим процесом, про що свідчить негативне значення встановленої ефективності. Відновлені землі використовують, значною мірою, під водоймища, лісонасадження, будівничі та інші об'єкти, а первісно родючі землі, що мають найбільшу грошову оцінку, до сільськогосподарського використання повертаються неповністю.

Висновки. 1. На тепер гірничотехнічні й технологічні фактори, які впливають на площу використаних кар'єром і рекультивованих земель, не отримали систематизованої оцінки на підставі економічних критеріїв, хоча, насамперед, вони обумовлюють кінцевий вибір раціональної землезберегаючої технології розробки родовища.

2. В якості критеріїв землезбереження запропоновані економічна ефективність землезбереження та економічна ефективність відновлення земель. Ці критерії дозволяють оцінити доцільність технологій розкриття й розробки кар'єрного поля, виходячи з рівня збереження грошової оцінки природних земель та строку окупності витрат на рекультивувальні роботи. Спільну оцінку за зазначеними критеріями відображає інтегральний коефіцієнт економічної ефективності землезбереження, який відбиває розміри, ступінь і характер порушення природних земель, їх наступного відновлення й використання по всіх технологічних об'єктах кар'єру.

3. Витрати на відновлення й облаштування земної поверхні, порушеної відкритими гірничими розробками, обумовлені значною мірою напрямом наступного використання відновлених земель, що визначається їхнім бонітетом. Ефективну для збереження земель технологію гірничих робіт на кар'єрі слід приймати, ураховуючи витрати на гірничо-технічну рекультивуацію, а також обсяги й якість відновлених земель, що пов'язані з цією технологією.

4. Розроблені методичні засади розрахунку збитковості гірничодобувного підприємства від відтворення порушених земельних ресурсів, які передбачають зрушення в часі між його витратами на відвід природних земель та рекультивацію порушених земель й доходами від повернення рекультивованих земель. При створенні вищого бала бонітету збитковість знижується, хоча витрати на рекультивацію зростають. Скреперна технологія рекультиваційних робіт забезпечує високу якість техногенних ґрунтів, при якій витрати на рекультивацію практично окупаються вартістю земель, що повертаються.

5. За розрахунком автора стосовно марганцевих кар'єрів ОГЗК, інтегральний коефіцієнт економічної ефективності збереження земель становить $-0,57$, що свідчить про збитковість рекультивації відпрацьованих земель, здебільшого, унаслідок незначної площі земельних ділянок, повернутих за сільськогосподарським напрямом використання, що дає землям найбільшу грошову оцінку порівняно з іншими напрямками.

6. Подальші дослідження слід спрямувати на визначення складових елементів та вихідних даних для розрахунку економічної ефективності землезбереження, які мають відбивати ціноутворення на природні та рекультивовані землі на засадах земельної реформи, що здійснюється сьогодні в Україні.

Література

1. Крупейников И. А. Некоторые проблемы рекультивации земель и создания новых культурных ландшафтов / И. А. Крупейников, А. М. Холмский // Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Наука о земле». – М. : Знание, 1979. – № 7. – 48 с.
2. Бекаревич Н. Е. Временные методические рекомендации по оценке рекультивированных земель / Н. Е. Бекаревич, В. В. Волох, В. И. Фененко. – Дне-

пропетровск : Днепропетр. филиал ин-та землеустройства, 1996. – 39 с.

3. Гуменик И. Л. Общие проблемы природопользования и экоустойчивого развития горнопромышленных регионов / И. Л. Гуменик, А. И. Панасенко // Науковий вісник НГУ. – 2007. – № 6. – С. 60–65.

4. Копач П. І. Врахування циклічності технологічних, економічних та природно-екологічних процесів при прогнозуванні в системі моніторингу навколишнього середовища гірничодобувних районів / П. І. Копач, Н. В. Горобець, Т. Т. Данько / Екологія і природокористування. Дніпропетровськ, ІППЕ НАН України. – 2010. – Вип. 13. – С. 177–188.

5. Мормуль Т. Н. Развитие технологических схем горных работ для сокращения остаточного выработанного пространства / Т. Н. Мормуль, Ю. И. Литвинов // Науковий вісник НГУ. – 2011. – № 5. – С. 36–41.

6. Фененко В. І. Методика прогнозування втрат земельних ресурсів при відкритій розробці марганцевих родовищ / В. І. Фененко // Екологія і природокористування. 2004. – Вип. 7. – С. 111–116.

7. Шапарь А. Г. Систематизация технологических схем открытой разработки техногенных месторождений / А. Г. Шапарь, П. И. Копач, Л. В. Якубенко, Б. С. Гулямов, Н. В. Ильченко / Екологія і природокористування. – Дніпропетровськ, ІППЕ НАН України. – 2010. – Вип. 13. – С. 102–109.

8. Горлачук В. В. Управління землями з особливим режимом використання в контексті стратегії збалансованого розвитку природокористування / В. В. Горлачук, В. Г. В'юн, В. П. Янчук. – Миколаїв : Шамрай, 2003. – 148 с.

9. Певзнер М. Е. Горное дело и охрана окружающей среды / М. Е. Певзнер. – М. : Изд-во МГТУ, 2000. – 300 с.

10. Дриженко А. Ю. Восстановление земель при горных разработках / А. Ю. Дриженко. – М. : Недра, 1988. – 241 с.

11. Шапарь А. Г. Ресурсозберігаючі технології видобутку корисних копалин на кар'єрах України / А. Г. Шапарь. – К. : Наукова Думка, 1998. – 91 с.

12. Трубецкой К. Н. Развитие новых направлений в комплексном освоении недр / К. Н. Трубецкой – М. : ИПКОН АН СССР, 1990. – 360 с.

13. Серeda Г. Л. Рекультивация земель, нарушенных открытыми горными работами при добыче марганцевой руды на Орджоникидзевском горно-обогатительном комбинате / Г. Л. Серeda, О. Е. Добринин // Тр. Днепропетровского сельскохозяйственного института «Рекультивация земель». – Днепропетровск : РИО Днепропетр. СХИ. – 1974. – Т. XXVI. – С. 180–190.

14. Прокопенко В. І. Технологія і економіка гірничого землекористування / В. І. Прокопенко, В. І. Фененко, О. О. Кириченко. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – 270 с.

15. Грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення по Дніпропетровській області. – Дніпропетровськ : Днепропетр. филиал ин-та землеустройства, 1995. – 398 с.

О КРИТЕРИЯХ ОЦЕНИВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СБЕРЕЖЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ПРИ ОТКРЫТОЙ РАЗРАБОТКЕ МЕСТОРОЖДЕНИЯ

В. И. Прокопенко, д. т. н., профессор, ДВНЗ «Национальный горный университет»

В статье обоснованы экономические критерии для оценивания эффективности землесбережения в зависимости от технологии эксплуатации месторождения. Определены затраты на восстановление земной поверхности по направлению ее последующего использования. Приведены методические основы и примеры расчета убытка предприятия от воспроизводства нарушенных земельных ресурсов, которые учитывают сдвиг во времени между затратами на отвод природных земель, рекультивацию нарушенных земель и доходом от возврата рекультивированных земель.

Ключевые слова: эксплуатация месторождения, земельные ресурсы, критерии оценки, горнотехническая рекультивация, убыток и доход предприятия, фактор времени.

ON ASSESSMENT CRITERIA OF EFFICIENCY OF LAND RESOURCES SAVING IN SURFACE MINING

V. I. Prokopenko, D.Sc. (Tech.), Prof., SHEI «National Mining University»

The economic criteria for evaluating the efficiency of land conservation depending on mining methods are justified. Surface restoration costs aiming at its subsequent use are determined. The methodical basis and examples of calculation of the loss of the enterprise on rehabilitation of disturbed land are shown, which takes into account the time shift between the cost of removal of natural land, land reclamation and the income from the repayment of the reclaimed land.

Keywords: exploitation, land resources, evaluation criteria, mine technical reclamation, loss and income of the company, time factor.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бардасем А. В.

Надійшла до редакції 22.04.2015 р.